

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ) ANABİLİM DALI

SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİNDE ULUSLARARASI ANTLAŞMALAR
KAPSAMINDA TÜRKİYE’NİN GÜVENLİĞİNİ SAĞLAMA
ARAYIŞLARI (1945-1975)

Doktora Tezi

Onur Ertunç SARI

Ankara, 2021

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ) ANABİLİM DALI

SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİNDE ULUSLARARASI ANTLAŞMALAR
KAPSAMINDA TÜRKİYE’NİN GÜVENLİĞİNİ SAĞLAMA
ARAYIŞLARI (1945-1975)

Doktora Tezi

Onur Ertunç SARI

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Neşe ÖZDEN

Ankara, 2021

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ) ANABİLİM DALI

SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİNDE ULUSLARARASI ANTLAŞMALAR
KAPSAMINDA TÜRKİYE’NİN GÜVENLİĞİNİ SAĞLAMA
ARAYIŞLARI (1945-1975)

Doktora Tezi

Onur Ertunç SARİ

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Neşe ÖZDEN

Tez Jürisi Üyeleri

Adı Soyadı	İmzası
Prof. Dr. Neşe ÖZDEN (Danışman)	
Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU	
Prof. Dr. Necdet HAYTA	
Prof. Dr. Serdar SARISIR	
Doç. Dr. Birten ÇELİK	

Tez Sınavı Tarihi: 30/06/2021

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Prof. Dr. Neşe Özden danışmanlığında hazırladığım “*Soğuk Savaş Döneminde Uluslararası Antlaşmalar Kapsamında Türkiye'nin Güvenliğini Sağlama Arayışları (1945-1975)*” adlı doktora tezindeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Tarih: / / 2021

Adı - Soyadı ve İmza

Onur Ertunç SARI

.....

ÖNSÖZ

Türkiye Cumhuriyeti, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa merkezli NATO ve Sovyetler Birliği merkezli Varşova Paktlarının kurulmasıyla başlayan iki kutuplu bir siyasetin yarattığı Soğuk Savaş döneminde yeni bir savunma ve güvenlik politikasına ihtiyaç duymuştur. Yeni bir savunma ve güvenlik politikası; kuruluşu, ilkeleri ve inkılapları itibariyle emperyalizme karşı duran ve sömürülmekte olan mazlum milletlere istiklal davasında örnek ve umut olan Türkiye'nin, İkinci Dünya Savaşı öncesi müstakil politikalarından uzaklaşıp siyasi, askeri ve iktisadi alanlarda yapmış olduğu paktlarla yürüttüğü bağımlı ittifak anlayışına yönelmesine sebebiyet vermiştir. Bu durumda pek çok yönden sorgulanmaya açıktır.

Konusu itibariyle İkinci Dünya Savaşı'nın sona erdiği 1945 yılını başlangıç kabul eden bu doktora tez çalışması, Soğuk Savaş yıllarındaki *detant (yumuşama) dönemi*ni de içererek 1975 yılına kadar uzanan derin bir süreci kapsamaktadır. Söz konusu yıllar arası, Soğuk Savaş döneminde, yapılan antlaşmaların iç ve dış politikada yarattığı heyecanın yanında, siyasette ve kamuoyunda yarattığı tepkileri incelemek, haklılığını sorgulamak ve etki alanını tartışmak amacıyla bu alanda yapılan araştırmalara katkı sağlamak hedeflenmiştir. Bu nedenle çalışmanın başlığı “*Soğuk Savaş Döneminde Uluslararası Antlaşmalar Kapsamında Türkiye'nin Güvenliğini Sağlama Arayışları (1945-1975)*” olarak belirlenmiştir.

Bir alanda yapılan antlaşmanın diğer alanlara ister istemez sirayet etmesi, yeni antlaşmaları tetiklemesi ve etkisinin farklı sonuçları doğurması sebepleriyle; belirlenen çerçevede Türkiye'nin dahil olduğu antlaşmaları *siyasi, askeri ve iktisadi* olarak üç ayrı başlığa ayırmak oldukça güç olmuştur. Bunun yerine antlaşmalar arasında kronolojik sıra

takip edilseydi, muhteva bütünlüğü kaybolacağından konudan konuya geçen bir kırılma meydana çıkabilirdi. Bu nedenle yöntem olarak, ilgili antlaşmaları gruplama yöntemi tercih edilmiştir. Bu tasnifler sonrasında *Dördüncü Bölüm* olarak ele alınan Detant döneminde, antlaşmaların özüyle alakalı özgün değerlendirilmelerde bulunulmuştur.

Konu kapsamındaki antlaşmaların ulusal mahiyeti, kabul ediliş yöntemleri, dönemin hükümetlerinin konuyu ele alış şekilleri ve içeriğin gizliliği nedenleriyle araştırma sırasında aşılması zor güçlüklerle karşılaşmıştır. Ancak dönemin Meclis tutanakları, ulusal ve yabancı arşiv belgeleri ve basınları bu araştırmaya birincil derecede kaynaklık etmiştir. Ayrıca, elde edilen bilgiler bu alanda yapılmış telif ve tetkik eserler de incelenerek değerlendirilmiştir.

Bu araştırma öncesi ve sonrasında farklı çalışma alanlarında birçok eserleri olan, yurt içinde ve yurt dışında yürüttükleri bilimsel faaliyetler ile düşünce dünyasına kayda değer katkılar sağlayan, öğreten ve öğretirken düşündüren birbirlerinden değerli öğretim üyelerinden ders alma fırsatı yakaladım. Ancak, tez konumun belirlenmesinden sonuçlandırılmasına kadar geçen zorlu süreçte engin bilgilerini, eşsiz deneyimlerini, değerli yorumlarını ve yapıcı eleştirilerini benden esirgemeyen saygıdeğer danışmanım Sayın Prof. Dr. Neşe Özden Hocama teşekkürü bir borç bilirim. Araştırmam üzerinde analitik düşünebilmeyi, olayları bir bütün içinde yorumlayabilmeyi, üzerinde çokça çalışılan konularda dahi farklı bir pencereden bakıldığında söylenecek yeni sözlerin hala var olduğunu, eğitim ve öğretimin zaman ve mekândan bağımsız olduğunu ve her ortamda ve günün her anında bilimsel çalışmalar için hazır bulunabilmeyi bana öğreten değerli hocamdan edindiklerim en büyük kazançlarımdır.

Ayrıca, bu araştırmanın seyrine olumlu katkılar sağlayan, bilime ve öğrenciye gösterdikleri değer ve sevgiyle kendilerini daima hatırlayacağım Sayın Prof. Dr. Serdar Sarısır ve Doç. Dr. Birten Çelik hocalarıma sonsuz teşekkür ederim.

Bir teşekkürü de doktora tezi döneminde çalışmamın bilimsel değerinin artmasına “2211-A Genel Yurt İçi Doktora Burs Programı” adı altında verdiği destek ile maddi ve manevi katkı sağlayan *Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu*’na (TÜBİTAK) borçluyum.

Son olarak; varlıklarıyla yaşantımın her anında bana ilham olan, gösterdikleri önem ve sevgi sayesinde hayatımı daha anlamlı kılan değerli anneme, babama, kardeşlerime, sevgili eşime ve kendisini bu süreç içinde çok ihmal ettiğim biricik kızım Öykü Hüma Sari’ye sonsuz teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
İÇİNDEKİLER	IV
KISALTMALAR	IX
TABLO ve ŞEKİLLER.....	XIV
GİRİŞ: KAVRAMSAL ÇERÇEVE	1
1. Devletlerarası Bağitlar Kapsamında Dış Politikanın Bileşenleri ve Türk Dış Politikasının Karakteristik Özelliği	1
2. İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Uluslararası Güç, Güvenlik ve Türkiye'nin Vaziyeti.....	10
2.1. Türkiye'ye Yönelen Tehditler ve Güvenlik Arayışları	19
BİRİNCİ BÖLÜM: SİYASİ ANTLAŞMALAR	28
1.1. Dünya Barışını Tesis Etme ve Koruma Çabası: Birleşmiş Milletler Antlaşması; Haziran 1945.....	29
1.2. Birleşik Avrupa Planı: Avrupa Konseyi Antlaşması; Mayıs 1949	36
1.3. Güvenlik İnşasında Dostluk, İttifak ve Siyasal İşbirliği Antlaşmaları	39
1.3.1. Türkiye-Irak Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması; Mart 1946	40
1.3.2. Türkiye-Pakistan Dostluk Antlaşması; Temmuz 1951	46
1.3.3. Türkiye'nin Avrupa'ya Açılan Kapısı Balkanlarda Pakta Giden Antlaşmalar.....	49

1.3.3.1. Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya Arasında Dostluk ve İşbirliği Antlaşması; Şubat 1953	50
1.3.3.2. Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya Arasında İttifak, Siyasi İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Antlaşması; Ağustos 1954	56
1.3.4. Güvenlik Arayışındaki Türkiye'nin Ortadoğu Açılımı	64
1.3.4.1. Türkiye-Pakistan Dostane İşbirliği Antlaşması; Nisan 1954	67
2.3.4.2. Türkiye-Irak Karşılıklı İşbirliği Antlaşması; Şubat 1955	72
1.3.4.2.1. Ortadoğu'daki Gelişmeler ve Londra Deklarasyonu; Temmuz 1958.....	85
1.3.4.2.1.1. Türkiye- Amerika İşbirliği Antlaşması; Mart 1959.....	89
İKİNCİ BÖLÜM: ASKERİ ANTLAŞMALAR.....	97
2.1. Truman Doktrini Kapsamında Türkiye'ye Yapılan Yardım	98
2.1.1. Doktrinin Ortaya Çıkışı ve Nedenleri.....	99
2.1.2. Doktrinin Kongre'de Okunması, Eleştiriler ve Kanunlaşması.....	102
2.1.3. Türkiye'ye Yapılacak Yardım Hakkında Antlaşma; Temmuz 1947	106
2.1.4. Antlaşmanın Önemi ve Türk Dış Politikasına Etkisi.....	109
2.2. Kuzey Atlantik Paktı Antlaşması (NATO); Nisan 1949	113
2.2.1. Savaş Döneminde Türkiye'nin Tarafsızlığını Güçleştiren Diplomatik Gelişmeler	114
2.2.2. Savaş Sonrası Türkiye'nin Diplomatik Yalnızlığı ve Sovyet Tehdidi ...	117
2.2.3. Türkiye'nin Batı İttifakında Yer Alması.....	120
2.2.4. Kuzey Atlantik Paktı'nın Kuruluşu	123

2.2.5.	Türkiye'nin NATO'ya İltihakı	126
2.2.6.	NATO Çerçevesinde Yapılan Statü Antlaşmaları	133
2.2.6.1.	NATO Üyeleri Arasında Kuvvetlerin Statüsüne Dair Sözleşme; Haziran 1951	134
2.2.6.1.1.	Kuvvetler Statüsü Sözleşmesine Kadar Türkiye'deki Yabancı Kuvvetlerin Durumu	137
2.2.6.1.2.	Kuvvetler Statüsü Sözleşmesi VII. Madde: Vazife Kavramı ve Kaza Salahiyeti.....	140
2.2.6.1.2.1.	Amerika'nın Kuvvetler Statüsü Sözleşmesi'ni Genişletme Çabaları; Temmuz 1956.....	142
2.2.6.1.3.	Türkiye-ABD Kuvvetler Statüsü Sözleşmesi Tatbikatı; Haziran 1954.....	149
2.2.6.1.3.1.	Türkiye'deki Askeri Yardım Kurulu Personellerine Kuvvetler Statüsü Antlaşması'nın Tatbiki; Haziran 1954.....	152
2.2.6.1.4.	Görev Belgeleri Yetkisini Düzenleme Girişimleri; Eylül 1968.....	161
2.2.6.2.	NATO Milli Temsilcilerinin ve Milletlerarası Personelin Statüleri Hakkında Sözleşme; Eylül 1951	165
2.2.6.3.	NATO Kapsamındaki Karargâhların Statüsü; Ağustos 1952	166
2.2.6.3.1.	Askeri Üsler İkilemi.....	169
2.2.7.	Avrupa'ya Verilen NATO Teminatı; Mayıs 1952	175
2.3.	Güvenlik Alanında Askeri Düzenleme Antlaşmaları.....	178
2.3.1.	Türkiye-ABD Karşılıklı Güvenlik Antlaşması; Ocak 1952.....	178

2.3.2. Savunma Kolaylıkları Yardım Programına İlişkin Antlaşma; Nisan 1955.....	182
2.3.3. Savunma Yardım Programı ile Sağlanan Artık Malzemenin İdaresine İlişkin Antlaşma; Mayıs 1955	184
2.3.4. NATO'nun Modernleşme Açılımı: NATO'nun Savunma Kuvvetlerine Modern Silahların Verilmesine İlişkin Antlaşma; Eylül-Ekim 1959	188
2.3.5. Silah İmali Programına İlişkin Antlaşma; Mart 1960.....	193
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: İKTİSADİ ANTLAŞMALAR	197
3.1. İktisadi Yardımların Dayanağı: Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu	198
3.1.1. Türkiye'ye Yapılan Yardımlardaki Farklılıklar ve Türkiye'nin İtirazları.....	204
3.1.2. Türkiye-ABD Ödünç Verme ve Kiralama Antlaşması; Şubat 1945	211
3.1.3. Türkiye - Amerika Arasında Kredi Antlaşması; Şubat 1946	213
3.1.4. Türkiye'nin ÖVKK Kapsamındaki Borçlarının Silinmesi; Mayıs 1946.....	216
3.2. Marshall Planı Kapsamında Türkiye'ye Yapılan İktisadi Yardımlar.....	219
3.2.1. Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı ve Sözleşmesi; Nisan 1948.....	221
3.2.2. Türkiye - Amerika Ekonomik İşbirliği Antlaşması; Temmuz 1948.....	227
3.2.3. Ekonomik İşbirliği Kapsamında Türkiye'ye Yapılan Yardımlar	233
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: DETANT DÖNEMİ	241
4.1. Detant Dönemi ve Uluslararası Ortam	241
4.1.1. Uluslararası Güvenliğin Yeniden Ele Alınması ve AGİK	247

4.2.	Detant Döneminde Türk Dış Politikasının Özerkleşme Hareketi.....	255
4.2.1.	İkili Antlaşmaların Yeniden Ele Alınması.....	269
4.2.1.1.	Ortak Savunma ve İşbirliği Antlaşması; Temmuz 1969.....	282
4.3.	Detant Sürecinde Türkiye'nin Güvenlik İkilemi	288
SONUÇ		295
KAYNAKLAR		311
EKLER		333
ÖZET		362
ABSTRACT		362

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ABM	: Anti-Balistik Füze (Anti-Ballistic Missile)
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AGİK	: Avrupa Güvenlik ve İşbriliği Konferansı
a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
AP	: Adalet Partisi
APO	: Ordu Posta Bürosu (Army Post Office)
ASB	: Avrupa Savunma Birliği
B.	: Birleşim
B.T.	: Birleşik Toplantı
BAB	: Batı Avrupa Birliği
BCA	: Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi
bkz.	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
C.	: Cilt
CEEC	: Avrupa Ekonomik İşbirliği Konferansı (Conference of European Economic Co-operation)
CENTO	: Merkezi Antlaşma Teşkilatı (The Central Treaty Organisation)
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
COMECON	: Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi (The Council for Mutual Economic Assistance)

CSTD	: Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi
çev.	: çeviren
D.	: Dönem
der.	: derleyen
Doc. No.	: Document Number(s)
DP	: Demokrat Parti
E.T.	: Erişim Tarihi
ECA	: Ekonomik İşbirliği İdaresi (Economic Cooperation Administration)
ed.	: editör
FAO	: Gıda ve Tarım Örgütü (Food and Agriculture Organization)
FRUS	: Amerika Dışişleri Bakanlığı Arşivi (Foreign Relations of The United States)
GP	: Güven Partisi
H. J. Res.	: Joint Resolutions by the House of Representatives
H. Res.	: Resolutions by the House of Representatives
haz.	: hazırlayan
IBDR	: Uluslararası İmar ve Kalkınma Banaksı (International Bank for Reconstruction and Development)
IMF	: Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund)
JAMMAT	: Türkiye'ye Yardım için Ortak Amerikan Askeri Yardım Kurulu (Joint American Military Mission for Aid to Turkey)
JUSMMAT	: Türkiye'ye Yardım için Ortak ABD Askeri Yardım Kurulu (Joint United States Military Mission for Aid to Turkey)
Kan. No.	: Kanun No

Kar. No.	: Karar No
MDAP	: Karşılıklı Savunma Yardım Programı (Mutual Defence Assistance Program)
MEC	: Ortadoğu Komutanlığı (The Middle East Command)
MEDO	: Ortadoğu Savunma Örgütü (The Middle East Defence Organization)
MMTD	: Millet Meclisi Tutanak Dergisi
MSA	: Karşılıklı Güvenlik Kanunu (Mutual Security Act)
MSP	: Milli Selamet Partisi
MP	: Millet Partisi
Mv.	: Milletvekili
NA	: İngiltere Ulusal Arşiv Belgesi (The National Archives)
NAO	: Kuzey Atlantik Paktı Çevrimiçi Arşivi (NATO Archives Online)
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization)
NPT	: Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesine İlişkin Antlaşma (The Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons)
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (Organisation for Economic Co-operation and Development)
OEEC	: Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (Organization for European Economic Co-operation)
OSİA	: Ortak Savunma İşbirliği Anlaşması
ÖVKK	: Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu
PEx / PX	: Mübadele Postası (Post of Exchange)
PTT	: Posta Telefon Telgraf
Ref. No.	: Reference Number

Reg. No.	: Registration Number
RG	: Resmi Gazete
s.	: sayfa
S.	: Sayı
S. Sayısı	: Sıra Sayısı
SACEUR	: Avrupa Müttefik Yüksek Komutanı (Supreme Allied Commander Atlantic)
SACLANT	: Atlantik Müttefik Yüksek Komutanı (Supreme Allied Commander Atlantic)
SALT	: Stratejik Silahları Sınırlandırılması Görüşmeleri (Strategic Arms Limitation Talks)
SEATO	: Güneydoğu Asya Antlaşması Teşkilatı (Southeast Asia Treaty Organization)
SHAPE	: Avrupa Müttefik Kuvvetleri Yüksek Karargâhı (Supreme Headquarters Allied Powers Europe)
SOFA	: Kuvvetler Statüsü Sözleşmesi (Status of Forces Agreement)
ss.	: sayfalar arası
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
Stat.	: Yazılı Yasa (Statute Law)
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMMTD	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi
TBMMZC	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TİP	: Türkiye İşçi Partisi
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri

TUSLOG	: Türkiye - Amerika Lojistik Teşkilatı (Turkey - The United States Logistics Group)
T.Y.	: Toplantı Yılı
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
Vol.	: Volume
UNRRA	: Birleşmiş Milletler Yardım ve Rehabilitasyon İdaresi (The United Nations Relief and Rehabilitation Administration)
UNTC	: Birleşmiş Milletler Antlaşmalar Serisi (United Nations Treaty Collection)
UNTSO	: Birleşmiş Milletler Mütareke Gözlem Örgütü (The United Nations Truce Supervision Organization)
U.S.	: The United States
USO	: Birleşik Hizmetler Teşkilatı (The United Service Organization)
Y.	: Yıl
Y.Y.	: Yasama Yılı

TABLO ve ŞEKİLLER

Tablo 1: ÖVKK Çerçevesinde 1 Mart 1941 - 30 Haziran 1944 Arası Yapılan Yardımlar.....	203
Tablo 2: 7 Şubat 1970 Tarihli Basın Bildirisine Göre İkili Antlaşmaların Nitelikleri ve Sayısı	280
Şekil 1: Ödünç Verme ve Kiralama İhracatı Dağılımı (Mart 1941 - Haziran 1944).....	202

GİRİŞ: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. Devletlerarası Bağlılar Kapsamında Dış Politikanın Bileşenleri ve Türk Dış Politikasının Karakteristik Özelliği

Bir devletin uluslararası arenada bir aktör olup olmadığı, uluslararası konularda ne gibi roller üstlendiği ve bu rollerde ne derece etkili olduğu ile sorgulanabilir. Konunun mahiyetine göre uluslararası aktörlerin sayısı birden fazla olabilmektedir. Devletler, bu aktörler arasında kendine yer bulabilmek için uluslararası konularda etki ve etkileşim alanını olabildiğince genişletme arzusuna girebilirler. Bu doğrultuda dış politika yapımcıları, oldukça geniş bir yelpazede yöntem, araç ve stratejiler kullanırlar. Bu çabalar; uluslararası siyasi, askeri, ekonomik ve kültürel bağların kurulduğu antlaşma maddelerine yansıyabilmektedir. Aralarında dengeli bağlar kurarak rol paylaşımında ve dayanışmada bulunan aktörler, birlikte hareket etme kabiliyeti gösterebildiklerinde dış politika etki alanlarını da genişletebilirler. Aksi takdirde oluşturulan bağlar, iç politikada karar alma sürecini olumsuz etkileyerek dış politikada engel teşkil edebilirler.

Devletler, aralarında bağlar kurmak için farklı yöntemler kullanırlar. Bu yöntemlerin en başında ittifak kurmak gelir. Alman asıllı Amerikalı siyaset bilimci Ernst B. Haas'a göre ittifak, üye devletlerin haklarını ve yükümlülüklerini belirten resmi bir antlaşmadır.¹ Realist teorisyen Stephen Walt'a göre; ittifak, iki ya da daha fazla egemen güç arasında güvenlik için yapılan resmi ya da gayriresmi düzenlemeler bütünüdür.² İmzalanan aleni veya gizli, yazılı veya sözlü bağlarla oluşturulan ittifaklar; siyasi,

¹ Nasuh Uslu, *Çatlak İttifak: 1947'den Günümüze Türk-Amerikan İlişkileri*, Nobel Yayınevi, Ankara, 2016, s. 18.

² Stephen M. Walt, *The Origins of Alliances*, Cornell University Press, London, 1987, s. 12.

askeri, ekonomik, hatta politik içerikli olabilir. Dış politikada daha çok güvenlik gibi ulusal bekanın söz konusu olduğu durumlarda kurulan ittifaklar, iç politika malzemesi olarak siyasi kaygılar içerebilmektedir.

Ulusların tek başına güç yetiremediği ya da daha az maliyet, daha kısa süre, daha büyük etki ve daha fazla kabul görme gibi nedenlerle ortak tehdide karşı ulusal veya uluslararası konularda ittifaklar kurulabilmektedir.³ Ayrıca belli bir alana ilişkin oluşturulan ve uzun yıllar devam eden olgunlaşmış bir ittifakın başka alanlara da yayılması kuvvetle muhtemeldir. Örneğin, ekonomik işbirliğini hedefleyerek başlatılan bir ittifakın askeri bir pakta dönüşme olasılığı bulunmaktadır. Böyle bir durum, kurulan birlikteliğin ne derece güçlü olabileceğini gösterdiği gibi devletlerarası tehdit algılarının benzerliğini de ortaya koymaktadır.

İttifakı güçleştiren en somut unsurlardan biri de coğrafyadır. Ortak tehditten etkilenme derecesi, genel anlamda, müttefiklerin birbirlerine olan uzaklığı ile orantılıdır. Tehdide yakın olan müttefik, uzak olana göre daha tedirgin, daha temkinli ve yardımlara karşı daha talepkâr davranır. Bu devletler ancak ittifak içinde vazgeçilmez olmayı becerebilirlerse, ortaklık onlar için sürdürülebilir hale gelir. Bu nedenle ittifakın güçsüz ülkeleri bu dengeyi koruyamadığı takdirde, güçlü ülkelerin stratejik bir üssü konumuna dönüşmesi muhtemeldir.⁴ Bu nedenle ülkeler, ortaklık bünyesinde önemsiz hale gelmekten sakınırlar ve kendileri için gereklilik ve önem arz eden konuları ittifak içinde popüler hale getirmeye çalışırlar. Kendisi için önem teşkil etmeyen unsurları ise asgari

³ Özgün Erler Bayır ve Faruk Sönmezoğlu, “Dış Politika Analizinde Temel Öğeler”, (der.) Faruk Sönmezoğlu ve Özgün Erler Bayır, *Dış Politika Karşılaştırmalı Bir Bakış*, Der Yayınları, İstanbul, 2014, s. 28.

⁴ Uslu, a.g.e., ss. 13-14.

hale indirgeme gayretinde olurlar.⁵ Bir müttefik için olumsuz unsurlar çoğalmaya başladığında o müttefik tarafından “ittifaktan çekilme” konusu telaffuz edilirken, olumlu unsurlar çoğaldığında “ittifakı ileri boyuta taşıma” gündeme getirilir. Olumlu havada ilişkileri sağlamlaştırma yolunu seçen müttefikler, ittifakın izin verdiği boyutta ikili ya da çoklu bağıtlara imza atabilir; hatta uluslarüstü bir yapılanmayı kabul ederek ulusal egemenliklerinden kısmen de olsa taviz verebilirler.

Bağıtların dengeli kurulması, en az nedenleri kadar mühimdir. Çünkü ittifak içinde bulunan devletler, ortaklık süresince minimum yükümlülük ve maksimum fayda elde etmek isterler. Bu nedenle *denge* kavramı oluşturulan birlikteliğin akıbeti açısından önemlidir. Nitekim bu denge sağlanmaz ise; ittifaktaki küçük devletler, büyük devletlerin birer uydusu haline gelebilir. Küçük devletler için diğer büyük tehlike de ittifakın kime karşı olduğunu iyi yönetememesidir. İçinde yer aldığı ittifak nedeniyle komşu devletlerin ya da karşısına aldığı diğer aktörlerin dikkatini çekebilir. İster istemez diğer devletleri kışkırtabilir. Böyle bir durumda küçük devletler, büyük düşmanlar kazanabilir.⁶

Uluslararası ilişkileri XVI. yüzyılda ele alan Machiavelli, küçük devletlerin büyük devletlerle ittifak kurmaları durumunda “ortaklığın daima büyük devletlerin yararına işleyeceğini” söyleyerek küçük devletlerin büyük devletlerle ittifak yapmaktan kaçınması gerektiğini savunmuştur. Ancak küçük devletlerin zaman zaman büyük devletlerle ittifak yapmak zorunda kaldıklarını da kabul eden Machiavelli, bu durumda kendilerini “büyük biraderlerinin pençesinde” bulabilme riskine dikkat çekmiştir.⁷ Diğer taraftan küçük bir

⁵ İlter Turan, *NATO İttifakının Stratejik ve Siyasal Sorunları*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını, İstanbul, 1971, s. V.

⁶ Uslu, a.g.e., ss. 18-19.

⁷ Mehmet Gönübol, “Türkiye ve İkili Anlaşmalar”, *Milliyet*, 12 Temmuz 1969, s. 2.

devlet için bir birliktelik içinde olmanın gerekliliklerinden biri, ittifak içinde diğer ülkelerin politikalarından haberdar olabilmesidir. Bu tür devletler bu sayede muhtemel hamleleri görebilme imkânı sağlamış olurlar.⁸

Uluslararası belge niteliğindeki antlaşmaları, sözleşmeleri, protokolleri ve yazışmaları içeren bağitlar, imzacı devletlerin dış politika davranışlarına etki edebilmektedir. Çünkü yapılan antlaşmalar diğer ülkelere karşı takınılan tutum ve davranışları da belirlemektedir. Bazen antlaşmalarla alınan taraflı bir karar, diğer kararların reddedildiği ya da bir süreliğine rafa kaldırıldığı anlamına gelebilmektedir. Bu nedenle, antlaşmaların oluşturulmasından yetkili organlar vasıtasıyla onaylanmasına kadar geçen süreç, hassas bir zeminde ilerlemektedir.

Uluslararası yazılı bir antlaşmanın oluşturulması için öncelikle taraflar arasında ortak bir mutabakat metni hazırlanmaktadır. Bu metnin oluşturulması için devlet başkanları, hükümet başkanları, dışişleri bakanları ve diplomatik misyonlara sahip yetkili kişiler konferanslara katılarak temsil ettikleri devlet adına bir dizi görüşmelerde bulunurlar. Özellikle ikili antlaşmalarda taraflar, ortak metni beraber hazırlayabilecekleri gibi ayrı taslaklar sunup nihai metni oluşturabilirler. Çok taraflı antlaşmalar da ise ortak metin uluslararası platformlarda bir araya gelerek oluşturulmaktadır. Çağrışı yapan devlet ya da devletlerce yönetilen konferanslar, toplanma sebebi ile ilgili alt komitelere ayrılmakta ve ortaya çıkan taslağın genel kurulda görüşülmesiyle oybirliği ya da oyçokluğu ile alınan karar ile sonuçlanmaktadır. Katılımcılar tarafından onaylanan nihai

⁸ Uslu, a.g.e., s. 19.

karar metni, uluslararası hukuk ve iç hukuk bakımından uygun şekilde yayımlanarak yürürlüğe konulmaktadır.⁹

Antlaşmaların, derinlemesine incelendiğinde pek çok alanda yapılabilen karmaşık bir yapıya sahip oldukları görülmektedir. Çünkü güvenlik alanında yapılan antlaşmalar; askeri olduğu kadar siyasi, ekonomik olduğu kadar stratejik, ideolojik olduğu kadar sosyolojik bir yapıya sahip olabilir. Bu tür antlaşmaların sonunda imzacı devletler; belli hükümler çerçevesinde işbirliğinde bulunmayı taahhüt edebilir, bir gruba ya da konuya taraf olabildiği gibi tarafsızlık ilan edebilir, saldırı karşısında birlikte hareket edeceklerine dair söz verdikleri gibi saldırmazlık yemini edebilir, silah yardımı yapabilecekleri gibi silahsızlanma girişimlerinde bulunabilirler. Kısacası antlaşmalar; tarihin akışına yön veren, bir devri sonlandırıp bir devri başlatan mühim ve çok boyutlu konuları ele almaktadır.

Antlaşmaların, imzalandığı dönemin gelişmelerine yön verebilecek kapasiteye sahip olduğuna değinen Asım Us'a göre; eğer Türkiye, 1939 yılında Hitler ve Musolini'nin Avrupa'ya yönelik yayılımcı emellerini sezdiğinde - İngiltere ve Fransa ile Akdeniz'in güvenliğini sağlamak için yaptığı bir antlaşma gibi - Karadeniz'in güvenliğini sağlamak için Moskova ile de bir antlaşma sağlayabilseydi, belki de büyük bir yıkımı önleyecekti.¹⁰ Dönemin Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, benzer bir antlaşma yapabilmek için Moskova'ya gitmiş; fakat tüm çabasına rağmen antlaşma

⁹ Funda Keskin, "Uluslararası Anlaşmaların Yapılma Süreci" (kutusu), (ed.) Baskın Oran, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt I: 1919-1980, 19. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 609.

¹⁰ Asım Us, "Devirler ve Rejimler Arasındaki Fark", *Vakit*, 21 Ağustos 1946, s. 1.

imzalamadan dönmüştü.¹¹ Bu nedenle denebilir ki çatışmalar anlık ve kolaydır; fakat antlaşmalar sonunda ortaya çıkan işbirliğini açıklamak maharet isteyen bir konudur.¹²

Ayrıca uluslararası antlaşmalar kapsamında dış politikada kullanılan çeşitli yöntem, araç ve stratejiler devletlerin uluslararası konulardaki rolünü belirlemede yol göstericidirler. Bu roller aynı zamanda devletlerin uluslararası arenada nasıl bir aktör olduğunu da ortaya koymaktadır. Devleti “uluslararası sistemin en büyük aktörü” olarak tanımlayan Realizm, küresel anlamda her devletin ayrı bir aktör olduğunu ve bu aktörlerin birbirleriyle amansız bir mücadele içinde olduğunu belirtir.¹³ Mahir bir dış politika sergileyen devletler, bu mücadele sonunda mevcudiyetini ve hâkimiyet alanını sürdürmeye devam ederler.

Uluslararası ilişkilerde mevcut olmanın yolu, dış politikada amaca yönelik eylemlere sahip olmaktan geçmektedir.¹⁴ Dış politikanın amaçları uluslar ötesi olsa da eylemleri ulusal ve karakteristiktir. Çünkü dış politika; bir toplumun coğrafya, tarih, din, kültür, ekonomi vb. miraslarından etkilenen bir yapıya sahiptir. Dönemsel olarak dış politika, kimi ülkelerde değişken, kimi ülkelerde ise istikrarlı olarak seyreden; fakat genelde güncellenen ve kendine özgü parametrelere sahip olan ulusal bir kimliktir.

Her ülke gibi Türkiye’nin dış politikası da kendine ait karakteristik özelliklere sahiptir. Türk dış politikası; ülkenin seçkin coğrafyası, mazlum milletlere örnek tarihi, kökleri en eski medeniyetlere kadar uzanan zengin kültürel birikimi, gelişme çabası

¹¹ Zeki Kunalp, *Sadece Diplomat*, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1981, s. 36.

¹² Peter Hammerstein, “Understanding Cooperation: An Interdisciplinary Challenge”, (ed.) Peter Hammerstein, *Genetic and Cultural Evolution of Cooperation*, Reports of 90th Dahlem Workshop, Berlin, 23-28 June, 2002, The MIT Press, London, 2003, s. 2.

¹³ John McCormick, *Avrupa Birliği’ni Anlamak*, BigBan Yayınları, Ankara, 2014, s. 33.

¹⁴ Charlotte Bretherton ve John Vogler, *The European Union as a Global Actor*, Routledge Yayınevi, 2. Baskı, New York, 2006, s. 16.

içinde olan ergen ekonomisi, ilerlemeye ve değişime açık güçlü ve benzersiz sosyal bünyesi, milli geleceğini ve toprak bütünlüğünü her şeyin üstünde tutan bir anlayış yapısı sayesinde şekillenir. Türkiye dış politikada, kültürünü ve ulusal varlığını muasır medeniyet seviyesinin üzerine çıkarmaya çalışırken, sosyokültürel mirasını paylaştığı Doğu ülkeleri tarafından *Avrupalı* olarak anılmaktan zaman zaman imtina eden ve Avrupa-Asya dengesini korumak ve kollamak zorunda kalan bir anlayış gütmektedir. İngiliz politikacı Edward Knatchbull Hugessen'in 1940'ların sonlarında gerçekleştirdiği Türkiye ziyaretinde dile getirdiği "*Türkiye, eskiden Avrupa içinde bir Asya idi; şimdi Asya içinde bir Avrupa'dır.*" ifadesi, Türkiye'nin sahip olduğu dış politikayı tanımlamak için Sadi Konuk (DP, Konya Mv.) tarafından Meclis'e taşınmıştır.¹⁵

Uzun yıllar Türk dışişlerinde farklı diplomatlık görevlerde bulunan Zeki Kuneralp, iyi bir dış politikanın üç sıfatından bahsetmektedir: *çok yönlülük, esneklik ve tutarlılık*. Kuneralp hatıratında, İkinci Dünya Savaşı yıllarında İsmet İnönü'nün dışarıya karşı sürdürdüğü denge politikasında bu üç sığata rastlanabileceğinden bahsetmiştir. Savaş sırasında her iki muharip grup ile normal ilişkiler sürdürerek bir taraftan müttefiki iken öteki tarafın da düşmanı olmamayı başarabilmeyi *çok yönlülük*; ikili ilişkilerini ilgili memleketlerin Türkiye'ye karşı tutumlarına göre devamlı olarak güncellemesini *esneklik*; iki muharip kanattan gelen tazyiklere rağmen hazır olmadan savaşıa girmeme şiarını *tutarlılık* olarak tanımlamıştır.¹⁶

Türkiye'de konu dış politika olunca, genelde iç politikadaki siyasi çekişmelere bir süre ara verilir ve mümkün olduğunca hükümet ve muhalefet ortak hareket etmeye

¹⁵ Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (TBMMTD), Dönem: 8, Yasama Yılı: 5, Cilt: 22, Birleşim: 16, 12 Aralık 1949, s. 181.

¹⁶ Kuneralp, a.g.e., s. 75.

çalışılırdı. İhtilaflar yok değildi; ancak bunlar konunun tali yönleri ile alakalıydı. Ahmet Barutçu (CHP, Trabzon Mv.) Meclis grubu konuşmasında; parti farkı gözetmeksizin Türk dış politikasında ortak bir anlayış olduğunu, farklılığın ancak partilerarası uygulamalarda, usullerde ve icra metotlarında olabileceğini belirtmişti. Bu istikamette Türk dış politikasını şöyle tarif etmişti:¹⁷

“Türkiye’nin dış politikası, birleşmiş hür milletlerin ideallerine bağlılıkta ve müşterek emniyet esasında, vatanda ve cihanda sulh prensibinde ifadesini bulan, istiklalimizin ve toprak bütünlüğümüzün emniyeti ve her karış vatan toprağı üzerine bütün varlığımızı koymayı hedef tutan bir Milli Misakın politikasıdır. Bu, şaşmayan, esaslı bir istikamet olarak eski ve yeni iktidarların, her iktidarın ve hepimizin istikametidir.”

Dış politikayı doğru analiz edebilmek için iç ve dış etkenlerin birbirleriyle olan etkisi göz önünde bulundurulmalıdır.¹⁸ Dış politikayı etkileyen iç ve dış dinamiklerde meydana gelen değişimler baskın olduğu sürece, ulusların dış politikalarındaki değişim kaçınılmaz hale gelmektedir.¹⁹ Ülke içinde meydana gelen olumlu ya da olumsuz gelişmelerin dış politika kararlarına doğrudan etki ettiği gibi uluslararası arenada meydana gelen gelişmeler de ülkelerin iç politikalarına nüfuz edebilmektedir. Örneğin ülke içinde iktidarın el değiştirmesi sonucunda görevi devralan yeni iktidarın farklı bir dış politika izlemesi, iç dinamiklerin dış politikaya etkisini göstermektedir. Öte yandan Avrupa kıtasının ortasında Avrupa Birliği gibi çok güçlü bir dış etkene maruz kalmadan, daimi bir tarafsızlık içinde politikalarını sürdürmeye çalışan İsviçre’nin tutarlı bir dış politikaya sahip olması bu konu hakkında başka bir örnektir.²⁰

¹⁷ **TBMMTD**, D. 9, Y.Y. 3, C. 11, B.19, 19 Aralık 1951, s. 235.

¹⁸ Ömer Kürkçüoğlu, “Türk Demokrasisinin Kuruluş ve İşleyişinde Dış Etkenler (1946’dan bu yana)”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 33, Sayı: 1, 1978, s. 213.

¹⁹ Gültekin Sümer, “Dış Politikada Süreklilik ve Değişim Çekişmesi”, *USAK Uluslararası Hukuk ve Politika*, C. 6, S. 23, 2010, s. 73.

²⁰ A.g.m., s. 75.

Birinci Dünya Savaşı sonunda yapılan barış antlaşması sürecinde zorlu bir dış politika gündemine sahip olan Türkiye, Kurtuluş Savaşı yıllarında 28 Ocak 1920 tarihli Milli Misak hedefleri doğrultusunda uluslararası arenada hedeflerini ortaya koyma ve haklarını savunma kaygısı taşıyordu. 1923-1938 yılları arasında, Atatürk dönemi Türk dış politikası, ulusal ve uluslararası politikada yoğun gelişmelerin olduğu iki savaş arası süreçte etkin, bağımsız ve barışçıl bir tutum sergilemişti. Bu dönemde Türk ulusunu kalkındırma, siyasi başarıları iktisadi başarılarla taçlandırma, siyasal, kültürel ve sosyo-ekonomik inkılâpları halkla buluşturma, öncelikli konular arasındaydı. Ancak, Atatürk dönemi sonrasında - özellikle İkinci Dünya Savaşı ile beraber - ekonomik, sosyolojik ve psikolojik yönden sarsıntılı bir döneme girilmişti. Yeni dönemde güvenlik, savunma ve iktisadi konularda sorunlar bulunmaktaydı. Bu nedenle Türkiye, uzun bir süre dış etkilere açık ve özellikle Soğuk Savaş'ın kutup rekabetini yakından hisseden sınırlı bir dış politika izlemek durumunda kalmıştı. Askeri ve ekonomik yönden dışa bağımlılığı artmaya başlayan Türkiye için dış borç, ordunun modernizasyonu ve yedek parça ihtiyacı dış politikanın belirleyici unsurlarındandı. Bu alanda yardım ve tedarikin büyük bir kısmı Amerika tarafından sağlanınca, dış politika konularında genelde Batı temsilcilerinin kararları dikkate alınıyordu.²¹ Bu dönem için kısaca; Türk dış politika yapımcılarının kullandıkları stratejilerin, uluslararası sistemin değişkenlerine ve ulusal ihtiyaçların önceliğine bağlı olarak şekillendiği söylenebilirdi.

Sonuç olarak; diğer devletler gibi Türkiye'nin de bölgesel ve küresel yansımaları bakımından nasıl bir aktör olduğu, dış politikada izlediği stratejiler ile ilişkilendirilebilmektedir. Ancak, bu stratejiler çeşitli olmakla birlikte, dış güvenliğini sağlamak ve güç kazanmak için yapılan siyasi, askeri ve iktisadi bağitlar incelenmesi

²¹ Ahmet Şükrü Esmer, "Uyduluk Sistemine Son", *Milliyet*, 24 Aralık 1965, s. 2.

gereken hassas bir konu olma özelliğini taşımaktadır. Dış politikanın karar alıcılarını etkileyen iç ve dış unsurlar göz ardı edilmeden ele alınması gereken Türk dış politikası, sahip olduğu karakteristik özelliklerle birlikte dönemlik değişimler yaşayabilmektedir. Özellikle Soğuk Savaş döneminin gerekliliği ve ulusal ihtiyaçlar doğrultusunda yapılmış olan bağitlar, Türk dış politikasının etki alanını ortaya koymada yol göstermektedir.

2. İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Uluslararası Güç, Güvenlik ve Türkiye'nin Vaziyeti

Ulusal ya da küresel politikada pek çok konu *güç* kavramı ile alakalıdır. Çünkü genel olarak politika, belli alanlarda güç elde etmek veya mevcut gücünü korumak, arttırmak ya da açığa vurmak için yapılır. Devletler, iç politikada olduğu gibi dış politikada da ya mevcut gücünü koruma siyaseti, ya sahip olduğu gücü artırma veya yayma siyaseti, ya da sahip olduğu gücü gösterme veya kanıtlama siyaseti izlemektedir.²² İlk defa 1944 yılında Amerikalı kuramcı William T. R. Fox tarafından kullanılan *süper güç* kavramı ise birinci sınıf askeri beceriye sahip, ekonomik yönden kuvvetli, bölgesel ve küresel hedefleri olan ve atik bir dış politika izleyen devletler için kullanılan *büyük güç* kavramından öte bir anlam taşımaktadır. Bir süper güç, bahsedilen özelliklerin yanında, küresel etki alanına, ideolojileri ve etki alanları içerisinde hâkim bir ekonomiye ve nükleer silahlar gibi karşı konulamaz bir askeri kapasiteye sahiptir.²³ Bu ülkeler, elindeki gücü istediği gibi aktarabilen ve uluslararası siteme yön veren ülkelerdir.

Soğuk Savaş dönemi için süper güç kavramı, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) için kullanılmaktaydı. İkinci Dünya

²² Sezai Orkunt, "Karşılıklı ve Dengeli Kuvvet İndirimi Türkiye ve NATO", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 27, S. 3, 1972, ss. 315- 316.

²³ Andrew Heywood, *Global Politics*, Palgrave Macmillan, First Edition, New York, 2011, s. 7 ve 38.

Savaşı sonrası bu ülkelerin izledikleri politikalar nedeniyle küresel sistem, ideoloji ve etki alanları bakımından iki kutba ayrılmıştı. Bu ülkeler sahip oldukları gücü kullanarak *Doğu* ve *Batı Bloku* adı altında arka bahçelerini oluşturuyorlar ve iki kutuplu sistemde peyk ülkeler meydana getiriyorlardı. ABD'nin başını çektiği Batı Bloku, Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) ve Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (OECE); SSCB'nin başını çektiği Doğu Bloku ise Varşova Paktı ve Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi (COMECON) etrafında kümeleniyorlardı.²⁴ Kapitalist gücü temsil eden Birinci Dünya ülkeleri ABD, komünist gücü temsil eden İkinci Dünya ülkeleri ise SSCB önderliğinde birleşiyorlardı. Söz konusu bu iki kutbun rekabeti “Soğuk Savaş” olarak adlandırıldı.

Soğuk Savaş dönemi, ABD ve SSCB'nin doğrudan askeri teması geçmeden yürüttükleri vekâlet savaşlarına, konvansiyonel ve nükleer silah üretim, kullanım ve yaygınlaştırma hırsları ve uzay araştırmaları gibi ileri çağı yakalama rekabetine tanıklık etti. Bu nedenle çekişme sadece ideolojide kalmayıp askeri, siyasi, diplomasi, iktisadi, bilim, teknoloji ve uzay gibi çeşitli alanlarda kendini gösterdi. Ancak bu iki süper gücün rekabeti devam ederken uluslararası sistemde güvenlik sorunu meydana gelmekteydi.

Rekabetin çoğaldığı uluslararası politikalarda güvenlik meselesi, ülkelerin değişmeyen konusu olmuştu. Güvenlik sorununu ortaya çıkaran en genel konulardan biri, ulusal bağımsızlığa ve toprak bütünlüğüne yönelen tehditlerdi. Fakat güvenlik meselesi bir konuya indirgenemeyecek kadar karmaşık bir yapıya sahipti. Çünkü tehdidin yönü ve boyutu ulusal güvenlik algısı ile alakalı olduğundan, güvenlik meselelerinin objektif

²⁴ Sinem Akgül Açıkmeşe ve Cihan Dizdaroğlu, *NATO-AB İlişkileri İşbirliği ve Çatışma Dinamikleri*, (ed.) Mustafa Aydın, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 9.

olduğu kadar sübjektif olduğu söylenebilirdi.²⁵ Örneğin, Soğuk Savaş sırasında iki süper gücün küresel tehditleri nedeniyle ortaya çıkan askeri güvenlik meseleleri en belirgin konulardan biri haline gelmişti. Bu tehditler kıtalar boyu hissedilmiş ve tüm ülkeleri ilgilendiren küresel bir meseleye dönüşmüştü. Oysa tehdidin hangi bloktan geldiği; hangi devleti, hangi konuda, ne derece etkileyeceği ise farklılık gösterebilmekteydi. Bu nedenle, bir devlet için tehdit unsuru olan herhangi bir konu, bir başka devlet için güvenlik sorunu teşkil etmeyebilirdi.

Güvenlik sorunlarının beslendiği ve etkilediği alanlar daha çok askeri, siyasi ve ekonomik zeminde gün yüzüne çıkmaktaydı. Güvenlik meselelerinin en yaygın ve ilk akla gelen boyutu askeri konulardı. Bir ülkenin saldırgan ülkeler tarafından tehdit altında olması, güvenliğin askeri boyutunu oluşturmaktaydı. Genel anlamda bir devletin askeri yönden güvende olması; kendi sınırlarına yönelen her türlü saldırılara karşı koyabilmesi, modern silah sanayisi ile teknolojik gelişmelere ayak uydurabilmesi, ulusal ve uluslararası savunma ihtiyaçlarına göre ordusunu donatabilmesi ve güçlü ve kolektif güvenlik stratejilerinin bir parçası olabilmesi ile ilgiliydi. Bunları yapacak askeri gücü olmayan devletler ise coğrafyalarının, potansiyellerinin ve çıkarlarının doğrultusunda ittifak zemini arayışına yönelebilirdi. Yaptıkları ikili ya da çoklu antlaşmalar çerçevesinde, asimile olmadan, kendi milletinin hayati çıkarlarını güvence altına alarak güvenlik risklerini asgari düzeye indirgemeye çalışabilirdi. Barış zamanında dahi bölge ülkelerin yapmış olduğu ittifakları takip etmek, ittifaklarda öncü rol üstlenebilmek, coğrafyayı yönlendirebilmek ve bölgesel ve ulusal tehditlerin gücünü kırmak veya yönünü değiştirebilmek güvenlik meseleleri önleyebilirdi.

²⁵ Alan Collins, *Contemporary Security Studies*, Fourth Edition, Oxford University Press, 2016, s. 187.

Güvenlik meselelerinin diğer bir boyutu ve belki de en temel sebebi ekonomi ile alakalıydı. İktisadi yönden gelişmiş ülkelerin kendilerine bağımlı ekonomiler oluşturma arayışları, güvenlik sorunlarının ekonomik boyutunu oluşturmaktaydı. Ulusal ekonomisini diğer ülkelere bağımlı şekilde idame ettiren bir ülke; ulusal güvenlik kararlarını, bağımlı olduğu ülke ya da ülkelerin tercihlerine göre şekillendirmek durumunda kalabilirdi. İktisadi programlarını dışarıdan gelecek ekonomik yardımlara göre planlayan hükümetler de yardım eden devletin askeri ve siyasi görüşlerini sorgusuz kabul etmek durumunda kalabilirdi. Bu durum, yardımını beklediği devlet yetkilileri yanında özgür karar verememesine neden olabilirdi. Yapılan ekonomik yardımların asıl sorunlardan ziyade yardım eden devletin istekleri ve çıkarları doğrultusunda kullanılması, ipotek ekonomi yaratacağı gibi görünen ya da görünmeyen güvenlik meselelerine de kaynaklık edebilirdi.

Diğer yandan siyasi yalnızlık içinde bulunan bir ülke, özellikle güvenliğini tehlikeye sokacak bir dış tazyikle karşılaştığında diplomasi masasında destek arayışına yönelebilirdi. Bu durumun güvenliğin siyasi bir boyutunu oluşturduğu söylenebilirdi. Askeri, ekonomi ve siyasi yönden güçlü bir ülke, diğer zayıf ülkelerin yönetim otoritesine etki ederek iç siyasetine müdahil olma ve hatta topraklarını kullanma haklarını kendinde görebilirdi. Bu durum, özellikle Soğuk Savaş zamanında siyasi ideolojiler altında kümelenen devletlerin ittifaklar dâhilinde dikkat etmesi gereken konulardan biri olduğu söylenebilirdi.

Savunma ve güvenliğı sağlamak için yapılan antlaşma hükümlerinin devletler için bağlayıcılığı bulunmaktaydı. Bu nedenle antlaşmalar içinde yer alacak hükümler, ahde vefa ilkesiyle yürütülmeliydi ve daha önceden imzalanan antlaşmaların hükümleri ile çelişmemeliydi. Nitekim yasal ve etik değerlerden uzak olan antlaşmalar, taraflara çözüm

yerine yeni sorunlar getirebilirdi. Bu durum, antlaşma hükümlerinin sorgulanmasına ve yasaların yozlaşmasına yol açabileceği gibi kurulan ittifaka yeni sorunların ithal olmasına neden olabilirdi. Tehdit algısı her ülkede aynı alanda ve oranda gerçekleşmediği için yapılan antlaşmalar, olabildiğince kapsamlı ve tarafların güvenlik meselelerine cevap verici yönde hazırlanmalıydı.

Soğuk Savaş döneminde de ülkelerin güvenlik meseleleri birbirlerinden farklılık göstermekteydi. Çünkü İkinci Dünya Savaşı sonuçlarının her ülke için aynı oranda etki ettiği söylenemezdi. Bu büyük harp, Avrupa topraklarında ağır hasarlar bırakmış ve birçok ülkeyi askeri, siyasi ve ekonomik alanlarda yıkıma uğratmıştı. Savaştan galip çıkan Avrupa ülkeleri dahi ekonomik ve siyasi yönden güçlerini yitirmişti. Fakat her Avrupa ülkesi aynı oranda zarara uğramadığı gibi bu savaştan güçlenerek çıkan ülkeler de olmuştu. Bunların en başında savaşın meydana geldiği anakaradan kilometrelerce uzak coğrafyada bulunan ABD ile batısında ve doğusunda cereyan eden savaşa rağmen sahip olduğu geniş coğrafyası ile toparlanabilecek durumda olan SSCB gelmekteydi. Savaş, topraklarından çok uzaklarda cereyan ettiği için ABD savaşın yıkıcı yönünden etkilenmemiş; aksine 1930'larda geçirdiği iktisadi bunalımının izlerini savaş süresince silebilmişti. SSCB ise milyonlarca insanını kaybetmiş, altyapısı ağır hasar almış ve ülkenin batı ve doğu sınırları savaş sonrası tehlike altına girmişti. Ancak sahip olduğu güçlü kara orduları sayesinde uluslararası itibarını yükseltmişti.²⁶

Üstün insan ve askeri gücü ile dünya komünizmin yolunu tutan Sovyetlerin tehdidi, savaşın sona ermesiyle birlikte daha görünür hale gelmişti. Bu nedenle, dünyanın

²⁶ Turan, a.g.e., s. 3.

önemli stratejik noktalardan çekilmek için zaman kollayan İngiltere, Sovyetlerin yayılımcı politikasından tedirgindi.²⁷ İngiltere Başkanı Winston Churchill'in 12 Mayıs 1945 tarihinde Amerikan Başkanı Harry Truman'a yazdığı telgraf, savaş sonrası Avrupa'nın içinde bulunduğu durumu anlatan ve Sovyetlerin Avrupalılar için nasıl bir tehdit oluşturduğunu ortaya koyan bir belge niteliği taşımaktaydı. Bu telgrafta Churchill; savaşın sonlarına doğru Amerika'nın Hava Kuvvetlerini Avrupa'dan Pasifiklere kaydırmasını, Kanada Ordusu'nun Avrupa'dan çekilmesini ve Fransa'nın da yorgun düşmesini endişe ile karşılamaktaydı. Telgrafın devamında; Sovyetlerin Yalta Konferansı'ndaki yayılımcı isteklerinden ve Doğu Avrupa ve Balkanlardaki etkisinden söz ederek, "Avrupa cephesine bir demir perde inmesinden" duyduğu rahatsızlığı ifade etmişti.²⁸

Savaş sırası boyunca aynı cephede yer alan ABD ve SSCB, savaş sonrasında farklı ve rekabetçi politikalar izlemişlerdi. Savaş sonrası dönemde bu iki devlet birbirlerinin hamlelerini dikkatle izlemiş ve karşılıklı güvensizlik içinde tetikte kalmışlardı. Amerika, Sovyetlerin coğrafi ve ideolojik sızmalarına karşı uyanık kalmıştı. Amerika başkanı Truman, 12 Mart 1947 tarihinde okuduğu meşhur nutukta Sovyet tehdidine karşı nasıl bir duruş sergileneceğini belirtmişti:²⁹

"Amerika, ekalliyeti teşkil eden ve kuvvetlerini başka menşelerden alan birtakım grupların kendi ekseriyetleri üzerine silahlı baskı kullanmalarına ve hür yaşamak isteyen milletlerin hürriyet ve istiklallerine, başka milletlerin tecavüz etmesine karşı vaziyet ve cephe alacaktır."

²⁷ Feridun Akkor, "Değişen Dünya Stratejisi", *Cumhuriyet*, 8 Temmuz 1969, s. 2

²⁸ Winston S. Churchill, *The Second World War: Triumph and Tragedy*, Volume: IV, Houghton Mifflin Company, Boston, the USA, 1953, ss. 498-499.

²⁹ **TBMMTD**, D. 9, Y.Y. 3, C. 13, B. 41, 18 Şubat 1952, s. 332.

Truman, Bürüksel Antlaşması sebebiyle 1948 yılında Kongre’ye gönderdiği başka bir mesajında ise Sovyetlere karşı duruşun, *h r devletler*le yapılacak antlaşma ve ittifaklarla sağlanacağına dair açıklamalarda bulunmuştu.³⁰

“Bu neviden bölge anlaşmaları hürriyet ve sulhu istihdaf eden birleşmeler yardımımıza müstahak olacaklardır. H rriyetlerine bağlı olan milletlere bizim yardım elimiz uzanacaktır. Avrupalı h r milletlerin kendi kendilerini müdafaa hususundaki karar ve azimleri bizim tarafımızdan da yardım edilmek suretiyle aynı derecede kuvvetli azim ve kararlarla desteklenmelidir.”

Özellikle 1950’li ve 60’lı yıllarda Batılılaşma, ekonomik ve toplumsal kalkınma ve modernleşme konuları komünizme ve istikrarsızlığa karşı Amerika’nın bir dış siyasal söylemi haline gelmişti. Liberal ve demokratik söylemlerin sosyalist ideolojilerle karşı karşıya geldiği bu dönemde, bir kutbun hayali diğerinin korkulu rüyası olmuştu. S m rgesizleştime gibi modernleşme paradigmaları en az Soğuk Savaş’ın bıraktığı etki kadar dönemi yönlendirme kabiliyetine sahipti. Sömürge yöntemiyle kendi üstünlüğünü benimsenme ve var olan zenginlikleri paylaşmadan tüketme politikası yerini, ABD  nderliğinde Batı ile bütünleşme anlayışına terk etmekteydi. Modernleşme anlayışı ile beraber Batı dışı toplumlarında da toplumsal, kültürel, ekonomik ve siyasal farklılaşma hız göstermişti.³¹ Amerika, Batı dışı toplumları da dâhil ederek Sovyetleri askeri ve ideolojik yönden çevrelemek istiyordu. Bu nedenle hem ABD hem SSCB, dünyanın çekim alanlarını, merkezini, geçiş alanlarını birer birer tespit edip bu alanları kontrol etme çabası içinde girişti. Öyle ki o dönemlerde coğrafya, adını *jeo* kavramına bırakmıştı. Coğrafya; strateji, politika ve ekonomi ile daha sık anılır hale gelmişti. Ülkelerin coğrafı

³⁰ **TBMMTD**, D. 9, Y.Y. 3, C. 13, B. 41, 18 şubat 1952, s. 332.

³¹ Fahrettin Altun, “Modernleşme Kuramı ve Gelişme Sorunu”, *Divan: Disiplinlerarası  alışma Dergisi*, S. 8, 2000, ss- 123-136.

konumu adeta emlakçı gözüyle değerlendiriliyor ve “emlak değeri”³² yüksek olan ülkelere yatırım yapılıyordu.

Harp öncesi dünyanın pek çok jeostratejik bölgelerini elinde bulunduran İngiltere’nin çekilme sürecine girmesiyle beraber boşalan yerler süper güçlerin hedefi haline gelmişti. Amerika, Truman ve Eisenhower doktrinleri vasıtasıyla İngiltere’den boşalan yerlere nüfuz ederek Sovyetlerin yayılmasına karşı durmuştu. Söz sahibi olduğu coğrafyada ittifaklar kurarak ya da kurmaya teşvik ederek ve dış yardımlarda bulunarak etki alanını genişletme yoluna gitmişti.³³

Amerika için Türkiye de dış yardımlar ve ittifak hamleleri kapsamında olan ülkeler arasındaydı. Sovyetlerin Avrupa’da komünist rejimler inşa etmeye başladığı vakit, Türkiye ve Yunanistan’ın bu tehditten korunmalarının gerekliliği anlaşılmıştı.³⁴ Türkiye ile Yunanistan hakkında birlikte karar kılınmasının nedenlerinden biri, bu iki devletin önemli deniz yollarını tutmasıydı. Karadeniz ve Akdeniz’de hâkimiyetin Sovyetlerin eline geçmesini istemeyen Amerika, Türkiye ile Yunanistan’ı bir bütünü parçaları olarak görmekteydi. Ayrıca, her iki devlet de çevreleme politikasının güney uç sınırlarını oluşturmuyordu. O sırada Yunanistan komünist istilanın etkisi altına girince Amerika, sıranın Türkiye’ye gelmesinden tedirgin olmuştu. Türkiye’yi de etkisi altına alacak olan Sovyetler, Ortadoğu’ya uzanan yollarda hâkimiyet sağlayabilir; Avrupa’dan sonra Afrika ve Arap Yarımadası’na sızabilirdi. Böylelikle bu anakaralarda bulunan yer

³² “Emlak değeri” (real estate value) kavramının ilk kez 1990’lı yıllarda Alan Makovsky tarafından ortaya atıldığına dair bkz. Serhat Güvenç, *NATO’da 60 Yıl: Türkiye’nin Transatlantik Güvenliğine Katkıları*, (ed.) Mustafa Aydın, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 2.

³³ Oral Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964*, İmge Kitapevi, Ankara, 2016, ss. 25-26.

³⁴ Mehmet Gönübol ve Haluk Ülman, “Türk Dış Politikasının Yirmi Yılı 1947-1965”, *SBF Dergisi*, C. 21, S. 1, 1966, s. 153.

altı zenginliklerini kontrol ederek dünya ticaretine hâkim olabilirdi. Başkan Truman, 2 Eylül 1947 tarihli bir konferansında yardımlar konusunda Türkiye ve Yunanistan'ın özellikli durumunu ve bu iki ülkeye olan inancını şöyle dile getirmişti:³⁵

“Biz kendilerine ve birbirlerine yardıma hazır olanlara ekonomik yardımı sağlamak için elimizden gelenin en iyisini yapma niyetindeyiz. Fakat bizim imkânlarımız da sınırsız değildir. Bu yardımları, dünyaya üretimi, özgürlüğü ve güveni geri getirmek için en iyi şekilde hizmet verebilecek ülkelere vermeliyiz. Sınırlı kapsam ve hususi öncelik gibi belirli sorunlarla karşılaştığımız Yunanistan ve Türkiye örneğinde bunu münferit olarak üslendik.”

Diğer taraftan Türkiye'yi yardım almaya sevk eden nedenler de yok değildi. Temelde bunun iki nedeni vardı: Diplomatik yalnızlıktan kurtulmak ve Sovyetlerin tehditlerini savuşturmaktı. Savaş sırasında izlenen denge politikası Türkiye'yi belki büyük bir yıkımdan ve harcamadan kurtarmıştı; fakat bu politika dış siyasette Türkiye'yi oldukça yalnızlaştırmıştı. Savaş sonrası kurulacak ittifaklarla Türkiye bu yalnızlığını sonlandırmak istiyordu. Ayrıca, Sovyetlere karşı tek başına müdahale edecek güçte olmayan Türkiye, ulusal güvenlik meselesini ancak diğer süper güç Amerika'nın desteğini alarak halledebilirdi. Amerikan yardımlarının, müttefikliğin bir gereği olduğuna dair düşüncelerini Metin Toker (Senatör) Meclis'te şöyle dile getirmişti:³⁶

“Arkadaşlarım, 1946 'da Sovyetler bizden Boğazlarda üs istedikleri zaman bizim cevabımız, Amerikalılara şu sözü söyledikten sonra Ruslara verildi: ‘Bize yardım ederseniz daha kolay karşı koyarız; bize yardım etmezseniz biz gene karşı koyarız. Biz her tecavüze karşı koyarız; ama bugün bizim müttefiklerimizin ve dostlarımızın menfaati bize bu yardımın yapılmasını gerektiriyor.’”

³⁵ National Archives and Records Administration (NARA), “Address Before the Rio de Janeiro Inter-American Conference for the Maintenance of Continental Peace and Security, September 2, 1947”, *Public Papers of the Presidents of the United States, Harry S. Truman, Containing The Public Messages, Speeches, and Statements of the President January 1 to December 31, 1947*, U.S. Government Printing Office, Washington, 1963, s. 429.

³⁶ TBMMTD, Birleşik Toplantı, Toplantı Yılı: 19, Cilt: 19, Birleşim: 2, 23 Ocak 1980, s. 72.

Soğuk Savaş döneminde oluşan *dehşet dengesinin* Türkiye’yi koruduğuna ve silahlanmaya büyük meblağlar harcanmamasına dair görüşte bulunan Milli Birlik Grubu sözcüsüne Nihat Erim’in verdiği cevap, Türkiye’ye dışarıdan sağlanacak yardımların gerekliliğine işaret ediyordu:³⁷

“Komşumuz devletlere göz gezdiriniz: Bulgaristan, Yunanistan, Suriye, Irak. Hangisi bunlardan kendi imkânları ile silahlanıyor? Biz bunun karşısında dehşet dengesi var, bu denge bozulmaz, rahat edebilelim diyebilir miyiz? Bütün diplomasi tarihi, bütün askerlik tarihi şunu söyler: Siyasi kuvvet dengesi, askeri kuvvet dengesi boşluğa tahammül edemez.”

Amerika’dan gelecek ekonomik yardımlar, Türk Silahlı Kuvvetleri’nin (TSK) modernizasyonu için gerekliydi. Türkiye her ne kadar içinde yer almasa da savaşın getirmiş olduğu ekonomik bunalım tüm dünyayı etkilediği gibi Türkiye’yi de etkilemişti. İthal edilen ürünlerin miktarı ve fiyatları artınca ekonomik açık belirginleşmişti. Bu tür ekonomik bunalımların üstesinden gelmek için oluşturulan kalkınma planları için Amerikan yardımı bulunmaz bir fırsattı.³⁸ Bu yardımlar için antlaşmalar, peşi sıra imzalanacaktı. Ancak şöyle bir gerçek de vardı ki; bazı antlaşma metinleri Amerikan yardımlarından gelen silah, araç-gereç ve teçhizatların kullanımını kısıtlıyordu.³⁹ Antlaşmalar ile kurulan ittifakın taraflar arasındaki dengesiz dağılımı ileri de Türk kamuoyunun dikkatini çekecek ve siyasiler bu durumu tekrar ele almak zorunda kalacaktı.

2.1. Türkiye’ye Yönelen Tehditler ve Güvenlik Arayışları

³⁷ Nihat Erim, *12 Mart Anıları*, YKY Yayınları, İstanbul, 2018, s. 536.

³⁸ Sander, *Türk-Amerikan...*, ss. 41-42.

³⁹ **TBMMTD**, B.T., T.Y. 19, C. 19, B. 2, 23 Ocak 1980, s. 63.

Devletlerarası çatışma ve işbirliğinin yaşandığı tarihin belirli dönemlerinde geleceğe dair kötümser ve iyimser tablo çizen sırasıyla realist ve idealist yaklaşımlar, güvenlik konularını açıklamada birbirlerinden farklılaşmıştı. Realist görüşün hâkim olduğu Soğuk Savaş döneminde güvenlik temelli işbirliğini açıklamak, tarafların “aldatma” ve “görelî kazanç” elde etme ihtimallerinin gölgesinde kalmıştı. Teknolojinin gelişmesiyle beraber savunma ve saldırı sistemlerinde meydana gelen hızlı değişimler sonucunda silahların kontrol altına alınması adına imzalanan birtakım işbirliği antlaşmaları denemeden öteye gidemeyince, kendi ulusal güvenliğini inşa etmenin önemi bir kez daha anlaşılmıştı.⁴⁰ Bu nedenle Soğuk Savaş döneminde güvenlik kavramını açıklamak için iş birliği yerine riskler ve tehditler üzerine yoğunlaşmıştı.

Güvenlik tek başına açıklanamaz bir kavram olduğu için ancak konunun ve dönemin getirdiği öncelikler dikkate alınarak diğer kavramlarla birlikte açıklanabilirdi. Güvenliğin söz edildiği yerde tehdit kavramından bahsetmek gerekirdi ki; güvensizlik ihtimalinin neden olduğu riskler tehlike boyutuna geldiğinde tehdit halini alırdı.⁴¹

Soğuk Savaş döneminde bölge ülkelerin hissettiği en büyük tehditlerin, Sovyetlerin yayılımcı ideolojik ve askeri tehlikesinden kaynaklandığı söylenebilirdi. O dönemde barış ve iş birliği konularında konuşmak için Sovyet liderler ile aynı masada oturmanın dahi tehlikeli olabileceğine dair Feridun Cemal Erkin şahsi düşüncelerini şöyle ifade ediyordu:⁴²

“Stalin ile baş başa müzakereler hem tehlikeli, hem de boşuna idi. Tehlikeli idi, çünkü Stalin (...) müttefikler ve hür milletler arasına nifak sokmak ve karşı tarafı

⁴⁰ John Baylis, “Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Vol. 5, No. 18, 2008, s. 75. ss. 69-85.

⁴¹ Beril Dedeoğlu, *Uluslararası Güvenlik Ve Strateji*, Yenyüzyıl Yayınları, İstanbul, 2014, ss. 28-29.

⁴² Feridun Cemal Erkin, *Dışişlerinde 34 Yıl: Vaşington Büyükelçiliği*, II. Cilt, 1. Kısım, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1986, s. 168.

daha da hırpalamak imkanı bulabilirdi. (...) aynı zamanda boşuna idi. Çünkü yapılan sınırlı müzakere telkinleri, aslında komünizmin özelliklerine göz kapamaktan ileri gelmekte idi. Lenin, dünyada bir devletler sistemi mevcut olduğunu, komünist ve kapitalist sistemlerinin de birlikte yaşayamayacaklarını, birinin ötekini yok edeceğini, bu suretle devamlılığın yalnız komünizme nasip olacağına göre, Rusya sosyalizminin dünya sosyalist devletinin kurulmasına öncü bir aşama olması gerektiğini söylemişti.”

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Doğu Avrupa ülkelerini egemenliğine dâhil eden SSCB, böylelikle dış imparatorluğunu kurmuştu. Sovyetler, bu imparatorluk alanını kendisine boyun eğen komünist diktatörler vasıtasıyla kontrol ediyordu. Moskova dayatmasının bir ürünü olarak yapay devrimlerle uydu ülkeler haline gelen Doğu Avrupa, Stalinist-komünizmin etkisi altına girmişti.⁴³ Yaşamın bütün alanlarını kontrol etme hakkını kendinde gören tipik bir parti devlet anlayışıyla yönetilen Sovyetler, ideolojisi gereği klasik demokrasi kanunlarına inanmadığı gibi komünizmin yasaklandığı uluslara yeraltı teşkilatlanmasıyla sızmak isteyen bir devlettir.⁴⁴

Sovyetler ile Amerika arasında devam eden silahlanma ve askeri kabilyet üstünlüğüne sahip olma hırsı ise tehlikenin boyutunu artırıyor ve diğer devletlerin kaygılanmasına neden oluyordu. Bu kaygı o kadar büyüyecekti ki tehditin merkezi iki süper güç bile birbirlerinin güçlerinden endişe eder hale gelecekti. Bu iki güç, aralarındaki silah yarışının kendilerini daha az güvenli hale getirdiğini anlayana kadar füzelerinin menzilleri çoktan uzamış ve balistik özellikli füzelerin sayısı artmıştı. Detant dönemi de bu çekişmeyi durdurmaya yetmemiş ve atılan adımlar sonuçsuz kalmıştı.⁴⁵

⁴³ Robert V. Daniels, “Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa’da Anti-Komünist Devrimler: 1989-1991”, (der.) David Parker, *Batı’da Devrimler ve Devrimci Gelenek 1560-1991*, Dost Kitapevi Yayınları, Ankara, 2003, ss. 253-255.

⁴⁴ Tarık Zafer Tunaya, *Siyasal Kuramlar ve Anayasa Hukuku*, Araştırma Eğitim Ekin Yayınları, İstanbul, 1982, s. 265.

⁴⁵ John Lewis Gaddis, *Soğuk Savaş: Pazarlıklar, Casuslar, Yalanlar, Gerçek*, (çev.) Dilek Cenkçiler, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2020, s. 175.

Türkiye özelinde değerlendirildiğinde ise ülkenin toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını tehlikeye sokan en büyük tehlike yine Sovyetlerdi. Eski Rusça'da “*Tsar’grad*” (“*Şehirlerin Şahı*”) olarak adlandırılan İstanbul, gerek dini bağlar gerekse siyasi görüşler icabı Rus Devleti’nin tarih boyu ilgi odağı olmuştu. Rusya, Türkiye’ye karşı “mümkün mertebe uysal görünme” siyasetini belli dönemlerde izlediği stratejinin bir parçası olarak sürdürdüysede; bu yapay tavrı, sonunda Boğazları ve İstanbul’u elde etme uğruna bir gösterişten öteye geçmemişti.⁴⁶ Yine Sovyet Rusya’nın Milletler Cemiyeti ve Batı devletlerinin niyetlerinden kuşkulandığı bir anda Türkiye ile müttefiklik görüntüsü vermek için⁴⁷ 17 Aralık 1925 tarihinde Paris’te Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ile Sovyet Dışişleri Halk Komiseri Georgi Çiçerin arasında imzalanan dostluk muahedesi, 1945 yılı Mart ayına gelindiğinde değişen şartlar bahane gösterilerek uzatılmayacağı Sovyetler tarafından verilen bir nota ile Türk tarafına bildirilmişti.⁴⁸ Bu ani karar, pek çok Avrupa ülkesinde olduğu gibi İngiliz basınında geniş yer bulmuştu. Reuters haber ajansının yazarı Kimche göre; bu karar, Sovyetlerin harp sonrası tanzim edilen dış politikasının bir tezahürüydü. Ayrıca Rusya’nın Boğazlar üzerinde söz hakkı elde etme talebi, İngiltere tarafından tehlikeli karşılanmıştı. İngiliz basınında; Boğazların İngiltere’nin emniyet bölgesi dâhilinde olduğu, bu meselenin İngiltere açısından hayati alakaya sahip olduğu ve bu sorunun devam etmesi İngiliz-Rus ilişkilerine vahim sonuçlar doğuracağına kadar konuyu sahiplenici açıklamalar yer almaktaydı.⁴⁹ Sovyetlere ve ordusuna duyulan nefret, Türk basında köşe yazarlarının kalemlerine de yansımıştı.

⁴⁶ Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya: XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk - Rus İlişkileri (1798-1919)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, ss. 1-3.

⁴⁷ Türkiye-Sovyet Rusya”, *Cumhuriyet*, 24 Mart 1945, s.1.

⁴⁸ “Türk-Sovyet Muahedesi Uzatılmayacak”, *Cumhuriyet*, 22 Mart 1945, s.1.

⁴⁹ “Türkiye-Sovyet Rusya”, *Cumhuriyet*, 24 Mart 1945, s.1 ve 3.

Örneğin Hüseyin Cahit Yalçın, bir köşe yazısında Sovyetler hakkında şu yakıştırmada bulunuyordu:⁵⁰

“Kızıl Faşistler için sözün, taahhüdün, imzanın hükmü yoktur. Onlar için yalnız fırsat vardır ve fırsattan istifade vardır. Karşılarında kuvvet ve mukavemet görmezlerse İran’ı zapt ederler, Hindistan’ı da, Çin’i de, Güneş’i de, Ay’ı da.”

Ancak Sovyet tehditti her ülkede aynı şekilde sirayet etmemişti. Bu tehdidin Soğuk Savaş döneminde olduğundan ya da hak ettiğinden daha fazla şekilde gösterildiğine yönelik düşüncelerin kaynağı temelde iki yönde toplanabilirdi: Tehdidi bir amaç için kullanan Sovyetler ve bu tehdidi bir araç olarak kullanan Amerika. Bunlardan ilki, Sovyetlerin yaratmış olduğu abartı üzerine kurulu tehditlerdi. Soğuk Savaş ve güvenlik konuları üzerine önemli eserler vermiş olan John Lewis Gaddis, *Soğuk Savaş* adlı kitabında Nikita Kruşçev ve oğlu Sergey’in itiraf nitelikli konuşmalarından bahsetmişti. Gaddis; Kruşçev’in, Sovyetlerin “sosis gibi” füze üretebilme kapasitesine ve Sovyet füzelerinin “sineği bile vurabilecek” donanımına sahip olduğu iddialarının gerçeği yansıtmadığını belirtmişti. Ayrıca füze mühendisi Sergey’in; *“Düşmanlarımızı sahip olmadığımız füzelerle tehdit ettik.”* ifadesi dikkat çekiciydi. Eisenhower’ın aksine Kruşçev’in tehditleri açık ve cüretkârdı. Üstelik Kruşçev, bunu düşmanlarına karşı benimsediği stratejinin bir parçası olarak yapıyordu.⁵¹

Tehdidin Amerika tarafından bir araç olarak kullanılması ise iki alt başlığa ayrılabilirdi: (i) Batı Bloku müttefiklerini birleştirmek ya da bu müttefiklerin birliktelikten kopmamalarını sağlamak için özellikle Amerikan siyasi liderler tarafından

⁵⁰ Hüseyin Cahit Yalçın, “Zincirini Koparan İhtiraslar”, *Tanin*, 30 Haziran 1945, s. 1.

⁵¹ Gaddis, a.g.e., s. 68.

bir *çimento* olarak kullanılması ve (ii) Amerikan istihbarat raporlarında Rus askeri tehdidini abartıp yasa koyuculara korku vererek İkinci Dünya Savaşı sonrası artan savunma ve güvenlik maliyetlerine karşı ordu ve donanmaya daha fazla finansmanın ayrılması için Kongre’ye baskı yapılmasıydı.⁵²

“Sovyet korkusu”nu kaçınılmaz bir Sovyet saldırısı durumunda yine Sovyetlere karşı kullanılmasını, “ileri görüşlü ve iyi niyetli” Amerikan politikacılarının stratejisi olarak değerlendirenler de mevcuttu. Nitekim akademisyen Matthew Evangelista’nın belirttiğine göre; 1947 yılında Wall Street Journal’da Kızıl Ordu kıta intikalleri hakkında Amerika’nın hazırladığı gizli istihbarat raporlarındaki “Rus korkusu”nun, finansmanı arttırmasına yönelik Kongre’nin teşvik edilmesi amaçlı kullanıldığı yer alıyordu. Sovyet tehdidinin bir abartı olarak kullanıldığına dair başka bir örnek de Berlin’deki ABD askeri komutanı General Lucius Clay’in Mart 1948’deki telgrafıydı. Telgrafta; savaşın “tepeden inerek aniden” geleceği vurgusu, artan askeri harcama bütçesi hakkında Kongre’yi ikna etmek için Ordu Genelkurmay Başkanlığı İstihbarat Direktörü Korgeneral Stephen J. Chamberlain tarafından kullanılmıştı.⁵³

Öte yandan Amerika’nın Sovyet tehdidini abartması, Sovyetlerin hedeflerine yönelik eylemleri kolaylaştırdığına dair yapılan yorumlara haklılık payı veriyor olsa da *hür devletlere yardım* adı altında Amerika’nın böyle bir korku yaratma ihtiyacı makul bir politika olarak görülebilirdi. Sovyetler yönüyle basitçe değerlendirildiğinde ise; devletlerin siyasi kararlarına baskı yapma yöntemi, komünist ideoloji anlayışının gün yüzüne çıkması olarak kabul edilebilirdi.

⁵² Matthew Evangelista, “The ‘Soviet Threat’: Intentions, Capabilities and Context”, *Diplomatic History*, Vol. 22, No. 3, 1998, ss. 441-442.

⁵³ A.g.m., s. 442.

Türkiye'ye yönelik tehditler çeşitlendirilebilirdi. Örneğin Yunanistan ile yaşanan sorunlar bölgesel güvenlik işbirliği ve Türkiye için bir risk unsuru olarak güncelliğini koruyordu. Kimi zaman görmezden gelinen, kimi zaman savaşın eşiğine kadar gelinen ve daha ziyade ülke liderlerinin öncelikli konuları arasına dâhil edip etmemesi ile ilişkilendirilen Türk-Yunan sorunlarının kökleri Soğuk Savaş döneminin öncesine dayandığı için aynı kutupta yer alan iki ülkenin anlaşmazlığı olarak karşımıza çıkmaktaydı. Ege adalarının hukuksal durumu, kıta sahanlığı ve kara suları sorunları ve hava sahası anlaşmazlığı ani gelişen konular olmamakla birlikte teknik ve hukuksaldı. Diğer taraftan Kıbrıs Meselesi, siyasal tarihte Türkiye-Yunanistan ilişkilerinin gerilmesine ve iki ülke arasındaki birçok sorunun çözilememesine neden olduğu bilirse de ayrı müzakerelere dayandırılan bir konu olarak ele alınıyordu.⁵⁴

Soğuk Savaş döneminde ülkelerin iki kutup arasında seçim yapmak durumunda kalmasını; Birinci Dünya Savaşı sonrasında *Mazlum Milletler* dünyasının kurtuluş yolunu, emperyalistlerle iş birliğinde ya da Bolşevikliğin kabulünde aramasına benzetilebilirdi. Cihan Harbi sonrasında güç dengelerini elinde bulunduran ülke liderlerinin Mazlum Milletlerin örgütlenmesini sağlayacak *Pan*'lı (Panislamizm, Pantürkizm, Panarabizm vb.) formüllere karşı olması ve bu çözümleri hayata geçirebilecek gücün bu milletlerde olmaması, bağımsızlık yolunda atılacak adımların yine kendi bağımsızlıklarına ters düşecek eylemlere dönüşmesine yol açmıştı.⁵⁵ Benzer şekilde, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra tarih sahnesine çıkan süper güçlerin başlarını

⁵⁴ Kamuran Gürün, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan Günümüze Kadar)*, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları: 531, Ankara, 1983, s. 452.

⁵⁵ Orhan Koloğlu, *Mazlum Milletler Devrimleri ve Türk Devrimi*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1979, ss. 16-17.

çektığı paktlar vasıtasıyla *müttefik* saydıkları pakt üyesi ülkeleri birer birer peyk ülkeler haline getirdikleri söylenebilirdi.

Bağımsızlık uğrunda dünyadaki bütün formüllerin çözümsüz kaldığı yıllarda Mustafa Kemal Atatürk'ün Sivas Kongresi'nde (1919) dile getirdiği tam bağımsızlık ve çağdaşlaşma ülküsü, diğer ülkelere ulusal kurtuluş yolu gösteren bir rehber olmuştu.⁵⁶ Ayrıca Mustafa Kemal Atatürk'ün inandıklarıyla yaptıklarının birbiriyle örtüşmesi, onu bu milletlere örnek ve sözüne inanılır bir lider olmasını sağlıyordu. Örneğin Atatürk, 1921 yılında General Harrington'a gönderdiği bir telgrafta İngiltere'nin barış görüşmelerine başlama talebini “*milli sınırlar içinde siyasi, mali, ekonomik, askeri, adli ve kültürel alanlarda tam bağımsızlık ilkesinin kabul edilmeye*” şartına bağlamıştı.⁵⁷ Çünkü her alanda tam bağımsızlık anlayışıyla yola çıkan Atatürkçü düşüncenin özünde “*elkoyuculuğa ve ideoloji yayımlamalarına karşıtlık*” vardı.⁵⁸

Emperyalizme karşı duruşu ile sömürülen ve ezilen uluslara örnek olan Türk Milleti'nin özgün gelişme modeli ve emperyalizme karşı duruşu Doğu milletlerinde takdirle karşılanmıştı. Ulusal mücadelesini Şarkın davası olarak gören Atatürk; “*Doğudan şimdi doğacak olan güneşe bakınız. Bugün günün ağardığını nasıl görüyorsam, uzaktan bütün Doğu milletlerinin de uyanışlarını öyle görüyorum.*” anlayışıyla Irak, İran, Afganistan, Pakistan, Hindistan, Suriye Lübnan, Mısır, Cezayir, Fas gibi kıtalar boyu pek çok ülkenin gönlünü kazanmıştı.⁵⁹

⁵⁶ A.g.e, s. 21.

⁵⁷ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2005, s. 457.

⁵⁸ Suna Kili, *Atatürk Devrimi: Bir Çağdaşlaşma Modeli*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1981, s. 278.

⁵⁹ Barış Dostyer, “Atatürk ve Türk Devrimi'nin Asya ve Afrika'daki Etkileri”, 38. *ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi (10-15 Eylül 2007 Ankara): Uluslararası İlişkiler, C. II*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara, 2011, ss. 622-626.

Türkiye’ye layık görülen “Mazlum Milletlere örnek devlet” nitelendirmesinin; Atatürk dönemi sonrasında değişen siyasi anlayış, İkinci Dünya Savaşı sırasında saldırgan ülkelerden gelen tazyikler ve savaş sonrası kutuplaşmanın getirdiği tehditler neticesinde değer kaybına uğradığı söylenebilirdi. Çünkü bu dönemde pek çok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de güvenlik meselesi halledilmesi gereken öncelikli konuların başında geliyordu. Uluslararası mecralarda diplomatik yalnızlığını sonlandırmak ve topraklarına ve bağımsızlığına yönelen tehditleri bertaraf etmek için ittifak arayışına yönelen Türkiye; siyasi, askeri ve iktisadi alanlarda yaptığı ikili veya çoklu antlaşmalar ile güvenliğini her alanda sağlamaya çalışmıştı. Ancak bu antlaşmalardan bazıları gerçek amaçlarına ulaşp ulaşmadığı, asıl amaçlarını gerçekleştirmede ne derece etkili oldukları ve Türk Milleti’nin itibarına bıraktığı izler Türk siyasal hayatında araştırılmaya açık birer konu olarak kalmıştı.

Bu sebeple bu çalışma; İkinci Dünya Savaşı’nın sona ermesiyle başlayan Soğuk Savaş döneminin 1945-1975 yılları aralığında Türkiye’nin imzaladığı siyasi, iktisadi ve askeri antlaşmaların gerek içerdiği hükümler gerekse neden olduğu birtakım tali antlaşmalar vasıtasıyla güvenlik sorunlarını çözmede yetersiz kaldığını ortaya koyduğu gibi bazı antlaşmalar Türkiye’ye yakıştırılan “mazlum milletlere örnek devlet” saygınlığının zarar görmesine neden olduğunu iddia etmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM: SİYASİ ANTLAŞMALAR

İkinci Dünya Savaşı süresince aktif tarafsızlığı tercih eden Türkiye'nin siyasi yalnızlığını savaş sonrası dönemde de sürdürmesi mümkün görünmüyordu. Celal Bayar'ın deyişiyle “ikiye bölünmüş dünyanın bölünme sınırında yaşayan” Türkiye'nin yeni dönemde jeopolitik öneminin artması, birtakım tehditleri de beraberinde getiriyordu.⁶⁰ Savaş boyunca ciddiyetini muhafaza eden güvenlik konusu, savaş sonrası dönemde de ülke gündeminde yer alacaktı. Nüfusuna oranla kayda değer miktarda askerini silahaltında hazır bulunduran Türkiye için bir an evvel bu nöbetin bitmesi gerekliydi.

Bu dönemde Atatürk gibi bir önderden yoksun olarak yol alan Türk siyasetinin başındaki devlet adamları, onun bıraktığı mirası yine onun fikri ile yaşatma gayreti içinde olsalar da dış politikada telafisi güç sapmalar yaşamaktaydı. Ülkenin içinde bulunduğu iktisadi durum, ulusun bağımsızlığına yönelen tehditlerin ağırlığını kaldıramıyordu. Bu nedenle ülke güvenliğini tek başına sağlamanın mümkün olmadığını anlayan siyasi otoriteler, siyasi, askeri ve iktisadi arayışlara yönelmişti. O sıralarda ülkenin Batı Blokunda yer almasının altındaki siyasi anlayışı İnönü şöyle açıklamaktaydı:⁶¹

“İkinci Dünya Harbi biter bitmez memleketin siyasi ideallerini demokrasi dediğimiz yeni hayat tarzında bütün şartları ve icaplarıyla arama kararımız bizi, müdafaa cephesinde beraber bulunduğumuz memleketlerle aynı siyasi idare anlayışında birleştirmiştir.”

⁶⁰ Celal Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, (haz.) İsmet Bozdağ, Truva Yayınları, İstanbul, 2010, s. 183.

⁶¹ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMZC), D. 11, Y.Y. 3, C. 12, B. 47, 25 Şubat 1960, s. 497.

Bu sebeplerle Türkiye'nin gerek dünya barışını tesis etme ve koruma, gerek *Birleşik Avrupa* planı içinde yer alma ve gerekse ülkenin güvenliğini Avrupa kapısı Balkanlardan din, kültür ve siyasi bağlarının uzandığı Ortadoğu'ya kadar uzanan bölgede arama gayreti bazı siyasi antlaşmalarla vücut bulmuştu. Bu antlaşmalar, Soğuk Savaş döneminde Batı Blokunda konumlanmanın birer imzalı belgesi olma özelliği taşımakla birlikte yakın tarihte meydana gelen gelişmeleri anlamlandırmada da kaynaklık etmekteydi. Bu nedenle bu dönemde Türkiye'nin yer aldığı iki veya çok taraflı siyasi antlaşmalar, askeri ve iktisadi antlaşmalara dayanak oluşturduğu söylenebilirdi.

1.1. Dünya Barışını Tesis Etme ve Koruma Çabası: Birleşmiş Milletler Antlaşması; Haziran 1945

İkinci Dünya Savaşı sona ererken Karadeniz'in jeopolitik noktasında yer alan Yalta'da, döneme yön veren üç güçlü liderin -Roosevelt, Churchill ve Stalin'in- katıldığı 4-11 Şubat 1945 tarihli Yalta Konferansı sonunda Türkiye'yi yakından ilgilendiren iki önemli karar alınmıştı: (a) Sovyetlerinrettiği Montreux'nün güncellenmesi konusu bir sonraki konferansa bırakılacak⁶² ve (b) San Francisco'daki Birleşmiş Milletler (BM) Konferansı'na, sadece 1 Mart'a kadar Almanya ve Japonya'ya savaş ilan edip 1 Ocak 1942 tarihli BM Bildirgesini imzalayan ülkeler katılabilecekti.⁶³ Bu kararlardan ikincisinin tarihi yakındı ve bunun için siyasi karar vericilerin mümkün olduğunca hızlı davranması gerekiyordu.

⁶² Mustafa Aydın, "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye, 1939-1945", (ed.) Baskın Oran, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt I: 1919-1980, 19. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 472.

⁶³ İsmail Soysal, *Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağlıları*, Cilt II (1945-1990) Kesim A (Çok Taraflı Bağlılar), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000, s. 23.

Türkiye, Yalta Konferansı öncesi, 6 Ocak'ta Japonya ile ticari ve diplomatik bağlarını kesmiş; fakat henüz savaş ilan etmemişti.⁶⁴ Bu nedenle tatilde olan TBMM, Meclis Başkanı Abdülhalik Renda'nın çağrısı üzerine olağanüstü toplanmıştı.⁶⁵ Savaşa girmemek için denge politikası izleyen Türkiye, her şey bittikten sonra - diğer bir ifadeyle BM başvuru ön şartlarını yerine getirmek adına - 23 Şubat 1945 tarihinde Almanya ve Japonya'ya karşı savaş ilan etmiş ve sonrasında BM Bildirgesi'ni imzalamıştı.⁶⁶

Evrensel barış ve iş birliği temelleri üzerine inşa edilen BM örgütüne iki önemli bildirme kaynaklık ediyordu. Bunlardan ilki 19 Ağustos 1941 tarihli Atlantik Yasası, diğeri ise 1 Ocak 1942 tarihli BM Bildirgesi idi.⁶⁷

İlk olarak Atlantik Yasası, ABD Başkanı Franklin D. Roosevelt ile İngiltere Başbakanı Winston Churchill'in imzalarıyla Hitler Almanyası'nın Atlantik Denizi'ndeki tehlikeli yayılma politikasını ve ordularının ihtiyaç duydukları silah tedariki sorunlarını ele almak için düzenlenen - hava, deniz ve kara kuvvetleri yüksek komutanlarının da eşlik ettiği - bir toplantıda hazırlanmıştı. Hazırlanan hükümler, metnin giriş bölümünde de belirtildiği üzere, "ülkelerin ulusal siyasetlerinde ve dünyanın daha iyi bir geleceğe kavuşması için" hazırlanmış ortak "umut" ilkeleriydi. Toplamda sekiz maddeden oluşan bu yasa, genel anlamda, iki ülkenin dünya barışı ve ulusal bağımsızlık alanındaki duruşunu belirliyordu.⁶⁸

⁶⁴ Aydın, a.g.e., s. 472.

⁶⁵ İsmet İnönü, *Defterler 1919-1973*, (haz.) Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2020, s. 314.

⁶⁶ Resmi Gazete (RG), S. 5940, 24 Şubat 1945; TBMM Kar. No. 1452, 23 Şubat 1945.

⁶⁷ Soysal, a.g.e., ss. 3-4.

⁶⁸ The Department of State Bulletin, *Joint Declaration of the President of the United States and Prime Minister of Great Britain*, Vol. V, No. 112, August 16, 1941, U.S. Government Printing Office, Washington, 1942, ss. 125-126.

İkinci önemli kaynak ise ABD'nin savaşa girmesinden sonra 1942 yılında hazırlanan BM Bildirgesi idi. ABD'nin savaşa girmesiyle beraber İngiltere ile ABD arasında yürütülecek iş birliğini görüşmek üzere 22 Aralık 1941'de Washington'a giden Churchill ile Roosevelt arasında ortak bir bildiri hazırlamıştı.⁶⁹ Roosevelt tarafından önerilen *Birleşmiş Milletler* terimi ilk kez bu bildirmede dile getirilmişti. Bildirge, İkinci Dünya Savaşı sırasında Mihver Devletler'e karşı savaş ilan eden 26 ülkenin Washington'da bir araya gelmesiyle imzalanmış iki maddelik ortak bir açıklama metnini içeriyordu. Birinci madde imzacı devletlerin Almanya, İtalya ve Japonya'ya karşı askeri ve ekonomik yönden iş birliği içinde hareket etmelerini men ediyor; ikinci madde ise yine bu devletlerle iş birliği içinde silah bırakmanın veya barış imzalamanın reddini taahhüt ediyordu.⁷⁰

Savaş sonrasında dünya düzeninin kurulması ve uluslararası barış ortamının sağlanması için milletlerarası bir örgüt kurma fikri, Dışişleri Bakanları nezdinde toplanan Moskova ve Tahran Konferanslarında dile getirilmişti.⁷¹ Kesin kurulma kararı ise; ABD Dışişleri Bakanı Cordell Hull, İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden, SSCB Dışişleri Bakanı Vyacheslav Molotov ve Çin'in Moskova Büyükelçisi Foo Ping-sheung tarafından 30 Ekim 1943 tarihinde imzalanan Moskova Bildirgesi'nde belirtilmişti. Bildiride belirtildiği üzere; kurulması kararlaştırılan uluslararası örgüt, büyük-küçük tüm barışsever ülkelerin katılımına açık olacaktı (4. madde). Daha sonra bu dört öncü ülke tarafından 21 Ağustos - 7 Ekim 1944 tarihleri arasında iki aşamalı toplantı halinde

⁶⁹ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914- 1995*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014, s. 344.

⁷⁰ Department of Public Information, *The Yearbook of the United Nations 1946-1947*, United Nations Publications, New York, 1947, s. 1.

⁷¹ Armaoğlu, *20. Yüzyıl...*, s. 354.

gerçekleştirilen Dumbarton Konferansı yapılmış ve sonunda *Dumbarton Oaks Önerileri* adı altında eski Milletler Cemiyeti Yasası'ndan esinlenen bir öneri metni hazırlanmıştı.⁷² Dumbarton Konferansı'nda çözümlenemeyen veto yetkisi de 1945 yılının Şubat ayında gerçekleştirilen Yalta Konferansı'nda sonuca bağlanmıştı. 5 Mart 1945 tarihinde ABD Hükümeti, Almanya ve Japonya'ya savaş ilan eden ve BM Bildirgesi'ni imzalayan 46 millete kendi ve diğer destekleyici devletler adına 25 Nisan günü San Francisco'da gerçekleştirilmesi planlanan BM Konferansı'na katılım çağrısında bulundu.⁷³ Görüşmeler sonunda BM Yasası onaylandı. Ancak Yasanın 110. maddesinin üçüncü fıkrası gereğince Çin Cumhuriyeti, Fransa, SSCB, Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı, ABD ve imza eden diğer ülkelerin çoğunluğu tarafından anayasaları gereğince tasdik edildiğinde yürürlüğe girecekti.⁷⁴

BM Yasası'nın yedinci maddesi, örgütün hangi organlardan oluştuğunu açıklamaktaydı. Bu organlardan Güvenlik Konseyi'nin görev ve sorumluluğu, 24. maddenin birinci fıkrasında belirtildiği gibi en temel anlamda milletlerarası barış ve güvenliği sağlamaktı. Güvenlik Konseyi'nin hızlı ve etkili karar alabilmesi için üye ülkeler bu alandaki karar ve eylem yetkisini Konsey'e devretmiş sayılıyordu. Yetki devri ulusal egemenlik anlayışına ters gözükse de bu uygulama topyekün hareket etmek için bu tür uluslararası işbirliğinin kaçınılmaz sonucuydu. Güvenlik Konseyi'nde alınacak kararın yöntemini belirleyen 41. ve 42. maddeler, 39. ve 40. maddelerin koşulu ile sınırlandırılmıştı. Yani Güvenlik Meclisi'nin silahsız ya da silahlı bir eylem kararı alması,

⁷² Department of Public Information, *The Yearbook of the United Nations 1946-1947*, United Nations Publications, New York, 1947, s. 3.

⁷³ Department of Public Information, *The Yearbook of the United Nations 1946-1947*, United Nations Publications, New York, 1947, s. 12.

⁷⁴ **RG**, S. 6092, 24 Ağustos 1945; Kan. No. 4801, 15 Ağustos 1945.

Meclis'in güvenlik sorunu algılamasına ve durumun vahimleşmesini önlemek adına tavsiye veya geçici tedbirlerin işe yaramaması ön koşullarına bağlıydı.

BM Yasası'nda örgütün amacı, uluslararası barış ve güvenliği sağlamak olarak belirlenmiş ve bu amaç doğrultusunda kolektif güvenlik sistemi oluşturma hedeflenmişti. 1946-1947 yıllarında BM Güvenlik Konseyi'nde daimi üyelerin askeri temsilcilerinden oluşan komitede görüş ayrılıkları ve kapsam belirsizlikleri nedeniyle uluslararası bir silahlı kuvvetler oluşturulamamıştı. Ancak bu ihtiyaca cevap vermek adına da *barış koruma (peacekeeping)* kavramı ortaya atılmıştı. BM Yasası'nda yer almayan bu kavram, ihtiyaca cevaben oluşturulmuştu. Doğacak çatışmaları yumuşatmak, dünya barışını tesis etmek, korumak ve güçlendirmek için *BM Barış Operasyonu (Peace/Peacekeeping Operation)* adı altında bir alternatif yola başvurulmuştu.⁷⁵

İlk olarak Mayıs 1948'de Birleşmiş Milletler Mütareke Gözlem Örgütü (UNTSO) ile başlayan, ilerleyen süreçte *Barış Gücü Operasyonları* ile devam eden ve pek çok üye ülkenin de desteklediği bu operasyonların varlığı, uluslararası meselelerde büyük önem taşımaktaydı. Fakat Türkiye, BM Barış Gücü konusunda “seçici ve çekingen” davranmıştı ve diğer ülkelere nazaran bu operasyonlara sınırlı sayıda güç desteği sağlamıştı. Genel olarak operasyonlara en çok destek sağlayan ülkelerin başında ise ekonomik yönden gelişmemiş, gayrisafi milli hasılası düşük ve nüfusu fazla olan ülkeler geldiği görülmekteydi. İdeolojik ve stratejik nedenlerden ziyade bu durumun ülkelerin milli gelirleriyle alakalı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktı. Çünkü asker, polis ya da sivil memur olarak BM bünyesinde görevlendirilen vatandaşların kazançları, milli gelirin

⁷⁵ Uğur Güngör, “Günümüzde Barış Operasyonları”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, C.4, S. 8, 2008, ss. 8-9.

düşük olduğu ülkeler için bir nebze ekonomiye katkı demektir.⁷⁶ Ayrıca BM gibi uluslararası bir platformda itibar kazanmak da bu tür ülkeler için önem arz etmekteydi. Soğuk Savaş sırasında kendi sorunlarına cevap arayan Türkiye ise, BM Barış Gücü'ne daha çok Soğuk Savaş sonrası dönemde destek vermişti.⁷⁷

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin dünya barışı ve güvenliğini sağlama girişimleri, jeostratejik konumu nedeniyle sınırlarında cereyan eden tehditlere karşı kendi ulusal güvenliğini tesis etme girişimlerinin gölgesinde kaldığı söylenebilirdi. Ayrıca sınırlarına kadar dayanan komünizme ve Sovyetlerin üs ve toprak taleplerine karşı koyabilmesi için Batı'nın her türlü desteğine ihtiyacı olan Türkiye'nin, bir yandan ekonomik kalkınma konusunda Amerika'nın maddi yardımlarını elde etmenin yollarını ararken diğer yandan askeri alanda NATO'nun şemsiyesi altına girmeyi hedeflediği söylenebilirdi. Çünkü ülkenin dış siyasette yalnız kalmasını engellemek için Türk siyasi liderler, kurulan yeni düzende Batı kanadında kendine yer bulmaya çalışacaktı. Bu dönemde, SSCB'nin toprak talebi ve değişen koşulları öne sürerek yeniden ele alınmasını istediği Boğazlar Meselesi, komşu Yunanistan ile ilişkilerin kötüye gittiği Kıbrıs Sorunu ve sınırındaki terör tehditleri, Türkiye'nin çözmesi gereken elzem sorunlardı. Bu nedenle, yakın coğrafyasını ilgilendirmeyen güvenlik ve barış harekâtlarını geri plana bıraktığı söylenebilirdi.

⁷⁶ Emel Parlar Dal, "BM'nin Yeni Barış Koruma Aksiyonu ve Türkiye'nin Yaklaşımı", *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/bm-nin-yeni-barisi-koruma-aksiyonu-ve-turkiye-nin-yaklasimi/1270583> (E.T. 22.08.2019).

⁷⁷ Türkiye'nin hangi Barış Operasyonlarına hangi görev alanlarında (polis, birlik, kurmay subay, uzman, vb.) katkı verdiğini görmek için bkz. "Summary of Contributions to UN Peacekeeping by Country, Mission and Post. Police, UN Military Experts on Mission, Staff Officers and Troops", <https://peacekeeping.un.org/sites/default/files/3-country-and-mission.pdf> (E.T. 31.08.2019).

Soğuk Savaş döneminde gerçekleştirilen Barış Operasyonları incelendiğinde büyük bir bölümünün Ortadoğu coğrafyasında gerçekleştiği görülmekteydi. Aynı dönemde Ortadoğu, Türkiye için hassas bir konuydu. BM'deki Ortadoğu meselelerinde Batılı devletlerle aynı politikayı izleyen Türkiye, 1955 Bağdat Paktı nedeniyle Arap milliyetçiliği ile zıt düşerek “*emperyalizmin Ortadoğu'daki temsilcisi*” olarak algılanıyordu.⁷⁸ Bu nedenle Türkiye, ortak mirası, dini ve kültürü paylaştığı Arap dünyasına sonradan açıklamak zorunda kalacağı bir hareketin içinde yer almak istemiyordu. Çünkü böyle bir durum, ancak Sovyetlerin işine gelirdi. Ortadoğu'da siyasi bir etkiye sahip olan SSCB, etkisi alanındaki ülkeleri Türkiye'ye karşı doldurabilirdi. Ayrıca Türkiye, kendi topraklarından uzak bir coğrafyada gerçekleşen Kore Savaşı'na asker göndererek verdiği şehitlerin ve gazilerin açıklamasını halkına henüz verebilmiş değildi. Bu nedenle Türkiye, “Kore Sendromunu” atlattığı henüz söylenemezdi.⁷⁹

Bu temel nedenlerden dolayı Türkiye, BM gibi uluslararası saygınlığı olan bir örgütte kurucu üye olarak dünya güvenliğini sağlama ve barışı tesis etme adına dikkat çeken bir statüye sahip olsa da örgütün kolektif güvenlik adına yürüttüğü Barış Operasyonlarının her alanında aktif rol almamıştı. Bunun nedenlerinden biri, Soğuk Savaş zamanında Türkiye'ye yönelen tehditlerin çeşitliliği ve ciddiyetiydi. Bu dönemde Türkiye'nin güvenlik algısı öncelikle kendi toprakları ve yakın coğrafyası üzerine olmuştu. Özellikle kendi sınırlarının çok ötesinde cereyan eden ve Soğuk Savaş'ın önemli laboratuvarlarından olan Kore Savaşı'nda yer almanın getirmiş olduğu siyasi yük, henüz hafiflememişti. Ayrıca BM Güvenlik Konseyi'ndeki oylamalarda Batı'nın izlediği

⁷⁸ Melek Fırat ve Ömer Kürkçüoğlu, “Orta Doğu'yla İlişkiler”, (ed.) Baskın Oran, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt I: 1919-1980, 19. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 621.

⁷⁹ Uğur Güngör, *The Analysis of Turkey's Approach to Peace Operations*, Doktora Tezi, Bilkent Üniversitesi, 2007, s. 109.

politikayı takip eden Türkiye, örgüt genelinde etkili ve özgür bir aktör olduğu söylenemezdi. Bu nedenle Türkiye için BM üyeliği, başlarda daha ikincil bir siyaset alanı olarak kalmıştı.

1.2. Birleşik Avrupa Planı: Avrupa Konseyi Antlaşması; Mayıs 1949

İngiliz diplomat Hughe Knatchbull-Hugessen, 1940’larda Türkiye’ye gerçekleştirdiği bir ziyaretinde; “*Türkiye eskiden Avrupa içinde bir Asya ülkesi iken, artık Asya içinde bir Avrupa devletidir.*” ifadesini kullanmıştı.⁸⁰ Bu tanımlamadan da anlaşılacağı üzere Türkiye, jeostratejik konumu ve dünya siyasetindeki yeri bakımından Asya ve Avrupa’yla kesişen ve etkileşen bir devlettir. Bu nedenle Türkiye’nin bir Avrupa ülkesi olup olmadığı yıllarca tartışılmıştır. Fakat Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren başlayan çağdaşlaşma fikri Türkiye’yi Avrupa’ya yakın kılmış ve geçmişteki birçok hükümet, Avrupa ülkelerinin bulunduğu uluslararası oluşumlarda yer alma gayreti içinde olmuştur. Türkiye’de Doğu ülkeleriyle kıyaslanmaktansa Avrupalı ya da Batılı ülkelerle anılmanın verdiği psikolojik övünç yıllar sonra da bakanların ifadelerine yansımaktaydı.⁸¹

Birinci Dünya Savaşı sonrası kurulan Millet Cemiyeti bünyesinde Fransız devlet adamı Aristide Briand’ın teşvikiyle bir Avrupa Birliği Komisyonu kurulmuştu. Ancak ne Cemiyet’in ne de Briand’ın ömrü vefa etmeyince Avrupa Birliği fikri sonraki devlet adamlarına miras kalmıştı.⁸² Avrupa’yı birleştirme hedefi İngiltere Başkanı Winston Churchill, Federal Almanya Şansölyesi Konrad Adenauer, Fransa Dışişleri Bakanı

⁸⁰ TBMMTD, D. 8, Y.Y. 5, C. 22, B. 16, 12 Aralık 1949, s. 181.

⁸¹ Cemil Koçak (haz.), *27 Mayıs Bakanlar Kurulu Tutanakları*, I. Cilt (2 Haziran 1960 - 6 Ocak 1961), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 73. Devlet Bakanı Osman Şefik İnan’ın 17 Haziran 1960 tarihli Bakanlar Kurulu Toplantısındaki ifadeleri için ayrıca bkz. A.g.e., ss. 176-177.

⁸² TBMMTD, D. 8, Y.Y. 5, C. 22, B. 16, 12 Aralık 1949, s. 178.

Robert Schuman, Belçika Başbakanı Paul Henri Spaak, İtalya Başbakanı Alcide de Gasperi ve İngiltere Dışişleri Bakanı Ernest Bevin gibi Avrupa liderlerinin öncülüğünde tekrar hayat bulacaktı.⁸³ Bu kurucu liderler, *Birleşik Avrupa* hayali içinde Avrupa'nın siyasi, ekonomik ve askeri oluşumunu sağlamak adına birtakım girişimlerde bulunmuşlardı. İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra Merkez ve Doğu Avrupa'ya hızla yayılmakta olan komünizmin etkisinden korunmak, siyasi işbirliği içinde hareket etmek, savaş zamanı yara alan demokrasiyi ve özgürlük anlayışını tekrardan sağlam bir şekilde inşa etmek isteyen Avrupalı liderler, 1949 yılında Avrupa Konseyi'ni kurmuşlardı. Bu çatı altında insan haklarına saygı, özgürlük ve demokrasi ideallerine bağlılık çerçevesinde ortak çıkarda hareket etme kararı vermişlerdi.⁸⁴

Avrupa'yı demokrasi, insan hakları, adalet ve hukukun üstünlüğü gibi ortak değerler çatısında birleştirmek ve Batı uygarlığını diğer milletlere yaymak amacıyla 5 Mayıs 1949'da Fransa, İngiltere, Belçika, İtalya, Hollanda, Lüksemburg, İrlanda, İsveç, Norveç ve Danimarka'nın Dışişleri Bakanları bir araya gelerek Avrupa Konseyi'ni kuran antlaşmayı imzalamışlardı.⁸⁵ Türkiye, böylesine kapsamlı bir teşkilata dâhil edilmemesinin üzüntüsünü yaşıyorsa da bu uzun sürmemiştir. 8 Ağustos 1949'da toplanan Konsey'in Bakanlar Komitesi, Türkiye, Yunanistan ve İzlanda'ya üyelik çağrısı yapmış⁸⁶ ve bunun üzerine ilk olarak 9 Ağustos 1949 tarihinde Yunanistan, ardından 7 Mart 1950 tarihinde İzlanda Konsey'e üye olmuştu. Türkiye'nin üyeliğine onay verilmesi ve

⁸³ "Founding Fathers", [https://www.coe.int/en/web/about-us/founding-fathers#%227040945_%22:\[\]{}](https://www.coe.int/en/web/about-us/founding-fathers#%227040945_%22:[]{}) (E.T. 13.10.2019).

⁸⁴ Yılmaz Altuğ, "Türkiye ve Avrupa Konseyi", *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, C. 11, S. 1-2, 1991, s. 1.

⁸⁵ Soysal, a.g.e., s. 309.

⁸⁶ Mehmet Gönübol vd., "İkinci Dünya Savaşından Sonra Türk Dış Politikası (1945-1965)", (der.) Mehmet Gönübol, *Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1990*, 8. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1993, s. 226.

işlemlerinin tamamlanması ise 13 Nisan 1950 tarihinde gerçekleşecek ve Türkiye, Konsey'in bir üyesi olarak birliktelikte yerini alacaktı.⁸⁷

Örgütü kuran antlaşmanın giriş bölümünde; adalet, demokrasi, kişi hürriyeti, siyasi hürriyet, hukukun üstünlüğü gibi ortak değerler için milletlerarası işbirliğinin gerekliliğine inanan Avrupa devletlerinin bir araya gelerek Avrupa Konseyi'ni oluşturduğu ifade edilmekteydi. İmzacı devletler, Konsey'in amaçları doğrultusunda iktisadi, kültürel, hukuksal, eğitimsel, idari alanlarda iş birliği yapacaklarını akdetmişlerdi. Ayrıca örgüt çatısı altında yapılacak faaliyetlerin BM faaliyetlerine aykırı olmayacağını vurgulamışlardı. Söz konusu antlaşmanın 1(d) maddesinde, ulusal savunma konularının örgütün kapsamı dâhiline girmediğini açıkça belirtilmişlerdi. Böylelikle Avrupa Konseyi'nin BM ve NATO'dan farklı olarak silahlı ya da silahsız bir savunma mekanizmasından ibaret olmadığı açıkça ifade edilmişti.

Konsey üyesi devletler, Avrupa medeniyeti ve kültürü altında birleşerek Avrupa milletlerinin ortak malı olan manevi ve fikri birikimleri korumayı hedeflemişlerdi. Bunun yanında devletler iktisadi ve toplumsal ilerlemeyi de taahhüt etmişlerdi. Bu nedenle, Avrupa Konseyi Antlaşması siyasi bir antlaşma olmaktan öte bir anlam taşımaktaydı.⁸⁸ Türkiye'nin bu tür antlaşmalarda yer alması, gerek İngiltere ve Fransa ile yürüttüğü ittifak, gerekse Amerika ile artan dostluğu sayesinde takip ettiği Batı merkezli dış politikanın perçinleşmesine sebep olmuştu.⁸⁹ Aldığı Marshall yardımlarına ek olarak Türkiye'nin böyle bir Avrupa örgütü sisteminde yer alması, onun Avrupa'ya mı Asya'ya mı ait olduğuna dair yıllardır tartışılan sorulara cevaben bir belge olma niteliği

⁸⁷ "47 Member States", <https://www.coe.int/en/web/portal/47-members-states> (E.T. 13.10.2019).

⁸⁸ **TBMMTD**, D. 8, Y.Y. 5, C. 22, B. 16, 12 Aralık 1949, s. 179.

⁸⁹ **TBMMTD**, D. 8, Y.Y. 5, C. 22, B. 16, 12 Aralık 1949, s. 180.

taşıymaktaydı. Nitekim bu Konsey'e üyelik, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üye olma yolundaki haklı gerekçesine yıllar sonra dayanak teşkil edecekti.

Avrupa Konseyi Antlaşması, Amerika'nın iktisadi yardımları ile toparlanmaya çalışan Avrupa devletleri için alınan bir önlemdi. Soğuk Savaş yıllarında oluşturulan ve birlikte hareket etme adına başlatılan girişimlerin başında bu antlaşma gelmekteydi. Avrupa kıtasının geleceğini şekillendiren bu tür antlaşmada yer almak, savaş sonrası dönemde ülkeler arasında güveni tesis ettiği gibi üye ülkeler arasında siyasi, ekonomik, kültürel ve sosyal alanlarda ortak hareket etme becerilerini kazanmasına yardımcı olabilirdi. Ayrıca böyle bir antlaşma, İkinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı Avrupa kıtasında verilen maddi ve manevi kayıpları telafi etmek, kalkınmayı hızlandırmak ve yeni savaşların yaşanmasının önüne geçmek için atılmış bir adım olarak kabul edilebilirdi. Çünkü Avrupa Konseyi'nden çıkacak olumlu sonuçlar, birtakım dostluk ve işbirliği antlaşmalarına ilham verecekti.

1.3. Güvenlik İnşasında Dostluk, İttifak ve Siyasal İşbirliği Antlaşmaları

Devletler kimi zaman güvenlik kaygılarından dolayı diğer güçlü devletlerle birlikte hareket etme ihtiyacı hissedebilirler. Ortak tehditlerin üstesinden gelebilmek için sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasi alanlarda diğer devletlerle işbirliğine gidebilir; askeri, ekonomik ve beşeri güçlerini birleştirerek ortak tehdit karşısında ittifak kurabilirler. Dostluk antlaşmaları ile birbirlerine karşı savaşmama durumu sergileyen devletler, birbirlerinin topraklarına yapılmış bir saldırıyı kendilerine yapılmış addedebilirler. Dostluk, iyi komşuluk, bölgesel işbirliği alanında imzalanan antlaşmalar ile kurulan paktlar ve ilan edilen bildirileri genellikle bu amaçlar doğrultusunda kullanılırlar.

Soğuk Savaş döneminde Türkiye'nin imzaladığı dostluk, ittifak ve siyasi işbirliği antlaşmaları ise kapsamaları bakımında genelde bölgesel olsa da amaçları ve yöntemleri bakımından sınırlı olduğu söylenebilirdi. Atatürk döneminde imzalanan Sadabat Paktı ve Balkan Antantı gibi girişimlerin benzerleri Soğuk Savaş döneminde uygulamaya çalışılsa da dış politikalarda izlenen yol farklılaşmıştı. Soğuk Savaş sırasında imzalanan dostluk, ittifak veya işbirliği antlaşmaları, genel olarak paktlar çerçevesinde şekillenmişti.

1.3.1. Türkiye-Irak Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması; Mart 1946

Tarihsel olarak, Osmanlı döneminde, Musul, Bağdat ve Basra vilayetlerinin oluşturduğu bölgeye işaret eden Irak, inanç bakımından Müslümanların çoğunlukta olduğu, Süryaniler, Keldaniler, Ermeniler, Yezidiler, Museviler, Sabiiler, Katolik ve Protestanların da yaşadığı bir çeşitliliğe sahipti.⁹⁰ Bu topraklar içinde yer alan Musul, Türk Kurtuluş Savaşı sonrasında Lozan'da çözülememiş ve bir soruna dönüşmüştü. Cumhuriyetin ilk diplomasi sınavlarının başında gelen Musul Sorunu, Haliç Konferansı'nda da çözülemeyince İngiltere tarafından Milletler Cemiyeti'ne taşınmış ve Türkiye-Irak sınırı 1926 Ankara Antlaşması ile resmen sonuca vardiirilmişti.⁹¹

Türkiye Atatürk döneminde İngiliz mandası ile yönetilen Irak'a dolaylı bir yaklaşım sergilemiş, dostane ve barışçıl bir komşuluk politikası ile ilişkiler sürdürülmeye gayret edilmişti.⁹² Özellikle Kral Faysal, Atatürk'e duyduğu hayranlığı nedeniyle

⁹⁰ Zekeriya Kurşun, "Osmanlı'dan Amerika'ya Tanımlanamayan Ülke: Irak", (der.) Ali Ahmetbeyoğlu, Hayrullah Cengiz ve Yahya Başkan, *Irak Dosyası*, Cilt I, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları (TATAV), İstanbul, 2003, ss. 1-2.

⁹¹ Tarık Saygı, "Irak Kralı Faysal'ın Atatürk'ü Ziyareti ve Oluşturduğu Yankılar", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, Y. 7, S. 15, Aralık 2017, ss. 211-212.

⁹² A.g.m., ss. 212-213.

Türkiye'ye ziyaretlerde bulunmuş ve Atatürk'ü yakından tanımak istemişti.⁹³ Böylelikle Kral Faysal, Atatürk inkılaplarını yerinde izlemiş, Atatürk'ün başarısına saygı ile yaklaşmış ve Türklerin mücadelecî ruhunun tüm ülkelere örnek olacağına inanmıştı.⁹⁴

Liderler arasında cereyan eden iyi ilişkiler, Türkiye-Irak ilişkilerine olumlu yansımıştı. Kral Faysal'ın ölümünden sonra da olumlu seyreden ikili ilişkiler, 8 Temmuz 1937 tarihli Sadabat Paktı ile ittifak halini almıştı.⁹⁵ 1931 yılında Kral Faysal ile Atatürk tarafından çizilmiş olan dostluk planı, kurulan pakt sayesinde devam ettirilmişti.⁹⁶ Ancak Atatürk'ün ölümü, patlak veren İkinci Dünya Savaşı ve İngiltere'nin Irak'ı işgali nedenleriyle ilişkilerdeki eski düzen bozulmuştu.⁹⁷

İkinci Dünya Savaşı sonunda Balkan Antantı ve Sadabat Paktı'nın işlevselliği ortadan kalkınca Türkiye-Irak ilişkileri eski heyecanını yitirdi.⁹⁸ Bu nedenle savaş sonrası dönemde taraflar arasında, Atatürk'ün barışçıl anlayışıyla kurulan iyi komşuluk ve ittifak ilişkilerinin tekrardan ele alınarak tazelenmesinin gerektiği hususu hâsıl oldu. Bu gaye için Türkiye'nin isteği üzerine Kral Naibi Abdülillâh ve Başbakan Nuri Said Paşa, Amerika ve Avrupa seyahatleri dönüşlerinde Türkiye'yi ziyaret etti. Cumhurbaşkanı İnönü ile Kral Naibi'nin Eylül 1945'te yaptığı görüşme sonucunda, ileri tarihte oluşturulacak bir heyet önderliğinde ikili antlaşmanın imzalanması için sözleşildi.⁹⁹

⁹³ A.g.m., s. 221.

⁹⁴ İhsan Sabri Balkaya, "Irak Kralı Faysal'ın Türkiye'ye Ziyaretinin Basındaki Yansımaları", 38. *ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi (10-15 Eylül 2007 Ankara): Tarih ve Medeniyetler Tarihi*, C. II, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara, 2011, s. 571.

⁹⁵ Bilal N. Şimşir, "Musul Sorunu ve Türkiye-İngiltere- Irak İlişkileri", *Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi*, C. XXI, S. 63, Kasım 2005, s. 884.

⁹⁶ "Nuri Said Paşa'nın Demeci", *Ulus*, 8 Mart 1946, s. 1.

⁹⁷ Şimşir, a.g.m., s. 887.

⁹⁸ "Nuri Said Paşa'nın Demeci", *Ulus*, 8 Mart 1946, s. 1.

⁹⁹ Ahmet Şükrü Esmer, "Türkiye ve Irak", *Ulus*, 2 Mart 1946, s. 3.

Bunun üzerine Irak eski Başbakanı Nuri Sait Paşa başkanlığında resmi bir heyet, 28 Şubat 1946 günü Ankara'ya ulaştı. Türk ve Irak delegelerinden oluşan tali komisyonlar, kültürden eğitime, ekonomiden hukuka kadar birçok alanda çalışmalar yaptı.¹⁰⁰ Nuri Sait Paşa ağırlandığı Ankara Palas Otel'de 7 Mart günü basına verdiği bir demeçte; devam eden görüşmelerin çok yakında sonuca varacağı, Türkiye-Irak arasında kurulacak dostluğun Ortadoğu ülkelerine örnek teşkil edeceği ve aynı zamanda Arap Birliği üyesi olan Irak'ın Türkiye ile yapacağı bu iş birliğinden iki ülke adına pek çok faydalar sağlanacağı müjdesini vermişti.¹⁰¹

Görüşmeler sonucunda 29 Mart 1946 tarihinde Dışişleri Bakanlığında Türkiye ile Irak arasında yedi madde, altı ek protokol ve iki sözleşmeden oluşan “*Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması*” imzalandı. Antlaşmayı Türkiye adına Dışişleri Bakanı Hasan Saka ve Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Feridun Cemal Erkin imzalarken; Irak adına Nuri Sait Paşa ve Abdullah Hafız imzaladı.¹⁰²

İmzalanan bu antlaşmanın giriş metninde; iki millet arasında süregelen iyi komşuluk, kardeşlik ve dostluk bağlarını kuvvetlendirme, bütün dünya ve özellikle Ortadoğu milletlerinin barış ve güvenliğini sağlama ve bu ilkeleri dış siyasetlerinin temeli haline getirme hedefleri ortaya konulmuştu. Bu iki ülke, BM amaç ve ilkelerini sağlamlaştırma ve belirlenen uluslararası siyasi hedeflere ivme kazandırma doğrultusunda harekete geçtiklerini belirtmişlerdi. Ayrıca taraflar, yapılan dostluk antlaşmasının BM prensiplerinin yerine getirilmesi yolunda atılan ilk adım olmasının

¹⁰⁰ “Türk-Irak Heyetleri Arasında Görüşmeler Dün Başladı”, *Ulus*, 3 Mart 1946, s. 1.

¹⁰¹ “Nuri Said Paşa'nın Demeci”, *Ulus*, 8 Mart 1946, s. 1 ve 3.

¹⁰² “Dostluk ve İyi Komşuluk Anlaşması”, *Ulus*, 30 Mart 1946, s. 1.

altını çizerek BM Antlaşması'na sadık kalmanın azmi ile hareket edeceklerini beyan etmişlerdi. Bu adımların gerçekleşmesi için ekonomi alanında da karşılıklı anlayış ve yardımlaşma içinde bulunacaklarını taraflar taahhüt etmişlerdi.¹⁰³

Antlaşma metninde taraflar, 1926 yılında yapılan Ankara Antlaşması'nı kastederek daha önceden belirlenmiş sınırlara riayet edeceklerini taahhüt etmişlerdi (1. *madde*). Birbirlerinin işlerine karışmamayı taahhüt eden taraflar (2. *madde*), bölgesel ve milletlerarası meselelerde birbirlerine danışacaklarını ve BM Antlaşması çerçevesinde birbirlerine yardım edeceklerini belirtmişlerdi (3. *madde*). Taraflardan biri saldırıya maruz kaldığında BM Teşkilatı'nın yetkili organına haber vereceklerini (4. *madde*), kendi aralarında bir anlaşmazlık yaşadıklarında BM ilkeleri doğrultusunda barışçıl yollarla çözüm arayacaklarını, çözemediklerinde ise ilgili hükümlere uyarak BM Güvenlik Konseyi'ne konuyu taşıyacaklarını onaylamışlardı (5. *madde*). Antlaşmanın altıncı maddesinde belirtildiği gibi antlaşmaya ek olarak;

- (1) Dicle, Fırat ve Kolları Sularının Düzene Konması Protokolü,
- (2) Güvenlik İşlerinde Karşılıklı Yardımlaşma Protokolü,
- (3) Eğitim, Öğretim ve Kültür İşbirliği Protokolü,
- (4) Posta, Telgraf ve Telefon Protokolü,
- (5) Ekonomi İşleri Protokolü
- (6) Hudut Protokolü,

ve iki adet sözleşme;

- (1) Suçların Geri Verilmesi Sözleşmesi ve

¹⁰³ RG, S. 6705, 12 Eylül 1947; Kan. No. 5130, 5 Eylül 1947, s. 12893.

(2) Hukuk, Ceza ve Ticaret İşleriyle İlişkili Adli Yardım Sözleşmesi imzalanmıştı.

Bu dostluk antlaşması ile Türkiye ve Irak, bazı milli menfaatler de kazandı. İkinci Dünya Savaşı'na katılmayan Türkiye, titiz bir denge politikası yürütse de dış siyasette yalnızlaşmıştı. Bu durumu lehine çevirmek isteyen SSCB ise fırsat bulduğu milletlerarası platformda değişen koşulları bahane ederek Montreux Sözleşmesi'nin yenilenmesini ve Boğazlarda söz sahibi olmayı talep ediyordu.¹⁰⁴ Komşu ülkeleri rahatsız eden komünizm Türkiye'yi de tehdit etmekteydi. Bu tehlikeyi öne sürerek siyasi yalnızlığına son vermek isteyen Türkiye için Irak ile yapılan bu antlaşma değerli bir anlam taşıyordu. İran Azerbaycanına sızan yayılımcı Sovyetlere karşı Irak ile işbirliği içinde olmak, Türkiye'yi bu yalnızlıktan kurtaracağı gibi Batı'nın desteğini ve güvenini kazanmasını sağlayacaktı.¹⁰⁵ Ortadoğu'ya komünizmi yaymaya çalışan SSCB'ye karşı Türkiye, Batı'nın "karakol" görevini üstlenmiş oluyordu. Diğer yandan Türkiye, bu dönemde yükselen Arap milletçiliğine karşı "Batı'nın maşası" olarak algılanmasının önüne geçemiyordu. Bu nedenle, laik değerler üzerine kurulu Türkiye, ezici birçoğunluğu Müslüman olan Arap devletlerince bir tehdit olarak algılanıyor ve Türkiye'yi önlerinde bir engel olarak görüyorlardı.¹⁰⁶

Türkiye'nin Irak ile yaptığı görüşmelerin somut bir çözüme kavuşması, diğer Ortadoğu ülkelerini de harekete geçirdi. 1946 Haziran'ında Lübnan Cumhurbaşkanı Beşara El-Huri ve 1947'nin başında Ürdün Kralı Abdullah Türkiye'yi ziyaret etti.

¹⁰⁴ Mehmet Saray, *Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye'nin NATO'ya Girişi II. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Hatıraları ve Belgeleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000, s. 75.

¹⁰⁵ Gürbüz Arslan, "Nuri Sait Paşa'nın Türkiye Ziyareti ve 1946 Türkiye-Irak Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, C. 17, S. 34, Y. 2018/2, s. 277.

¹⁰⁶ Uslu, a.g.e., s. 87.

Türkiye ile Ürdün arasında da benzer bir dostluk antlaşması imzalandı. Türkiye'nin Arap dünyası ile bu yakınlaşması, Hatay meselesi üzerinden Suriye'nin Arap dünyasını Türkiye'ye karşı yönlendirmesinin önünü kesti.¹⁰⁷ Irak ile yapılan dostluk antlaşması ile Arap Birliği'ne yaklaşan Türkiye, Ortadoğu'da aktif bir siyaset izleyerek bölgesel güvenlik ve ekonomik ittifaklarına hazır olduğunu gösterdi.

Diğer taraftan Irak ise Ortadoğu'daki Mısır'ın liderliğini kırmak ve komünizmi Arap topraklarına yayan SSCB'ye karşı Batı'nın desteğini hissetmek istiyordu.¹⁰⁸ Irak için Türkiye, Batı ile diyalogu sağlayan bir santral görevi görecek. Ancak bu antlaşma Irak Senatosu'nda oylanırken muhalefetin tepkisine neden olmuştu. Senato Başkanı Nuri Sait Paşa, yapılan bu antlaşmadan o kadar emindi ki tenkitleri gerekçelerle reddetmişti. Nuri Sait Paşa, söz konusu antlaşmanın Türkiye ile Arap devletleri arasında bir ihtilaf çıktığında Irak'ı Türkiye'nin yanında yer almaya mecbur bıraktığı düşüncesine karşılık; *“Türkiye haklı ise onun tarafını tutacağız; Birleşmiş Milletler Anayasası da bize bu hakkı vermektedir.”* diye cevap vermişti. Ayrıca Türk yetkililer tarafından, antlaşmanın Arap Birliği'ne aykırı olmadığına belirtilmemesini eleştirenlere Nuri Sait Paşa; *“Unutmayalım ki Türkiye Arap Birliği azası değildir; onun için yaptığı antlaşmaların Arap Birliği'ne aykırı olmadığını tasrihe mecbur tutulamaz.”* diye karşılık vermişti.¹⁰⁹

Yapılan bu açıklamaların sonunda Nuri Sait Paşa, dönemin küçük milletleri bir araya gelip ittifak oluşturmadıkça varlıklarını idame edemeyeceklerini, Sadabat Paktı ve Arap Birliği gibi oluşumların birbirleri ile çelişmediğini, aksine farklı kulvarlarda iki ayrı

¹⁰⁷ Arslan, a.g.m., ss. 300-301.

¹⁰⁸ A.g.m., s. 275.

¹⁰⁹ “Türk-Irak Antlaşması Irak Ayan Meclisince de Tasdik Olundu”, *Akşam*, 13 Haziran 1947, s.1.

birliktelik olduğunu ve Türkiye'nin Filistin konusunda BM'deki desteği nedeniyle duyduğu memnuniyetini dile getirmişti.¹¹⁰

Özetle, Türkiye ile Irak arasında kurulan bu birliktelik karşılıklı güven ve dostluk esasına göre tesis edilmiş ve taraflar yapılan eleştirileri antlaşmanın ruhuna aykırı bulup reddetmişlerdi. Bu antlaşma, ilerleyen yıllarda kurulacak olan Bağdat Paktı'nın bir kıvılcımı olarak üye ülkelere örnek teşkil edecekti.

1.3.2. Türkiye-Pakistan Dostluk Antlaşması; Temmuz 1951

Türkiye'de 14 Mayıs 1950 seçimleri sonrası iktidara gelen Demokrat Parti'nin (DP) lideri Adnan Menderes, hükümet programını Meclis'e arz ettiği 29 Mayıs günü bir süredir ülke ekonomisinin içinde bulunduğu kötü gidişin vahametine dikkat çekmişti. Her yıl büyüyen bütçe açıkları, gün geçtikçe eriyen altın stoku, dış ticaret hacminin önceki yıllara oranla küçülmesi, artan borçlanma miktarı, üretimin pahalılaşması ve dolayısıyla üretim hacminin küçülmesi, hayat pahalılığı gibi konularda geniş izahatlar vermişti.¹¹¹ Menderes Hükümeti, halktan gördüğü ilgiye layık olabilmesi için ekonomideki kötü gidişe bir son vermesi gerekiyordu.

Ekonomik kalkınma ancak ulusal güvenliği sağlamakla gerçekleşebilirdi. Menderes Hükümeti'nin ilk Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü'nün belirttiği üzere; DP'nin iktidara geldikten sonraki ilk işi, dünyanın içinde bulunduğu karışık durumda yurdun emniyetini sağlamaya çalışmak olmuştur.¹¹² Türkiye, dönemin tehditlerini tek başına sırtlayamayacağını anlayınca Batı güvenlik sistemi içinde ulusal güvenliğine yönelen

¹¹⁰ “Türk-Irak Antlaşması Irak Ayan Meclisince de Tasdik Olundu”, *Akşam*, 13 Haziran 1947, s.1.

¹¹¹ TBMM Yayınları, *Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri*, (haz.) İrfan Neziroğlu ve Tuncer Yılmaz, Cilt 2 (22 Mayıs 1950 – 20 Kasım 1961), TBMM Başkanlığı Yayınları, Ankara, Ekim 2013, s. 752.

¹¹² **TBMMTD**, D. 9, Y.Y. 2, C. 9, B. 102, 20 Temmuz 1951, s. 232.

tehditlere karşı koymayı planladı. Bu nedenle hükümet programında Menderes, güvenlik ve savunma konularında Batı ile birlikte hareket ederek “büyük dost” Amerika’nın desteklediği güvenlik projelerinde kendisine düşen rolü oynama konusunda oldukça istekli olduğunu beyan etmişti.¹¹³

“Ananevi İngiliz ve Fransız ittifakına ve Birleşik Amerika ile en sıkı dostluk ve işbirliğine dayanan, dostluklarına daima sadık kalan, uzak yakın ve büyük küçük bütün milletlerin istiklâl ve toprak bütünlüklerine her zaman hürmetkâr olan dış siyasetimizin sulhçu mahiyeti bütün dünyaca malumdur. (...) Truman Doktrini ve Marshall yardımıyla bu sulhçu siyasetimizi desteklediğinden dolayı kendisine milletçe samimi şükran hisleri beslediğimiz büyük dostumuz Birleşik Amerika ile ve büyük müttefiklerimiz İngiltere ve Fransa ile siyasi, iktisâdi kültürel münasebetlerimizi, samimiyet ve anlayış havası içinde her gün daha kuvvetlendirmek en büyük emelimizdir.”

Menderes, bölgesel ittifaklar kurarak Türkiye’nin dış politikada aktif bir rol almasını hedefliyordu.¹¹⁴ Bölgesel ittifaklara giden yol ise ikili ve çoklu ittifaklardan, işbirliğinden ve dostluk antlaşmalarından geçiyordu. Taraflar arasında dostluk bağları kuran ya da yenileyen bu antlaşmalar, Soğuk Savaş döneminin hassas dengelerini şekillendirmede etkiliydi. İki ülke arasında yapılan antlaşmalar başka bir antlaşmayı tetikliyor ya da diplomasiye canlılık getiriyordu.

Türkiye bu hedeflere odaklanmışken, 1947 yılının Ağustos ayında Hindistan’dan ayrılarak bağımsızlığını ilan eden Pakistan, Türkiye ile ticari, kültürel ve politik alanlarda yakın ilişkiler kurmak istiyordu.¹¹⁵ Aslında Hint alt kıta Müslümanları, Kurtuluş Savaşı

¹¹³ TBMM Yayınları, *Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri*, (haz.) İrfan Neziroğlu ve Tuncer Yılmaz, Cilt 2 (22 Mayıs 1950 – 20 Kasım 1961), TBMM Başkanlığı Yayınları, Ankara, Ekim 2013, s. 759.

¹¹⁴ Süleyman Seydi, “Demokrat Parti’nin Dış Politikada Alternatif Arayışları (1957-1960)”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 4, 2011/2, s. 2.

¹¹⁵ İlber Ortaylı, “The Emergence of Pakistan and Turkish Public Opinion in 1947”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 47, S. 1, 1992, s. 215.

boyunca Türkiye'nin mücadelesine destek olan ve Cumhuriyet'in ilk yıllarından kalan yegâne dostlarıydı. Türk Milleti mazlum milletlere örnek bir bağımsızlık mücadelesi verirken alt kıta Müslümanları maddi manevi desteklerini esirgememişlerdi. Hatta kadınlar altın ve gümüşlerini Türk davasının yoluna bağışlamışlardı.¹¹⁶ Bu nedenle Pakistan ile kurulacak bir dostluk antlaşması mevcut durumun ilanı olacaktı.

1946 yılında Irak ile yapılan ikili dostluk antlaşmasının bir benzeri 26 Temmuz 1951 tarihinde Pakistan ile yapıldı.¹¹⁷ Toplam beş maddeden oluşan antlaşmaya göre; iki ülke aralarındaki mevcut dostluk ve kardeşlik bağlarını güçlendirecek (1. *madde*) ve birbirlerinin diplomasi ve konsolosluk temsilcilerine uygulanan muameleler milletlerarası usullere uygun şekilde gerçekleşecekti (2. *madde*). Antlaşma sahipleri, konsolosluk, ticaret, gümrük, kültür, ulaşım, suçluların iadesi, ikamet gibi her iki memleketi de ilgilendiren meselelerde karşılıklı esaslara dayanan sözleşmeler doğrultusunda hareket edeceklerini kabul etmişlerdi (3. *madde*). Taraflar aralarındaki anlaşmazlıkları dostane şekilde çözemediklerinde, BM hükümlerine uygun bir yöntem ile çözüm aramayayı taahhüt etmişlerdi (4. *madde*). Antlaşmayı Türkiye adına Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü; Pakistan adına Ankara'daki Pakistan Büyükelçisi Bashir Ahmad imzalamıştı.

ABD Dışişleri Bakanlığının belirttiği üzere; Pakistan, Hindistan'dan sonra Türkiye ile Japonya arasında uzanan Asya coğrafyasının en güçlü ülkesiydi.¹¹⁸ Üstelik Pakistan, Irak gibi Müslüman bir ülkeydi. Müslüman olup da Arap olmayan bir müttefik ile yapılan iş birliği, Irak ile yapılan antlaşmada ortaya çıkan Arapların ön yargısını

¹¹⁶ Pakistan Büyükelçiliği, *Dostluğun Yolculuğu*, Pakistan Büyükelçiliği, Ankara, 2013, s. 2.

¹¹⁷ **RG**, S. 8108, 13 Mayıs 1952; Kan. No. 5925, 5 Mayıs 1952.

¹¹⁸ Foreign Relations of The United States (**FRUS**), 1950, The Near East, South Asia, and Africa, Vol. V, Doc. No. 837, 3 April 1950, 611.90D/4-350, s. 1491.

kırabilirdi. Böylelikle bu Antlaşma sayesinde Türkiye, Arap Birliği'nden gelecek muhtemel eleştirileri de engellemiş olacaktı.

1.3.3. Türkiye'nin Avrupa'ya Açılan Kapısı Balkanlarda Pakta Giden Antlaşmalar

ABD-SSCB merkezli ideolojik rekabet politikalarının devlet yönetimlerine sirayet ettiği Balkanlar, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde de “dağınık bir siyasal görünüme” sahipti.¹¹⁹ Soğuk Savaş döneminde kurulan sosyalist rejimlerin, askeri paktların, işbirliği antlaşmalarının, ekonomik ve askeri yardımların bölgenin siyasal yapısının şekillenmesine yol açtığı söylenebilirdi. Balkanlardaki bu gelişmeler, coğrafi yakınlık ve tarihi bağlar bakımından Türk dış politikasını ve güvenlik anlayışını yakından ilgilendirdiği bir gerçektir. Ortaya çıkan yeni konjonktürde farklı ulusal çıkarlar besleyen üç farklı devlet (Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya), üç farklı rejim (Cumhuriyet, Krallık ve Federatif Halk Cumhuriyeti) ve üç farklı karakterde devlet adamı (Menderes, Kral I. Paulos ve Tito) bir araya gelerek Sovyet tehlikesine karşı ortak hareket etmeye çalışmıştır.¹²⁰

Soğuk Savaş sırasında Balkanlara inen tehdit, Türkiye'nin yanı başında cereyan etmekteydi. Balkanlar, Türkiye'nin güvenliğini sağlama yolunda bir *fragman* teşkil ettiği için bu toprakların güvenliğinin Türkiye açısından büyük öneme sahip olduğu söylenebilirdi. Türkiye'nin Avrupa'ya açılan kapısı Balkanlarda pakt ile kurulacak bir

¹¹⁹ Oral Sander, *Balkan Gelişmeleri ve Türkiye (1945-1965)*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1969, s. 23.

¹²⁰ Sedef Bulut, “Sovyet Tehdidine Karşı Güvenlik Arayışları: I. ve II. Menderes Hükümetlerinin (1950-1954) NATO Üyeliği ve Balkan Politikası”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 41, Mayıs 2008, s. 46.

birliktelik, Türk dış politikasına farklı bir boyut kazandırabilirdi. Böyle bir oluşum, ancak kayda değer birtakım tali antlaşmalarla gerçekleşebilecekti.

1.3.3.1. Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya Arasında Dostluk ve İşbirliği Antlaşması; Şubat 1953

Türkiye’de 1950 öncesi Cumhuriyet Halk Partisi’nin (CHP) izlediği Batı etkileşimli dış siyaset, 1950 sonrası dönemde DP ile devam edecekti.¹²¹ Özellikle Amerika ve İngiltere’nin etkisiyle şekillenen dış politika, ekonomi ve askeri yapı döneme damgasını vurmuştu. Mart 1951’de Menderes, II. Hükümet Programını açıklarken ordunun yeni silah ve teknik bilgilerle donatılacağını ve bunu yine “büyük dost” Amerika’nın desteği ile olacağını açıkça dile getirmişti.¹²²

Truman ve Marshall yardımları ile Amerika’dan ekonomik ve askeri destek gören Türkiye, Amerika’nın destekleyeceği projelere yeni dönemde de istekli olması gayet anlaşılırdı. BM’ye olan bağlılığını her fırsatta dile getiren dönemin siyasetçileri, Batı ile olan ilişkileri genişletme konusunda parti gözetmeksizin ortak akılla hareket ediyorlar, birbirlerini destekliyorlar ve bunu milli dış politikanın bir gereği olarak görüyorlardı. Böylelikle, uygulamalardaki bazı görüş ayrılıkları dışında CHP ile DP arasında Batı ile birlikte hareket etme noktasında bir mutabakat söz konusuydu.¹²³

¹²¹ A.g.m., s. 43.

¹²² TBMM Yayınları, *Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri*, (haz.) İrfan Neziroğlu ve Tuncer Yılmaz, Cilt 2 (22 Mayıs 1950 – 20 Kasım 1961), TBMM Başkanlığı Yayınları, Ankara, Ekim 2013, s. 923.

¹²³ Dış politikada CHP ile DP arasında mümkün olduğunca bir mutabakat olduğuna dair şu üç durum örnek olarak gösterilebilir:

- 1- DP Kore’ye asker gönderme kararını TBMM’ye sunmadan alınca, 26 Temmuz 1950 tarihinde CHP bu kararın 1924 Anayasası’nın 26. maddesine aykırı olduğunu iddia etmişti. Muhalefet, Kore’ye asker gönderilip gönderilmemesi mevzusundan ziyade alınan kararın Meclis’te

18 Şubat 1952 tarihinde NATO'ya üye olan Türkiye, pakt içinde en büyük söz sahibi olan Amerika'nın etkisi altında kalmaktaydı. Temeli İngiliz kuşatma politikasına dayanan *Mackinderci* bir yaklaşımla Amerika'nın izlediği *çevreleme* politikası,¹²⁴ Soğuk Savaş'ın en mühim konularından biri haline gelmişti. Amerika'nın bu politikasını tek başına gerçekleştirmesi mümkün değildi. Bu kapsamda Amerika, güvenilir ve dış politikada aktif müttefiklere ihtiyaç duymaktaydı. Çevreleme politikasında Sovyetlerin kullanabileceği bazı zayıf ve boş alanlar vardı. Özellikle Balkanlar ve Ortadoğu, her an Sovyet istilasına maruz kalabilecek riskli alanlardı. Bunu bilen Amerikalı devlet adamlarının nezdinde Türkiye'nin sahip olduğu jeostratejik nokta, jeopolitik bir değer kazanmaya başladı. Üstelik yakın zamanda NATO müttefiki olan Türkiye'yi kontrol etmek Amerika için daha kolaydı.

NATO'ya kabulü müttefikler arasında bazı düşünce farklılıklarına yol açsa da jeopolitik konumu nedeniyle Türkiye'nin pakta üyeliği olumlu karşılanmıştı. Özellikle Amerika, Akdeniz'i korumak ve daha kuvvetli bir Batı Bloku oluşturmak için Yunanistan ile Türkiye arasında politik ve askeri bağı güçlendirmek istiyordu. Bunun için Türkiye ve Yunanistan'ı birbirine bağlamak gerektiğini düşünüyordu.¹²⁵

tartışılmadan geçirilmeye çalışılmasından yakınıyordu; bkz. **TBMMTD**, D. 9, Y.Y. 2, C. 3, B. 17, 11 Aralık 1950, ss. 182-195.

2- Türkiye'nin NATO'ya üyeliği konusunda CHP'nin DP'ye destek verdiğine dair bkz. **TBMMTD**, D. 9, Y.Y. 3, C. 13, B. 41, 18 Şubat 1952, ss. 318-319.

3- 28 Şubat 1953 tarihinde Yugoslavya ve Yunanistan'la imzalanan Dostluk ve İşbirliği Antlaşmasına CHP'nin verdiği destek için bkz. **TBMMTD**, D. 9, Y.Y. 4, C. 22, B. 84, 18 Mayıs 1953, s. 299.

¹²⁴ Sir H. J. Mackinder, *Tarihin Coğrafi Kalbi*, Kadir Yılmaz (çev.), Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2013, s. 3.

¹²⁵ The National Archives (NA), “Memorandum by Secretary of State for Foreign Affairs”, *Admission of Greece and Turkey to the North Atlantic Treaty*, Ref. No. CAB 129/45/55, 17 May 1951, ss. 344-345; bkz. EK-1.

İngiliz Krallığı Genelkurmay Başkanı Mareşal William Slim ise Soğuk Savaş yıllarında hayata geçirilmesi planlanan Ortadoğu Komutanlığı (MEC) projesini etkili bir şekilde yürütebilmek için Türkiye'nin NATO'ya üye olması gerektiği gerçeğini kabul ediyor ve Türkiye'nin bu konuda desteklenmesi gerektiğine inanıyordu.¹²⁶ İngiltere Dışişleri Bakanı Earnest Bevin ile Türkiye'nin İngiltere Büyükelçisi Cevat Açıkalın arasında geçen konuşmada; “İngilizlerin ve Türklerin bu coğrafyada (Ortadoğu’da) şüphesiz en nefret edilen iki milleti” olmasına rağmen Türkiye'nin Ortadoğu ve Akdeniz'in savunulmasında İngiltere'ye önemli katkılar sağlama niyetinde olduğunu vurgulanmıştı.¹²⁷ Türkiye verdiği sözleri, Amerika ve İngiltere'nin destekleriyle kurulacak paktlarla Batı'ya hizmet ederek pekâlâ gerçekleştirebilirdi. Uluslararası konjonktür, Amerika ve İngiltere'nin destekleriyle oluşturulacak bölgesel güvenlik için Türkiye'yi lider bir ülke konumuna getirebilirdi.

Diğer yandan Tito'nun Balkanlardaki federasyon fikrine karşı çıkan Stalin'in tutumuyla gerginleşen Sovyet-Yugoslav ilişkileri, 1948'de Yugoslav Komünist Partisi'nin Kominform'dan atılmasıyla sonuçlanmıştı.¹²⁸ Bu durumu fırsata çevirmek isteyen Amerika, NATO'ya üyelikleri garanti olarak görülen Türkiye ve Yunanistan'ı kullanarak Yugoslavya'yı Demir Perdenin etkisinden kurtarmanın hesaplarını yapıyordu.¹²⁹ Yugoslavya'nın Türkiye ve Yunanistan aracılığı ile NATO'nun imtiyazlı ortağı olması, Amerika'nın küresel hedeflerine katkı sağlayabilirdi. Bunun için bu ülkelerin ortak bir paydada bir araya gelmesi gerekiyordu. Ankara, Atina ve Belgrad

¹²⁶ **FRUS**, 1951, The Near East, South Asia, and Africa, Vol. V, Doc. No. 75, Ankara Embassy Files: Lot 57 F 72: 320 NATO/MEC 1951 Oct–Dec, s. 216.

¹²⁷ **NA**, “Conversation Between The Minister of State and The Turkish Ambassador: Inclusion of Turkey in North Atlantic Defence System”, *Turkey*, Ref. No. FO 800/507, 3 May 1950, s. 47; bkz. EK-2.

¹²⁸ Fahriye Emgili ve Mustafa Kahramanyol, “Tito ve Balkan Siyaseti”, *T.C. Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı, Avrasya Etütleri*, 50/2016-2, ss. 332-333.

¹²⁹ Gönülbol vd., a.g.e., s. 237.

arasında kurulacak olan bir birliktelik, Amerika'nın çıkarlarına hizmet ettiği gibi konjonktürün yaratmış olduğu siyasi ortam da bu üç ülkeyi böyle bir iş birliğine sevk etmişti.

Türkiye için Sovyet tehdidi henüz geçmiş değildi. Direkt Sovyetlerden gelen tehditler yetmediği gibi peykleri de Türkiye'yi rahatsız etmeye devam ediyordu. Sovyetlerin desteğini arkasında hisseden Bulgaristan'ın 1950 ve 1951 yıllarında topraklarında bulunan Türkleri göç ettirme politikası Türkiye'yi oldukça huzursuz etmişti.¹³⁰ Bunun yanında Türkiye'nin NATO üyeliği sonrasında artan Sovyet notaları, Türkiye'nin "*Amerikan emperyalizmine alet olduğu*" yönünde sert uyarılarda bulunmaktaydı. Türkiye'nin izlediği yanlı dış politikanın Sovyetleri provoke ettiği ve bu durumun Türk-Sovyet ilişkilerine olumsuz yansıtacağı açıkça belirtilmekteydi.¹³¹

Yunanistan'ın durumu ise farksız sayılmazdı. Yunanistan, komşusu Bulgaristan ve Arnavutluk ile yaşadığı sınır sorunları nedeniyle ulusal güvenliğini tehlikede gördüğü için diğer komşularıyla iş birliği yaparak güçlü görünmek istiyordu.¹³² Yakın zaman önce yaşadığı iç savaş ve sonrasında uzun süre devam eden siyasi iktidarsızlık, Yunanistan'ı derinden yıprattığı için yükselen komünizme karşı ittifak halinde karşı koyma düşüncesi dönemin hükümetine makul geliyordu. Ayrıca, yine yakın bir zaman önce NATO çatısı altında birleşen Türkiye ve Yunanistan'ın devlet adamları arasında cereyan eden olumlu diplomasi, ittifak söylemlerini daha da kuvvetlendiriyordu. Örneğin, Ocak 1952'de Yunan Dışişleri Bakanı'nın Türkiye'yi ziyareti sonrası Başbakan Menderes ve Dışişleri

¹³⁰ Bulut, a.g.m., s. 44.

¹³¹ Armaoğlu, 20. Yüzyıl...,s. 470.

¹³² Bulut, a.g.m., s. 44.

Bakanı Köprülü birlikte Yunanistan'a iadeyi ziyarette bulunmuştu. Aynı şekilde 8-16 Haziran 1952'de Yunan Kral ve Kraliçesi'nin Türkiye'yi ziyaret ettiği aynı yılın Kasım ayında Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Yunan Kralı'nı ziyaret etmişti.¹³³

Kominform'dan kovulan Yugoslavya ise Sovyetler Blokundan kopunca Komünist ülkeler Tito'ya karşı yardımlarını kesmeye başlamışlardı.¹³⁴ Bu nedenle Yugoslavya'nın Amerika'dan gelecek ekonomik yardımlara ihtiyacı vardı. Ayrıca, İtalya ile yaşadığı Trieste Sorunu nedeniyle Yugoslavya, dost ülkelerle iş birliği yapmaya mecbur kalmıştı.¹³⁵ Türk-Yugoslav ilişkilerinin de konuşulduğu 14 Ekim 1952 tarihli İngiliz-Türk devlet adamlarının görüşmesinde, Yugoslavya ile ilişkilerin nasıl gittiği sorusu sorulunca Menderes; Yugoslav ve Türklerin ortak tehdit ile karşı karşıya olduğunu ve bu tehditlere karşı koyabilmek için birbirlerinin savunmalarına yardım etmenin tek çıkar yol olduğunu belirtmişti. Menderes ayrıca, Tito'nun Kremlin ile ilişkisinin tam anlamıyla bittiğine inandığını dile getirmişti.¹³⁶

Yugoslavya'nın Ankara ve Atina ile iş birliğine girmek için yaptığı "sondajlar" sonuç vermişti.¹³⁷ Bilhassa Türkiye'nin diplomasi mekiği sayesinde 28 Şubat 1953 tarihinde "*Türkiye Cumhuriyeti ile Yunanistan Krallığı ve Yugoslavya Federatif Halk Cumhuriyeti Arasında Dostluk ve İşbirliği Antlaşması*", üç ülkenin Dışişleri Bakanları (Köprülü, Stefanopulos ve Popoviç) tarafından imzalandı.¹³⁸ Toplam on maddeden

¹³³ Armaoğlu, 20. Yüzyıl..., ss. 470-471, ve Melek Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler", (ed.) Baskın Oran, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt I: 1919-1980, 19. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, ss. 587-588.

¹³⁴ Emgilli ve Kahramanyol, a.g.m., s. 330.

¹³⁵ Fırat, a.g.m., s. 589.

¹³⁶ NA, "Anglo-Turkish Conversations", *Turkey*, Ref. No. FO 800/830, 14 October 1952, ss. 18-19.

¹³⁷ Soysal, a.g.e., s. 471.

¹³⁸ RG, S. 8415, 23 Mayıs 1953; Kan. No. 6087, 18 Mayıs 1953.

oluşan bu antlaşma, bir pakt değil; fakat bu üç devlet arasında oluşturulacak pakt için bir iş birliği belgesiydi.

Ankara’da imzalanan bu antlaşmanın giriş bölümünde taraflar, BM Antlaşması hükümlerine uymayı ve milletlerinin toprak bütünlüğüne karşı gelecek her türlü kuvvete karşı birlikte hareket etmeyi teyit etmişlerdi. İşbirliği için gerekli meseleler üzerinde istişarelerde bulunarak karar alacaklarını ve yılda en az bir defa konferans şeklinde toplanacaklarını belirtmişlerdi (1. madde). Taraflar, kendi bölgesel alanlarındaki sulh ve emniyetin korunmasını sağlayacak ve kendilerine bir saldırı sirayet ettiğinde birlikte harekete edeceklerdi (2. madde). Bunun için bu üç devletin Genelkurmay heyetleri, aralarında alacakları kararları hükümetlerine sunacaklardı (3. madde). Taraflar arasında ekonomi, teknik ve kültür alanlarında iş birliği için gerekli antlaşmalar imzalayabilecekti (4. madde). Taraftarlar birbirlerinin aleyhine sonuçlanacak her türlü ittifak ve hareketten kaçınacaklardı (6. madde). Antlaşma maddeleri, Atlantik Paktı Antlaşması’nın maddeleri ile çelişmeyecekti (8. madde). Kurulan bu iş birliğine üyelik ise diğer devletlere açık bırakılmıştı (9. madde). Akit taraflardan herhangi biri, bir (1) yıl önceden haber vermek kaydıyla antlaşmanın imzalanmasından beş yıl sonra antlaşmaya taraf olmaktan çıkabilecekti (10. madde).

18 Mayıs 1953 tarihinde TBMM’de oylanan bu dostluk ve işbirliği antlaşması, Mecliste’ki farklı siyasi gruplardan da destek görmüştü. Kurulan bu işbirliğinin, İkinci Dünya Savaşı bitmesine rağmen sulhu tam anlamıyla sağlamakta başarılı olamayan dünya ülkeleri için örnek teşkil ettiği ve toprak bütünlüğüne gelecek saldırılara karşı savunma gayretleri taşıyan, ancak askeri hükümler taşımayan, bölgesel ve kıtalararası bir sulh akdi olduğu belirtilmişti. Bu sulh akitlerinin, Avrupa Konseyi ve Atlantik Paktı gibi uluslararası huzur ve güvenliği sağlayan “tali emniyet şebekeleri” kadar mühim olduğunu

belirten Arif Hikmet Pamukoğlu (MP, Giresun Mv.) Meclis konuşmasında bunun önemini şöyle dile getirmişti:¹³⁹

“Her devlet müşterek müdafaayı, münferit müdafaadan üstün tutmadıkça gaye vasıl olamaz. İnkâr edilemez bir hakikattir ki, bu müşterek ve müteal gaye uğrunda mücadeleye karar verenler münferiden ne elde ettiklerini hesaplamaktan ziyade gayenin tahakkuku için ne verebileceklerini düşünmek mecburiyetindedirler. Hiç şüphe yoktur ki artık sulh gibi harp de cihanşümuldür.”

Gerçekten de üç farklı rejimin - Cumhuriyet, Krallık ve Sosyalizmin - bir araya gelip dostluk ve işbirliği antlaşması imzalaması, yıkıcı bir savaştan yeni çıkan dünya için dikkate değer bir işbirliği antlaşmasıydı. Üstelik Türkiye’nin öncü girişimleri ile bu birliktelik Bled’de bir pakt halini alacaktı.

1.3.3.2. Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya Arasında İttifak, Siyasi İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Antlaşması; Ağustos 1954

Türkiye, Balkanlarda oluşturulan üçlü işbirliğine önem veriyor ve kurulan bağın kuvvetlendirilmesi için çaba sarf ediyordu. Başbakan Menderes oluşturulan paktın koşullarını sınırlı bulsa da Yugoslavya’nın Batı ile işbirliği içinde olmasından oldukça memnundu. Menderes, NATO’nun güneydoğu savunma kanadındaki Yugoslavya’nın coğrafi konumuna önem veriyordu. Türk tarafı, Yugoslavya üzerindeki Sovyet baskısının hafiflemesi sonucu Batı ile kuvvetli bağlarının kurulamaması durumunda böyle bir potansiyel müttefiki tarafsızlık siyasetine sürükleyebileceğinden bahsetmekteydi.¹⁴⁰ Bu nedenle bu birlikteliğin ilerletilmesine inanan Menderes, Haziran 1954’te ABD’ye gerçekleştirdiği ziyaret sırasında Dışişleri Bakanı John Foster Dulles ile yaptığı

¹³⁹ TBMMTD, D. 9, Y.Y. 4, C. 22, B. 84, 18 Mayıs 1953, ss. 300-301.

¹⁴⁰ FRUS, 1952-1954, Eastern Europe; Soviet Union; Eastern Mediterranean, Vol. VIII, Doc. No. 478, 27 May 1953, 611.82/5-2753, s. 928.

görüşmede Ankara’da yapılan antlaşmaya askeri boyut kazandırılarak güçlendirilmesi gerektiğini iletmişti. Özellikle birlikteliğin devamı için Yugoslavya’nın inancını kaybetmemesi gerektiğini vurgulamıştı.¹⁴¹

Menderes’in Yugoslavya’yı kaybetme endişesi taşımasındaki nedenlerden biri, Stalin’in ölümünden sonra dış politikada daha barışçıl politikalar izleyen Sovyetlerin Tito’yu ikna edebileceği düşüncesi idi. Menderes bu düşüncesiyle haklı olmalıydı ki Tito 22 Mayıs 1953 sabahı yaptığı bir konuşmada; “*Sovyet Rusya ve komşularımızla münasebetlerimizi ıslah için iktidarımızda bulunan her şeyi yapmak arzusundayız.*” demişti.¹⁴² 26 Mayıs 1953 tarihinde Dulles’un Ankara ziyareti esnasında Menderes, Yugoslavya’nın NATO müttefikliğine şartlar el vermiyorsa bile başka yöntemlerle NATO’ya bağlanması gerektiğini belirtmişti. Dulles, Türk yetkililerin görüşlerine değer verdiğini söyledikten sonra, Yugoslavya’nın İtalya ile yaşadığı Trieste Sorunu’nu çözmeden böyle bir şeyin mümkün olmayacağını ifade etmişti.¹⁴³ Ancak Türkiye’nin endişeleri ve görüşleri Amerikan ve İngiliz devlet adamları tarafından dikkate alınıyor ve Türkiye’nin bölgede üstlendiği liderlik destekleniyordu. Türkiye’nin hür dünyanın şekillenmesi konusunda üstlendiği görev ve sorumluluklar özellikle Amerika Başkanı Dwight D. Eisenhower tarafından takdirle karşılanıyordu.¹⁴⁴

Amerika üçlü ittifakı desteklediği gibi bu birlikteliğe karşı bazı endişeler de taşıyordu. Örneğin, ABD Dışişlerinin İngiltere’deki Amerikan Büyükelçiliğine yazdığı bir telgrafta; 1953 ittifakının ikinci maddesinin getirdiği yükümlülüklerin Amerika ve

¹⁴¹ Yasin Coşkun, *Türkiye-ABD İlişkilerinde ABD Dışişleri Bakanlarının Türkiye Ziyaretleri (1953-1993)*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2019, s. 42.

¹⁴² “Tito’nun Ruslara dair beyanati”, *Ulus*, 22 Mayıs 1953, s. 3.

¹⁴³ Coşkun, a.g.e., s. 41.

¹⁴⁴ “Başvekil, dün Dulles ile üç saat görüştü”, *Milliyet*, 27 Mayıs 1953, s. 7.

NATO üyeleri için problem teşkil edebileceğini belirtmişti. Çünkü ilgili madde gereği, kendilerine bir saldırı olması halinde taraflar birlikte hareket edeceklerdi. Ancak bu durum, aynı zamanda NATO müttefiki olan Türkiye ve Yunanistan'ın Balkan İttifakı nedeniyle girdiği bir savaş halinde diğer NATO müttefiklerinin Kuzey Atlantik Antlaşması'nın benzer beşinci maddesinin işletilmesine razı olmama sorununu doğurabilirdi. NATO içinde böyle bir tıkanma, Sovyetlere Balkan ittifakını bozma fırsatı vereceği gibi NATO içinde kırılmalara yol açabilirdi.¹⁴⁵ Bunun çözümü olarak Türk yetkililer, Avrupa Savunma Topluluğu ile NATO arasındaki mevcut yapı gibi Balkan ittifakının da özel protokollerle yasal ve yapısal olarak NATO'ya bağlanması gerektiğini dile getirmişti. Ayrıca İtalya'nın da ittifaka dâhil edilerek birlikteliğin ileri boyuta taşınmasını önermişti.¹⁴⁶

Ankara Antlaşması'ndan sonra başlayan diplomasi trafiği ile taraflar arasında karşılıklı ziyaretler meydana geldi. Antlaşmanın birinci maddesi gereği yapılacak toplantılardan ilki, Atina'da 7-11 Temmuz 1953 tarihinde gerçekleştirildi. Menderes'in gerekçeli kararında belirttiği gibi; başta askeri olmak üzere tarafların emniyeti ve refahı için ihtiyaç duyulan alanlarda işbirliği yapılması hususunda oluşturulacak bir yapıya ihtiyaç duyulmaktaydı. Bunun üzerine Ankara Antlaşması'na ek olarak bir sözleşme imzalanmış ve taraflar arasında işleri daha sağlıklı yürütebilmek adına belli aralıklarla her üç tarafta da bulunan *Daimi Sekreterlik* kurulmuştu.¹⁴⁷ Ayrıca yapılan toplantının bildirisinde, askeri işbirliğini sağlamak üzere taraf ülke Genelkurmaylarının

¹⁴⁵ **FRUS**, 1952-1954, Eastern Europe; Soviet Union; Eastern Mediterranean, Vol. VIII, Doc. No. 349, 8 July 1954, 760.5/7-754, s. 661.

¹⁴⁶ **FRUS**, 1952-1954, Eastern Europe; Soviet Union; Eastern Mediterranean, Vol. VIII, Doc. No. 355, 29 July 1954, 760.5/7-2954, s. 671.

¹⁴⁷ **TBMMZC**, D. 9, Y.Y. 5, C. 29, B. 63, 10 Mart 1954, S. Sayısı: 111, ss. 1-2.

görevlendirilmesi ve ekonomik işbirliği yollarının aranması için komiteler kurulması öngörülmüştü.¹⁴⁸ Bu bildirideki beyanlar, Ankara Antlaşması'nın işbirliğinden pakta doğru evrildiğinin somut bir kanıtıydı.

Bildiri sonrasında askeri görüşmeler, Kasım 1953'te Belgrad'da başladı. Mart 1954'te Ankara'da bir görüşme daha yapıldı ve müşterek savunma ile ilgili ilerleme kaydedildi. Bu süre zarfında gerek temsilcilerin gerek devlet büyüklerinin görüşmesi sonucunda hazırlanan antlaşma metni taslağı 29 Temmuz 1954 tarihinde NATO Konseyi'ne sunuldu.¹⁴⁹ Avrupa Müttefik Yüksek Komutanı (SACEUR) ile görüşen Daimi Temsilciler (Standing Group Nations), önerilen Balkan Paktı ile Yugoslavya'nın kazanılacağını, böylelikle NATO'nun askeri yönden güçleneceğini ve Yugoslavya'nın Türkiye ve Yunanistan aracılığıyla NATO ile ileri bir ittifak içine girebileceğini belirtmişti. Bunun yanında söz konusu paktın askeri planlarının NATO ile uyumlu olması gerektiğinin altı çizilmişti.¹⁵⁰ NATO Konseyi'nden de onay alan Balkan Paktı, Bled'te 9 Ağustos 1954 tarihinde Dışişleri Bakanları - Köprülü, Stefanopulos ve Popoviç - tarafından imzalanan *“Türkiye Cumhuriyeti ile Yunanistan Krallığı ve Yugoslavya Federatif Halk Cumhuriyeti Arasında Akdedilen İttifak, Siyasi İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Antlaşması”*¹⁵¹ ile önceki antlaşma ileri bir safhaya taşınmış oldu.

Söz konusu antlaşmanın giriş metninde de belirtildiği üzere, bu antlaşma 28 Şubat Ankara Antlaşması'nı genişletmek ve kuvvetlendirmek için yapılmıştı. Antlaşmaya göre; taraflardan birine yapılmış saldırı tüm taraflara yapılmış addedilecek, saldırıya uğrayana ortak kararlar çerçevesinde (silahlı kuvvetler ile destek seçeneği de dâhil) yardım edilecek

¹⁴⁸ Gönübol vd., a.g.e., s. 240.

¹⁴⁹ A.g.e., s. 242.

¹⁵⁰ NATO Archives Online (NAO), “The Balkan Alliance”, SGWM-468-54, 27 July 1954, s. 2.

¹⁵¹ RG, S. 8938, 23 Şubat 1955; Kan. No. 6472, 16 Şubat 1955.

ve saldıran tarafla aralarında önceden bir mutabakat bulunmadıkça ayrı bir antlaşma imzalanmayacaktı (2. *madde*). Ankara Antlaşması'nda adı geçen Dışişleri Bakanları Konferansı'nın yerine *Daimi Konsey* oluşturulmuştu (4. *madde*). Müttefiklerden birine bir saldırı gerçekleştiğinde söz konusu bu Konsey derhal toplanacaktı (5. *madde*). Hatta taraflardan birine yapılan saldırı, tarafların müttefiklerinden birine karşı yapılırsa ve milletlerarası vaziyet kötü hal alırsa bölgelerindeki durumun tespiti ve gerekli önlemlerin alınması için taraflar istişare edeceklerdi (6. *madde*). Tarafların BM'ye bağlılıkları antlaşma metninde yeniden zikredilmişti (1., 7. ve 9. *maddeler*). Antlaşmanın Türkiye ve Yunanistan'ın "NATO'dan doğan haklarına" tesir etmeyeceğinden ayrıca bahsedilmişti (10. *madde*). Ankara ile Bled'de imzalanan antlaşmaların birbirini tamamlayıcısı olduğundan ve Ankara Antlaşması'nın geçerliliğinin devam ettiğinden bahsedilmişti (11. ve 12. *maddeler*). Antlaşma 20 yıl için yapılmıştı ve bu sürenin bitiminden bir (1) yıl önce taraflardan biri vazgeçmediği sürece antlaşma bir (1) yıl daha uzayacaktı. Üyelerden biri ayrılmadığı sürece antlaşma geçerli sayılacaktı (13 *madde*).

Şubat 1953'teki ittifakın oluşmasında Türk makamlarının ziyaretleri etkili olurken, Ağustos 1954 ittifakının oluşumunda Tito'nun 12-16 Nisan 1954 tarihleri arasında yaptığı Ankara ve 2-6 Haziran 1954 tarihleri arasında yaptığı Atina ziyaretleri etkili olmuştu.¹⁵²

Soğuk Savaş sürecinde daha belirgin olarak ortaya çıkan ortak kaygılar ve ihtiyaçlar bu üç devleti ortak bir paydada buluşturdu. Türkiye uzun süredir Sovyet emperyalizminden dolayı huzursuzdu. Yunanistan'da ise rejim tehlikedeydi. Yugoslavya da yakın zamanda Komünist bloktan ihraç edildi. Ortak Sovyet tehditlerinin bu üç ülkeyi

¹⁵² Sander, *Balkan Gelişmeleri...*, ss. 107-108.

kışkırtması daha çok Batı Blokuna yaramıştı. Çünkü Balkan Paktı sayesinde Doğu Adriyatik'ten Balkanların Asya kara bağlantılarına kadar olan bölge güvence altına giriyordu. Doğal olarak bu gelişme Sovyet basınında geniş yer bulmadı. Bunun nedeni Sovyetlerin Yugoslavya'yı tekrar kazanma ümidini kaybetmemesi olabilirdi.¹⁵³

Balkan Paktı, Atatürk zamanı Balkan Antantı ile bazı yönlerden birbirinden ayrılmaktaydı. Balkan ülkeleriyle işbirliğini hedefleyen bu iki antlaşma, farklı siyasi konjonktürlerde meydana gelmişti. Balkan Antantı, Cumhuriyetin ilk yıllarında, yaklaşan İkinci Dünya Savaşı öncesi, Balkanlarda güvenliği sağlama amaçlı ve dış politika gereği yapılan bir antlaşmaydı. Balkan Antantı ve dahası üzerine Tevfik Rüştü Aras o dönemdeki özgün politikayı şöyle anlatıyordu:¹⁵⁴

“Türkiye, Atatürk'ün politikasını İkinci Dünya Savaşı döneminde titizlikle izleseydi, Balkan Antantı'na ve Sadabat Anlaşması'na dayanan Türkiye ve müttefikleri, 1945 yılının üçüncü büyük kuvveti; Türkiye, ekonomik ve siyasal açıdan gelişmiş bir toplum olurdu.”

Oysa Balkan Paktı, Dünya Savaşı sonrası oluşan çift kutuplu sistemin bir gereği olarak Sovyetlere karşı oluşturulan bir çevreleme politikasının ürünüydü ve Batı Blokunda yer almanın gerekliliğinden doğan bir antlaşmaydı. 1934 yılında hissedilen tehlike, iki savaş arasında uluslararası bir tedirginlik iken; 1950'lerde ittifak yapmaya iten tehlike, Soğuk Savaş'ın ve bölgesel sorunların taraflara yüklediği daha ulusal konular olmuştu. Ayrıca 1953 Paktı NATO'nun, dolayısıyla Amerika'nın, bilgisi ve ilgisi dâhilindeydi. Üstelik Balkan Antantı'nın daha özgün ve vizyonel olmasına karşın bu pakt, kapsam bakımından daha geniş ve teşkilatlı bir yapıdaydı.

¹⁵³ A.g.e., s. 111.

¹⁵⁴ Dostyer, a.g.m., s. 629.

Balkan Paktı çok uzun ömürlü olmamış ve adeta ölü doğmuştu. Stalin'in ölümünden sonra SSCB Komünist Parti'nin başına geçen Khrushchev, ılımlı politikasıyla ittifakı bozma planlarına girişmişti. 1955 yılı Haziran'ında Tito'yu ziyaret etmiş; Yugoslavya'yı tekrar yanına çekmek için Stalin döneminde olanlar nedeniyle kendisinden özür dilemişti.¹⁵⁵ Bu durum Yugoslavya'da olumlu karşılanmış ve Yugoslavya'yı *bağılantısız* bir dış politika izlemeye yöneltmişti.¹⁵⁶ Özellikle İngiltere'nin pakta dâhil olmasıyla, ittifak yapısı emperyalist bir görünüm alınca Tito paktlara karşı bir tutum sergilemeye başlamıştı.¹⁵⁷ Pak'tın ilk Konsey toplantısından sonra Popoviç de, uluslararası mevcut şartların değiştiğine ve askeri tedbirlere ağırlık vermenin önemini yitirdiğine dikkat çekmişti.¹⁵⁸ 18-24 Nisan 1955 tarihlerinde yapılan Bandung Bağlantısızlar Konferansı sonucunda Tito, Nasır ve Nehru arasında ilişkiler daha da güçlenince, Yugoslavya Bağlantısız ülkelerle birlikte askeri ittifaklara dâhil olmama, askeri antlaşmalar yapmama ve topraklarında askeri üs kurulmasına izin vermemeye yönelik kararlar almıştı.¹⁵⁹ Yugoslav Hükümeti'nin bu yöndeki tutumu 1955'in daha ilk çeyreğinde kendini göstermiş ve dünyada meydana gelen olaylarda (örneğin, Kızıl Çin ve Milliyetçi Çin mücadelesinde) bağlantısız politikalar izleyen Mısır ve Hindistan ile eş politikalar takip etmişti. Batı Blokunda yer almayı kendine bir türlü kabul ettiremeyen Yugoslavya, üç üyeli bir pakt içinde ikinci bir kutup oluşmasına neden olmuştu. Pakt

¹⁵⁵ Hüseyin Bağcı, *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar*, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2014, ss. 56- 57.

¹⁵⁶ Fırat, a.g.m., s. 591.

¹⁵⁷ Sander, *Balkan Gelişmeleri...*, s. 114.

¹⁵⁸ Gönübol vd., a.g.e., s. 245.

¹⁵⁹ Tayyar Arı, *Uluslararası ilişkiler ve Dış Politika*, MKM Yayıncılık, Bursa, 2011, ss. 268-269.

içinde Yunanistan ve Türkiye, ulusal konularda problemler yaşamalarına rağmen dış politikada Batı yanlısı bir tavır takınıyor ve aynı kutbu temsil ediyorlardı.¹⁶⁰

Türkiye ile Yunanistan arasındaki Kıbrıs Meselesi'nde, gerek NATO'ya üye olma gerek Balkan Paktı'nı sorunsuz yürütme gibi sebepler görmezden gelinse de Ada'daki gelişmeler tehlikeli bir boyut kazanmaya başlamıştı. İttifakın kurulmasından henüz bir hafta geçmişti ki Yunanistan Kıbrıs Meselesi'ni BM'ye taşımıştı.¹⁶¹ Ada'da meydana gelen 6-7 Eylül olayları ilişkileri daha da çıkılmaz hale getirince, gerginleşen ikili sorunlar nedeniyle Balkan Paktı'nın 1955 yılı Daimi Konseyi toplanamamıştı. Yunanistan Dışişleri Bakanı Teotakis'in Balkan İttifakı kapsamında Yunanistan'ın işbirliği yapmayacağını açıklamasıyla paktın ruhu büyük bir hasar almıştı. Paktı canlandırma çalışmalarına rağmen, önce Yugoslav sonra Yunan Dışişleri Bakanlığının açıklamaları ile Balkan Paktı'nın varlığı dolaylı olarak sona ermişti.¹⁶²

Anlaşılabildiği üzere Balkan Paktı yolculuğuna büyük hayallerle yola çıkan Türkiye, oluşan dostluk ve işbirliğinin devamı için gayret göstermiş ve birlikteliğin ruhunu zedeleyecek açıklamalardan kaçınmıştı. Ancak, Ankara Antlaşması'nın Bled'de derinleşerek pakt haline dönüşmesindeki Türkiye'nin çabasının paktın dağılmasıyla boşa çıktığını söylemek güç olacaktı. Çünkü tehditlerin çoğaldığı bir dönemde güvenlik arayışı içinde bulunmak ve Batı'nın desteğiyle de olsa bu arayıştan somut icraatlarla çıkabilmek kıymetliydi. Üstelik pek çok yönden (millet, rejim, iç politika vb.) birbirine benzemeyen üç devletin böyle bir işbirliği girişiminde bulunması dahi ortak tehditler ve hedefler karşısında farklılıkların önemini yitirdiğini dünyaya göstermişti. Bunun yanında bu tarz bir

¹⁶⁰ "Yurtta Olup Bitenler: Balkanlılar Meclisi", *Akis*, 5 Mart 1955, s. 10.

¹⁶¹ Sander, *Balkan Gelişmeleri...*, s. 115.

¹⁶² A.g.e., ss. 119-121.

ittifak, Soğuk Savaş döneminde uluslara yönelen tehditlerin ciddiyetini anlayabilmek için tarihe bırakılmış bir not niteliğindeydi. Sovyetlerin saldırganlığının farklı coğrafyalara, farklı suretlerle nasıl sızdığının bir kanıtıydı. Bunların yanında, pakt üyesi her devletin bu girişimden aynı oranda etkilendiğini söylemek, ayrıntıları göz ardı ederek genelleme yapmaktan ibaret kalacaktı. Türkiye ve Yunanistan arasında kurulan bu işbirliği Kıbrıs Adası'ndaki gelişmeleri görmezden gelinmesine sebep olmuş olsa da Yugoslavya bu kısa süreli birliktelikten Sovyetlerin şefkatini tekrar elde etmesini bilmişti. Bağlantısızlara göz kırpan Yugoslavya, gerek lider Tito'nun gerekse milletin bu tarz paktlara hazır olmadığını görmesi açısından bir tarihi deneyim elde etmişti. Yanı başında cereyan eden bu gelişmeleri görmezden gelmeye çalışan Sovyetlerin dahi Khrushchev'in de etkisiyle reel politikalarını sorgulamasına neden olmuştu.

1.3.4. Güvenlik Arayışındaki Türkiye'nin Ortadoğu Açılımı

Ortadoğu tarihsel kaderiyle emperyalist ülkeler için sömürge yolları arasında bir saha, Soğuk Savaş dönemi süper güçleri için bir üs bölgesi, sanayisi gelişmiş ülkeler için bir petrol rezervi, üç ilahi din için kutsal topraklar coğrafyası, askeri alanda kendini geliştiren ülkeler için yeni silahları deneme laboratuvarı, arta kalan silah ve teçhizatların geri dönüşüm merkezi ya da yedek parça pazarıydı. Bu toprakların önemi Soğuk Savaş döneminde bir hayli artmış; bölge, kutuplar arası rekabet merkezi haline gelmişti.

Baasçıların ve Nasırcıların başını çektiği Arap milliyetçiliği, 1950'lerde İngiltere'nin Mısır topraklarındaki varlığını tehdit ediyordu.¹⁶³ Önemli sömürge yollarını bu bölgeden kontrol eden İngiltere'nin Ortadoğu'daki varlığını devam ettirme planları

¹⁶³ Çağatay Okutan, "Arap Milliyetçiliği", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 56, S. 2, 2001, s. 166.

arasında Türkiye ile işbirliği yapmak vardı. Ancak İngiltere, Türkiye'nin NATO merkezinden ziyade kendisine bağlı bir komutanlıktan yönetilmesini istiyordu.¹⁶⁴ Bu nedenle, Türkiye'nin NATO üzerinden Eisenhower'a bağlı SACEUR'a bağlanması yerine, NATO'dan ayrı olarak MEC'e bağlanmasını istiyordu.¹⁶⁵ Bu istek *Reuters* ve *France Presse* gibi dış kaynaklı ajanslara da yansıyınca konu TBMM'ye taşınmış ve Dışişleri Bakanı'ndan izahat istenmişti. Bakan Köprülü; böyle bir uygulamanın pakt üyeleri arasında eşitlik ilkesine aykırı olacağını, bu nedenle iddia edilen teklifin gerçeği yansıtmadığını, teklif yapılırsa dahi Türkiye'nin bir ayağı Ortadoğu bir ayağı paktın sınırında olacak bir uygulamayı asla kabul etmeyeceğini ve bunun MEC'in tasavvurdan öte bir şey olmadığını ifade etmişti.¹⁶⁶ Oysa Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'yu kapsayacak böyle bir oluşuma Amerika sıcak bakıyor; hatta planlanan projenin başında İngiliz bir komutan olacağını ve bu kapsamda hava kuvveti desteği vereceğinin garantisini veriyordu.¹⁶⁷

O dönemde meydana gelen Arap-İsrail gerginliği ve İngiltere'nin Mısır ile ilişkilerinin kötüleşmesi nedeniyle, coğrafyanın böyle bir anlayışa henüz hazır olmadığı ve bu projenin uygulanması halinde ister istemez tepkili bir Arap dünyası yaratılacağı düşüncesiyle Amerika bu düşünceden kendini çekmeye başladı.¹⁶⁸ ABD Dışişleri Bakanı Dulles'a göre Ortadoğu Savunma Örgütü (MEDO), elverişsiz ve NATO vari çok karışık bir projeydi. Bu nedenle bu proje rafa kalkmalı ve Ortadoğu için daha düşük platformda,

¹⁶⁴ NA, "From Paris to Foreign Office", *Turkey*, Ref. No. FO 800/830, 7 November 1951, s. 4; bkz. EK-3.

¹⁶⁵ Behçet Kemal Yeşilbursa, *Bağdat Paktı 1950-1959*, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul, 2019, ss. 40-41.

¹⁶⁶ TBMMTD, D. 9, Y.Y. 3, C.12, B. 23, 7 Ocak 1952, ss. 7-8.

¹⁶⁷ NA, "From Paris to Foreign Office", *Turkey*, Ref. No. FO 800/830, 7 November 1951, s. 4; bkz. EK-3.

¹⁶⁸ FRUS, 1952-1954, The Near East and Middle East, Vol. IX, Part 1, Doc. No. 139, 11 June 1953, 780.5/6-1153, s. 387.

dikkat çekmeden birtakım adımlar atılmalıydı.¹⁶⁹ Yani Türkiye'nin bir an önce “işe koyulalım” ısrarı, “şimdilik kalsın” anlayışına çevrilmeliydi. Amerikan, İngiliz ve Türk askeri temsilcilerinin katılacağı gizli görüşmeler sonucunda ortaya çıkacak planlarda Amerika için Arap ülkelerine giriş kapsısı bırakılmıyordu.¹⁷⁰ Bunun için en iyi çözüm; Sovyetlerin tehdidini derinden hisseden ve kuzey kuşağı ülkeleri olarak adlandırılan Pakistan, Türkiye, Suriye, Irak ve İran gibi ülkeler ile birebir ikili antlaşmalar yapmaktı.¹⁷¹ Amerika'ya göre; böyle bir amacı gerçekleştirmek için daha çok içsel sorunlarına odaklanan, bu nedenle İngiliz ve Fransız emperyalizmini sorgulamayan, doğrudan Amerikan yardımına ihtiyaç duyan Türkiye ve Pakistan ile başlamak en doğru yoldu.¹⁷²

Ortadoğu'ya yönelik İngiliz ve/veya Amerikan menşeli projeler Türk dış politikası açısından iki türlü değerlendirilebilirdi. İlk olarak; bu projelerin arkasında Truman ve Marshall yardımları ve NATO üyeliğiyle birlikte müttefikliğini pekiştirdiği ülkelerin olması, yeni dönemde aktif dış politika takip etmek için Türkiye'ye bir fırsat sunmuştu. Böylelikle Ortadoğu'nun güvenliğini tesis etmek için Türkiye'nin liderlik yapacağı dostluk ve işbirliği antlaşmaları, yakın coğrafyasında Türkiye'yi önemli bir aktör konumuna getirebilirdi. İkincisi ise; böyle bir proje için düşünülen müttefik bir ülkede aranan nitelikler, Atatürk dönemi Türkiye'sinin değerlerine tamamen aykırıydı.

¹⁶⁹ **FRUS**, 1952-1954, The Near East and Middle East, Vol. IX, Part 1, Doc. No. 144, 9 July 1953, Eisenhower Library, Eisenhower papers, Whitman file, s. 395.

¹⁷⁰ **FRUS**, 1952-1954, The Near East and Middle East, Vol. IX, Part 1, Doc. No. 141, 18 June 1953, 780.5/6-1853, s. 391.

¹⁷¹ **FRUS**, 1952-1954, The Near East and Middle East, Vol. IX, Part 1, Doc. No. 140, 17 June 1953, 780.5/6-1753, s. 389. Ayrıca bkz. **FRUS**, 1952-1954, The Near East and Middle East, Vol. IX, Part 1, Doc. No. 144, 9 July 1953, Eisenhower Library, Eisenhower papers, Whitman file, s. 395.

¹⁷² **FRUS**, 1952-1954, The Near East and Middle East, Vol. IX, Part 1, Doc. No. 144, 9 July 1953, Eisenhower Library, Eisenhower papers, Whitman file, s. 395; ve **FRUS**, 1952-1954, The Near East and Middle East, Vol. IX, Part 1, Doc. No. 145, 14 July 1953, S/P-NSC files, lot 61 D 167, “Near East (NSC 155)”, s. 403.

Çünkü Milli Mücadele döneminde emperyalizme karşı duruşuyla “mazlum milletlere örnek” bir Türkiye yerine, “emperyalizmi sorgulamayan”, “kendi sorunlarıyla ilgilenen” ve “dış yardıma muhtaç” bir Türkiye yakıştırması, bu iki dönem arasında Türkiye’nin itibar kaybı yaşadığını ortaya koymaktaydı. Bunun yanında izlediği bağımsızlık anlayışıyla bir zamanlar Türkiye’nin örnek olduğu Pakistan’la beraber bu projenin yürütülecek olması, devletlerarası ikili güvenin ve bölgedeki Türk itibarının kullanıldığı izlenimi uyandırmaktaydı.

1.3.4.1. Türkiye-Pakistan Dostane İşbirliği Antlaşması; Nisan 1954

İngiltere’nin başını çekeceği MEDO planı konusunda ümidini yitiren Amerika, daha fazla zaman kaybetmeden bölgede Sovyet istilasını önlemek için olabildiğince düşük politik tepki ve maksimum fayda ile Kuzey Kuşak ülkelerini harekete geçirmek istiyordu. Bunun için Amerika, Ortadoğu’ya yardım götürmenin yollarını arıyordu. Amerikalılar, doğrudan ya da dolaylı olarak Batı’nın yer aldığı MEDO gibi bir projede yer almak istemeyen Arap ülkelerinin bulunduğu bu bölgeye açıktan yardım etmenin doğru bir seçenek olmayacağını farkındaydı.¹⁷³ Bunun için gizli görüşmelere ve dolaylı işbirliğine ihtiyaç vardı. Fakat böyle bir seçenekte İngiltere’nin liderliği gölgede kalacak ve İngiltere kendi oyununu oynama şansı bulamayacaktı.

Kore Savaşı ile Asya’daki varlığını ortaya koyan Amerika, Ortadoğu savunması konusunda bölgeye yakın coğrafyada bulunan Güney Asya ülkelerinden destek alabilirdi. Bağlantısız bir politika izleyen Hindistan’ı seçeneklerine dâhil etmeyen Amerika, gerek

¹⁷³ **FRUS**, 1952-1954, The Near East and Middle East, Vol. IX, Part 1, Doc. No. 164, 24 December 1953, 780.5/11-3053, s. 440.

ordusuyla, gerek Basra Körfezi'ne yakınlığıyla, gerekse önemli hava sahaları ve askeri tesisleriyle Pakistan en ideal adaydı.¹⁷⁴ Ortadoğu'yu şimdilik bölge ülkeleriyle savunmak doğru olmayabilirdi. Çünkü Arap devletleri kendi iç politika sorunlarıyla meşguldü ve ülkelerin dış politikadaki ortak düşmanları Sovyetler değil, İsrail'di. Filistin Meselesi ile uğraşan Arap devletleri, emperyalizmin gereği olarak gördükleri için Batı'dan gelecek her türlü askeri, ekonomik ve siyasi yardımlardan uzak duruyorlardı.¹⁷⁵ Ayrıca bu ülkeler, kurulacak bir savunma örgütünde ortak hareket etmekten çok kendi problemlerini örgüte ihraç edebilirlerdi. Bu durum, kurulması planlanan örgütün yükünü ağırlaştıracağı gibi aksak ilerlemesine ve kuruluş maksadının dışına çıkmasına neden olabilirdi.

Arap ve İsrail devletlerinde bulunan Amerikan Diplomatik Misyon Şefleri 28-29 Ağustos 1953 tarihinde Kahire'de bir araya gelerek Ortadoğu'ya yapılacak yardım konusunda görüş alışverişinde bulundular. Görüşme sonunda Mısır ve Pakistan'a, olabildiğince hızlı hareket ederek 50 milyon dolar yardım yapılmasını kararlaştırdılar. Bu kararı Dışişleri Bakanlığı kanalıyla Savunma Bakanlığına iletiler.¹⁷⁶ Fakat Pakistan'a yapılacak yardımın, Kaşmir ve Peştunistan bölgesi nedeniyle sorun yaşadığı Hindistan ve Afganistan'ın tepkisini çekmesinden endişe ediliyordu.¹⁷⁷ Bu yardım ancak bir müttefik vasıtasıyla dolaylı olarak yapıldığında az dikkat çekebilirdi.

Başbakan Menderes ise o sırlarda ABD Dışişleri Bakanlığı ile yaptığı görüşmelerde Ortadoğu'ya kurulması planlanan bir savunma sisteminin omurgasının Türkiye olması gerektiğini açıkça belirtiyordu. Çünkü Türkiye, Ortadoğu ülkelerine göre

¹⁷⁴ Yeşilbursa, a.g.e., s. 67.

¹⁷⁵ **FRUS**, 1952-1954, The Near East and Middle East, Vol. IX, Part 1, Doc. No. 161, 30 November 1953, 780.5/11-3053, s. 434.

¹⁷⁶ **FRUS**, 1952-1954, The Near East and Middle East, Vol. IX, Part 1, Doc. No. 151, 8 September 1953, 780.5/8-1753, ss. 416-417.

¹⁷⁷ Yeşilbursa, a.g.e., s. 67.

daha istikrarlı bir iç politikaya sahipti. Sovyet tehditlerine karşı daha duyarlıydı. Üstelik yakın zamanda gerçekleşen NATO üyeliği sayesinde savunma gücünü kuvvetlendirmekteydi. Bu nedenle Türk yetkililere göre, Türkiyesiz bir Ortadoğu güvenlik planı ancak kâğıt üzerinde kalmaya mahkûmdu. Öte yandan güvenlik konularını NATO şemsiyesi altında planladığı için Türkiye'nin askeri hamleleri rahatlıkla kontrol edilebilirdi.¹⁷⁸ ABD Dışışleri Bakanı Dulles'un verdiği demeçlerde net bir şekilde ortaya koyduğu üzere, Amerika da Türkiye'nin müttefikliğinden gayet memnundu.¹⁷⁹ Hatta Amerika Hükümeti Türkiye'yi “*en ziyade itimat edilir müttefik*” olarak tanımlıyordu.¹⁸⁰

ABD Dışışleri Bakanı Dulles'un Türkiye Büyükelçiliğine gönderdiği 24 Aralık 1953 tarihli telgrafta, Ortadoğu savunmasının bölge ülkeleriyle desteklenecek bir işbirliği sayesinde sağlanabileceği belirtiliyordu. Ayrıca Ankara, Bağdat, Tahran ve Karaçi'de bulunan ABD Misyon Şeflerinden Dulles'a gönderilen raporlarda, planlanan işbirliğinin Türkiye ile Pakistan arasında başlaması gerektiğinden bahsediliyordu. Bu raporlara göre; yapılan diplomatik nabız yoklamaları Türkiye ile Pakistan'ın da böyle bir işbirliğine hazır olduğunu ortaya koyuyordu. Özellikle Pakistan'a yapılacak yardıma kılıf arayan Amerika, mümkün olduğunca Hindistan'ın tepkisini çekmeden bu işi halletmek istiyordu. Bu nedenle bu planın uyandıracacağı politik yankı mümkün olduğunca düşük seviyede olmalıydı. Yapılacak yardımların sınır komşularına yönelik olmadığı, aksine bölgenin ortak dış tehditlerine karşı olduğu kanıtlanmalıydı. Özellikle aynı amaçları benimseyen çevre ülkelere üyelik kapsı açık bırakılmalıydı. Amerika'nın baskısıyla değil, bölge

¹⁷⁸ **FRUS**, 1952-1954, The Near East and Middle East, Vol. IX, Part 1, Doc. No. 48, 26 May 1953, Conference files, lot 59 D 95, CF 156, ss. 139-142.

¹⁷⁹ “Başvekil, dün Dulles ile üç saat görüştü”, *Milliyet*, 27 Mayıs 1953, ss. 1 ve 7.

¹⁸⁰ “Dulles’le dün Başbakanlıkta önemli bir toplantı yapıldı”, *Ulus*, 27 Mayıs 1953, s. 1.

lkelerinin kendi rızalarıyla böyle bir işbirliğinin gerçekleştiğine inandırılmalıydı. Bu nedenle, Sovyetlerin ve Arap ülkelerin tepkilerini çekmemek için Amerika ye olmayacaktı. Antlaşma hazır olana kadar gizli tutulacak ve her şey hazır olduğunda kamuoyu ile paylaşılacaktı. Amerika'nın planına göre; Pakistan'a yapılacak olan yardım, Türkiye-Pakistan işbirliği üzerinden gerçekleşecekti.¹⁸¹

Türkiye'nin başını çekeceği böyle bir ittifak modeli Türkiye için ilk bakışta olumlu gözükse de Amerikan yardımlarının gerekli yerlere aktarılması için Türkiye'nin kullanıldığı söylenebilirdi. Ayrıca Afganistan'ın tepkisini çekmemek de yine Türkiye'nin müttefikliğinden geçiyordu. Çünkü Afganlar, Türkleri gerçek bir dost olarak görüyorlar ve kendilerine karşı olası Pakistan saldırısını nleyeceklerinden de bir hayli eminlerdi.¹⁸² özellikle geçmişte Afganistan'ın Türkiye ile yakın tarihlerde, 1919-1921 yılları arasında, bağımsızlığını kazanmasında önderlik eden Amanullah Han'ın Türk Milleti'ne olan sevgisi ve Türk Zaferi'ne karşı duyduğu sevinci bilinmekteydi.¹⁸³ Böylelikle planlanan iş birliği modeli, hem bölge ülkelerin tepkisini çekmeyecek hem de Balkan Paktı ve NATO gibi daha önceden imzalanan antlaşmalardan doğan ykmllklere hanel getirmeyecek ve bu ittifaklarla uyumlu olacaktı.¹⁸⁴

¹⁸¹ **FRUS**, 1952-1954, The Near East and Middle East, Vol. IX, Part 1, Doc. No. 164, 24 December 1953, 780.5/11-3053, ss. 439-440.

¹⁸² **FRUS**, 1952-1954, The Near East and Middle East, Vol. IX, Part 1, Doc. No. 168, 6 January 1954, 780.5/1-654, s. 445.

¹⁸³ Bilal şimşir, *Atatürk ve Afganistan*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM) Yayınları, Ankara, 2002, ss. 28-33.

¹⁸⁴ **FRUS**, 1952-1954, The Near East and Middle East, Vol. IX, Part 1, Doc. No. 164, 24 December 1953, 780.5/11-3053, s. 440.

1954 yılının başlarında Ortadoğu ülkelerinin, özellikle Suriye ve Mısır'ın, iç siyasetlerinde istikrarsızlık hâkimdi.¹⁸⁵ Bölgenin en istikrarlı ve en güçlü devleti Türkiye, aynı zamanda bir NATO ülkesi olması nedeniyle Amerika için kuvveti kontrol edilebilir bir müttefikti.¹⁸⁶ Amerika'nın desteği ile 19 Şubat 1954 tarihinde Türkiye-Pakistan arasında ortak bir bildiri yayınlanmıştı. Bu ortak bildiride, iki devletin hükümet yetkililerinin ileri tarihte yapılacak bir antlaşma için temas halinde olacakları belirtilmişti.¹⁸⁷ Bildiride planlanan antlaşma, 2 Nisan 1954 tarihinde Pakistan Dışişleri Bakanı Muhammed Zafirullah Han ve Türk Elçisi Selahattin Refet Erel tarafından Karaçi'de imzalanmıştı.¹⁸⁸

Dostane İşbirliği Antlaşması olarak geçen antlaşma yedi maddeden oluşmaktaydı.¹⁸⁹ Antlaşmanın giriş bölümünde, yapılan antlaşmanın BM Antlaşması'nın amaçlarına uygun olarak yapıldığı, taraflar arasında süren dostluğun ortak amaçlar doğrultusunda her sahaya yansıtılması amacı taşıdığı, barışsever milletlere, özellikle bölge ülkelere, sulh ve emniyet getireceği belirtilmişti. Akdedilen antlaşma, tarafların iç işlerine karışmamayı ve birbirlerinin aleyhine olacak ittifaklarda yer almamayı taahhüt etmekteydi (*1. madde*). Taraflar, milletlerarası meselelerde istişarelerde bulunarak şartlar doğrultusunda azami ölçüde işbirliğine gideceklerdi (*2. madde*). Kültürel alanda sürdürdükleri işbirliği gibi ekonomik ve teknik alanlarda da sıkı bir işbirliği içinde olacaklardı (*3. madde*). Akit taraflar savunma alanında teknik bilgi ve tecrübe paylaşımında, imkânlar nispetinde silah ve mühimmat imali için ihtiyaca yönelik

¹⁸⁵ “Gl. Necip istifa ettirildi yerine Abdülnasır geçti”, *Milliyet*, 26 Şubat 1954, ss. 1 ve 7; ve “Mısır ve Suriye'deki hadiselerin akisleri”, *Milliyet*, 26 Şubat 1954, ss. 1 ve 7.

¹⁸⁶ Gönübol vd., a.g.e., s. 252.

¹⁸⁷ “Türk-Pakistan dostluk anlaşması imzalandı”, *Milliyet*, 20 Şubat 1954, ss. 1 ve 7.

¹⁸⁸ Gönübol vd., a.g.e., s. 253.

¹⁸⁹ **RG**, S. 8730, 16 Haziran 1954; Kan. No. 6416, 11 Haziran 1954.

Çalışmalarda ve kendilerinin tahrik etmedikleri saldırılara karşı BM Antlaşması'nın 51. maddesine uygun olarak ortak hareket etme arzusunda bulunacaklardı (4. madde). Bu antlaşma tarafların bundan önce yaptıkları milletlerarası antlaşmaların hükümlerine halel getirmeyecek ve bundan sonra yapacakları milletlerarası antlaşmaların hükümleri de bu işbirliğine karşı olmayacaktı (5. madde). Antlaşmanın hükümlerini kabul eden devletler bu işbirliğine iltihak edebileceklerdi (6. madde). Antlaşma, bir (1) yıl önceden diplomatik ynle fesih kararı alınmadıkça beşer yıl uzatılarak işlemeye devam edecekti (7. madde).

Karaçi Antlaşması, Ortadoğu'nun savunulması için oluşturacak güvenlik zincirinin ilk halkasının tamamlanması bakımından değerliydi. Güvenlik alanında yapılan diğer antlaşmaları kıyasla Karaçi Antlaşması'nın maddeleri, sert kararları içermemekle birlikte daha esnek bir içerikle hazırlanmıştı.¹⁹⁰ Antlaşmanın geneli ele alındığında, gerçekleştirilmesi planlanan ileri hedefler doğrultusunda tepki çekmeyecek bir işbirliğinin bölge ülkelere özendirilmesi hedeflendiği söylenebilirdi. Bu nedenle, Müslüman olan ancak Arap olmayan iki ülkenin, Türkiye ve Pakistan'ın, imzaladığı bu dostluk antlaşması Arap devletlerine yönelik siyasi mesajlar barındırıyordu. Yine Türkiye'nin bölge lkelerle olan kadim dostluğu, Müslüman lke etiketi ve antiemperyalist duruşu batılı ülkelerin amaçları doğrultusunda kullanılıyor ve dostluk ve işbirliği görüşmeleri güdümlü birer antlaşmalar sarmalına evriliyordu.

2.3.4.2. Türkiye-İrak Karşılıklı İşbirliği Antlaşması; şubat 1955

Amerika Dışışleri Bakanı Dulles'un ABD'nin Ankara Büyükelçiliğine gönderdiği bir telgrafta; Ortadoğu'nun savunulması için Türkiye, Pakistan, Irak ve İran'dan oluşan

¹⁹⁰ Merve Solak, "Türkiye'nin Güvenlik Politikası erevesinde Bağdat Paktı", *İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, S. 35, 2019, s. 131.

Kuzey Kuşak teorisinin hala Amerika'nın bir dış politikası olduğundan bahsediliyordu. Ayrıca Arap Birliği Ortak Güvenlik Paketi ile Türk-Pakistan antlaşmasının birbirinden ayrı değerlendirilmemesi ve bunun için Irak ve İran'ın da katılımları ile Kuzey Kuşak hattının kuvvetlendirilmesi gerektiği belirtilmişti.¹⁹¹

1954 yılının Eylül ayında Türkiye'yi ziyaret eden Irak Kral Naibi Abdülillah, ziyaret sonrası ayrılırken havaalanına kadar kendisine eşlik eden Fatin Rüştü Zorlu'ya; Nuri Said ile Menderes'in uzlaşmaya varıp Türkiye-Pakistan antlaşmasından bağımsız; fakat bu iş birliğine benzer bir Türkiye-Irak savunma antlaşmasının oluşturulmasından duyacağı memnuniyeti dile getirmişti.¹⁹² Bu durum üzerine Nuri Said Paşa, fazla vakit kaybetmeden Londra ziyareti sonrasında Irak'a dönerken, 9 Ekim 1954, tarihinde İstanbul'a uğradı. Aynı gün Almanya'dan dönen Menderes ve Köprülü, Nuri Said Paşa'ya "hoş geldiniz" demek için kaldığı Vali Konağı'na gitmişlerdi.¹⁹³ Nuri Said Paşa 19 Ekim'de Türkiye'den ayrılırken, kaldığı Vali Konağı'nda basın toplantısı düzenlemişti. Basına verdiği Türkçe demeç yakın gelecekte imzalanacak antlaşmanın adeta habercisiydi.¹⁹⁴

“Hiç şüphe yok, yakında, pek büyük faydalarla dolu siyasi hadiseler göreceksiniz (...) Neler yapacağımızı ve neler yapabileceğini sonra göreceksiniz. Hedefe en kısa ve en açık yönden varacağız (...) Lütfen sıtırbaşı yapın mühim şeyler söyleyeceğim. O birleşme (Türkiye-Pakistan paketi) yenidir. Sonradan doğan bir yakınlaşmadır. Hâlbuki Türkiye-Irak münasebetleri, tarihidir. Çok eskiden beri

¹⁹¹ **FRUS**, 1952-1954, The Near East and Middle East, Vol. IX, Part 1, Doc. No. 230, 7 Octobet 1954, 780.5/9-3054, ss. 549-550.

¹⁹² **FRUS**, 1952-1954, The Near East and Middle East, Vol. IX, Part 1, Doc. No: 231, 9 October 1954, 780.5/10-954, s. 551.

¹⁹³ “Nuri Said Paşa bugün geliyor”, *Milliyet*, 9 Ekim 1954, ss. 1 ve 7; ve “Menderes, Nuri Said Paşa ile görüştü”, *Milliyet*, 10 Ekim 1954, s. 1.

¹⁹⁴ “Orta Doğu Paketi hazırlanıyor”, *Milliyet*, 19 Ekim 1954, ss. 1 ve 7.

böyle iyi, böyle güzeldir. Devamlıdır. Çünkü biz komşuyuz. Her şey değişir bu komşuluk değişmez.”

Menderes, bu yakınlaşmayı tüm Ortadoğu’ya yaymak ve kurulacak ittifaka destek aramak için 6 Ocak’tan beri kaldığı Bağdat’tan 14 Ocak 1955 tarihinde önce Şam’a sonra da Beyrut’a geçti.¹⁹⁵ Menderes, Suriye’den bir cevap çıkmayacağını biliyordu. Ancak Başvekil, Suriyelilerin fikirlerini almak ve yapılacak antlaşmanın içeriği hakkında bilgi vermek istedi. Bu nedenle Beyrut’a geçmeden önce Şam’a uğradı. Suriyelerin kafasında İskenderun davası vardı ve komünizmin etkisi ülkede hala hissediliyordu.¹⁹⁶ Bu nedenle asıl gaye Lübnan’ı ikna edebilmektir.¹⁹⁷ Menderes, Irak ile yapılacak işbirliğini izah edip Arap devletlerinden gelebilecek olumsuz tutumlara karşı destek istedi.¹⁹⁸

Türkiye’nin kapı kapı gezip Irak ile yapılacak antlaşmanın mahiyetini anlatırken Mısır’ın burnuna kötü kokular çoktan gelmişti. Bir çağrı yapıp ivedi bir şekilde tüm Arap Birliği üye devletlerinin hükümet başkanlarını Kahire’de toplanmaya davet etti. Nuri Said Paşa sağlığını bahane edip bu toplantıya iştirak etmedi. Nuri Said Paşa, yapılması planlanan bu toplantıda Irak’ın Kahire Büyükelçisi’nin kendisine vekâlet etmesini kabul etmedi. Bu nedenle 22 Ocak’ta düzenlenen toplantı Irak’ın mümessili olmadan başladı.¹⁹⁹

Arap Birliği ülkelerinin telaşla Kahire’de toplanmasının altında Mısır’ın endişeleri yatıyordu. Mısır’ı asıl endişelendiren, fiili liderliğini yaptığı Arap milletinin parçalanmasıydı. Çünkü Arap devletleri birlikte oldukları zaman Batı’nın karşısında durabilirdi. Arap devletlerinin birkaçının daha Türk-Irak Paktı’na destek vermesi halinde

¹⁹⁵ “Menderes dün Şam’a ve Beyrut’a gitti”, *Milliyet*, 15 Ocak 1955, s. 1.

¹⁹⁶ “Yurtta Olup Bitenler: Suriyede tereddütler”, *Akis*, 22 Ocak 1955, s. 8.

¹⁹⁷ “Yurtta Olup Bitenler: Beyrut da mütereddittir”, *Akis*, 22 Ocak 1955, s. 8.

¹⁹⁸ Yeşilbursa, a.g.e., s. 140.

¹⁹⁹ A.g.e., s. 142.

Arap Birliği'nin sonunun geleceği konusunda Nasır kendinden emindi. Özellikle Lübnan ve Ürdün gibi devletler Batı'ya yakın olan devletlerdi ve bu milletler her an pakta girmeye meyledebilirlerdi. Bu nedenle, Mısır'a göre; Arap milletinin geleceği ancak Ortadoğu'da Arap Birliği çatısı altında oluşturulacak bir güvenlik sistemine bağlıydı.²⁰⁰

Arap dünyasında Türk-Irak yakınlaşmasından duyulan rahatsızlık belirgindi. Amerika'nın Mısır Büyükelçisi'nin ABD Dışışleri Bakanlığına yazılı olarak verdiği malumatta; Mısır Dışışleri Bakanı Mahmut Fevzi'nin Türk-Irak Paktı'nın zamansız ve uygunsuz bulduğu ve Arap ülkelerinin bu duruma hazır olmadığı ifade ediliyordu. Mahmut Fevzi, gerçekleştirilmeye çalışılan planın tıpkı 1951 sonbaharında önerilen MEDO gibi acemice ortaya atıldığını dile getiriyordu. Böyle bir antlaşmanın Arap dünyasında; *“Batı'nın Arap birlikteliğini bölmeye yönelik bir nifak girişimi”* olarak algılanacağından bahsetmişti.²⁰¹

Mısır'ın itirazları ve nedenleri Irak tarafından da biliniyordu. Mısır'ın öne süreceği savlara karşı Nuri Said'in savları hazırды. Eğer Mısır, hayata geçirilmesi planlanan bu paktı *“Batı ile bir olup Arap Birliğine karşı düzenlenen bir ihanet”* olarak yorumlarsa Mısır'a şu sorular sorulacaktı: *“Süveyş Antlaşması İngiltere ile imzalanmamış mıydı? Mısır'ın Batı ile antlaşma yapmasında Arap Birliği için bir sakınca yoksa Irak'ın imzaladığı antlaşmada neden sakınca görülüyordu?”*. Mısır ise bu soruyu; *“Süveyş Antlaşması, yeni bir antlaşma olmadığı gibi önceden yapılmış antlaşmaların bir devamı şeklindeydi.”* diyerek savunabilirdi. Bu durumda Irak'ın tezi; *“O halde Türkiye-Irak*

²⁰⁰ “Dış Politika: Başarılı işler”, *Akis*, 22 Ocak 1955, s. 7.

²⁰¹ **FRUS**, 1955-1957, Near East Region; Iran; Iraq, Vol. XII, Doc. No. 5, 17 January 1955, ss. 5-6.

arasında kurulacak bu Pakt yeni bir antlaşma olmayıp Sadabat Paktı'nın bir devamı şeklindedir.” yönünde olacaktı.²⁰²

Anlaşılabacağı üzere, Nuri Said dersine iyi çalışmıştı. Belki Arap devletleri Nuri Said'in “*canına okumuşlardı*”, fakat Nuri Said onları “*daha beter edecekti*”.²⁰³ Bu nedenle, Mısır'ın önderliğinde Arap Birliği'nden gelecek tepkilere aldırmadan 24 Şubat 1955 tarihinde Bağdat'ta Türkiye ve Irak arasında *Karşılıklı İşbirliği Antlaşması* imzalandı. Antlaşmayı Türkiye Cumhurbaşkanı adına Başbakan Menderes ve Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü imzalarken; Irak Kralı adına Başbakan Nuri Said ve Dışişleri Bakanı Burhanettin Başayan imzaladı.²⁰⁴

Türk-Irak antlaşmasına duyulan nefreti “Bağlantısızlar hareketinin bir tepkisi” olarak yorumlayan Dışişleri Bakanı Köprülü, Meclis'e yaptığı bir açıklamasında şu ifadelerle yer veriyordu.²⁰⁵

“Arkadaşlarım; yeryüzünde bir taarruz cephesi vardır, ideolojisi itibariyle, siyasetiyle ve o siyasetin tatbikatı ile bir taarruz cephesi vardır. Bir de o cephe karşısında; medeniyeti, insanların, fertlerin hürriyetini ve milletlerin istiklâlini, manevi ve mukaddes kıymetlerini müdafaa eden büyük bir müdafaa cephesi vardır. Bu iki cephenin ortasında, tarafsızlık cephesi diye bir cephe kurmaya kalkışmak, mütaarrız cepheye iltihak etmekten, ona bilmeyerek hizmet etmekten başka hiçbir şey ifade etmez. Bu bitaraftık cephesini teşkil ettiklerini zannedenler, bilhassa Orta-Şark sahasında bitaraftık siyaseti ile kendi memleketlerini tehlikeden koruyacaklarını zannedenler hiç düşünmüyorlar ki eğer bugünkü müdafaa cephesi, hürriyet cephesi mevcut olmasa idi o memleketler şimdiye kadar çoktan mütaarrızın birer küçük lokması halinde ortadan kalkmış bulunacaklardı.”

26 Şubat 1955 tarihinde tatil gününde Meclis toplandığında konunun önemi nedeniyle ruznamede öne alınan konu, iki gün önce imzalanan Türkiye ile Irak arasında

²⁰² “Yurtta Olup Bitenler: Mısırın itirazı biliniyordu”, *Akis*, 22 Ocak 1955, s.7.

²⁰³ **FRUS**, 1955-1957, Near East Region; Iran; Iraq, Vol. XII, Doc. No. 9, 3 February 1955, s. 11.

²⁰⁴ **RG**, S. 8942, 28 Şubat 1955; Kan. No. 6498, 27 Şubat 1955.

²⁰⁵ **TBMMZC**, D. 10, Y.Y. 2, C. 5, B. 50, 26 Şubat 1955, s. 808.

imzalanan işbirliği antlaşmasının görüşülmesiydi. Bakan Köprülü, antlaşmanın maddelerini açık bir şekilde teker teker anlatarak Meclis'e ve kamuoyuna bilgi vermişti. Antlaşma maddelerinin bir kısmı tartışılmış ve Başvekil Menderes de söz alarak tartışmalara dâhil olmuştu.

Yapılan antlaşmanın giriş bölümünde, diğer antlaşmaların giriş bölümlerinde olduğu gibi, antlaşmanın ne amaçla imzalandığı, kapsamı, hangi dayanaklar doğrultusunda akdedildiği belirtilmişti. Giriş metninde belirtildiği üzere imzalanan bu antlaşma; Türk ve Irak milletleri arasında uzun zamandır devam eden kardeşlik bağlarını kuvvetlendirmek, Ortadoğu coğrafyasını saldırgan emellerden korumak, bu birlikteliği dünyaya yaymak ve 29 Mart 1946 tarihli *Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması*'nı tamamlamak maksadıyla yapılmış bir muahedeydi. Arap Birliği üyesi olan Irak devletinin dâhil olduğu Müşterek Güvenlik Paketi'nin 11. maddesinden ve BM Antlaşması'ndan doğan hakların muhafaza edileceği, antlaşmanın giriş bölümünde garanti altına alınmıştı. Aynı zamanda BM üyesi olan taraflar, BM Antlaşması'nın 51. maddesi gereği antlaşmayı akdettiklerini vurgulamışlardı.

Köprülü; Meclis'teki açıklamalarında antlaşmanın giriş bölümünü, “mutat” olarak değerlendirdiği için klasik bir mukaddime olarak ele almış ve detaylı bir açıklama yapma gereği duymamıştı. Fakat yapılan bu antlaşmanın uzun çabalar ve görüşmeler sonucunda ortaya çıktığını, sulh anlayışı doğrultusunda hareket edildiğini, NATO'nun en doğu kanadı olarak savunmadaki gedikleri kapatma niyetiyle bir mukavemet cephesi oluşturmak için yapıldığını, bölgenin çıkarını hiçe sayarak uzatılan dostluk elini geri çevirenlere ve birlikteliğin karşısında yer alanlara rağmen yapıldığını belirtmişti.²⁰⁶

²⁰⁶ TBMMZC, D. 10, Y.Y. 2, C. 5, B. 50, 26 Şubat 1955, ss. 807-808.

Antlaşmada, tarafların BM Antlaşması'nın 51. maddesine uygun olarak işbirliği alanlarında hususi antlaşmalar imzalayabilecekleri belirtilmişti (1. madde). İleride alınması muhtemel tedbirleri uygulama yetkisi, taraf devletlerin hükümetlerine bırakılmıştı (2. madde). Antlaşmanın bu hükmü Turgut Göle (CHP, Kars Mv.) tarafından sorgulanmış ve Başvekil Menderes tarafından şu şekilde savunulmuştu:²⁰⁷

“İş birliği hususunda sarahat vardır, fakat bunu ifade eden birinci madde gereğince alınacak tedbirlerin neden ibaret olduğu malûm olmadığı için Hükümete bu hususta yetki verilmesi kadar tabîi ve zaruri hiçbir şey olamaz. Bu yetki hiç şüphe yok ki Hükümete Anayasanın sarîh hükümleri dâhilinde verilmektedir. Binaenaleyh bu yetkinin istimali Anayasa ile bir tearuz teşkil edebilir ihtimali asla akla gelmemelidir. Şu halde bu tereddüt, tâlil veya endişeyi arkadaşımın nereden çıkardığını anlamak gayrimümkündür.”

Turgut Göle'ye göre; antlaşma “otomatik” işleyen bir askeri taahhüt manası taşııyordu.²⁰⁸ CHP'den gelen bu eleştiriye cevaben Menderes; *“Acaba kendi görüşlerine göre, bu, muahedenin otomatik işleyen bir askeri muahede olması arzusundan mıdır, yoksa böyle olmuş olmasını, mı tasvip ediyorlar?”* diye karşı soru yöneltince, Turgut Göle böyle bir maksadının olmadığını dile getirmişti.²⁰⁹

Peki, antlaşmanın “otomatik” olup olmaması neden önemliydi? Çünkü eğer antlaşma otomatik olsaydı, Irak dışarıdan bir müdahaleye uğradığı vakit, Türkiye antlaşma gereği koşulsuz yardım etme mecburiyetinde olacaktı. Üstelik birinci ve ikinci maddeler gereği kara verme yetkisi hükümet ve onun ilgili makamlarına aitti. Bu tür bir kararın Meclis'ten alınıp hükümete verilmesi elbette ses getirirdi. Fakat Menderes'in açıklamalarına göre;²¹⁰

²⁰⁷ TBMMZC, D. 10, Y.Y. 2, C. 5, B. 50, 26 Şubat 1955, s. 813.

²⁰⁸ “Yurtta Olup Bitenler: Meclisten notlar”, *Akis*, 5 Mart 1955, s. 9.

²⁰⁹ TBMMZC, D. 10, Y.Y. 2, C. 5, B. 50, 26 Şubat 1955, s. 812.

²¹⁰ TBMMZC, D. 10, Y.Y. 2, C. 5, B. 50, 26 Şubat 1955, s. 814.

“Sadece taarruz karşısında beraber hareket edeceğiz’ demek kâfi değildir. Bir taarruz vaki olduğu takdirde onu nasıl karşılayacağımızı ve beraber nasıl hareket edeceğimizi önceden tespit etmek lazım gelir. Bu husus ise Büyük Millet Meclisinin işi değildir. Elbette bu hususu Hükümeti yetkilendirmek suretiyle Büyük Millet Meclisi tahakkuk sahasına isal edebilir, ikinci maddenin vaz’ını icap ettiren sebep ve mantık işte budur.”

Köprülü’nün açıklamalarına göre, antlaşmanın üçüncü maddesi bu tür antlaşmalarda teamül gereği olarak alınmış bir karardır.²¹¹ Çünkü taraflar birbirlerinin işlerine müdahale etmeyecek ve aralarındaki itilafları BM prensipleri gereği sulh yoluyla halledeceklerdi. Ayrıca tarafların bu antlaşmaya kadar yapmış oldukları uluslararası hiçbir antlaşmanın hükümlerine hâlel gelmeyecek; bundan sonra dâhil olacakları başka taahhütler de bu antlaşmanın ruhuna ve içeriğine aykırı olmayacaktı (4. madde). Köprülü’nün bu durumu şu sözleriyle somutlaştırmıştı:²¹²

“Irak’ın dâhil bulunmadığı, bizim dâhil bulunduğumuz NATO’da ve Balkan ittifakındaki taahhütlerimize tamamen sadık kaldığımız gibi Irak Hükümeti de Arap Birliği içindeki taahhütlerine sadık kalmaktadır.”

“Otomatik antlaşma” konusu Mecliste tartışılırken, Türkiye’nin Irak devletine yapılacak bir müdahale durumunda yardım mecburiyetinde olup olmadığı sorusunu Köprülü’nün açıklamaları yanıtlıyordu. Türkiye, bir NATO müttefikiydi ve bağlı olduğu NATO Antlaşması’na göre; üyelerden birinin saldırıya uğraması karşısında topyekün bir müdahale ancak üye ülke hükümetlerinin aldığı karara bağlıydı. Bu durum Türkiye-Irak arasında yapılan antlaşma ile çelişmiyordu. Çünkü Irak’a yönelecek bir saldırı karşısında Türkiye’nin müdahale etmesi, Türkiye’nin ulusal kararına bağlıydı. Atlantik Paktı’nın

²¹¹ TBMMZC, D. 10, Y.Y. 2, C. 5, B. 50, 26 Şubat 1955, s. 809.

²¹² TBMMZC, D. 10, Y.Y. 2, C. 5, B. 50, 26 Şubat 1955, s. 809.

topyekün müdahale etmesi ancak diğer üyelerin bu durumu kendilerine bir tehdit olarak görüp görmediğine bağlıydı.²¹³

Diğer yandan NATO'nun desteğini almadan Türk Hükümeti'nin böyle bir yardıma koşması, Türkiye'yi dış politikada bir maceraya sürükleyebilirdi. Ancak söz konusu antlaşmanın metni usta kişilerce hazırlandığı görülmekteydi. Çünkü yapılan antlaşma, otomatik bir antlaşma olmadığı gibi Türkiye'nin Irak'ı dolaylı olarak NATO müttefikleri ile birlikte koruyacağını ortaya koyuyordu. Nihayetinde Bağdat Paktı da NATO'nun en etkili üyeleri, Amerika ve İngiltere, tarafından destekleniyordu.²¹⁴

Antlaşmanın beşinci maddesi, pakta üyelik yolunu diğer devletlere açık bırakmıştı. Tarafların antlaşma başında defalarca kapılarını çaldığı, pakta üyeliklerini arzuladıkları, fakat olumsuz yanıt aldığı devletlere üyelik seçeneği bırakılmıştı. Genel anlamda bu devletler Arap devletleriydi. Köprülü, pakta dâhil olabilecek devletleri belirlerken hangi kriteri esas alacaklarına dair açıklık getirmişti. Pakta ilk olarak, Irak'ın da içinde bulunduğu Arap Birliği'ne bağlı ülkelerden arzu edenler katılabileceklerdi. Bu ülkelerin Ortadoğu'nun müdafaası için katkıları mühimdi. İkinci olarak, coğrafi şart gözetmeksizin antlaşmaya taraf olmayı arzulayan ülkeler katılabileceklerdi. Ancak üye olabilecek ülkelerin akit taraflarca tanınıyor olması gerekiyordu. Pakt üyesi bir ülke tarafından tanınmayan bir ülkenin pakta girmesi söz konusu olmayacaktı.²¹⁵ Nitekim 1955 yılının ilerleyen günlerinde; 4 Nisan'da İngiltere, 23 Eylül'de Pakistan ve 3 Kasım'da İran, pakta dâhil olacaktı.²¹⁶

²¹³ “Yurtta Olup Bitenler: Asıl mühim taraf”, *Akis*, 5 Mart 1955, s. 10.

²¹⁴ “Yurtta Olup Bitenler: Asıl mühim taraf”, *Akis*, 5 Mart 1955, s. 10.

²¹⁵ **TBMMZC**, D. 10, Y.Y. 2, C. 5, B. 50, 26 Şubat 1955, s. 809.

²¹⁶ Armaoğlu, 20. *Yüzyıl...*, s. 443.

Antlaşma maddelerinde bazı ülkelerin hedef alındığı ve pakt üyesi ülkelerin bazı çekincelerinin gözetildiği söylenebilirdi. Örneğin antlaşmanın beşinci maddesine göre üyelik için gerekli birinci kıstasın, antlaşmanın Arap Birliği ve Ortadoğu bölgesinin çıkarlarına karşı oluşturduğunu düşünen gruba karşı bir mesaj niteliği taşıdığı yorumu yapılabilirdi. Nitekim Arap Birliği'nden isteyen ülkenin pakta girebilmesi ve üye üyelerin bağlı oldukları uluslararası antlaşmaların hükümlerine halel getirmemesine özen gösterilmesi, antlaşmanın asıl amacının Ortadoğu'nun güvenliği ve savunması olduğu salık verilmekteydi. Antlaşmaların bir diğer özelliği de coğrafi yönden bağlantısı olmayan fakat bu oluşuma destek veren Amerika ve İngiltere gibi ülkelerin üyeliğine açık kapı bırakmasıydı. Şartlar el verdiğinde bu ülkelerin üyeliği taraflara güç kazandıracacağı gibi Pakt'ın emperyalist bir görünüm kazanmasına da neden olabilirdi. Ancak, bu maddenin varlığı bile SSCB'yi tedirgin edecek mahiyetteydi. Ortadoğu'da böyle bir oluşuma Sovyetlerin tepkisi gecikmeyecekti ve 16 Nisan 1955 tarihinde Sovyet Dışişleri Bakanlığı bu durumu “*Yakın ve Ortadoğu’da belli bazı Batılı güçler tarafından kurulan askeri gruplaşmalar*” olarak nitelendirecekti.²¹⁷

Diğer taraftan üyelik konusunda belirlenen kriterlerin bir kısmı, İsrail’e karşı alınmış hissiyatı vermekteydi.²¹⁸ Çünkü Türkiye her ne kadar İsrail’i tanısa da paktın diğer üyesi Irak tarafından tanınmaması nedeniyle böyle bir antlaşmaya İsrail’in dâhil olması söz konusu olamayacaktı. Bu kararın Arap devletlerine gönderilen bir mesajdan ibaret olduğu söylenebilirdi. Çünkü Arap devletler için söz konusu tehdit, SSCB’den daha

²¹⁷ Bağcı, a.g.e, s. 67.

²¹⁸ Tunçkanat, a.g.e., s. 121.

çok İsrail'den gelmekteydi.²¹⁹ Bu nedenle İsrail'i hedef gösteren böyle bir açıklamanın Arap dünyasında ses getireceği düşünülmüş olabilirdi.

Böyle bir antlaşmanın konuşulması İsrail devletini de tedirgin etmişti. Nitekim 4 Şubat 1955'te New York Times gazetesinde yer alan habere göre; İsrail, Türkiye-Irak Antlaşması'ndan duyduğu rahatsızlığı Amerika ve İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na bildirmiş ve bu yakınlaşmanın sebebini Arap devletlerini İsrail'e karşı birleştirmek olduğunu belirterek Amerika ile görüşlerinin uyuşmadığını dile getirmişti.²²⁰

Antlaşmanın altıncı maddesine gelince, bu madde aynı zamanda bir beklentiyi de ortaya koymaktaydı. Çünkü ilgili maddeye göre, üye sayısının asgari dört olması halinde Daimi Konsey kurulacaktı. Eğer bu başarlarsa, Türkiye-Irak arasında imzalanan bu antlaşma NATO ve Balkan Paktı gibi yetkili organlara sahip olacaktı. Böylelikle pakt, daha kurumsal yapıya bürünecekti.

Antlaşmanın süresi beş yıl olarak belirlenmişti. Antlaşmadan çekilmek için taraflara en az altı ay önceden yazılı olarak bildirilmesi gerekliydi. Taraflardan birinin birliktelikten çekilmesinin diğer üyeler arasında işbirliğinin bitmesi anlamına gelmediği, kalan üyelerin ortak hareket etmeye devam edecekleri belirtilmişti (7. madde). Antlaşmanın son maddesi ise antlaşmanın yürürlüğe giriş şartlarını içeren mutlak bir maddeydi.

²¹⁹ **FRUS**, 1952-1954, The Near East and Middle East, Vol. IX, Part 1, Doc. No. 161, 30 November 1953, 780.5/11-3053, s. 434.

²²⁰ Feridun Cemal Erkin, *Dışişlerinde 34 Yıl: Vaşington Büyükelçiliği*, II. Cilt, 2. Kısım, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1987, ss. 509-510.

Antlaşma metni imzalandığı sırada iki mektup teati edilmişti. İlk olarak Nuri Said Paşa, Menderes'e bir mektup vermişti. Mektubun içeriğinde, taraflardan birine yapılan saldırıya karşı birlikte hareket etme ve Filistin Meselesi hakkında BM kararlarına göre ortak hareket etme mutabakatı yer alıyordu. Menderes de bu mektuba cevaben mutabakatı teyit ettiğini karşı bir teati ile bildirmişti.²²¹ Bu niyet mektuplarının taraflar arasında paylaşılmasının nedeni, özellikle Arap ülkelerine karşı verilen bir mesajdı. Verilen mesaj, bu iki ülkenin Arap dünyasına mal olmuş Filistin Meselesi'ne sahip çıktığının resmi ilanıydı. Özellikle Irak'ın Arap Birliği ile ters düşmesinin bir telafisi niteliği taşıyordu. Atılan bu ikili işbirliğinin, zannedildiği gibi Arap milletlerine karşı düzenlenmediğinin, aksine onların davasına destek çıkıldığının ve Türkiye gibi güçlü bir destekçi kazandırdığının ispatıydı.²²²

İlerleyen zamanlarda pakta İngiltere, Pakistan ve İran'ın katılımıyla birlikteliğin daha özel ve ulusal amaçları doğmaya başladı. Çünkü üyeler bu birlikteliği görmek istediği gibi görüyordu. İran için pakt; ABD ve İngiltere ile temasa geçmek için resmi bir kanaldı. Türkiye, zaten NATO üyesiydi ve birlikteliğinin askeri tarafı ikincil öneme sahipti. Bu nedenle, Türkiye açısından paktın siyasi ve ekonomik yönü daha ağır basıyordu. Pakistan kanadında ise, ilerleyen yıllarda Cumhurbaşkanı Zülfikar Ali Bhutto tarafından paktan ayrılma vaad edilecek olsa bile ekonomik nedenler Pakistan'ı paktta tutuyordu. Ayrıca Amerika ve İngiltere ile askeri alanlarda aynı masada oturmak, Pakistan'ın uluslararası konularda bir aktör atfedilmesini sağladığı gibi muhatap alınmak Pakistan yönetimini de memnun ediyordu. Her ne kadar İngiltere'nin kuvvetlerini

²²¹ TBMMZC, D. 10, Y.Y. 2, C. 5, B. 50, 26 Şubat 1955, ss. 809-810.

²²² Soysal, a.g.e., s.492.

azaltma vaadinde bulunması Pakistan'ın birliğe olan inancının azalmasına neden olacaksa da Pakistan, İran Şahı'nı kırmak istemiyordu.²²³

Bunun yanında Türkiye ve Pakistan, pakt içinde yapılan zirvelerde Ortadoğu meselelerine yer verirken; Irak daha çok Filistin konusuna odaklanıyordu. Iraklı yetkililere göre; NATO İsrail'e karşı tazyik etmeli ve İsrail'i BM kararlarına riayet etmeye mecbur bırakılmalıydı. Çünkü Irak'a göre, bu başarılırsa Ortadoğu'da sorun falan kalmayacaktı. Irak Türkiye'den NATO toplantılarında bu konunun dile getirilmesini istedi. Menderes, paktaki müttefiklerinin talebini NATO zirvesinde dile getirse de NATO "söylenenleri bir yere kaydetti" ve konu orada kapandı.²²⁴ Bu örnek olaydan da anlaşılacağı üzere, pakt içinde tüm üyeler ortak sorunlara aynı oranda eğilmedi. Kim neyi daha önemli görüyor ise, o sorunu pakt kanalıyla NATO'ya ihraç etme niyetindeydi. Bu nedenle NATO'nun da Bağdat Paketi'nin sorunlarını kolayca benimsemesi beklenemezdi.

Tarafların pakta olan inançları ve gelişmeler karşısında hızlı hareket etmeleri, paktın bir süre daha yol almasına katkı sağladığı söylenecek olsa da olumsuz gelişmeler karşısında birlikteliğin etkilenmesi kaçınılmaz olmuştu. Ancak, gelişmeleri yakından takip eden ve paktın arka plandaki emniyeti olan Amerika'nın sarsılan bu işbirliğine ilk yardım hazırlığı yaptığı söylenebilirdi. Çünkü Kongre'nin onayı ile Mart 1957'de kanunlaşan Eisenhower Doktrini ile Amerika, bölgeye dair planlarını her an uygulayabilirdi.²²⁵

Türkiye-Irak arasında başlatılan bu antlaşma, önceden de belirtildiği üzere Türkiye-Pakistan Dostane İşbirliği Antlaşması'ndan esinlenerek yapılmıştı. Ancak

²²³ NA, "CENTO-Defence Review Background Negotiating Brief", *Defence review: outside NATO; Middle East and Mediterranean general*, Ref. No. DEFE 24/564, 1974, ss. 3-4.

²²⁴ Kuneralp, a.g.e., ss. 125-126.

²²⁵ Yeşilbursa, a.g.e., ss. 338-339.

tarafların gerek hükümetlerince beklenen tepkilere karşı gösterdiği ağız birliği, gerek bölge devletlerini ikna ve ikaz mesajlarının maddeler içine gizleme yetenekleri, gerekse diğer devletlerin eleştirilerini karşı tezlerle ustaca çürütmeleri bakımından daha özverili bir çalışma olduğu söylenebilirdi. Pakta kabul şartlarının yer aldığı beşinci maddenin üç saç ayağı üzerine kurularak, isim vermemesine rağmen hangi ülkelere yönelik olduğunun sarıh olması diplomasi dilinin antlaşmaya yansması olarak kabul edilebilirdi. Ortadoğu milletleri ile Batı milletlerinin arasında bir köprü görevi gören bu antlaşma, iki ulusun Soğuk Savaş döneminde güvenlik arayışlarından öte bir misyon üstlendiği söylenebilirdi. Siyasi mesajları bol ve çok yönlü bir antlaşma olduğu için madde hükümleri, Arap Birliği'ne bir çağrı niteliği taşıdığı kadar Sovyetlere karşı birliktelik mesajı da barındırıyordu. Ayrıca bu antlaşma, desteğini esirgeyen bölge ülkelere rağmen kararlı komşu devletlerin gayretleriyle bir pakt gerçekleştirebileceğini kanıtlıyordu.

1.3.4.2.1. Ortadoğu'daki Gelişmeler ve Londra Deklarasyonu; Temmuz 1958

Ortadoğu jeopolitiği İkinci Dünya Savaşı sonrasında değer kazanmıştı. Ancak bu önem bölge için bazı tehditleri de beraberinde getirmişti. Fransa ve İngiltere'nin bölgeden çekilişiyle bölgenin petrol yatakları üzerinde söz sahibi olmak isteyen Sovyetlerin bu boşluktan istifade etmeye çalışması, Ortadoğu'nun güvenliğini tehlikeye sokmuştu. Soğuk Savaş'ın yaşandığı bu bölge için Amerika Başkanı Eisenhower, doktrin ilan ederek bölgenin savunulması için askeri ve iktisadi yardım taahhütlünde bulunmuştu. Böylelikle yeni dönemdeki Amerika'nın izleyeceği dış politikayı tüm dünyaya duyurmuştu. Bu

doktrinin işlenmesi için birtakım ikili antlaşmalar imzalanmıştı. Bağdat Paktı da doktrin ile aynı amaca hizmet etmekteydi.²²⁶

Başkan Eisenhower'ın 5 Ocak 1957 tarihinde açıkladığı ve 9 Mart 1957 tarihinde “*Ortadoğu Barış ve İstikrarının Muhafazasına Dair Ortak Karar*” adıyla yasalaşan bu ünlü doktrinin ikinci bölümünde Amerika'nın Ortadoğu'daki meselelere müdahil olma konusu şöyle ifade edilmekteydi: ²²⁷

“(...)Birleşik Devletler, Ortadoğu milletlerinin bağımsızlık ve bütünlüklerinin korunmasını milli çıkarları ve dünya barışı bakımından hayati saymaktadır. Başkan tarafından lüzumlu görüldüğü takdirde bu uğurda Birleşik Devletler, milletlerarası komünizmin kontrolü altında bulunan herhangi bir devlet tarafından silahlı saldırıya maruz kalan herhangi bir millet veya milletler topluluğunun talebi üzerine yardım etmek için Birleşik Devletler'in antlaşmalarla üstlendiği yükümlülüklerine ve Amerikan Anayasası'na uygun olmak kaydıyla silahlı kuvvetlerini kullanmaya hazırdır.”

İfadelerden anlaşılacağı üzere; Sovyetlerin Ortadoğu'da komünizmi yayma emellerine karşılık Amerika, silahlı kuvvetlerini kullanarak mağdur olan ülkelere yardım etme konusunda tereddüt etmeyecekti. Silahlı kuvvetlerin kullanım kararını, Amerika'nın uluslararası antlaşmalardaki yükümlülüklerini ve ulusal anayasasını gözeterek Amerikan Başkanı verecekti. Eisenhower; Ortadoğu ülkelerinin hiçbir şekilde tehdit etmemesine rağmen Sovyetlerin bu bölgede egemenlik kurmaya çalışmasını, bölge ülkelerine yardım adı altında Sovyet ideolojisini sorunsuz şekilde yaymak için Amerika'nın söz sahibi olmasını engelleme amacına bağlıyordu. Bu nedenle ulusal güvenliğini tehlikede

²²⁶ Hamza Eroğlu, “Türkiye - Amerika Birleşik Devletleri İkili İşbirliği Anlaşması”, *The Turkish Yearbook of International Relations*, Ankara University Faculty of Political Science, S. 1, 1960, ss. 23-24.

²²⁷ U.S. Statutes at Large, *Joint Resolution to Promote Peace and Stability in the Middle East*, 85th Congress, 1st Session, Vol. 71, Public Law 85-7, H. J. Res. 117, March 9, 1957, U.S. Government Printing Office, 1958, ss. 5-6.

hisseden her Ortadoğu ülkesine askeri ve ekonomik yardım sağlama garantisi veren Eisenhower, BM ilkeleri çerçevesinde yardıma hazır olduğunu dile getirmişti.²²⁸

Eisenhower Doktrini, Bağdat Paktı müttefiklerin üyelik konusunda ABD'ye ısrar ettiği sıralarda çıkarılmıştı. ABD, Bağdat Paktı'na üyelik konusunda aceleci davranmamış ve tüm yönleriyle düşünerek hareket etmişti. Çünkü Amerika'nın pakta olası üyeliği, Ortadoğu'daki müttefik İsrail'i tedirgin edebilirdi. Sovyetlerin de arzusu bölgede gerilimi tırmandırarak Amerika'nın emellerine engel olmaktı. Bu nedenle İsrail, Sovyetlerin Amerika'ya karşı Ortadoğu'daki bir "*rehinesi*" konumundaydı.²²⁹ Ayrıca böyle bir kararın ABD Senatosu'na takılacağı tahmin ediliyordu. Pakt, Arap milliyetçisi devletler tarafından "emperyalist" olarak etiketlenmişti ve Amerika, pakta üye olarak çıkarları doğrultusunda iletişime geçebildiği birkaç Arap devletini de karşısına almak istemiyordu.²³⁰ Dışişleri Bakanı Dulles'un önerisi üzerine; doktrinin birinci bölümünde yer alan *özel antlaşmalar* yöntemiyle, ABD pakta üye olmadan dolaylı şekilde müdahalede bulunup yön verebilirdi.²³¹ Bu ve buna benzer amaçlar doğrultusunda yapılan ikili antlaşmalar da bu doktrinin zuhuruydu.²³² ABD için üye olmak yerine bu tür ikili antlaşmalar ile pakta müdahil olmak ve manevra alanını genişletmek daha kullanışlı

²²⁸ Randall Fowler, *More Than A Doctrine The Eisenhower Era in the Middle East*, Potomac Books, the USA, 2018, ss. 1-11.

²²⁹ **FRUS**, 1958-1960, Near East Region; Iraq, Iran; Arabian Peninsula, Vol. XII, Doc. No. 30, 23 July 1958, s. 98.

²³⁰ **FRUS**, 1958-1960, Near East Region; Iraq, Iran; Arabian Peninsula, Vol. XII, Doc. No. 29, 23 July 1958, ss. 96-97.

²³¹ **FRUS**, 1958-1960, Near East Region; Iraq, Iran; Arabian Peninsula, Vol. XII, Doc. No. 34, 28 July 1958, s. 113.

²³² Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam (1950-1964)*, C. 3, Remzi Kitapevi, 12. Basım, İstanbul, 2018, s. 320.

bir seçenek olabilirdi. Bu şekilde pakt üyesi olmadan bu ülkeler ile işbirliği yapabilir; hatta onları yönlendirebilirdi.

ABD, paktın Askeri Komitesine daha önceden katıldığı için üyelere askeri yardımlarda bulunabiliyordu.²³³ Ancak üyeler bunu yeterli görmediği için 14 Temmuz 1958’de yaşanan darbe sonrasında pakttan kopuş sürecine giren Irak’ın yarattığı olumsuz havayı kırmak ve pakta nefes vermek için ABD’nin üye olması konusunda baskılar arttı.²³⁴ 14 Temmuz 1958 tarihinde Irak ihtilali ile başlayıp 15 Temmuz’da Amerika’nın Türkiye üzerinden Lübnan’a kuvvet göndermesi ve 17-18 Temmuz’da İngiltere’nin Ürdün’e asker yollaması ile devam eden Ortadoğu’daki bu hareketlilik, Bağdat Paktı üyelerini alarm durumuna geçirdi. Paktın akıbetini değerlendirmek üzere Bakanlar Konseyi’nin beşinci toplantısı Irak’tan yoksun olarak 28 Temmuz 1958 tarihinde Londra’da düzenlendi. Konferans sonunda Irak hariç diğer tüm üyeler arasında Londra Deklarasyonu imzalandı. Bildiriyi, İran adına Başbakan Manoucher Eghbal, Pakistan adına Başbakan Malik Firoz Khan Noon, Birleşik Krallık adına Başbakan Harold Macmillian, ABD adına Dışişleri Bakanı John Foster Dulles ve Türkiye adına Başbakan Adnan Menderes imzaladı.²³⁵

Bildiri incelendiğinde, Ortadoğu’daki gelişmeleri gözeterek paktın işlevselliğini masaya yatıran tarafların toplam dört madde üzerinde uzlaştıkları görülmektedir. Birinci maddede, doğrudan ya da dolaylı saldırılara karşı ortak mukavemet gösterebilmek için her zamankinden daha fazla bu pakta ihtiyaç olduğu vurgusu yapılmıştı. Bu madde, Ortadoğu’da son günlerde meydana gelen olumsuz gelişmelere yönelik paktın uzun

²³³ **FRUS**, 1955-1957, Near East Region; Iran; Iraq, Vol. XII, Doc. No. 192, 8 March 1957, ss. 448-449.

²³⁴ **FRUS**, 1958-1960, Near East Region; Iraq, Iran; Arabian Peninsula, Vol. XII, Doc. No. 33, Editorial Note, s. 111.

²³⁵ United Nations Treaty Collection (**UNTC**), *Declaration between the United States of America, Iran, Pakistan, Turkey, and the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland Respecting the Baghdad Pact*, London, Vol. 335, Reg. No. 4788, 28 July 1958, ss. 205-209.

ömürlü olmayacağı yorumları yapanlara karşı bir cevap niteliği taşımaktaydı. İkinci maddede, ortak güvenlik paydası altında hür dünya devletleri ile ilişkilerin kurulmakta olduğu ve bölgesel ekonomik projelerin ve ortak askeri planların genişletildiği bilgisi verilmişti. Üçüncü maddede, paktın yapısında köklü bir değişikliğe gidilip gidilmeyeceği hususu cevapsız bırakılmıştı; ancak savunma yapısının kuvvetlendirileceği taahhüdü verilmişti. Son maddede ise, 24 Şubat 1955 tarihli Karşılıklı İşbirliği Antlaşması'nın birinci maddesinin hükümlerine atıf yapılarak güvenlik ve savunma konularında işbirliğinin ifası için tarafların özel antlaşmalar imzalayabileceğinden bahsedilmişti. Benzer şekilde ABD, “dünya barışına olan ilgisi” gereği ve “Kongre’den aldığı yetki” uyarınca bu işbirliğine can suyu verecek antlaşmaları Londra Deklarasyonu ülkeleri ile yapabilecekti. ABD Hükümeti, son maddeye dayanarak aynı zamanda Ortadoğu’ya coğrafi olarak en yakın NATO müttefiki olan Türkiye ile 5 Mart 1959 tarihinde bir işbirliği antlaşması imzalayacaktı.

1.3.4.2.1.1. Türkiye- Amerika İşbirliği Antlaşması; Mart 1959

Bağdat Paktı Antlaşması'nın beşinci maddesi başka devletlerin pakta katılımına açık kapı bırakıyordu. Uzun zamandır Ortadoğu ile yakından ilgilenen ve bu bölgedeki planların her zaman bir parçası olmuş olan İngiltere, bu maddeyi fırsata dönüştürmek istiyordu. İlk olarak 4 Nisan 1955 tarihinde İngiltere Hükümeti'ni temsilen İngiltere'nin Irak Büyükelçisi Michael Wright ile Irak Başbakanı Nuri Said Paşa arasında hususi bir antlaşma imzalandı. Mutabakat dâhilinde iki ülke, İngiltere'nin Irak'taki üslerini güvence altına alan 1930 yılı ittifakına son vererek ilişkilerini pakt çerçevesinde sürdürmeye karar verdi. İngiltere, 1956 yılında bitecek olan 1930 Antlaşması'nın yenilenme ihtimalini düşük gördüğü ve Süveyş bölgesindeki hâkimiyetini giderek kaybettiği için ömrünü tamamlayan antlaşmadan ümit beklemek yerine, yeni bir pakta katılmayı ve bu pakt

şemsiyesi altında Irak topraklarındaki hava üslerini elinde tutmaya yarayacak yeni özel antlaşmalar imzalamayı tercih etmişti.²³⁶ 4 Nisan 1955 tarihinde İngiltere'nin Dışişleri Bakanı sıfatıyla Avam Kamarası'nda yaptığı bir konuşma sırasında Anthony Eden, bu özel antlaşmanın İngiltere'nin Ortadoğu'daki nüfuzunu arttırdığını belirterek bölgeye sürekli müdahale olanağı yarattığını itiraf etti.²³⁷ İngiltere'nin pakta katılması, İngiltere'nin Ortadoğu'ya dönüşü olarak yorumlandı.²³⁸

İngiltere'nin Ortadoğu coğrafyasındaki nüfuzu 1950'li yılların son yarısında oldukça zayıflamıştı. Üs, tesis ve askeri kuvvetlerini yitiren İngiltere'nin özellikle Süveyş Kanalı gibi kritik bir öneme sahip noktada hâkimiyetini yitirmeye tahammülü yoktu.²³⁹ Nasır'ın Süveyş Kanalı'nı 26 Temmuz 1956 tarihinde devletleştirmesi sonucu İngiltere'nin saldırgan tavrı, özellikle Bağdat Paktı müttefiki Irak'ı diplomaside zora düşürdü. Paktin diğer üyesi Pakistan'ın Devlet Başkanı İskender Mirza, Müslüman devletlerden gelen tepkileri azaltmak adına paktın Müslüman ülkelerini Kasım ayında Tahran'da toplanmaya davet etti.²⁴⁰ Bu toplantı İngiltere'den yoksun gerçekleşti. Sağlık problemlerini bahane eden Menderes, toplantıya dört gün sonra 7 Kasım'da iştirak etti. Menderes, toplantının sonunda İngiltere'nin aleyhine bir bildiri çıkmasından endişe ettiği için öncelikle tarafların yatışmasını beklemiş ve böylelikle kendi önerilerini hazırlamak için zaman kazanmıştı.²⁴¹

Süveyş Krizi sonrası Amerika, Ortadoğu'daki İngiliz varlığının zayıflamasından endişeleniyordu. Amerika'nın pakta dâhil olması üyeler tarafından istenmekteydi. Ancak

²³⁶ Gönübol vd., a.g.e., ss. 263-264.

²³⁷ Yeşilbursa, a.g.e., s. 175.

²³⁸ Aydemir, a.g.e., s. 319.

²³⁹ Yeşilbursa, a.g.e., s. 257.

²⁴⁰ A.g.e., s. 265.

²⁴¹ A.g.e., s. 269.

bu konuda Amerika'da Dışışleri ile Genelkurmay arasında tam bir mutabakat bulunmuyordu. Genelkurmay Başkanı Amiral Radford, Amerika acilen dâhil olmazsa paktın dağılmaya kadar gidebileceği uyarısında bulundu. Radfold, pakt üyelerine finansal ve askeri destek sağlamakta olan Amerika'nın pakta katılmasıyla daha kontrollü müdahalede bulunulabileceğini savunuyordu. Nasır'a karşı artan saygınlığın ancak Amerika'nın üyeliği ile dengelenebileceğini düşünüyordu. Fransa ve İngiltere'nin bölgeden çekilmesiyle oluşacak boşluğu, Sovyetlerin doldurma ihtimalinden bahsediyordu. Oysa ABD Dışışleri Bakanlığı, bu konuda daha temkinli ve isteksiz davranıyordu.²⁴²

Bu çıkmaza cevap arandığı sıralarda Londra Deklarasyonu Amerika'nın imdadına yetişmişti. Deklarasyonun dördüncü maddesine dayanarak 5 Mart 1959 tarihinde Ankara'da *Türkiye ile ABD Arasında İşbirliği Antlaşması* imzalandı.²⁴³ Antlaşma, dayanaklarını belirten detaylı bir giriş metni ve altı maddeden oluşuyordu.

Antlaşmanın giriş bölümünde de belirtildiği üzere; bu ikili antlaşma sadece Londra Deklarasyonu'na değil, aynı zamanda uluslararası alanda BM Antlaşması'nın 51. maddesine, bölgesel olarak 1955 *Karşılıklı İşbirliği Antlaşması*'na (*Bağdat Paketi*), ulusal olarak yabancı devletlere Amerikan yardım programı çerçevesinde 1954 *Karşılıklı Güvenlik Kanunu* (*Mutual Security Act*) ve *Ortadoğu Barış ve İstikrarı Sağlamak için Ortak Karar* (*Eisenhower Doktrini*) esaslarına dayanmaktaydı. Bu nedenle bahsi geçen bu resmi belgelerin hükümlerini kabul eden kapsamlı bir antlaşmaydı.

²⁴² **FRUS**, 1955-1957, Near East Region; Iran; Iraq, Vol. XII, Doc. No. 143, 16 November 1956, ss. 327-329.

²⁴³ **RG**, S. 10506, 16 Mayıs 1960; Kan. No. 7480, 9 Mayıs 1960. Orijinal İngilizce metin için bkz. **UNTC**, *United States of America and Turkey: Agreement of Co-operation*, Ankara, Vol. 327, Reg. No. 4727, 5 March 1959, ss. 293-299.

Antlaşmanın hükümleri gereği Amerika; saldırılara karşı koyma kararlığı niyetinde olan Türkiye'ye, Eisenhower Doktrini suretiyle Amerikan yasalarına uygun olarak *silahlı kuvvetlerin kullanılması da dâhil olmak üzere her türlü yardımda* bulunabilecekti. Amerika dış yardımı, Türk Hükümeti'nden gelecek olan talep doğrultusunda yapacaktı. Bu yardım karşılıklı anlaşmaya varılacak bir şekilde gerçekleşecekti (1. madde). Anlaşılacağı üzere, Türkiye'den talep gelmediği ve yardımın şekli konusunda bir mutabakata varılmadığı müddetçe Amerika'dan bir yardım beklenmesi söz konusu değildi. Ayrıca Amerika'nın Türkiye'ye "*her türlü yardımı*", Eisenhower Doktrini ve Amerikan yasalarınca sınırlandırılmıştı. Bu nedenle Amerika'nın Türkiye'ye yapacağı yardımın içeriği, Ortadoğu'nun barış ve istikrarını sağlama gayesiyle sınırlandırılmıştı.

Amerika, bundan önce yapılan ve bundan sonra yapılacak olan antlaşmalar doğrultusunda Türk Hükümeti'ne destek maksadı ile askeri ve iktisadi yardımlara devam edeceğini teyit etmişti (2. madde). Askeri ve iktisadi alanlarda yapılacak yardımlar, 1958 Londra Deklarasyonu gayelerine uygun olarak yapılacaktı (3. madde). Yapılan yardımlar Türkiye'nin ulusal bağımsızlık ve toprak bütünlüğünün muhafazası maksadı ile yapılacaktı. Taraflar, Londra Konferansı'na katılan diğer devletlerin hükümetleriyle de işbirliği yapabileceklerdi (4. madde). Bu antlaşmanın hükümleri, daha önceden taraf olunan uluslararası diğer antlaşmaların hükümlerine engel getirmeyecekti (5. madde). Yani alınan kararlar, iki devletin de imzaladığı uluslararası antlaşmalar olan BM ve NATO antlaşmalarının karalarıyla çelişmeyecekti.

Antlaşmanın geçerliliğine gelince, antlaşma imzalandığı tarihten itibaren yürürlüğe girecek ve taraflardan birinin çekilme niyetini yazılı olarak beyan ettiği tarihten itibaren bir (1) yıl daha yürürlükte kalacaktı (6. madde). Bu hüküm, antlaşmanın

imzalandığı 1959 yılında yürürlükte olan 1924 Anayasası'nın 26. maddesi ile çelişmekteydi. Çünkü bu madde devletlere mukavele yapma yetkisini bizzat Meclis'e atfetmişti. Hamza Eroğlu'na (CHP, Adana Mv.) göre; Amerika Pakt üyesi olmadığı için bu antlaşmanın 24 Şubat 1955 tarihli antlaşmaya dayanarak geçirilmesi mümkün değildi. Bu nedenle, antlaşmanın imzalandığı tarihten itibaren yürürlüğe girmesi Anayasa'ya tersti ve Meclis'te tasdiki şarttı. Eroğlu ayrıca, söz konusu antlaşmanın NATO ve Merkezi Antlaşma Teşkilatı'nın (CENTO) hudutları dışına çıktığını ve özellikle tek taraflı olarak Türkiye'ye tanınmış bir “*garanti antlaşması*” olduğunu ifade etti.²⁴⁴

İmzalanan bu antlaşma, üçüncü maddede de zikredilen Londra Deklarasyonu'ndan aldığı cesaretle Bağdat Paktı'na güç vermek için yapılmıştı. Ancak bu antlaşma, TBMM'de çetin tartışmalara neden olmuştu. Çünkü antlaşmanın dayanak noktası olan Londra Deklarasyonu, Türkiye'ye *doğrudan ya da dolaylı saldırı* karşısında ABD'ye Türk topraklarında müdahale hakkı tanıyordu. Amerika benzer antlaşmayı Pakistan ve İran'la imzalasa da Türkiye'de muhalefetin bu duruma tepkisi sert oldu. Tartışmaların bir kısmı, antlaşmanın tasdikine dair hazırlanan hükümet tasarısının komisyonda görüşülmesi esnasında meydana geldi. Çünkü Türkiye - Amerika İşbirliği Antlaşması'nın, Amerika'nın “*sol eliyle sağ kulağını başının üstünden tutarcasına*” Bağdat Paktı'na dâhil olması için hazırlandığı kanısı muhalefette hâkimdi. “*Dolaylı saldırı*” ibaresinin muallâk bir tarafı vardı ve bu muhalefetin tepkisini çekmesine neden olmuştu. Komisyonda bulunan muhalefet üyelerine göre; sözde Türkiye'nin güvenliği için uluslararası antlaşmalara “*silahsız saldırı*” gibi yeni tabirler ekleniyordu. NATO Antlaşması'ndan da anlaşılacağı üzere, müdahale hakkı için müttefike yönelen saldırılının silahlı olması gerekiyordu. Bu tabirin ucu açıldı ve Amerika'ya komünizm

²⁴⁴ TBMMZC, D. 11, Y.Y. 3, C. 12, B. 47, 25 Şubat 1960, s. 504.

tehlikesinde dahi ülkeye müdahale hakkı verebilirdi. Ayrıca Amerika'ya göre “komünist tehlike” sadece Sovyetlerden de gelmeyebilirdi. Çünkü Amerika Dışışleri Bakanı Dulles, bir demecinde Birleşik Arap Cumhuriyeti liderlerine de “komünist” etiketi yapıştırmıştı. Amerika'nın General Necip'i komünist ilan etmesi muhalefet tarafından unutulmamıştı. Bu durumda, Yugoslavya'dan gelecek dolaylı bir saldırı dahi Amerika'ya müdahale hakkı verebilirdi.²⁴⁵

CHP milletvekilleri antlaşmanın içeriğinden duydukları endişeleri daha da somutlaştırarak; iktidarın, muhalefeti “komünist” ilan edip Amerika'dan darbe niteliğinde yardım etme cüretini bu antlaşma usulünce gösterebileceğini düşünüyordu. Bu tartışmalar esnasında Nuriye Pınar'ın (DP, İzmir Mv.) Bülent Ecevit'i (CHP, Ankara Mv.) komünistlikle itham etmesi üzerine Ecevit şu cevabı verdi:²⁴⁶

“Nuriye Pınar Hanımefendi, önüne geleni bu kadar büyük bir kolaylıkla komünistlikle itham edebildiklerine göre; bizzat kendileri bu garanti antlaşmasını, bu tarz alelacayip tefsirlere müsait olduğunun en mükemmel misalini vermiş olmuyorlar mı?”

Karşılıklı antlaşmalar gereği, DP Hükümeti'nin 27 Mayıs İhtilali'nden birkaç gün önce olası ayaklanmaları bastırabilmek için Amerika'dan yardım istediği söylentileri basında yer almıştı.²⁴⁷ Diğer yandan Türkiye'de bir iç harp çıkma tehlikesinin dile getirildiği o günlerde muhalefet milletvekilleri tarafından antlaşmanın incelendiği Komisyon'a; yapılan antlaşma gereğince Türkiye'nin silahsız bir saldırı karşısında hükümetin talebi üzerine Amerika'nın müdahale edip edemeyeceği sorulduğu vakit, DP

²⁴⁵ “Yurtta Olup Bitenler: Dışışleri”, *Akis*, 10 Şubat 1960, s. 16.

²⁴⁶ “Yurtta Olup Bitenler: Dışışleri”, *Akis*, 10 Şubat 1960, s. 17; bkz. EK-4.

²⁴⁷ “Sabıkların suçuna iştirak edenler de yargılanacak”, *Milliyet*, 23 Haziran 1960, s. 1.

milletvekilleri CHP'nin bu tedirginliğini “muhalefetin bir ihtilal planı olduğu” şeklinde yorumlamıştı.²⁴⁸

CHP'ye göre; silahsız saldırıya dair Amerikan garantisinin, İran'ın isteği üzerine Londra Deklarasyonu'na eklenmişti.²⁴⁹ Muhalefet bunu askeri çaresizlik olarak addediyor ve böyle bir garantiye Türkiye'nin ihtiyacı olmadığını savunuyordu. Çünkü Türkiye bir NATO ülkesiydi ve silahlı saldırıya uğraması durumunda Türkiye'nin NATO kartı daima vardı. Muhalefet, Amerika ile yapılan antlaşmalar nedeniyle her defasında Sovyetlerin karşısına dikilmenin Türkiye'ye bir yarar getirmeyeceği kanaatindeydi.²⁵⁰ Meclis içindeki bu tür tartışmalar nedeniyle antlaşmanın onaylanması gecikecekti.

Dikkat çeken bir diğer konu da antlaşmanın Irak'tan yoksun olarak toplanan 28 Temmuz 1958 tarihli Londra Konferansı'na katılan devletleri muhatap almasıydı. Başka bir deyişle bu antlaşma, Amerika'nın 14 Temmuz darbesinden bu yana paktta hiçbir faaliyette yer almayan Irak'ı gözden çıkardığının resmi ilanıydı. Bunun farkında olan Irak Başbakanı, aynı anda İran, Pakistan ve Türkiye ile Ankara'da yapılan bu ikili antlaşmaların üzerinden çok geçmeden 24 Mart 1959 tarihinde yaptığı basın toplantısında paktan çekildiğini duyurdu.²⁵¹ Ancak, Irak'ın çekilmesi paktın usulüne uygun şekilde gerçekleşmemiş; taahhüt edildiği üzere ayrılma kararı en az altı ay önceden yazı ile taraflara bildirilmemişti.

²⁴⁸ “XXIX”, *Akis*, 7 Mayıs 1966, s. 17.

²⁴⁹ “Yurtta Olup Bitenler: Dışışleri”, *Akis*, 10 Şubat 1960, s. 17.

²⁵⁰ Hüner Tuncer, *Türk Dış Politikası 2. Cilt Cumhuriyet Dönemi (1920-2002)*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2017, s. 318.

²⁵¹ Yeşilbursa, a.g.e., ss. 323-333.

Irak'ın paktan çekilişı, başlangıçtaki amaçların gerçekleştirilmesini imkânsız hale getirmiş ve birlikteliğin sorgulanmasına yol açmıştı. Baskı ve ısrarlara rağmen Amerika'nın pakta üye olmamasındaki haklılığı ortaya çıkmış ve İngiltere'nin paktaki varlığı sorgulanır hale gelmişti. Askeri ve ekonomik amaçlar için kurulan bu paktın İngiltere'nin ulusal politik hedeflerinin aracı haline gelmesi sebebiyle Irak darbesinin yaşandığı dahi düşünülüyordu.²⁵²

Sonuç olarak, Bağdat Paktı her ne kadar askeri ve iktisadi amaçlara hizmet ettiği antlaşma içinde belirtilmişse de hazırlanış ve bitişı bakımından siyasi bir antlaşma olarak kaldığı söylenebilirdi. Bağdat Paktı'nı diğer antlaşmalardan ayıran en önemli tarafı ise fikir olarak esinlendiği kaynak ile sonuçlanırken dayandığı ilkeler bakımından farklılık göstermesi olarak özetlenebilirdi. Türkiye-Pakistan Dostane İşbirliği Antlaşması'ndan esinlenerek atılan adımlar sonucunda imzalanan bu antlaşma hakkında; Amerika'nın eski komutanı ve aynı zamanda dönemin Amerikan Başkanı Eisenhower'ın ünlü doktrinin bir parçası olarak zuhur etmesi, 1958 Londra Deklarasyonu ile paktın Amerika'nın arka bahçesi olduğu gerçeğini gün yüzüne çıkarması ve Türkiye'nin gündeminde sert tartışmalara yol açan 1959 Türkiye - Amerika Karşılıklı İşbirliği Antlaşması'nı doğurması nedenleriyle Türkiye'nin ve bölgenin güvenliğini sağlaması bakımından zayıf kaldığı yorumu yapılabilirdi. Antlaşmanın kabulünden uzun bir süre geçmesine rağmen Meclis'te iktidar ile muhalefet üyelerinin tartışmaları netice bulmamış olması da alınan kararların Türk dış siyasetini tartışmaya yol açtığı söylenebilirdi.

²⁵² Nigel John Ashton, "The Hijacking of a Pact: The Formation of the Baghdad Pact and Anglo-American Tensions in the Middle East, 1955-1958", *Review of International Studies*, Vol. 19, No. 2 (April), Cambridge University Press, 1993, , s. 137.

İKİNCİ BÖLÜM: ASKERİ ANTLAŞMALAR

Askeri alanda yapılan antlaşmalar hassas dengeler üzerine kuruludur. Yapıldığı dönemin şartlarını ve siyasi görüşlerini de yansıtan bu tür antlaşmalar, mevcut veya olası tehditler üzerine imzalandığı gibi tehditlerin ortadan kalkmasıyla etkisini yitirebilmektedir. Bunun yanı sıra askeri antlaşmalarla kurulan ortaklığı dengede tutmak, özellikle yardımı kabul eden taraf için önemlidir. Aksi takdirde ortaklıkta yapılan askeri ve ekonomik yardımlar, yardım eden devlet için birer yatırıma dönebilir. Ekonomi ve güvenlik açığı sebebiyle destek alan devlet, yardım eden devletin uydusu haline gelebilir. Hatta yardımın boyutu ve miktarı arttıkça yardımda bulunan devlet, diğer devletin iç işlerine karışmayı kendine bir hak atfedebilir.

Askeri antlaşmalar, aynı zamanda, bir dış politika aracıdır. Yardım yapan devletler kendi ulusal dış politika hedeflerini, stratejilerini ve güvenliklerini gözeterek yardımlarda bulunurlar. Yardımların neticesinde, alan ülke üzerinde siyasi bir nüfuz, üs ve tesis kurma, askeri ve ekonomik alanda imtiyaz kazanma vb. haklar kendiliğinden doğabilir. Bu yardımlar, yardım eden ülkenin elinde siyasi bir koz haline dönüşebilir. Bu nedenle yardım alan ülke psikolojik baskı altına girebilir. Çünkü yardım alma, bir bakıma verenin üstünlüğünü kabullenme anlamına gelir. Askeri anlamda bir ülkeye bağlanma; dış politikada siyasi manevra kabiliyetinin azalmasına, silah sanayisinin gelişmemesine, taraflar arasında bir problem yaşandığında gerekli ve güçlü tepkiyi göstermesine ve iç işlerine müdahale edilmesine yol açabilir. Bu durum; ülke içindeki üst yönetici kadrolarına ulaşma, kanunları bertaraf edip muhatap olduğu kişilerin yetkileriyle iş yapma ya da yaptırma, taraflar arasında bir sorun çıktığı zaman ilişkilerin devamı için

görmezden gelme gibi taraflar arasında liyakatsiz ilişkiyi doğurabilir. Daha da önemlisi, tüm bunların bir alışkanlık haline gelmesi devlet olma ahlakını zedeleyebilir.²⁵³

Soğuk Savaş döneminde yapılan askeri yardımlar, büyük oranda iki süper gücün ekseninde yürütülmekteydi. Özellikle, bulunduğu kutup gereği Amerikan askeri yardımlarına müracaat eden ülkelerden biri Türkiye idi. Dönemin Türk hükümetlerinin birincil hedefleri arasında; askeri yönden kuvvetlenmek, yeni güvenlik ve savunma ittifakları aramak ve kurduğu ittifakları sürdürebilmek yer almaktaydı. Türkiye'nin güvenlik ve savunma arayışları içinde olduğu bir dönemde, dünyada yeni bir düzen kuruluyor ve kutuplaşma kendini hissedilir derecede gösteriyordu. Roosevelt'in ölümünden sonra 1945 yılının Nisan ayında ABD Başkanı olan Harry Truman, SSCB ile işbirliği konusunda temkinli davranıyor ve Doğu Avrupa'ya yayılan komünist ideolojiye karşı önleyici politikalar geliştiriyordu.²⁵⁴ Sovyetleri çevreleyerek komünist yönetim ve ideolojinin yayılmasını önlemeye çalışan Amerika'nın yardımlarından faydalanmak, güvenlik açığını kapatmak isteyen Türkiye için bir fırsat olduğu kadar kaçınılmaz bir sonuçtu.²⁵⁵ Bu istikamette Türkiye, bir dizi askeri antlaşmalar imzalayarak bazı yükümlülükler altına girmişti.

2.1. Truman Doktrini Kapsamında Türkiye'ye Yapılan Yardım

Ortaya çıkış nedenleri, doktrin olarak adlandırılması ve doğurduğu sonuçlar bakımından siyasal tarih araştırmalarında önemli bir yer tutan Truman Doktrini, özelde iki ülke, Türkiye ve Yunanistan, için çıkarılmış bir karar gibi görünse de pek çoğu için

²⁵³ Sezai Orkunt, *Türkiye-ABD Askeri İlişkileri*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1978, ss. 8-9.

²⁵⁴ Tuncer, a.g.e., s. 262.

²⁵⁵ Cemil Koçak, *Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950): İktidar ve Demokratlar*, C. 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 55.

Amerika'nın Sovyetlerle mücadelesinin miladı kabul edilmektedir. Ayrıca çift kutuplu dönemde imzalanacak birçok güvenlik antlaşmaların temelinde bu doktrin anlayışı olduğu söylenebilirdi.

2.1.1. Doktrinin Ortaya Çıkışı ve Nedenleri

Amerika'nın İngiltere Büyükelçisi Özel Kalemî, Lord Inverchapel, kendisine verilen önemli bir bilgiyi iletmek için 21 Şubat 1947 tarihinde ABD Dışışleri Bakanı George Marshall'ı aramıştı. Ancak Marshall'ı yerinde bulamayınca Dışışleri Bakanı Sekreteri Dean Acheson'a İngiltere'nin Yunanistan'a yardım konusunda aldığı kararı ilettili. Bunun üzerine Acheson, bu önemli notun bir nüshasını Yakın Doğu ve Afrika İşleri Direktörü Loy Henderson'a verilmesini istedi. Dışışlerinin emri yerine getirilmişti; fakat Henderson'a bir değil iki not verilmişti. Birinci notta, İngiltere'nin Yunanistan'a yaptığı yardımları 1 Nisan 1947 tarihi itibarıyla sonlandıracağı belirtiliyordu. Ancak, Yunanistan'ın ciddi bir ekonomik ve güvenlik sorunu içinde olduğunun da altı çiziliyordu. İkinci notta ise İngiltere'nin Sovyet tehdidi altındaki Türkiye'ye daha fazla yardım yapamayacağı, fakat ekonomik gelişme ve ordusunun modernizasyonu için gerekli maddi külfeti Türkiye'nin tek başına kaldıramayacağı ifade ediliyordu. Ayrıca bu iki ülkenin maddi yükünün Amerika tarafından üstlenilmesi İngiliz Hükümetince ümit ediliyordu.²⁵⁶

Yakın Doğu ve Afrika İşleri'nin 1946'da Müdür Özel Yardımcısı, 1947'de Müdür Yardımcısı, 1948'de Müdürü olan Joseph C. Satterthwaite'nin belirttiğine göre; İngiliz

²⁵⁶ Joseph C. Satterthwaite, "The Truman Doctrine: Turkey", *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 401, America and the Middle East, May 1972, s. 75. İngiltere'nin verdiği *aide-mémoire* için bkz. **FRUS**, 1947, The Near East and Africa, Vol. V, Doc. No. 24, 21 February 1947, 868.00/2-2147, ss. 32-35.

birliklerinin Yunanistan'dan çekildiği vakit Amerika, İngiltere'den boşalan yeri dolduramaz ise Bulgaristan ve Yugoslavya'nın yardımları ile ayakta kalan Yunan Komünist Partisi'nin güçleneceği ve Yunanistan'ı kontrol edeceği kanaati, Başkan Truman dâhil konu ile alakalı görevlendirilen birimlerin ortak öngörüsüydü. Bu senaryo gerçekleşirse, Amerika ve özgürlükten yana olan hür dünyanın Akdeniz'i ve Yakın Doğu'yu kaybetmesi kaçınılmazdı. Bu bölgeler kaybedildiğinde ise Komünist Rusya'nın bölgedeki planlarına set olan güçlü Türk ordusunun rolü azalabilirdi.²⁵⁷

Amerika gerekli önlemleri almazsa bu senaryonun gerçekleşmesi pek çok açıdan muhtemeldi. İkinci Dünya Savaşı sırasında Alman işgaline uğrayan Yunanistan'da Kral İngiltere'ye, Hükümet ise Mısır'a kaçmıştı. Ülke sağ (EDES) ve sol (EAM) grupların savaşına sahne oluyordu. Ülkede kargaşa hâkimdi ve çevresindeki komünist komşular tehdit oluşturabilirdi. İngiltere'nin bu ülkeye 500 milyon dolardan fazla yaptığı yatırım ve Amerika'nın 463,7 milyon dolarlık yardımı boşa gidebilirdi.²⁵⁸

Diğer taraftan Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'na katılmamıştı; ancak her geçen gün artan Sovyet tehdidini hissetmekteydi. 1917'de Rus Çarlık rejimi yıkıldıktan sonra yerine gelen rejim ile Sovyet politikalarında birçok değişiklikler meydana gelse de sıcak denizler için Akdeniz'e yönelik stratejik hedefleri ele alındığında, Sovyetlerin Türkiye politikasında ve Türkiye üzerindeki emellerinde fazla bir değişiklik olmadığı zamanla ortaya çıkacaktı.²⁵⁹

²⁵⁷ A.g.m., s. 75.

²⁵⁸ Haluk Ülman, *İkinci Cihan Savaşının Başından Truman Doktrinine Kadar Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri 1939-1947*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara, 1961, ss. 92-93.

²⁵⁹ Asım Us, "Devirler ve Rejimler Arasındaki Fark", *Vakit*, 21 Ağustos 1946, s. 1.

Sovyet rejimi de arlık dönemindeki gibi jeostratejik esaslar üzerinden siyaset yürütmekteydi. Denizleri, dolayısıyla dünyaya açılan Boğazları, kontrol altına almak Rusların tarihi bir emeli haline gelmişti. Ancak Sovyetlerin hayallerini gerçekleştirmesindeki en büyük engellerden biri Türkiye idi. Bu nedenle Türkiye’yi siyasi yönden yalnızlaştırma girişimlerinde bulunması beklenebilirdi. Nitekim Arapları, Türklerin son zamanda attığı adımlara karşı kışkırttı. Türkiye’de demokrasinin olmadığı, azınlıklara zulüm yapıldığı ve Türklerin harp sırasında Almanlarla işbirliği yaptığı gibi uydurma sözlerle bölge ülkelerinin tepki vermesi için ortam yaratmaya çalıştı.²⁶⁰ Fakat Sovyet tehdidinin ciddiyeti, Potsdam Konferansı sırasında yayılımcı talepleriyle gün yüzüne çıkacaktı.²⁶¹

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı’nda yer almamasına rağmen etkisi altında kaldığı Sovyet tehdidi nedeniyle ordusunu savaş mevcudu üzerinde tutmaya çalışmıştı. Bu durum ülke ekonomisine ek bir yük getirmekteydi. Ancak hem Türk Hükümeti hem de Amerika Hükümeti, Türkiye’nin mevcut ekonomiyle tehditlerle ile uzun süre baş edemeyeceğinin farkındaydı. 1946 yılının sonlarında Amerika’nın Ankara Büyükelçisi’nin Washington’a gönderdiği raporda, Türkiye’nin Sovyetler karşısında sonuna kadar dayanamayacağı ve bu direniş maliyetinin Türk ekonomisine ek külfetler getireceğı belirtiliyordu.²⁶²

Bunların yanı sıra Türkiye i siyasetinde yeni gelişmeler yaşanmaktaydı. Henüz 1946 yılında çok partili hayata geçiş yapan Türkiye’de demokrasinin olgunlaşması, ülkenin ekonomik ve askeri yönden güvende hissetmesine bağlıydı. İkinci Dünya

²⁶⁰ “Sovyet Politikası arlık Rusyasının Siyaseti gibi coğrafi esaslara dayanmaktadır”, *Vakit*, 7 Eylül 1946, s. 3.

²⁶¹ “Times’in Boğazlara ve Rus İsteklerine Dair Makalesi”, *Akşam*, 25 Temmuz 1945, s. 2.

²⁶²  lman, a.g.e., s. 89.

Savaşı'nın mutlak kazananı ve atom bombası kullanma kabiliyetine sahip olduğunu gösteren Amerika, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de hayranlık uyandırıyor. Bu nedenle Türk Hükümeti tarafından Amerika, o günlerde ihtiyaç duyulan güvenli bir liman olarak görülüyordu.²⁶³

Yunanistan ve Türkiye açısından durum kısaca böyleyken, İngilizlerin yarım bıraktığı işi Amerika'nın devralmasının bir genel bir de özel amacı vardı. Genel amaç, Sovyetlerin genişlemesini çevreleyerek komünizmin yayılmasını önlemek ve Amerikan siyasi ve ekonomik anlayışını dünyaya hâkim kılmaktı. Genel amaca hizmet eden özel amaç ise, Yunanistan ve Türkiye'yi güçlendirmek ve Sovyetlerin önüne güçlü bir duvar örmektir.²⁶⁴

Bu sebeplerle Truman'ın Kongre'ye verdiği meşhur nutuk ile başlayan yardım sürecinin, şartların getirdiği bir zorunluluktan ibaret olduğu söylenebilirdi. İngiltere'nin sahadan çekilişi ile Ortadoğu'ya kadar uzanan toprakların güvenlik sorunları Amerika'ya miras kalmıştı. İç karışıklıkla uğraşan Yunanistan ve siyasette yeni demokrasi düzenine geçiş safhasında olan Türkiye'ye yapılacak yardımlar, aynı zamanda Sovyetlere karşı oluşturulan kutuplaşma zincirinin ilk halkalarındandı.

2.1.2. Doktrinin Kongre'de Okunması, Eleştiriler ve Kanunlaşması

Amerikan dış politikasının karar mekanizmaları, Sovyetlerin genişleme ve yayılma emellerini açıkça dile getirmekten çekinmediğini ve hatta milletlerarası dengeleri kendi lehine değiştirdiklerini gözlemlemişlerdi.²⁶⁵ Bu nedenle Başkan Truman, Yunanistan ve Türkiye'ye ihtiyaç duydukları yardımı yapabilmek için BM gibi

²⁶³ Sander, *Türk-Amerikan...*, ss. 40-41.

²⁶⁴ A.g.e., s. 40.

²⁶⁵ Ülman, a.g.e., s. 96.

uluslararası bir kuruluşa başvurmaktansa zaman kaybetmeden kendi ulusal ekonomik imkânları çerçevesinde aksiyon almaya karar vermişti. Ancak bunun için öncelikle Kongre'nin ikna edilmesi gerekiyordu. Bunun için Truman, 12 Mart 1947 tarihinde Kongre'de tarihe *Truman Doktrini* olarak geçecek konuşmayı yaptı.²⁶⁶

Konuşma içerik bakımından incelendiğinde, Türkiye'den ziyade Yunanistan ağırlıklı bir konuşma olduğu görülmekteydi. Bunun nedeni, milletlerarası işbirliği ümidini hala koruyan Amerikan halkına bu yardımın gerekliliğini inandırabilmek için Amerikan idarecilerinin Başkan Truman'a Yunanistan'ın durumu üzerinden gidilmesi gerektiği telkini olabilirdi.²⁶⁷

Doktrin kapsamında Yunanistan ve Türkiye'ye 30 Haziran 1948 tarihine kadar 400 milyon dolarlık bir yardım öngörülmekteydi. Başkan Truman, yapılacak yardımların kontrolünü sağlamak ve ülkelerin yeniden yapılanmasına destek vermek amacıyla Amerikan askeri ve sivil personellerin Yunanistan ve Türkiye'ye gönderilmesi için Kongre'den yetki istedi. Seçilecek olan Yunan ve Türk personellerine teorik ve uygulama eğitimlerinin verilmesi planlanmaktaydı. Truman Kongre'ye yaptığı izahatta; Amerika'nın İkinci Dünya Savaşı'nı kazanmak için 341 milyar dolarlık harcama yaptığını ve bu plan kapsamında Yunanistan ve Türkiye için ayrılacak meblağın savaş sırası

²⁶⁶ NARA, "Special Message to the Congress on Greece and Turkey: Truman Doctrine. March 12, 1947", *Public Papers of the Presidents of the United States, Harry S. Truman, Containing The Public Messages, Speeches, and Statements of the President January 1 to December 31, 1947*, U.S. Government Printing Office, Washington, 1963, ss. 176-180.

²⁶⁷ Fahir Armaoğlu, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri (Açıklamalı)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi, S. 119, Ankara, 1991, s. 98.

harcamalarının sadece %1'inden biraz fazla olduğunu belirterek yardım için istenilen paranın büyük bir miktar olmadığına dikkat çekmişti.²⁶⁸

Kongre'de okunan bu doktrin, 18 Mart 1947'de kanun teklifi olarak Senato ve Temsilciler Meclisine aynı gün sunulmuştu. Önce Senato'da sonra Temsilciler Meclisinde tartışılan bu öneri ve bazı eleştirilerin de hedefi olmuştu. Örneğin; Temsilciler Meclisinin Dış İlişkiler Komitesi'ne konuk olarak davet edilen Ohio Wesleyan Üniversitesi'nde görevli Profesör Samuel Guy Inman, Truman Doktrinine yönelik eleştirileri içeren bir konuşma yapmıştı. Inman'a göre; doktrin kapsamında yapılması planlanan yardım, yardıma muhtaç insanlara yönelik yapılmamaktaydı. Şayet öyle ise bu yardımın Amerika'dan önce BM Gıda ve Tarım Örgütü (FAO), Dünya Bankası vb. kurumlarca yapılması gerekiyordu. Inman, yardımın BM'yi baypas ederek yapılmasını örgütün yok sayılmakla eş olduğunu belirtmişti. Ayrıca bu yardımın Yakın Doğu'ya nüfuz etmeyi başlatabileceği ve dolayısıyla bu topraklarda kamuoyunun Amerika'yı emperyalist bir devlet olarak lanse edilmesine neden olabileceği uyarılarında bulunmuştu. Amerika'nın bu yardımını zengin bir komşunun gece saat üçte kapıyı çalıp hasta çocuğuna ilaç vermesine ya da susturmasına benzetmekteydi. Yani Inman'a göre, yardım her ne kadar insani olarak gözükse de "komşunun istemeyeceği bir yardım" olarak görülebileceği de unutulmamalıydı. Ayrıca Inman, Truman'ın "yardımın gerekliliği için dünya haritasına göz atmanın yeterli olacağına" dair açıklamasını da eleştirmişti. Çünkü dünya haritasına bakıldığında Süveyş Kanalı, Boğazlar, petrol yataklarına sahip Suudi

²⁶⁸ NARA, "Special Message to the Congress on Greece and Turkey: Truman Doctrine. March 12, 1947", *Public Papers of the Presidents of the United States, Harry S. Truman, Containing The Public Messages, Speeches, and Statements of the President January 1 to December 31, 1947*, U.S. Government Printing Office, Washington, 1963, ss. 179-180.

Arabistan, Irak ve İran'ın görüldüğünü, haritadan yardıma muhtaç insanların görülemeyeceğini belirtmişti.²⁶⁹ Özetle Inman, bu yardımın insani amaçlarla yapılmadığını, aksine siyasi amaçlarla yapıldığını savunmakta ve bunun böyle algılanmasının Amerika'nın yararına olmayacağından bahsetmekteydi.

Doktrin, 12 Mart günü açıklanması sonrası yapılan müzakereler sonucunda 22 Mayıs 1947 tarihinde kabul edilmişti.²⁷⁰ Kanun metni üzerinde kabul edilen maddelerin hangi temellere dayandığını belirten giriş bölümündeki birkaç noktaya dikkat çekmek gerekirse;

- *Birinci paragrafta*, Amerikan Hükümeti'nin yapacağı yardım Türkiye ve Yunanistan Hükümetlerinin isteği üzerine gerçekleştiği belirtilmekteydi. Bu ibare, yardımın Amerika'nın siyasi planları dâhilinde yapılmadığını ima ederek hedef yanıltıyor olabilirdi. Yine aynı paragrafta yer alan ve “*gecikmeksizin/acil*” anlamına gelen “*immediate*” ifadesi yardımın bir an evvel yapılmasının gerekliliğine vurgu yapmakta ve yardımın milletlerarası kuruluşlar (BM, FAO, Dünya Bankası vb.) vasıtasıyla yapılmasının, süreci uzatabileceğine dair gönderide bulunuyor olabilirdi. Nitekim *beşinci paragrafta*, BM'nin böylesine acil bir yardım için hazır olmadığını dile getirmekteydi. Cümlelerin devamında yer alan “*ekonomik ve diğer yardımlar*” ifadesindeki “diğer” kelimesinin içi rahatlıkla doldurulabilir; hatta “ekonomik ve askeri yardımlar” kastedilebilirdi. Fakat mümkün olduğunca “askeri” gibi savaş çağrısı yapan bir ifadeden kaçınılmış olabilirdi.
- *İkinci paragrafta*, özgür milletlerin ulusal bütünlüğü ve devamlılığının ABD'nin ve hürriyet sever devletlerin güvenliği için öneminden bahsedilmişti.
- *Üçüncü paragrafta*, BM'ye atıfta bulunarak bu yardımın BM tarafınca da tehlike görülen coğrafyaya yapıldığına dikkat çekilmişti. Aynı şekilde *dördüncü paragrafta* da FAO'ya gönderme yapılmıştı. Bu ifadeler, doktrinin 12 Mart'ta okunmasından, kararın kanunlaştığı 22 Mayıs'a kadar geçen sürede yapılan eleştirilere bir cevap niteliği taşımaktaydı. Böylelikle, BM'nin

²⁶⁹ U.S. Congress, Senate, *A Bill to Provide for Assistance to Greece and Turkey*, Hearings Before the Committee on Foreign Relations, 80th Congress, 1st Session, S.938, March 24, 25, 27 and 31, 1947, U.S. Government Printing Office, 1947, ss. 144-145.

²⁷⁰ U.S. Statutes at Large, *An Act to Provide for Assistance to Greece and Turkey*, 80th Congress, 1st Session, Chapter 81, Public Law 75, S.938, May 22, 1947, U.S. Government Printing Office, Washington, 1948, ss. 103-105.

yok sayıldığı ve Amerika tarafından işlevsiz hale getirildiğine dair eleştirileri de boşa çıkartmaktaydı.

Antlaşmanın SEC.5 bölümünde yer alan maddeler ise Senatonun Dış İlişkiler Komitesi Başkanı Senatör Vandenberg'in kanun tasarısındaki değişiklik teklifi ile eklenmişti. Böylelikle; (1) Türkiye ya da Yunanistan Hükümetlerinin talep etmesi, (2) ABD'nin veto hakkı itibara alınmadan çıkacak BM Güvenlik Konseyi kararı ya da BM Genel Kurulu kararı ile yapılacak yardım neticesinde ABD tarafından yapılacak yardımın gereksiz görülmesi, (3) ABD Başkanı'nın yardımların kesilmesini Amerika çıkarına uygun görmesi durumlarında yardım kesilecekti.²⁷¹

Böylelikle doktrinin okunmasından kanunlaşmasına kadar geçen sürede Kongre'ye arz edilen gerekçeler, Kongre'nin eleştirileri göz önüne alınarak sıralanmış ve yardım metni oluşturulmuştu.

2.1.3. Türkiye'ye Yapılacak Yardım Hakkında Antlaşma; Temmuz 1947

Amerikan Başkanı'na 22 Mayıs 1947 tarihli Kanun kapsamında Türkiye Hükümeti ile ABD Hükümeti arasında 12 Temmuz 1947 tarihinde "*Türkiye'ye Yapılacak Yardım Hakkında Anlaşma*", Türk Hükümeti adına Dışişleri Bakanı Hasan Saka ve Amerikan Hükümeti adına Amerikan Büyükelçi Edwin C. Wilson tarafından Ankara'da imzalandı.²⁷²

Toplamda sekiz maddeden oluşan antlaşmanın giriş bölümünde, yardımın Türk Hükümeti'nin isteği üzerine Türkiye'nin hürriyet ve bağımsızlığını idamesi için 22 Mayıs

²⁷¹ Gönübol vd., a.g.e., s. 215.

²⁷² RG, S. 6699, 5 Eylül 1947; Kan. No. 5123, 01 Eylül 1947.

1947 tarihli Kanun'a ve BM ilkelerine uygun olarak yapıldığı belirtilmişti. Sağlanacak bu yardım ile Türkiye'nin bağımsızlığının kimlere karşı korunacağı açıkça yazmasa da Truman Doktrinin gereği olarak komünist tehlikeye karşı yapıldığı bilinmekteydi.²⁷³ Ayrıca yine giriş bölümünde, iki hükümetin ilişkilerinde “hayırlı bir devre” başlayacağı ve dostluk bağlarının kuvvetleneceği vurgusu yapılmıştı.

Antlaşmanın ikinci maddesi gereği; yapılacak yardım, ABD Başkanı tarafından tayin edilen bir Türkiye Misyon Şefi tarafından kontrol edilecek ve yardımın belirlenen gayeler doğrultusunda kullanıp kullanılmadığı kayıt altına alınacaktı. Türk Hükümeti, görevini ifa edebilmesi için Misyon Şefi'ne yardımın nasıl kullanıldığı ve ilerleyişi hakkında her türlü rapor, bilgilendirme ve kolaylık sağlamayı taahhüt etmişti. Bu nedenle Amerika, Misyon Şefi sayesinde yardımların gidişatına istediği şekilde yön verebilirdi.

Antlaşmanın üçüncü maddesinde, yardımın nasıl kullanıldığını gözlemlemek adına Amerikan radyo ve basın mensuplarına serbestlik ve elde edilen bilgilerin bildirilmesi özgürlüğü tanınmıştı. Aynı şekilde Türk Hükümeti de yardımın kaynağı, önemi, büyüklüğü ve ilerleyişi hakkında tam ve devamlı yayın yapacaktı. Bu sayede Amerika, sağladığı yardımların “propagandasını” yaparak²⁷⁴ Türk milletinin takdirini kazanılabilir ve Amerika'nın emperyalist bir ülke olarak algılanmasının önüne geçilebilirdi.

Bu dönemde yazılan köşe yazıları ve yapılan haberler incelendiğinde Truman yardım yanlısı çokça yazı görülmekteydi. Köşe yazılarında, Amerika ile Türkiye'nin BM değerleri çerçevesinde ülkü birliği yaptığından, iki hükümet arasında gerçekleşen

²⁷³ Haydar Tunçkanat, *İkili Anlaşmaların İçyüzü*, Alaca Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 2018, s. 143.

²⁷⁴ A.g.e., s. 143.

diplomasi trafiğinin yakın zamanda kurulacak iyi ilişkilerin köprüsünü inşa ettiğinden, bu yardım sayesinde ABD’li Generallerin Türkleri ve Türkiye’yi daha yakından tanıma fırsatı bulduklarından ve ABD Başkanı’nın Kongre’den aldığı yetkiyi Türkiye adına sonuna kadar kullandığından bahsedilmekteydi.²⁷⁵ Özellikle Truman’ın Kongre’de Türkiye adına verdiği çaba takdirle karşılanmıştı. Çünkü doktrin açıklandıktan sonra Kongre, Türkiye ilişkilerini masaya yatırmış ve Başkan Truman Türkiye’nin gıyabındaki her türlü aleyhtar düşüncenin ve soruların karşısında olmuştu.²⁷⁶ İki ülke arasında oluşan bu iyimser hava, milletlerarası dayanışmanın bir başlangıcı olarak görülüyordu.²⁷⁷ Gazete köşelerinde olduğu gibi Mecliste de vekiller arasında söz konusu yardımın önemi üzerinde ortak kanaat hâkimdi. Nihat Erim (CHP, Kocaeli Mv.), Kasım Gülek (CHP, Seyhan (Adana) Mv.), Enis Akaygen (DP, İstanbul Mv.) gibi Milletvekilleri Meclis’te verdikleri mütalaalar ile Amerika’nın onayladığı bu yardımdan memnuniyetlerini dile getirmişlerdi.²⁷⁸

Söz konusu antlaşmanın dördüncü maddesinin ikinci paragrafında geçen hükümler, antlaşmanın yıllar sonra, 1964 Kıbrıs Meselesi’nde, tekrar gündeme gelmesine neden olmuştu. Bu maddeye göre; yapılan yardımlar kapsamında Türkiye’ye temin edilen herhangi bir madde veya bilginin mülkiyet devri ya da başka gayeler için kullanılması ABD Hükümeti’nin izni olmadan müsaade edilmeyecekti. 5 Haziran 1964 tarihinde ABD Başkanı Johnson’ın Başbakan İnönü’ye verdiği mektupta bu maddenin içeriğine gönderme yapılmaktaydı. Antlaşma kapsamında Amerika tarafından sağlanan silahların

²⁷⁵ Nihat Erim, “Türk-Amerikan Dostluğu”, *Ulus*, 14 Temmuz 1947, s. 1.

²⁷⁶ Necmettin Sadak, “Türkiye’nin Siyasi Zaferi”, *Akşam*, 3 Eylül 1947, s. 1.

²⁷⁷ Asım Us, “Türkiye - Amerika anlaşması yeni yolda bir sulh tecrübesidir”, *Vakit*, 16 Temmuz 1947, s. 1 ve 5.

²⁷⁸ **TBMMTD**, D. 8, Y.Y. 2, C. 6, B. 79, 1 Eylül 1947, ss. 552-556.

Türkiye'nin olası Kıbrıs Harekâtı'nda kullanamayacağı, aksi takdirde Amerika'nın Türkiye'yi müttefik olarak desteklemeyeceği dile getirilmişti.²⁷⁹ Ayrıca Temmuz 1974'teki Kıbrıs Harekâtı sonrası, 1975 yılında, Türkiye'ye uygulanan silah ambargosu her ne kadar 1961 Dış Yardım Kanunu'na göre yapılırsa da bu harekâta yönelik yapılan eleştirilerde de bu maddenin içeriğinden söz edilmişti.²⁸⁰ Kısacası Truman Doktrini kapsamında Türkiye'ye temin edilen silahlar savunma amacıyla olsa bile Amerika'nın izni olmadan kullanılamayacaktı. Bu durum, yapılan yardımın samimiyetine ve ilişkilerde tarafların bağımsızlık ilkesine gölge düşürüyordu.

Antlaşmanın beşinci maddesinde ise; antlaşma kapsamında verilen herhangi bir borç, kredi, hibe vb. yardımların başka bir devlete olan borçların ödemesinde kullanılmayacağı belirtilmişti.

Bu maddeler kapsamında yapılan yardımların hem askeri hem de ekonomik yönden bağımlı şekilde sürdürülmesi, söz konusu antlaşmanın girişinde zikredildiği gibi *“Türkiye'nin bağımsızlık ve hürriyetinin korunmasına yönelik olduğu”* beyanı ile çelişmekteydi. Ayrıca Türkiye'nin bu yardımlarla inşa edeceği ulusal güvenlik mekanizmasının işlevselliği ve geçerliliği sorgulanmaya mecburdu.

2.1.4. Antlaşmanın Önemi ve Türk Dış Politikasına Etkisi

Truman Doktrini kapsamında yapılan yardımların dayanağı olan 22 Mayıs Kanunu'nun geçerliği, Nisan 1948 itibariyle Ekonomik İşbirliği İdaresi (ECA) yoluyla Amerikan yardımları yapılmaya başlayınca sona ermişti. ECA'ya kadar geçen sürede Türkiye ve Yunanistan'a verilmesi öngörülen toplam 400 milyon doların miktarında bazı

²⁷⁹ “İşte Johnson'un Mektubu”, *Hürriyet*, 13 Ocak 1966, s. 1.

²⁸⁰ Armaoğlu, *Belgelerle Türk-Amerikan...*, s. 162.

kısıtlamalara gidilmişti. Toplamda 337 milyon dolarlık yardımın sadece 69 milyon doları Türkiye için harcanmıştı. Yunanistan'a verilen yardımın %59'u askeri yardım iken, Türkiye'ye yapılan yardımların tamamı askeri amaçlıydı.²⁸¹

Türkiye ve Yunanistan'a yapılan yardımlar 1949 yılına kadar sürecekti. 1947-1949 yılları arasında Türkiye'ye 152,5 milyon dolarlık yardım yapılmıştı. Bunun yaklaşık 5 milyon doları yol yapımına harcanırken geri kalanı hava, kara ve deniz kuvvetlerinin modernizasyonuna harcanmıştı.²⁸² Yardım bitiminde iki ülke Karşılıklı Güvenlik Kanunu (MSA) kapsamında çıkarılmıştı.

Dönemin Başbakanı Recep Peker'e göre; savaşa girmemesine karşın savaşın bütün sıkıntılarını hisseden Türkiye, Amerika'nın yapmış olduğu bu yardım ile ekonomik yönden nefes alacak ve Türk personeller Amerikan uzmanların tecrübelerinden yararlanacaktı.²⁸³ Amerika tarafından Türkiye'ye yapılan bu yardımın büyüklüğü elbette yadsınamazdı. Ancak yardımın maddi hacminin yanında, dönemin getirmiş olduğu ekonomik yük ve siyasi dengeler bakımından mahiyeti bir hayli anlamlıydı. Necmettin Sadak'a göre; Türkiye o dönemde 100 milyon dolarlık harp malzemesini kendi imkânları ile alacak kudrette değildi. Bunun yanında, bu paraya bu denli malzeme alınabilecek dünya piyasası da bulunmuyordu. Bu nedenle, yapılan yardımlar Amerika'nın Türkiye'ye verdiği önemini de ortaya koyuyordu.²⁸⁴ Bu önemin sadece Türkiye'nin jeopolitik konumundan değil aynı zamanda Türk ordusunun kabiliyetinden, komünizmin önünde

²⁸¹ Sander, *Türk-Amerikan...*, s. 47.

²⁸² Çağrı Erhan, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", (ed.) Baskın Oran, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt I: 1919-1980, 19. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, ss. 534-535.

²⁸³ Necmettin Sadak, "Dünya Siyasetinde Yüzyılın En Ehemmiyetli Dönüm Noktası", *Akşam*, 14 Mart 1947, s. 1.

²⁸⁴ Necmettin Sadak, "Türkiye'nin Siyasi Zaferi", *Akşam*, 3 Eylül 1947, s. 1.

durabilecek kuvvet olmasından ve ABD standartlarına ve modernleşmeye yatkın olmasından kaynaklandığı da söylenebilirdi.

Türkiye için bu yardım aynı zamanda siyasi bir zaferdi. Çünkü İkinci Dünya Savaşı sırasında yürüttüğü denge politikası nedeniyle savaş sonrası dönemde dış politikada yalnızlaşmıştı. Bu yardım ile Türkiye, Amerika'nın desteğini yakından hissetmiş, Amerika için ne derece kıymetli bir devlet olduğunu anlamış ve iç ve dış politikada güven kazanmıştı. Diğer taraftan bu yardım, Türkiye'nin dışarıda "Truman siyasetinin uygulayıcısı", "komünizm savaşçısı", "Amerikan politikalarının savunucusu", "Amerika'nın Ortadoğu'daki karakolu" gibi algılanmasına neden olmuştu.²⁸⁵ Özellikle bu tür yakıştırmalar, Sovyet radyo ve basınında yapılmaktaydı.²⁸⁶

Yardım kararının alınmasından duyduğu memnuniyeti dile getiren Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün 17 yıl sonra bu sefer ülkenin Başbakanı iken Johnson'ın uyarı niteliğindeki mektubunu alması, antlaşmalar yapılırken madde hükümlerinin askeri boyutlarına yetirince odaklanılmadığı ya da dönemin şartlarında daha çok iktisadi getirilere odaklanıldığı yorumu yapılabilirdi. Çünkü bu yardımdan sonra TSK, Amerikan yardımlarıyla donatılmış ve antlaşmadaki maddeler gereği "hareketsiz" bırakılmıştı. Türk hava, kara ve deniz kuvvetleri söz konusu antlaşma tarihine kadar Alman, Fransız, İngiliz, Çek ve Türk menşeli silah, mühimmat, araç ve gereçlere sahipti. Amerika ilk olarak, bu yapıya etki edecekti. Gerek Amerikalı uzmanların Türkiye'de verdiği gerekse

²⁸⁵ Sander, *Türk-Amerikan...*, ss. 60-61.

²⁸⁶ Necmettin Sadak, "Türkiye'nin Siyasi Zaferi", *Akşam*, 3 Eylül 1947, s. 1.

seçilen Türk askerlerinin Amerika’da aldığı eğitimler yolu ile Türk ordusu, mevcut doktrininden üniformasına, hatta yürüyüşüne kadar Amerikan etkisine girecekti.²⁸⁷

Soğuk Savaş yıllarında komünizm tehditti altında olan ülkelerin kaderi, Amerika’nın etkisinde kalmaktaydı. Amerika’nın bu liderliği üstlenmesi sahip olduğu kabiliyetten ziyade, hür dünyanın ona bu görevi atfetmesinden ileri geliyordu.²⁸⁸ Amerika’ya verilen bu görevden en çok rahatsız olan, Sovyetlerdi. Saldırı ve istila siyasetini “mistik bir ideoloji” haline dönüştürmüş olan Sovyetlerin,²⁸⁹ Amerika’nın liderliğinde bu yardımının başka devletlere de sıçramaması için daha az tehditkâr olması gerekiyordu. Nitekim Sovyetler, 1940’ların sonralarına doğru İran’da güçlenen Musaddık’ın liderliğindeki Milliyetçi Cephe’nin neden olduğu krizden istifade etmekten vazgeçmişti. Çünkü kendini Sovyet tehdidi altında hissedip bunu Amerika’ya ilan eden her devletin rahatlıkla Amerikan yardımlarını alacağını biliyordu.²⁹⁰ Buna neden olmak ancak Amerika’nın hedeflerine ulaşmasına yardımcı olmak demektir.

Blok etkileşimi içinde de olsa, bir alanda başka bir ülkenin artan etkisi, yardım alan ülkenin siyasi kararlarına da yansiyabiliyordu. Bu bakımdan 1947 sonrası dönemde Türk dış politikasında keskin değişikliği görmek mümkündü. Amerika yardımları öncesinde Arap devletleri ile uyumlu bir dış politika izleyen Türkiye, yardım başladıktan sonra Washington etkisinde bir tutum içine girmişti. Örneğin Türkiye, Arap-İsrail anlaşmazlığında önce tarafsız kalmış sonra da İsrail yanlısı politika izlemişti. İsrail’i ilk

²⁸⁷ Tunçkanat, a.g.e., ss. 144-147.

²⁸⁸ Charles O. Lerche, “The Crisis in American World Leadership”, *The Journal of Politics*, Vol. 28, No. 2 May 1966, s. 308.

²⁸⁹ Necmettin Sadak, “Türkiye’nin Siyasi Zaferi”, *Akşam*, 3 Eylül 1947, s. 1.

²⁹⁰ D.F. Fleming, “Can Pax Americana Succeed?”, *The Annals of American Academy of Political and Social Science*, Vol. 360, Latin America Tomorrow, July 1965, s. 130.

tanıyan ülkelerden biri olmuş, bu ülke ile ekonomik ilişkileri canlı tutmuş ve topraklarındaki Yahudilerin göçmesine izin vermişti.²⁹¹ Bu örneklerin sayısı, Türkiye'nin NATO'ya girmesiyle beraber ilerleyen yıllarda çoğalacaktı.

Sonuç olarak; Başkan Truman'ın Kongre'ye yaptığı öneri, BM'yi geri plana iten bir yaklaşım olarak görülmüş ve bu yönüyle eleştirilmişti. Ancak Yunanistan ve Türkiye'ye yapılan yardımlarla başlayan bu plan, ileride kurulacak olan NATO, Güneydoğu Asya Antlaşması Teşkilatı (SEATO) ve CENTO gibi milletlerarası kuruluşlara da ilham kaynağı olmuştu.²⁹² Yunanistan, Türkiye ve Yugoslavya'nın birlikte kurduğu Balkan Paketi'nde bu etkinin katkısı olduğu söylenebilirdi. Askeri, ekonomik ve politik çıkarlar arasında cereyan eden ittifaklar, Türk dış politikasının seyrini değiştirmeye kabildi. Kimileri tarafından Soğuk Savaş'ın başlangıcı olarak kabul edilen Truman Doktrini, Türkiye'nin yer alacağı kutubun belirlenmesine de etki etmişti. Çünkü Türkiye'nin güvenlik politikasının iktisadi yetersizlik nedeniyle gelecek ekonomik yardımlara bağımlı olarak şekillendiği söylenebilirdi.

2.2. Kuzey Atlantik Paketi Antlaşması (NATO); Nisan 1949

Soğuk Savaş zamanında yapılan askeri antlaşmaların belki de en nüfuz edici olanı NATO Antlaşması'ydı. Paketin kuruluşundan kısa bir süre sonra üyesi olan Türkiye'nin ulusal güvenliğine nasıl bir etki yaratıldığını ortaya koyabilmek için Türkiye'nin pakta kabul sürecini anlamak ve pakt şemsiyesi altında yapılan ikili antlaşmaları irdelemek gerekmektedir. Bu kapsamda öncelikle, Türkiye'nin Batı ittifakında yer almasının altındaki temel nedenleri değerlendirmek suretiyle, NATO üyeliği çerçevesinde yapılan

²⁹¹ Gönübol ve Ülman, a.g.m., s. 160.

²⁹² Sander, *Türk-Amerikan...*, s. 61.

diğer ikili antlaşmaların Türkiye'nin güvenliğine ilişkin etkisinin ortaya konulmasında fayda vardır.

2.2.1. Savaş Döneminde Türkiye'nin Tarafsızlığını Güçleştiren Diplomatik Gelişmeler

Atatürk'ün sulh anlayışı ile kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin temel prensibi, ülkenin toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını korumak ve diğer devletlere karşı dostane ilişkiler beslemektir. Bu doğrultuda 17 Aralık 1925 tarihinde Sovyetler ile saldırmazlık ve tarafsızlık antlaşması, 25 Mayıs 1928 tarihinde Afganistan ile dostluk ve işbirliği antlaşması, bundan beş gün sonra 30 Mayıs'ta İtalya ile tarafsızlık ve birbirinin aleyhine pakta girmeme taahhüdü, 17 Aralık 1929 tarihinde yine Sovyetler ile politik antlaşmalar yapmadan önce birbirlerine danışma taahhüdü, 5 Aralık 1932 tarihinde İran ile saldırmazlık ve tarafsızlık antlaşması, 9 Şubat 1934'te Balkan Antantı, 8 Temmuz 1937 tarihinde ise Sadabat Paktı imzalanmıştı.²⁹³

Cumhuriyetin ilk yıllarında imzalanan bu bağitların, dış politikada Türkiye'ye hareket alanı yarattığı söylenebilirdi. Ancak kısa bir süre sonra başlayan İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan kutuplaşmalar, Türkiye'yi dış politikada oldukça zor durumda bırakmıştı. Çünkü taraflar Türkiye'yi kendi kutbuna çekmenin yöntemlerini arıyordu. Bunun için “*Türkiye'yi harbe girmeye nasıl ikna edebiliriz? Eğer razı olursa ondan ne istenecektir?*” gibi soruların sorulduğu toplantılar yapılmaktaydı.²⁹⁴

Türkiye'nin bir müttefik olarak savaşa dâhil olması konusunda bir taraf girişimlerde bulununca, diğer taraf karşı hamleye geçiyordu. Nitekim Nisan 1939'da

²⁹³ Gürün, a.g.e., ss. 7-8.

²⁹⁴ A.g.e., s. 107.

İngiltere ve Fransa'nın Yunanistan ve Romanya'ya verdiği güvencenin Türkiye için de geçerli olduğunu açıklaması sonrası karşı hamle olarak Alman Hükümeti, Ankara Büyükelçisi olarak Franz von Papen'i göreve getirdi. Almanya, Türkiye'nin tarafsız kalması durumunda Almanya'nın her türlü yardıma hazır olduğunu belirtti. Fakat Türkiye, Almanya ile işbirliği yerine önce İngiltere ile aynı yıl 12 Mayıs'ta, sonra Fransa ile 23 Haziran'da karşılıklı yardım antlaşması imzaladı.²⁹⁵ Üstelik Türkiye bu adımı, 1925 Türk-Sovyet Antlaşması hükümlerine aykırı olarak Sovyetlere danışmadan atmıştı.²⁹⁶

Türk-Sovyet ilişkilerini olumsuz yönde etkileyecek bir başka adım da Sovyetlerden gelmişti. SSCB Dışişleri Bakanlığı görevine İngiltere ve Fransa ile işbirliğine sıcak bakan Maxim Litvinov yerine, Almanya ile işbirliğini onaylayan Vyacheslav Molotov'u atandı. Bu yeni anlayış ile 23 Ağustos 1939 tarihinde Sovyet Rusya ve Almanya arasında saldırmazlık antlaşması imzalandı. Sovyetlerle temas kurma niyetinde olan Türkiye'nin, bu gelişme karşısında, Sovyetlerle iyi ilişkileri yeniden tesisi etme konusundaki umudu azaldı.²⁹⁷ Fakat yeni bir Türk-Sovyet Paktı'nın imzalayarak Türk kamuoyu açısından baskıları azaltmak ve gergin uluslararası ortamı bir nebze dindirmek ümidiyle Saraçoğlu, Molotov ile görüşmek için Moskova'ya gitti. Türkiye'nin yakın dönemde İngiltere ve Fransa ile yaptığı paktlar nedeniyle açıklamalar isteyen Molotov ve Stalin, Saraçoğlu'na kritik sorular yöneltti. Sovyet liderler, Moskova'ya gelen Saraçoğlu'nu İngiltere ve Fransa'nın gönderdiği görüşündeydi. Almanya ile sürdürülen işbirliğine güvenerek Balkanlardan toprak koparma niyetinde olan Sovyetler, Boğazlarda söz sahibi olma peşindeydi. Tüm bu girişimler, Türkiye'yi zor durumda

²⁹⁵ Cemil Hasanlı, *Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru Türk-Sovyet İlişkileri 1939-1945*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2011, ss. 35-36.

²⁹⁶ Ahmet Şükrü Esmer ve Oral Sander, "İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası", (der.) Mehmet Gönlübol, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*, 8. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1993, s. 141.

²⁹⁷ Hasanlı, a.g.e., s. 38.

bırakma ve böylelikle savaşa dâhil olmasını sağlama çabasının bir parçasıydı. Öte yandan, Moskova ile temas halinde olan Almanya ise savaş zamanı tarafsız kalması için Türklerin ikna edilmesi gerektiğine inanıyordu. Almanya'nın Moskova Büyükelçisi von Der Schulenburg, görüşmelerde Türkiye'nin tarafsızlığını istemesi yönünde Molotov'a talebini iletmişti.²⁹⁸

Saraçoğlu'nun 1-16 Ekim arasında gerçekleşen Moskova görüşmesinden bir sonuç çıkmadı. Süreci dışarıdan takip eden ve bu sonucu kendileri açısından olumlu gören İngiltere ve Fransa, çok geçmeden 19 Ekim'de Türkiye ile Üçlü İttifak Antlaşması'nı imzaladı.²⁹⁹ Antlaşmanın Türkiye açısından ne anlam ifade ettiğine dair İnönü, Meclis konuşmasında şöyle belirtmişti:³⁰⁰

“19 Teşrinievvelde (Ekim’de) imza edilen (...) muahede de; hiçbir devletin aleyhine olmayarak, hiç olmazsa tesirimizin yetiştiği sahada beynelmilel sulh ve emniyete hizmet etmek suretiyle kendi emniyetimi masun tutmak gayesine matuftur. (...) Biz bu muahede ile harp fecayii içinde ıstırap çeken Avrupa’da bir emniyet mıntıkası tesisi suretiyle, bu facianın müstakbel ittisa ve inkişaflarına mani olmak gayesini görüyoruz. Muahedenin harekete geçmesi, bu meşru gayeleri çiğnemek isteyenlerin bulunmasıyla kaimdir. O ihtimal haricinde bizim müttefiklerle olan bağlarımız, hep beraber ilan etmiş olduğumuz yüksek ideal etrafındaki beraberliğimiz, diğer devletlerle normal ve dostane münasebetlerimizi ihlal edebilecek mahiyette değildir.”

Türkiye açısından savaş başlarında yaşanan zorluklar savaş sırasında da devam etti. Almanya'nın Sovyetlere saldırması sonrası iki devletin Türkiye'yi kazanma çabaları, Hitler'in İnönü'ye yazdığı mektup, Aralık 1941'de İngiltere ve Sovyet Rusya arasında yapılan Moskova Konferansı, Almanya'nın Türkiye Büyükelçisi Von Papen'e yapılan suikast girişimi, 19 Ocak 1943 tarihli Kazablanka Konferansı, 30 Ocak'ta Churchill'in

²⁹⁸ Esmer ve Sander, a.g.m., s. 142.

²⁹⁹ Hasanlı, a.g.e., ss. 50-51.

³⁰⁰ TBMM Yayınları, *İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920-1973*, (der.) Ali Rıza Cihan ve (haz.) Engin Karapınar, İkinci Cilt (1939-1960), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, No. 57, Ankara, 1993. s. 2.

Adana Konferansı, 17 Ağustos'taki Quebec Konferansı, 19 Ekim 1943 Moskova Konferansı, I. ve II. Kahire Konferansları, 5 Haziran 1944'te bazı Alman savaş gemilerinin boğazdan geçmesi, 1945 Yalta Konferansı'nda Sovyet Rusya'nın Montreux'yü yenileme talebi, 19 Mart 1945'te Sovyetlerin 1925 Türk-Sovyetler Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nı feshettiğini açıklaması gibi birçok diplomatik olaylar ve kararlar Türkiye'yi ulusal güvenliği konusunda düşünmeye ve eyleme geçmeye sevk etti.³⁰¹

1977-1980 yılları arasında Senatör olarak görev yapan Metin Toker, Meclis'te yaptığı bir konuşmada, İnönü'nün Churchill ile yaptığı Adana Konferansı'na ve Roosevelt ve Churchill'in de bulunduğu Kahire Konferansı'na ait anılarını kendisine anlattığını belirterek Türkiye'nin savaşa dâhil olması için “*dosttan, düşmandan tazyik geldiğini*” ifade etmişti.³⁰² Nihayetinde Türkiye için gerek savaş öncesinde gerekse savaş sırasında tarafsız kalmasını güçleştirecek diplomatik gelişmeler, dönemin siyasi liderlerini ülkenin güvenliği konusunda temkinli olmaya sevk ediyordu.

2.2.2. Savaş Sonrası Türkiye'nin Diplomatik Yalnızlığı ve Sovyet Tehdidi

İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin yapmış olduğu saldırmazlık antlaşmalarına ve ulusal endişelerine bakarak bütünüyle tarafsız kaldığını söylemek mümkün değildi. Ancak, itinayla izlediği denge politikası sayesinde Türkiye savaş dışı kalmayı başarabilmişti.³⁰³ Çünkü Türk Hükümeti kendi kapasitesini ve imkânlarını iyi tanıyan, savaş halinde olan iki tarafla da diplomaside uzlaşan ve egemenliğinden taviz

³⁰¹ Esmer ve Sander, a.g.m., ss. 160-181.

³⁰² **TBMMTD**, B.T., T.Y. 19, C. 19, B. 2, 23 Ocak 1980, s. 69.

³⁰³ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Dış Siyaseti ve Askeri Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, Birinci Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 653.

vermeyen bir anlayışla çatışmanın içinde yer almamıştı. Türk Kurtuluş Savaşı'ndaki askeri başarıları ve 1923 Lozan Barış Antlaşması gibi ciddi konularda diplomasi deneyimi olan İnönü'nün izlediği dış politika, ülkeyi savaştan uzak tutmayı başarmıştı. Fakat savaş sonrası dönemde ortaya çıkan uluslararası kutuplaşma sürecinde, ülkenin yalnız kalmasının da önlenmesi gerekiyordu.³⁰⁴

17 Temmuz - 2 Ağustos 1945 tarihleri arasında toplanan Potsdam Konferansı'nda Sovyetlerin Türkiye'den toprak talebine karşılık Amerika'nın bu konunun iki ülke arasında halletmesi gereken konu olduğunu söylemesi, Türk Hükümeti'ni hayal kırıklığına uğratmıştı.³⁰⁵ Amerika'nın bu tavrını savaş sonrasında ordularını terhis etme ve kendi içine dönme planına bağlayan Abdi İpekçi bir yazısında şöyle diyordu:³⁰⁶

“Savaş bitince Amerika, ordularını terhise, kendi içine dönmeye hazırlanmıştı. Bu niyeti o kadar kuvvetliydi ki, Doğu Avrupa ülkelerinin birer birer Sovyet hegemonyası altına girmesi, savaş ekonomileri çökerek çıkmış Batı Avrupa'da karışıklıkların belirmesi, Yunanistan'da iç harbin patlak vermesi, Sovyet birliklerinin anlaşmaya rağmen İran topraklarından ayrılmaması ve İran Azerbaycanı'nda bağımsızlığını ilan ederek kukla hükümet kurdurması ve nihayet Moskova'nın Türkiye'den toprak, Boğazlarda üs isteğinde bulunması gibi olaylarla başlangıçta seyirci kaldı. O kadar ki, mesela Sovyet notası üzerinde Amerika'dan yardım isteyen Türk heyetlerine Washington'da verilen cevap 'Mesele çıkarılmaması ve Ruslarla uzlaşılması' tavsiyesinden ibaret kalıyordu.”

Bu dönemde Amerika, Sovyetlerin Türkiye'ye karşı saldırgan bir tutum içinde olacağını düşünmüyordu ve hala bu bölgede İngiltere'nin geleneksel hâkimiyetinin

³⁰⁴ Cemil Koçak, “Siyasal Tarih (1923-1950)”, (ed.) Sina Akşin, *Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Cem Yayınevi, İstanbul, 2008, ss. 209-210.

³⁰⁵ Gönübol vd., a.g.e., s. 195.

³⁰⁶ Abdi İpekçi, “Türk-Amerikan İlişkilerinde Durum: Yardım ‘Tahakküm’ Aracı Oluyor...”, *Milliyet*, 18 Mayıs 1970, s. 11.

devam ettiğine inanıyordu. Ayrıca ABD’li yetkililer, 1946’lara kadar Sovyetler ile bir uzlaşmaya varabileceği umudunu taşıyordu.³⁰⁷

Savaşın sonuna doğru Türk-Sovyet ilişkileri gerilmeye başlamıştı. Bunun nedenlerinden biri, Türkiye’nin içi silah yüklü iki Alman gemisini “ticaret gemisi” adı altında boğazlardan geçirip Romanya’ya gitmesine izin vermesiydi. Üstelik bunu Almanya’nın deniz ataşesinin sözüne itimat ederek yapmıştı. Bu durum bu söze riayet eden Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu’nun istifası ile sonuçlanmıştı. Diğer bir neden ise, Sovyet Rusya’nın telkinlerine rağmen Türkiye’nin Almanya’ya savaş ilan etmeye yanaşmaması ve denge politikasını sürdürmesiydi. Sovyetlerin ve İngiltere’nin baskılarına rağmen Türkiye’nin çekimser davranması Sovyetlerin güvenini tam sağlamıyordu. Bunların yanında Sovyetler 5 Eylül 1944 tarihinde Bulgaristan’a karşı savaş başlatınca, Türkiye Kızıl tehdidin sınırına kadar geldiğini anladı.³⁰⁸ Bu gelişmelerden sonra Türk-Sovyet ilişkilerinde güven ortamını sağlamanın artık daha güç duruma geldiği söylenebilirdi.

Sovyetlerin Türkiye üzerindeki emelleri, Molotov’un 19 Mart 1945 tarihinde Türk Büyükelçisi Selim Sarper’i çağırarak 7 Kasım’da sonlanacak olan 1925 Türk-Rus Antlaşması’nı uzatmayacaklarını söylemesiyle ete kemiğe bürünmüştü.³⁰⁹ Moskova, yeni bir antlaşma yapma ihtimalini, Kars ve Ardahan’ın Sovyetlere iadesi ve Boğazların ortak denetimi şartına bağlıyordu.³¹⁰ Bu istekler iki devlet arasında Soğuk Savaş’ın fitilini

³⁰⁷ Selin M. Bölme, *İncirlik Üssü ABD’nin Üs Politikası ve Türkiye*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 157-158.

³⁰⁸ Hasanlı, a.g.e., ss. 107-109.

³⁰⁹ “Türk-Rus Muahedesi”, *Tanin*, 22 Mart 1945, s. 1 ve 2.

³¹⁰ Koçak, “Siyasal Tarih (1923-1950)”, s. 211.

ateşlemişti. Bu durumu Agah Oktay Güner (MHP, Konya Mv.) Meclis'te şöyle dile getirmişti:³¹¹

“Sovyetler Birliği, 20 yıldan beri dostane münasebetler içerisinde bulunan Türkiye'nin kendisine Boğazlarda üs vermemesini, kendisiyle birlikte Boğazların savunulması talebinin kabul edilmemesini 'Artvin'i, Kars'ı, Ardahan'ı gerekirse kanımızla koruruz' cevabını alması karşısında derhal Doğu sınırlarımıza büyük yığınaklar yaptı ve iki devlet arasında Soğuk Savaş başlamış oldu.”

Güçlü azmine rağmen Türkiye'nin bu tehlikeyi Amerikan desteği olmadan bertaraf etmesi oldukça güçtü. Savaş boyunca Batılı müttefiklerin Türkiye'yi savaşa dâhil etme yönündeki tazyiki izlenen denge politikasıyla geçiştirilse de artan Sovyet tehditlerine karşı Batı'nın desteğini aramak kaçınılmaz olmuştu. Böyle bir durum, Türkiye'nin aktif tarafsızlık politikasından bir an evvel çıkması gerektiği gerçeğini ortaya koymaktaydı.

2.2.3. Türkiye'nin Batı İttifakında Yer Alması

Soğuk Savaş döneminde Türkiye açısından güvenlik meselesi daha da elzem bir hale dönüştükçe meselenin ekonomik yükü de ortaya çıkmıştı. O sırada Amerika, Sovyetlerin en yakın nüfuz alanı olan Avrupa'yı ekonomik yardımlarla kuşatmaya çalışıyor ve birlikte hareket etme faaliyetlerini doğrudan ya da dolaylı olarak destekliyordu. Avrupa'ya yapılan yardımlar kapsamında Türkiye ise Amerika'dan gelen askeri ve ekonomik yardımlardan payını alabilmek için hibe ve kredilere ihtiyacı olduğunu her fırsatta dile getiriyordu. Truman Doktrini dâhilinde askeri ve ekonomik hibeler alan Türkiye'nin eli bir nebze rahatlasa da temin edilen askeri teçhizatın yedek parçaları için yine Amerika'ya müracaat edilecekti. Yani yardımlar sağlandıkça Türkiye

³¹¹ TBMMTD, B.T., T.Y. 19, C. 19, B. 2, 23 Ocak 1980, s. 75.

her gün Amerika'nın eksenine biraz daha yaklaşıyordu.³¹² Ancak Türkiye'nin Batı tercihi, ülkeye ekonomik getiriler sağlıyor olsa da tabiiyetinden doğan ödev ve sorumlulukların dış politikada manevra alanını daralttığı söylenebilirdi.

“Tarafsızlık, Türkiye açısından hala iyi bir seçenek olabilir mi?” sorusu tartışmaya açıktı. Fakat tarafsız bir ülke jeostratejik önemi olmayan, uluslararası politikalara tesiri bulunmayan, kışkırtıcı bir politika izlemeyen ya da dışarı bağımlılığı az, askeri ve ekonomik açıdan kendi kendine yetebilen bir ülke olabilirdi.³¹³ Türkiye ise bu tanımların çoğuna uymuyordu. Çünkü Türkiye jeostratejik konumu nedeniyle dünya coğrafyasında önemli bir yer tutuyordu. Diğer yandan dönemin iktisadi şartlarında kendi kendine yetebilen bir ülke konumunda değildi. Kendisinden daha güçlü bir devletten gelen tehlikeyi bertaraf etmesi için başka bir büyük güç ile ittifak kurmalıydı. Bu nedenle Türkiye'nin taraf olması kaçınılmaz bir sonuçtu.

Türkiye'nin Batı ittifakında yer almasının sebebini sadece Türkiye'nin mecburi durumuyla açıklamak yetersizdi. Amerika açısından ele alınacak olursa, Sovyetlerin yayılımına engel olmak ve Ortadoğu'daki ulusal çıkarlarını muhafaza edebilmek için Türkiye kaderine teslim edilmemeliydi. Çünkü İkinci Dünya Savaşı'nda, modern koşullara uyumlu güvenlik sistemleri bulunmayan ülkelerin sonunun yakın olduğu kanıtlanmıştı.³¹⁴ Robert Rothstein *güçlü ülkeler (great powers)* ile *zayıf ülkeler (small powers)* arasındaki ayrımı yaparken; zayıf ülkeleri, kendi başlarına güvenliğini

³¹² Faruk Sönmezoğlu, *Soğuk Savaş Döneminde Türk Dış Politikası 1945-1991*, Der Yayınları, İstanbul, 2016, s. 33.

³¹³ Uslu, a.g.e., s. 18.

³¹⁴ Annette Baker Fox, “The Power of Small States: Diplomacy in World War II”, (ed.) Christine Ingebritsen vd., *Small States in International Relations*, University of Washington Press, 2006, s. 39.

sağlayamayan, güçlü ülkelerin yardımına ve imkânlarına bel bağlayan ve bu alandaki yetersizliği uluslararası politikada diğer ülkelere bilinen ülkeler olarak tanımlamaktaydı.³¹⁵ Üstelik güçlü ülkeler, bu zayıf ülkeleri diğer güçlü ülkelerin üzerinde hâkimiyet kurabilmek ve gerektiğinde kendine manevra alanı oluşturabilmek için bir piyon ya da obje olarak görmekteydi.³¹⁶ Amerika'nın Türkiye'yi Batı ittifakında görmek istemesinin temelindeki realist düşünce de pekâlâ bu olabilirdi.

İki ülke arasında yaşanan bazı gelişmeler vardı ki iyi ilişkilerin sembolü olarak tarihte yerini korumaktaydı. Bunlardan birisi Missouri Zırhlısı idi. Amerika'nın Türkiye Washington Büyükelçisi Münir Ertegün'ün naaşını alışılmışın dışında üst bir protokolle harp gemisi Missouri ile 5 Nisan 1946 günü Çanakkale Boğazı'ndan geçerek İstanbul'a getirmesi, Türkiye'de ve tüm dünyada yankı uyandırmıştı.³¹⁷ Aynı gün ABD Başkanı Truman, Chicago'da Ordu Günü münasebetiyle verdiği nutukta yeni dönem Amerikan dış politikası izlencesini ve Yakın Doğu ve Ortadoğu'nun öneminden bahsederek büyük devletlerin bu coğrafyalar için ani bir çatışmaya girebileceğini vurgulamıştı.³¹⁸

Bu nedenle Sovyetlerin güdümüne giren bir Türkiye, yeni dönemde Amerika'nın dış politika hedeflerinin gerçekleşmesini zorlaştırabilirdi. Boğazların, dolayısıyla Ege ve Akdeniz'in, önemli ticaret yollarının, petrol yataklarının bulunduğu Ortadoğu'nun hâkimiyetine giden köprü Türkiye idi. Öte yandan Türkiye, kolaylıkla elde edilecek bir ülke de değildi. Ancak ekonomik yardım edilmez ise kendini toparlayamayabilirdi. Bu nedenle Türkiye'nin Batı ittifakının bir parçası olması iki tarafın çıkarlarına uygun

³¹⁵ Robert O. Keohane, "Lilliputians' Dilemmas: Smaill States in International Politics", (ed.) Christine Ingebritsen vd., *Small States in International Relations*, University of Washington Press, 2006, s. 56.

³¹⁶ Fox, a.g.e., ss. 39-40.

³¹⁷ "Welcome Missouri", *Son Posta*, 5 Nisan 1946, s. 1.

³¹⁸ "Truman mühim bir nutuk söyledi", *Son Posta*, 5 Nisan 1946, s. 1 ve 7.

görünyordu. Gerek askeri gerekse ekonomik yardımları alarak Demir Perdeye karşı hür devletler ittifakında yer alan Türkiye, devam eden iş birliğini sağlamlaştırmak ve yardımların devamlılığını sağlayabilmek için Atlantik Paktı'nda kendine yer bulması gerekiyordu.

2.2.4. Kuzey Atlantik Paktı'nın Kuruluşu

Bazı Batı Avrupa ülkeleri ve Kuzey Amerika ülkeleri 1945 sonrası dönemde Sovyetlerin tutumuna endişe ile yaklaşmışlardı. Batılı ülkeler savaş sonrasında söz verdiği üzere kuvvetlerini azaltma yoluna gitseler de Sovyetler, ordusunun konuşlandığı noktalarda kalmaya devam etmişti.³¹⁹ İdeolojisini Doğu Avrupa'dan yayarak ilerleyen Sovyet rejimi, 1947 sonrası dönemde Türkiye'nin de içinde bulunduğu Avrupa ülkelerine yönelik tehditlerini arttırmıştı. Savaş zamanı müttefiklerinin komünizm korkusunu yok etmek için lağvettiği Komünist Enternasyonal'in (Komintern) yerine, Ekim 1947'de Komünist Enternasyonal Bürosu'nu (Kominform) kuran Sovyetlerin ideolojisini güçlendirme girişimleri Avrupa'yı ister istemez endişelendiriyordu.³²⁰ Şubat 1948'de Çekoslovakya'da gerçekleşen komünist darbe ile ülkeyi dizayn etmeye çalışan Sovyetlere karşı ilk uluslararası önlem, 17 Mart 1948'de imzalanan Bürüksel Antlaşması ile kurulan ve ileride NATO'nun kurulmasına kaynaklık edecek olan Batı Avrupa Birliği (BAB) olmuştu.³²¹ Avrupalıların bu tür girişimleri sonucunda NATO'nun kurulduğuna dair Necmettin Erbakan (MSP, Konya Mv.) Meclis'te şöyle bir açıklama yapmıştı:³²²

“Bu (BAB), Batı Avrupa'nın Amerikan hegemonyasından kendisini kurtarma çalışmasıdır. (...) Bilhassa De Gaulle'de şahsiyetini bulan bir düşünce tarzıyla

³¹⁹ Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı, *NATO El Kitabı*, 50. Yıldönümü Sayısı, Basın ve Enformasyon Bürosu, Bürüksel, Belçika, 1998, s. 25.

³²⁰ Gönübol vd., a.g.e., s. 223.

³²¹ Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı, a.g.e., s. 26.

³²² **TBMMTD**, B.T., T.Y. 19, C. 19, B. 2, 23 Ocak 1980, ss. 50-51.

Batı Avrupa, Amerikan hegemonyasından kendisini kurtarmak için yola çıktı; Ortak Pazar bunun en açık delilidir. Batı Avrupa böylesine yola çıkınca o zaman Amerika artık Batı Avrupa'ya bir uşak muamelesi yapamayacağını, bunlarla oturup eşit şartlarda bir NATO anlaşması yapması lazım geldiğini idrak etti ve bir NATO anlaşması yapıldı.”

4 Nisan 1949 tarihinde askeri birliktelik için Washington'da bir araya gelen Amerika, Kanada, İngiltere, Belçika, Fransa, Danimarka, Hollanda, İtalya, İzlanda, Norveç, Portekiz ve Lüksemburg Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı (NATO)'nı kuran antlaşmayı imzaladılar.³²³ Kuzey Atlantik Paktı Antlaşması, NATO'nun hukuki belgesi olup toplamda on dört maddeden oluşmaktaydı.

Antlaşmanın giriş metninde belirtildiği üzere; Atlantik Paktı, BM'nin hedefleri doğrultusunda hareket eden, demokrasiyi, birey ve millet hürriyetini benimseyen, hukukun üstünlüğüne inanan, ulusların ortak miraslarını koruma arzusunu sahip, barış ve güvenliği sağlama uğruna ortak müdafaa gayreti içinde olan ülkelerin mutabık kaldığı bir antlaşmaydı. BM Antlaşması'na riayet ederek bu antlaşmaya imza atan devletler, milletlerarası ihtilafları yine milletlerarası güvenliği tehdit etmeyecek şekilde barışçıl yollarla çözmeyi taahhüt etmekteydiler (*1. madde*). Taraflar, uluslararası mali politikalarındaki farklılaşmanın önüne geçmek ve var olanları ortadan kaldırmak gayesiyle aralarında iktisadi işbirliğine yöneleceklerdi (*2. madde*). Daha da ötesinde karşılıklı güvenin temini için, üyeler aralarında karşılıklı yardımlaşma suretiyle silahlı saldırılara karşı birlikte hareket etme gayreti göstereceklerdi (*3. madde*). Bu hüküm dayanarak ileri tarihlerde taraflar aralarında ikili antlaşmalar imzalayacaklardı. Taraflardan biri mülki ve siyasi istiklalini tehdit altında hissederse taraflar bir araya gelip bu konuyu istişare edeceklerdi (*4. madde*).

³²³ **TBMMTD**, D. 9, Y.Y. 3, C. 13, B. 41, 18 Şubat 1952, S. Sayısı: 110, ss. 2-3.

Antlaşmanın en önemli maddelerinden biri olan ve paktın kurulma amacını içeren beşinci madde gereğince; taraflardan birine yönelecek silahlı bir saldırı tüm taraflara yapılmış sayılacak ve BM Antlaşmasının 51. maddesi gereği bireysel veya kolektif olarak karşı müdafaa hakkı meşru sayılacaktı. Her türlü saldırı neticesinde alınan tüm tedbirler Güvenlik Konseyi'ne arz edilecek ve milletlerarası barış ve güvenirliliği idame ettirme gayretiyle alınmaya çalışılacaktı. Bu hüküm, taraflardan herhangi birine savaş ilan eden bir ülkenin paktın tüm üyelerine savaş açması anlamına geliyor ve taraf devletlere toplu müdafaa imkânı tanıyordu.

Paktın coğrafyası, yani tarafların savunacağı alan, altıncı maddede ortaya konulmuştu. Ayrıca paktın aldığı kararlar Güvenlik Konseyi'nin mesuliyetine halel getirmeyecekti (7. madde). Tarafların aralarında ya da başka devletlerle yaptıkları antlaşmalar, bu paktın amaçlarına ters düşmeyecekti (8. madde). Antlaşma, Kuzey Atlantik Bölgesi'nin güvenliğine katkı sağlayacak diğer Avrupa ülkelerin iltihakına da kapıyı açık bırakmıştı (9. ve 10. maddeler). Öte yandan söz konusu antlaşma, üye devletlere 20 yılın sonunda ve ABD Hükümetine bildirmek suretiyle bildiri tarihinden itibaren bir (1) yıl sonra paktan ayrılabilme imkânı vermekteydi (8. madde).

Cihad Baban'ın (DP, İzmir Mv.) Meclis'te aktardığına göre; NATO gibi Batı ittifakı askeri birlikteliğinin gerekliliği konusunda, dönemin Fransız Dışişleri Bakanı Robert Schuman şu sözleri sarf etmişti: ³²⁴

“Bizi dünyayı ikiye ayırmakla itham ediyorlar. Unutuyorlar ki, Doğu Avrupa'yı daha 1947'de onlar bizden ayırmışlar ve birçok memleketleri Rusya'nın peyki haline getirmişlerdi. Ancak bundan sonradır ki, Batı Avrupa uyandı ve komünizmin yayılmasını önlemek maksadıyla, bir Batı Avrupa Devletleri Anlaşmasını Brüksel'de yaptı. Fakat anlaşmaya dâhil olan memleketler tecavüzü önleyecek kadar kuvvetli değildiler. Onun için Amerika'nın yardımına ihtiyaç

³²⁴ TBMMTD, D. 9, Y.Y. 3, C. 13, B. 41, 18 Şubat 1952, s. 334.

hissedildi ve Atlantik Paktı vücut buldu. Üçüncü Dünya Harbini önleyecek vasıta, yalnız Atlantik Paktı'dır.”

Yine dönemin önemli diplomatlarından İngiltere Dışişleri Bakanı Bevin; “*Eğer bu Atlantik Paktı'nı Birinci Dünya Harbinden sonra kurmuş olsaydık İkinci Dünya Harbi olmazdı.*” diyerek paktın milletlerarası sulhu sağlama konusundaki önemine dikkat çekmişti.³²⁵

Böylesine önemli bir paktın şemsiyesi altında yer alan Türkiye, ulusal güvenlik sorunlarına küresel çapta çözümler bulabilir ve paktan sağlanacak yardımlarla askeri kabiliyetini geliştirebilirdi. Ayrıca NATO üyeliğiyle birlikte uluslararası güvenlik sisteminde aktif rol oynayabilirdi.

2.2.5. Türkiye'nin NATO'ya İltihakı

Soğuk Savaş döneminde hâkim olan realist yaklaşıma göre, Türkiye kendisine yönelen tehditlere karşı koyabilmek ve sınırlarını güvence altına alabilmek için güvenlik gücünü arttırmalıydı.³²⁶ Bu döneme damgasını vuran “Stalin'in Rüyası” Türkiye'yi güvenlik arayışı içine itmişti. Kendi başına topraklarına yönelen tehdidin önüne geçemeyeceğini düşünen Türkiye, Amerika'dan gelen yardımlara talip olmuştu. Henüz NATO kurulmadan, 1947'de başlayan askeri malzeme yardımları ile ordusunu modernize etmeye çalışmış ve gelen malzemelerin kullanımına dönük teknik yardımlar sayesinde Türk ordusunun sistemi Amerikan sistemine uydurmaya başlamıştı.³²⁷ Kendisine yönelen tehditler karşısında daha kaslı durabilmek, yardımları daha düzenli, daha adil ve daha az

³²⁵ TBMMTD, D. 9, Y.Y. 3, C. 13, B. 41, 18 Şubat 1952, s. 334.

³²⁶ Tarık Oğuzlu, “Turkey and NATO”, *Adam Akademi*, Vol. 3/1, 2013, s. 2.

³²⁷ Abdi İpekçi, “Amerikan Üsleri”, *Milliyet*, 5 Temmuz 1969, s. 1.

boyun eğerek alabilmek için Türkiye, pakt düzeyinde müttefiklerinin askeri sistemine uyum sağlamalıydı.

İngiltere Dışışleri Bakanı Bevin, Dışışleri Bakanı Necmettin Sadak ile yaptığı görüşmeyi İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi David Kelly'e aktardığı 14 Şubat 1949 tarihli raporunda; silah sanayisinin pahalılığına değinerek benzer düşünen ülkelerin bir araya gelip toplu bütçe oluşturması gerektiğinden ve bunu Amerika ve Batı Avrupa'nın birlikte çalışarak kurulması planlanan pakt çatısı altında yapılabileceğinden bahsetmişti. Sadak ise son on yılda savunma üzerine %50 oranında harcama payı ayırdıklarını belirterek paktın sonucunu sabırsızlıkla beklediğini söylemişti. Sadak, Türkiye ve Yunanistan gibi pakt coğrafyası dışında kalan ülkelerin durumunun ne olacağını sorunca Bevin; İtalya dâhil pakt dışında kalan ülkelerin üye olmaması gerektiğinden yana olduğunu açıkça belirtmişti. Çünkü Bevin, paktın genişlemeden önce çekirdeğinin ve kaynaklarının tamamıyla yerine oturması gerektiğine inanıyordu. Sadak ise *Demir Perde* ile bölünmüş olan Avrupa'ya başka bir sınır yaratarak bölmenin doğru olmayacağını ve Türkiye'nin de İtalya ile aynı durumda değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmişti.³²⁸

Aynı şekilde 12 Nisan 1949'da ABD Dışışleri Bakanı Acheson ile Türk Dışışleri Bakanı Sadak görüşmesinin anlatıldığı tutanağa göre; Sadak, (1) NATO üyeliği konusunda Türkiye'nin istekliliğini, (2) Kuzey Atlantik coğrafyasında yer almayan İtalya'nın üyeliği mümkün ise Türkiye'nin önüne coğrafya engelinin şart koşulmaması gerektiğini, (3) NATO üyesi olmasa bile alternatif bir oluşum olarak Doğu Akdeniz Paktı kurulacaksa Türkiye'nin bu oluşumda da yer alma istekliliğini ve (4) ülkesine dönüşte Türk halkına ve Meclisine olumlu bir açıklama yapabilmek için güzel haberleri duymak

³²⁸ NA, "Conversation between the Secretary of State and the Turkish Foreign Minister: Effect on the International Situation of the Atlantic Pact", *Turkey*, Ref. No. FO 800/507, 14 February 1949, ss. 33-37.

istediğini belirtilmişti. Acheson ise, Türkiye'nin NATO'ya hemen üye olması mümkün olmasa bile Sovyetlerin 1945'te başlayan tehditlerinden Başkan Truman ve ekibinin haberdar olduğunu, Türkiye'nin bu durumu üzerinde çalışıldığını ve Türkiye'nin güvenliğinin Amerika'nın çıkarlarına hizmet ettiğini açık bir şekilde dile getirmişti. Ayrıca, Akdeniz'den gelecek tehditlerin önüne geçebilmek için Fransa'nın arka kapısı olan İtalya'nın üyeliğini özellikle Fransız Hükümeti'nin istediğini belirtmişti. Doğu Akdeniz Paktı gibi alternatif oluşumlardan ziyade, NATO'daki taşlarının tam olarak oturmasını beklemenin daha doğru olacağını da eklemişti. Türk halkına ve Meclisine açıklama yapmak için de; Amerika'nın Hiroşima bombardımanından sonra dış politikada ilk iş olarak Türkiye üzerinde durulduğunu, kendisinin bu konuda günlerce çalıştığını, şimdiye kadar yapılan Truman ve Marshall yardımlarının Amerika'nın Türkiye'ye verdiği önemi gösterdiğini ve bir saldırı söz konusu olduğunda daima Türk halkının yanında olacağından şüphe edilmemesi gerektiğini belirtmişti.³²⁹

Türkiye'nin olası NATO üyeliği iki taraf için de pek çok anlama geliyordu. Türkiye'nin öncelikle topraklarına yönelen tehditleri bertaraf etmesi için güvenlik sistemini güçlendirmesi gerekiyordu. NATO üyeliği ile birlikte alacağı maddi, donanımsal ve teknik destekler ile daha güçlü bir güvenlik sistemine sahip olabilirdi. Türkiye'nin ulusal güvenlik sistemini NATO ile eş güdümlü hale getirmesi, paktı kuran antlaşmanın beşinci maddesi gereği düzgün işleyen bir toplu savunma kabiliyetine sahip olması demekti. Ayrıca Atatürk döneminden beri süregelen modernleşme ülküsü, batı güvenlik sistemiyle daha sağlam bir vücuda bürünebilirdi. Diğer yandan Türkiye'nin

³²⁹ **FRUS**, 1949, The Near East, South Asia, and Africa, Vol. VI, Doc. No. 1146, 12 April 1949, Secretary's Memoranda, Lot 53 D 444, ss. 1647-1653.

jeopolitik konumu, bu dönemde Sovyetleri çevrelemek ve caydırma konusunda Amerika için önemli bir yere sahipti. Güçlü ordusuyla müttefik bir Türkiye, Amerika'nın manevra kabiliyetini genişletebilirdi. Akdeniz'in ve Ortadoğu'nun güvenliği ve kontrolü açısından Türkiye'nin NATO'ya üyeliği Amerika için elzemdi.³³⁰

TBMM'de ise NATO'ya üyelik konusunda partiler hem fikir sayılırdı. Adalet Partisi (AP) Hükümeti Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, Meclis'te yaptığı bir konuşmasında NATO üyeliğinin önemini ve Meclis içindeki farklı partilerin bu konuda tek ses olmalarının sebebini şöyle dile getirmişti:³³¹

“Bir memleketin güvenliği, her şeyden evvel, o memleketi çevreleyen ve günün birinde muayyen şartlar altında fiili bir tehdit veya tecavüz vasıtası olarak kullanılabilecek askeri kudretin karşılanabilmesi imkânına bağlıdır. (...) Türkiye'nin NATO ittifakının bir üyesi olmasının ve bu politikanın siyasi partilerimizin, bir istisna hariç, hepsi tarafından desteklenmesinin sebebi budur.”

Ancak, Türkiye'nin bu konuda tek ses olması pakta üyelik için yeterli değildi. NATO müttefikleri Türkiye'nin üyeliği konusunda ikileme düşmüştü. NATO'nun Doğu Akdeniz'e genişlemesi mi, yoksa NATO şemsiyesi altında Akdeniz Paktı kurulması mı gerektiği sorusu müttefikler arasında görüş farklılığına neden olmuş ve bunun sonuçlanması epey süre almıştı. Nihayetinde, ayrı bir Akdeniz Paktı oluşturulmasındansa NATO'nun Yunanistan ve Türkiye'nin muhtemel müttefikliğinin Doğu Akdeniz'i güvenli hale getirebileceği fikri ağır bastı. Türkiye bu müttefikliğe çoktan hazırды. Çünkü

³³⁰ Oğuzlu, a.g.m., ss. 2-3.

³³¹ Millet Meclisi Tutanak Dergisi (MMTD), D. 2, C. 25, B. 46, 20 Şubat 1968, s. 481.

Amerikan politikalarını en iyi uygulayan devletlerden biri Türkiye idi. Sadak'ın tabiriyle; “*Türkiye, Amerika için bir müttefikten daha fazlasıydı.*”³³²

Atlantik Paketi'na taraf devletler, 14 Eylül 1951'de Ottawa'daki zirvede Türkiye'yi pakta almaya karar verdi. 17 Ekim 1951 tarihinde Londra'da tekrar bir araya gelen üyeler, antlaşmanın beşinci maddesinin Türkiye Cumhuriyeti topraklarını da kapsamı için altıncı maddenin tadil edilmesine karar verdi.³³³ Bunun için bir protokol hazırlandı. Londra'da düzenlenen bu protokolün ilk maddesine göre; Amerikan Hükümeti, pakta taraf olan tüm devletler namına Türkiye ve Yunanistan'a katılım daveti gönderecek ve karşılık olarak bu iki devlet katılım belgelerini yine ABD Hükümetine vererek paktın onuncu maddesine uygun şekilde antlaşmaya taraf olacaktı. Türkiye'nin katılımı ile antlaşmanın altıncı maddesi tadil edilerek paktın coğrafya hâkimiyeti genişletildi. Daha öncesinde; “*Taraflardan birinin Avrupa ve Kuzey Amerika'daki ülkesine Fransa'nın Cezayir vilayetlerine, (...) Avrupa'daki işgal kuvvetlerine, Kuzey Atlantik Bölgesinde Seretan Medarının kuzeyinde olup Taraflardan birinin hakkı kazasına tabi bulunan adalara veya (...) gemi veya uçaklarına (...)*” diyerek bahsi geçen coğrafyanın etki alanı Türkiye ve Yunanistan ile yapılan ortak protokolde “*Türkiye Ülkesi*” eklenerek genişletilmişti (*Protokol, 2. madde*). Resmi olarak üyelik ise üye devletlerinin tümünün onayı sonrası gerçekleşecekti (*Protokol, 3. madde*).

Her üye ülke iç mevzuatlarına uygun olarak onayladıktan sonra 13 Şubat 1952 tarihinde Türkiye, Kuzey Atlantik Antlaşması'na katılım antlaşmasını imzaladı.³³⁴ Daha

³³² Türkaya Ataöv, *N.A.T.O. and Turkey*, Publications of the Faculty of Political Science of the University of Ankara, Sevinç Printing House No:306, Ankara, 1970, ss. 103-104.

³³³ Kasım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi TBMM-IX. Dönem 1950-1954*, IV. Cilt, TBMM Vakfı Yayınları No:23, Ankara, 2000, s. 4013 ve **TBMMTD**, D.9, Y.Y. 3, C. 13, B. 41, 18 Şubat 1952, S. Sayısı 110.

³³⁴ **RG**, S. 8038, 19 Şubat 1952; Kan. No. 5886, 18 Şubat 1952.

önceden gerek ekonomik yönden, gerek askeri malzeme tedariki yönünden ve gerekse diplomasi masasında Amerika tarafından desteklenen Türkiye, üyelikle beraber NATO bünyesi içinde hak sahibi olarak destek alabilecekti. Bu sayede Türkiye'nin uluslararası itibarı yükselecek ve ulusal ve uluslararası güvenlik konularında daha etkin rol alabilecekti. Lakin antlaşmanın kanunlaşması için Meclis'te onaylanması gerekiyordu. Bu nedenle, 16 Şubat 1952 tarihinde Meclis'e sunulmak üzere Türkiye'nin NATO'ya katılmasına yönelik Dışişleri Komisyon Raporunda geçen gerekçeler şu şekilde maddeleştirilebilirdi:³³⁵

- Pakt üyesi ülkelerin 17 Ekim 1951 tarihli Londra'da imzalanan protokole dayanarak Türkiye'yi pakta davet etmesi
- Üye ülkelerce olduğu gibi Türk Hükümeti'nin de savunmaya önem vermesi,
- Milletlerarası barışa dayanan bir işbirliğini oluşturma gayreti taşıyan paktın hedeflerinin Türk dış politikasının hedefleri ile ortak olması ve bu üyeliğin Türkiye'ye kendisini tüm cihana kanıtlayacak fırsatı sunması
- Herhangi bir pakt üyesine yapılan bir saldırının bütün üyelere yapılmış addedileceği için lüzum görüldüğü takdirde taraf veya taraflara yardım etme ya da aynı durumu onlardan bekleme arzusu
- Son zamanlarda demokratik milletlerin maruz kaldığı tehditlere Türkiye'nin de maruz kalması ve Türkiye'nin bu tehditlere karşı dış emniyetini koruma isteği ve
- Pakt içinde tüm hür devletlerin tam eşitlik ve bağımsızlık içinde gelişiminin desteklemesi

Dışişleri Bakanı Köprülü, Meclis konuşmasında bu antlaşmanın sadece askeri yönü olmadığını maddi ve manevi yönün de olduğunu vurgulamış ve maksadının Türkiye Cumhuriyeti'nin maksatları ile aynı istikamette olduğunu belirtmişti. Böylesine aynı gayelerde buluşan birliktelikte yer almanın Türkiye'ye ivme kazandıracağını

³³⁵ TBMMTD, D. 9, Y.Y. 3, C. 13, B. 41, 18 Şubat 1952, S. Sayısı: 110, s. 1.

vurgulamıştı. Atlantik Paktı'nda yer almanın ne anlama geldiğini şu sözleriyle ifade etmişti:³³⁶

“1949 Nisanında Washington’da 12 Devlet arasında imzalanan bu vesika, başlangıcında ulvi bir sadelikte tasrih edildiği veçhile, Birleşmiş Milletler Antlaşması’nın gaye ve prensiplerine imanı olan; demokrasi, fertlerin hürriyeti ve adaletin hükümrânlığı prensiplerine müstenit bütün bir medeniyetin korunması azmiyle mütahalli bulunan; refah ve istikrar gibi insani iki gayenin sağlanması kaygısı ile barış ve güvenliğin el birliği ile muhafazası kararını taşıyan milletlerin eseridir.

Bu Antlaşmaya taraf olan devletler, içtimai, iktisadi ve fikri sahalarda işbirliği yapmayı; anlaşmazlıkları daima barış ve adalet yolu ile halletmeye çalışmayı; içlerinden bir tanesinin bile toprak bütünlüğünü, bağımsızlığını veya emniyetini tehdit eden bir vaziyet hâsıl olursa derhal toplaşıp çaresini düşünmeyi; ve nihayet aralarından birine tevcih olunacak silahlı bir tecavüzü hepsine tevcih olunmuş telakki edip ona göre - silaha müracaat etmek de dâhil olmak üzere - gereken tedbirleri almayı birbirine taahhüt etmiş bulunmaktadırlar.

Görüyorsunuz ki, bu antlaşma, silahı ancak mevcudiyetini mukaddesatını ve kendisi gibi iyi niyetlerini ispat etmiş müttefiklerini müdafaa için kullananların; refahı, saadeti, inkişaf ve terakkiyi ancak barışta, karşılıklı anlaşmada ve samimiyetle işbirliği yapmakta arayanların antlaşmasıdır.”

DP Milletvekilleri yapılan antlaşmadan bir hayli memnundu. Antlaşmayı DP’nin başarısı olarak addeden Rıfkı Salim Burçak (DP, Erzurum Mv.), bir önceki Başbakan Şemsettin Günaltay ve Dışişleri Bakanı Necmeddin Sadak’ın NATO aleyhine yaptığı konuşmalarını Meclis’te hatırlatmıştı. Burçak, Günaltay’ın 30 Nisan 1949 tarihinde Tan Gazetesi başyazarı Ali Naci Karacan’a verdiği beyanatı kanıt göstererek CHP Hükümeti’nin başlangıçtan beri NATO’ya girme konusunda hevesli davranmadığını ve bunun için çaba harcamadığını belirtmişti. Ayrıca, 16 Mart ve 11 Mayıs 1949 tarihlerinde yapılan Meclis konuşmalarını kanıt göstererek; Sadak’ın üç günlüğüne bulunduğu Washington ziyaretinde Türkiye’nin pakta katılımı konusunda Amerika’dan bir talebi

³³⁶ TBMMTD, D. 9, Y.Y. 3, C. 13, B. 41, 18 Şubat 1952, ss. 313-314.

olmadığını ve bu türden anlaşılmaya mahal vermemek için ziyaretinin özellikle paktın imzalanmasından sonraki bir tarihe rastlamasına ayrıca önem verdiğini ifade eden beyanatını hatırlatmıştı.³³⁷

DP Hükümeti'nin henüz ilk yıllarında gerçekleşen NATO üyeliği, parti içinde memnuniyet yaratsa da Türkiye'ye uluslararası konularda ekstra sorumluluklar yükleyeceği sarihti. Bundan böyle Türk Hükümeti, üye devletlerin askeri çıkarlarını kendi çıkarları olarak görecek ve taraf devletlere yönelen tehditleri kendisine yönelmiş addedecekti. Bu nedenle NATO'nun Türkiye'ye katacağı askeri güç, bir bakıma üye ülkelere bağımlı bir kabiliyetten ibaretti. Müttefiklerin artması ülkeyi bir taraftan güçlendirirken, diğer taraftan serbest düşünme ve hareket etme özgürlüğünü kısıtlayacaktı. Böylelikle Soğuk Savaş döneminde Türk dış politikasının NATO gölgesi altında şekilleneceği söylenebilirdi. Örneğin NATO, askeri harcamaların taraf devletlerle eş güdümlü hale gelebilmesi için askeri malzemelerinin alımına yardım edebileceği gibi paktın envanteri dışında bir alıma da engel olabilirdi. Diğer yönden, birliktelik içinde bir müttefikin sahip olduğu güvenlik zaafı, paktın zayıf noktası haline gelebilirdi. Bu nedenle bazı ek antlaşmalar ile pakt üyeleri arasında işbirliğine gitmenin yolu açık bırakılmıştı.

2.2.6. NATO Çerçevesinde Yapılan Statü Antlaşmaları

İşgal durumu ya da BM yetkisi dâhilindekiler hariç olmak üzere güvenlik, savunma, barış ve istikrarı tesis etme gibi amaçlar kapsamında bir ülke toprağına başka bir devlete ait askeri unsurların toprak sahibi devletin rızası alınarak girmesiyle ortaya çıkacak şartları, yetkilerin paylaşımını, görevli kişilerin adli yargılamalarını, gümrük ve vergi yükümlülüklerini, sahip olacağı ayrıcalıkları, görev süresince kullanılan veya

³³⁷ TBMMTD, D. 9, Y.Y. 3, C. 13, B. 41, 18 Şubat 1952, s. 321.

kurulan üs, tesis ve karargâhların maliyeti gibi konuları belirleyen antlaşmalar statü antlaşmalarıydı. Bu antlaşmalar genelde ikili antlaşmalar şeklinde imzalanmış olsa da NATO gibi uluslararası güvenlik ve savunma teşkilatlarının toplu antlaşma yapma yetkisi de bulunmaktaydı.³³⁸

NATO'nun kuvvetler, personel ve karargâhlar kapsamında üye ülkelerle imzaladığı statü antlaşmaları bulunmaktaydı. Türkiye de NATO üyeliği sonrası tüm üyelerin de kabul ettiği Kuvvetler Statüsü Sözleşmesi'ne (SOFA) imza atarak topraklarında bulunan üsler, tesisler, yabancı askerler ve sivil personeller hakkında izlenecek kurallara tabi olmuştu.

2.2.6.1. NATO Üyeleri Arasında Kuvvetlerin Statüsüne Dair Sözleşme; Haziran 1951

NATO'ya taraf olan ülkeler, 4 Nisan 1949 tarihli NATO Antlaşması'nın üçüncü maddesine dayanarak aralarında ortak savunma stratejileri geliştirebileceklerdi. Bu maddeden ilham alan herhangi bir taraf ülke, toplu savunma stratejisi ile başka taraf ülkenin topraklarına silahlı kuvvet gönderebilecek ve bu kuvvetler NATO adına diğer ülkelerin topraklarında bulunabileceklerdi. NATO üyesi ülkelerin birbirlerinin topraklarında bulunan kuvvetlerin sahip oldukları hukuki ve askeri hakları düzenleyen ve tüm üyeleri bağlayıcı niteliğe sahip olan antlaşma ise “*Kuvvetler Statüsü Sözleşmesi*”ydi.³³⁹

³³⁸ Muhammet Celal Kul, “Kuvvetler Statüsü Anlaşmaları (Askeri Kuvvetlerin Yabancı Ülkelerdeki Durumuna Dair Anlaşmalar): Amerika Birleşik Devletleri'nin Irak, Japonya ve Güney Kore ile İkili Tecrübesi”, *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 5, S. 2, Güz 2018, ss. 157-158.

³³⁹ Çetin Özek, “Türkiye - Amerika - NATO”, *Milliyet*, 13 Eylül 1964, s. 2.

Kuzey Atlantik Antlaşmasına Taraf Devletler Arasında Kuvvetlerin Statüsüne Dair Sözleşme, üye ülkeler tarafından 19 Haziran 1951 tarihinde Londra’da imzalandı.³⁴⁰ Bu sözleşme, NATO ülkelerinin birbirlerine hizmet için kuvvet göndermesi durumunda, NATO’ya mensup personellerin ev sahibi ülkede bulundukları süre içerisinde hukuki statülerini tanzim etmekteydi. Bu sözleşmede tespit edilmemiş durumlar bulunması halinde taraflara kendi aralarında ayrı antlaşmalar düzenleme yetkisi de tanınmıştı.³⁴¹ Söz konusu sözleşme, üye devletlere birbirleri topraklarında askeri üsler ve tesisler kurma, asker ve sivil personel bulundurma ve bu personelleri kendi kanunlarıyla denetleme ve yargılama yetkisi vererek taraflara birbirlerinin topraklarında söz hakkı veriyordu.³⁴²

Kuvvetler Statüsü Sözleşmesi, detaylı bir şekilde hazırlanan yirmi maddeden oluşmaktaydı. Maddeler dâhilinde geçen “kuvvet” ile kastedilen resmi vazife başında olan akit tarafların kara, deniz ve hava kuvvetlerine mensup askeri personellerdi (*1. madde, 1. fıkra, (a) bendi*). “Sivil unsur” olarak kastedilenler, taraf devletlerin uyruğunda olup akit taraflar kuvvetlerine refakat eden, akit tarafların ordusunda hizmette bulunan sivil şahıslardı. Bu kişilerden kasıt memurlar, doktorlar, müteahhitler ve diğer işçilerdi.³⁴³ Ayrıca, “yakın” olarak tabir edilenler ise kuvvet veya sivil unsurların beraberinde getirdikleri eşleri ve çocuklarıydı (*1. madde, 1. fıkra, (c) bendi*). Bu tabirin içeriği 30 Haziran 1954 tarih ve 6427 sayılı Kanun ile genişletilecekti. Yine maddelerde geçen “gönderen devlet” ve “kabul eden devlet” tabirleriyle kastedilen, kuvvetlerin mensup olduğu akit taraf devletleriydi (*1. madde, 1. fıkra, (d) ve (e) bendi*). “Gönderen devletin askeri makamları” ise gönderici devletin kendi mevzuatlarını uygulama yetkisine sahip

³⁴⁰ RG, S. 8663, 20 Mart 1954; Kan. No. 6375, 10 Mart 1954.

³⁴¹ TBMMZC, D. 9, Y.Y. 5, C. 29, B. 63, 10 Mart 1954, S. Sayısı: 227, s. 8.

³⁴² Tuncer, a.g.e., s. 315.

³⁴³ Gültekin Güneri ve Muzaffer Kıran, *NATO Kanun ve Antlaşmaların Türkiye’deki Mukayeseli Tatbikatı*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1962, ss. 23-24.

makamlardı (1. madde, 1. fıkra, (f) bendi). “Kuzey Atlantik Konseyi”, Atlantik Pakı Antlaşması’nın dokuzuncu maddesi uyarınca kurulmuş Konsey veya ona bağı bir organa karşılık gelmekteydi (1. madde, 1. fıkra, (e) bendi).

Sözleşmenin ikinci maddesine göre, gönderen devlete ait bir kuvvet, sivil unsur ya da yakınlar kabul eden devletin kanunlarına riayet etmek zorundaydı. Bilhassa her türlü siyasal faaliyetlerden uzak duracaklardı. Pakta dâhil olan kuvvet mensupları, kabul eden devletlerin vize uygulamalarından muaf tutulacak ve kabul eden devletin yabancı uyruklulara ait denetim nizamlarına tabi olmayacaklardı. Fakat kabul eden devletin topraklarında devamlı surette oturma hakkına da sahip olmayacaklardı (3. madde, 1. fıkra). Kuvvet ve sivil unsurların ehliyetlerinin kabul eden ülke topraklarında geçerli ve harçtan muaf sayılması durumu dördüncü maddede; üniforma giymeleri beşinci maddede; silah bulundurma durumları ise altıncı maddede düzenlenmişti. Yedinci madde ise gönderen devlet unsurlarının, kabul eden devlet topraklarında işleyecekleri suçla yönelik yargı yetkisi düzenlemişti. Ayrıca akit taraf topraklarında kurulan tesislerin ve bu tesislerin teçhizat, mal, evrak ve resmi malumatın sağlanmasındaki emniyeti, sözleşmede güvence altına alınmıştı (7. madde, 10 ve 11. fıkralar).

Sözleşmenin sekizinci maddesinde, gönderici devlet unsurlarının ev sahibi ülkede verecekleri zararın kabul eden devlete ödenmesi hususu ele alınmıştı. Ayrıca herhangi bir kuvvet ve sivil unsur mensuplarının ve yakınlarının ihtiyaç duyduğu hizmetler ve malların temini konusunda, kabul eden devletin vatandaşları ile eşit muamele görmesi sağlanacaktı (9. madde, 1. fıkra).

Ayrıca vasıta, gümrük muamelesi, vergi gibi birçok konuda düzenleme bu sözleşme içerisinde yer almaktaydı. Bu sözleşme uyarınca tasdik edilecek her türlü belge, ivedilikle ABD Hükümeti’ne haberdar ve tevdi edilecekti (18. madde, 1. fıkra). Akit

tarafarla yapılan bu sözleşme, ancak yürürlüğe girmesinden dört yıl sonra, herhangi bir akit tarafça fesih edilebilecek ve bu durum ABD Hükümeti'ne bildirilecekti. Sözleşmeden çıkmak isteyen tarafın fesih işlemi, ABD Hükümeti'ne tebliğ edildiği tarihten itibaren bir (1) yıl sonra hüküm bulabilecekti. Bu süre içerisinde sözleşme, fesheden taraf için yürürlükten çıkarken diğer akit taraflarla geçerli kalmaya devam edecekti (19. madde).

Üye ülkelere birbirinin topraklarında söz hakkı tanıyan NATO Kuvvetler Statüsü Sözleşmesi, üye ülkeler tarafından kabul edildiği gibi sonradan pakta dâhil olacak olan Türkiye tarafından da kabul edilecekti. Bu antlaşma kapsamında eksikleri gidermek adına Amerika ile antlaşmalar yapılacaktı. ABD'nin NATO emrinde bulunan yabancı devletlerdeki personellerinin statüleri hakkında pakt üyesi ülkelerle antlaşmalar yaptığı biliniyordu.³⁴⁴ Ancak Türkiye topraklarında NATO üyeliğinden önce de güvenlik sebepleri nedeniyle Amerikan askeri unsurları bulunmaktaydı. Bu durum, statü antlaşmasının onaylanmasına kadar geçen sürede ve sonrasında Türk siyasetini oldukça meşgul etmişti.

2.2.6.1.1. Kuvvetler Statüsü Sözleşmesine Kadar Türkiye'deki Yabancı Kuvvetlerin Durumu

Türkiye, NATO'ya üye olmasıyla birlikte 20 Ağustos 1952 tarihinde Kuzey Atlantik Konseyi tarafından Yunanistan ile beraber *Kuvvetler Statüsü Sözleşmesi*'ni imzalamaya davet edildi ve 25 Ağustos 1952 tarihinde söz konusu sözleşmeyi imzaladı.³⁴⁵ Ancak Türkiye'nin NATO'ya iltihakı ile Kuvvetler Statüsü Sözleşmesi'nin

³⁴⁴ “Memleketimizde suç işleyen Amerikalılar”, *Milliyet*, 8 Kasım 1953, s. 1.

³⁴⁵ Bölme, a.g.e., s. 197.

Meclis'te onaylanması arasında geçen yaklaşık iki yıllık süre zarfında, Türkiye topraklarında Amerika ya da NATO'ya ait kuvvetler mevcuttu.

NATO'nun kuruluş yılı olan 1949'da Türkiye, her ne kadar NATO müttefiki olmasa da paktın lokomotif ülkesi Amerika ile özel antlaşmalara bağlı olarak sürdürdüğü dostluk ve müttefiklik ilişkisi bulunmaktaydı. "Dost ve müttefik ülke" Amerika'dan gelen yardımlar kabul edilmeye başlanmıştı. 12 Temmuz 1947 Antlaşması'nın hizmetlerini yerine getirebilmek ve yardımları kontrol edebilmek için Ağustos 1947'de ABD tarafından Ankara'da *Türkiye'ye Yardım için Ortak Amerikan Askeri Yardım Kurulu* (JAMMAT) kurulmuştu. Bu kurulun adı, 1958 yılında Türkiye'ye *Yardım için Ortak ABD Askeri Yardım Kurulu* (JUSMMAT) olarak değiştirilecekti. Bu kurula ait Amerikan askeri kuvvetleri ve sivil unsurları 1947'nin Ekim ayında Türkiye'ye gelmeye başlamıştı.³⁴⁶ Sivil ve asker Amerikalıların sayısı giderek artmaya başlamıştı. Ancak Kuvvetler Statüsü onaylanana kadar geçen süre zarfında Türkiye'deki Amerikan personellere diplomatik ayrıcalıklar ve muafiyetler tanınmamıştı.³⁴⁷ Bu nedenle, söz konusu yabancı unsurların herhangi bir suç işlemesi ya da suça karışması durumunda yetkili savcı davaya el koyup gerekli soruşturmayı yerine getirmektedir. Ancak bu konudaki ilk itilaf, Amerikan misyonunu yerine getirmek için görevli bir Türk şoförünün Amerikan kara ordusuna ait bir otomobille kaza yapması ihtimali dâhilinde ortaya çıkan mali mesuliyetin hangi devlete ait olacağı sorusuyla başladı. Bu itilafa kadar kuvvet ve sivil unsurların hukuki hakları ve statüleri konusunda bir düzenleme ihtiyacı duyulmamıştı. Türk ve Amerikan yetkili makamlarının yaptığı görüşmeler sonucunda Türk yargısı, Amerika'ya diplomatik üstünlük tanımadan misyon personellerine yönelik

³⁴⁶ Güneri ve Kıran, a.g.e., s. 36.

³⁴⁷ Tunçkanat, a.g.e., s. 176.

herhangi bir muafiyet hakkı vermemiştir. Türkiye Savunma Bakanlığı bu konuda, söz konusu otomobillerin Amerikan karargâhlarına ait olması nedeniyle bu araçları kullanan şoförlerin tabiiyetine bakılmaksızın sevk ve idaresi sırasında ortaya çıkacak her türlü sorumluluğun ABD'ye ait olduğunu savundu.³⁴⁸ Fakat benzer bir olayda Türk yargı organları, Amerikalı bir askerin vazifesine giderken Türk bir vatandaşı ezip öldürmesi durumunda Amerikalı askerin vazife sırasında olmadığına kanaat getirilmesi sonrası bu uygulama Amerikan Senatosu'nda eleştirilmiş ve Türkiye Amerika'ya ihanetle suçlanmıştır.³⁴⁹

Bahsi geçen durumlarda Türkiye'nin kendi askerine uygulanan statüdeki gibi Amerikan personellerine muamelede bulunması, diplomatik sorunlara yol açmaktaydı. Örneğin; terhisleri yaklaşmasına rağmen davalarının uzamasından dolayı Türkiye'den ayrılmalarına müsaade edilmeyen Amerikan askerleri, Amerikan Kongre üyelerine şikâyetle bulunmuşlar ve bunun Amerikan yasalarına uygun olmadığını savunmuşlardı.³⁵⁰

Türk mevzuatına göre; hududu aşan, vazifesini keyfi olarak yerine getirmeyen, içki içen asker ya da memur, görevini ihmal ettiği için suç işlemiş sayılıyordu. Aynı zamanda saat beşte resmi görevi biten bir subay ya da memur yolda işleyeceği bir suçtan

³⁴⁸ Güneri ve Kıran, a.g.e., ss. 36-37. Türkiye dışında, Yunanistan, İtalya ve Fransa gibi diğer ülkelerde Amerikan misyon personellerine yönelik idari ve kazai muafiyetlerine dönük uygulamalar için bkz. A.g.e., ss. 37-38.

³⁴⁹ Çetin Özek, "Türkiye - Amerika - NATO", *Milliyet*, 13 Eylül 1964, s. 2.

³⁵⁰ Güneri ve Kıran, a.g.e., s. 39.

dolayı yargılanırken, o anda resmi vazifeyi ifa etmediği için herhangi bir haktan yararlanamıyordu (20.06.1955 tarih ve 9999/10217 sayılı Temyiz Mahkemesi kararı).³⁵¹

Türkiye, NATO üyesi olduktan sonra JAMMAT dâhilindeki statülerde değişikliğe gidilmesi hâsıl olmuştu. Bu karışıklığın giderilmesi için Kuvvetler Statüsü Sözleşmesi 10 Mart 1954 tarihinde onaylansa da sorunlar bitmemiş ve kavramaların getirmiş olduğu karmaşıklık nedeniyle Statü Sözleşmesi'nin Türkiye'deki tatbiki giderek güçleşmişti.³⁵²

Anlaşıldığı üzere, Kuvvetler Statüsü Sözleşmesi'nde yer alan vazife kavramı genişletilmiş, kaza salâhiyetleri (yargı yetkileri) el değiştirmiş ve vazifede bulunma kararını kimin vereceği sorunu ortaya çıkmıştı. Çünkü olası durumlar Kuvvetler Statüsü Sözleşmesi'nde net bir şekilde ifade edilmemişti.

2.2.6.1.2. Kuvvetler Statüsü Sözleşmesi VII. Madde: Vazife Kavramı ve Kaza Salâhiyeti

NATO Kuvvetler Statüsü Sözleşmesi'nin Türkiye'de uygulanmasına yönelik çok tartışılan ve ihtilaflar doğuran yönü, sözleşmenin yedinci maddesinde bahsi geçen askeri personellerin yargılanmasına dair *vazife* kavramının belirsizliğin sonucu gönderen ve kabul eden devletlerin kaza salâhiyetleri üzerine olmuştu. Nitekim 6375 sayılı Kuvvetler Statüsü Sözleşmesi'nin yedinci maddesinin birinci fıkrasının (a) bendi gereğince; gönderen devlete mensup askeri personelini yargılama yetkisi, yine gönderici devletin kendi askeri kanunlarına bırakılmış ve kabul eden devletin sınırları içinde bu kanunların kullanılması hakkı tanınmıştı. Buna karşılık olarak aynı fıkranın (b) bendinde ise kabul eden devlet sınırları içerisinde cezai durum gerektiren suçlar üzerinden bir kuvvet ve sivil

³⁵¹ A.g.e., s. 40.

³⁵² A.g.e., ss. 38-39.

unsur mensuplarını ya da onların yakınlarını yargılama hakkı yine kabul eden devlet makamlarına bırakılmıştı.

Bu durumda, herhangi bir kuvvet veya sivil unsurları veya onların yakınları cezai gerektiren bir suç işlediğinde yargılama yetkisi her iki (gönderen ve kabul eden) devletin askeri makamlarının kararına bırakılmış ve bu kişiler üzerinde vatandaş ayrımı gözetmeksizin ayrı ayrı askeri yargılama hakkı verilmişti. Ancak bu durumda da iki tarafın yargılama ve ceza yetkilerinin çakışması söz konusu olabilirdi. Doğacak bu ihtimale karşı, söz konusu sorun yedinci maddenin üçüncü fıkrasında çözümlenmek istenmiş ve çakışma durumunda gönderen devletin rüçhan hakları üçüncü fıkranın (a) (i) ve (a) (ii) bentlerinde belirtilmişti. Özellikle (a) (ii) bendinde geçen “*resmi vazifesinin ifası dolayısıyla bir fiil veya ihmalden mütevellit suçlar*” ifadesi tartışmaya mahal veriyordu.

Washington Büyükelçiliğinde görev aldığı yılları kitabında anlatan Feridun Cemal Erkin, Kuvvetler Statüsü Sözleşmesi’nin yedinci ve sekizinci maddelerine yönelik Bakanlığın sorularına istinaden Amerika Dışişleri Bakanlıından gelen bilgileri şu şekilde aktarmıştı:³⁵³

“1- (a) Kuvvet kabul eden devlet bakımından Amerika’daki ecnebi askeri misyonların hacmi, silahlı kuvvet sayılmayacak kadar dar olduğu ve uygulamada henüz hiçbir olay çıkmadığı cihetle bu maddelerle yetinilmiş ve adli makamlarca ayrıca tüzük veya genelge yayınlanmasına lüzum görülmemiştir.

(b) Kuvvet gönderen devlet bakımından Amerikan misyonu mensupları aleyhine dış memleketlerde yapılan tazminat istekleri bu misyonların nezdinde bulundukları devlet makamları tarafından misyona bildirilir. Misyon da merkeze müracaat ederek Milli Savunma Bakanlığı bütçesinden 734 sayılı yasa gereğince ayrılan giderlerden tazminatın %75’ini karşılar.

2- Olaylarda ‘görev’ unsurunun tayini hususunda ‘resmi görevin ifası’ kavramı geniş manada mütalaa edilir. Bu kavram, Amerikan Federal Mahkemelerince, işle

³⁵³ Erkin, a.g.e., II. Cilt 2. Kısım, ss. 513-514.

ilgili bütün ihlalleri kapsamakta ve bu görüş askeri zorunluluklara göre uygulanmaktadır. Bu işin resmi görev addedilmesi için bir bölümünün veya amacının Amerikan çıkarlarına hizmet etmesi gerekmektedir. Bu bakımdan özel otomobillerin göreve giderken, görevden dönerken veya görev esnasında kullanılması resmi görevden sayılmaktadır. Mahiyeti belirmeyen durumlarda ise görev unsurunu askeri komutan tayin eder.”

Amerika Dışişleri Bakanlığından gelen açıklamalar da göstermektedir ki; vazife kavramının içeriği Türk makamlarınca “geniş okunmalı” ve Amerikan çıkarlarına hizmet ettiği müddetçe verilen görevin ister “tümü” isterse “bir bölümü” ifa edilirken yapılan ihlaller Amerikan Federal Mahkemelerinin uygulamalarınca değerdendirilecekti. Ayrıca vazife kavramının içeriği 16 Temmuz 1956 tarih ve 6816 sayılı Kanun ile tadil edilerek genişletilecekti. Böylelikle Amerikan personellerinin bir suç işlemesi durumunda ortaya çıkacak yargı yetkisi, yine gönderen devlet olarak Amerika’ya bırakılmış olacaktı.

2.2.6.1.2.1. Amerika’nın Kuvvetler Statüsü Sözleşmesi’ni Genişletme Çabaları; Temmuz 1956

Amerikalıların Osmanlı döneminden kalma bir alışkanlığı vardı ki; adı kapitülasyondur. 7 Mayıs 1830 tarihinde başlayan ticari alandaki ilk ayrıcalık, sadece ekonomik alanlarda kalmayacak adli alanlara kadar sirayet edecekti. 1877 yılına gelindiğinde, Kelly adındaki bir Amerikan vatandaşı bir Türk vatandaşını öldürdüğünde dahi Amerika, Türkiye topraklarında kendi vatandaşını hem yargılayacak hem de berat ettirecekti. Amerika’nın antlaşmaları “kendine yontma” eğilimi bir geleneğe dönüşecek ve 1950’lere gelindiğinde benzer hadiseler meydana gelecekti.³⁵⁴ Eisenhower Doktrini ile birlikte Amerikan yardımlarında karşı devlet, sadece bir süjeden ibaret kalacaktı. Nitekim

³⁵⁴ Cüneyt Alacayürek, “Çok gizli anlaşmalar bize hep yükümlülük getirdi”, *Hürriyet*, 16 Mart 1975, s. 1 ve 7.

Amerika Hükümeti, Kongre'nin verdiği yükümlülüğü tatbik ve tebliğ eder ve karşı taraf da bu yükümlülükleri imzalardı.³⁵⁵

Amerika Hükümeti, benzer şekilde Kuvvetler Statüsü Sözleşmesi'ni de kendi lehine göre şekillendirmeye başlamıştı. Kuvvetler Statüsü Sözleşmesi'nin maddeleri tüm NATO üyelerince hazırlanıp, üzerinde uzun görüşmeler neticesinde şekillenmişti. Ancak Amerika, Türk topraklarında bulunan misyon personellerinin bir suç işlemesi halinde, Türk yargısını baypas ederek personellerini kendi mahkemelerinde yargılanmasını sağlamak için yedinci maddeyi tadil etme ihtiyacı hissetti.³⁵⁶

6375 sayılı Kanun'un yedinci maddenin üçüncü fıkrasının (a) (ii) bendi, "6375 Sayılı Kanunla Tasdik Edilen "Kuzey Atlantik Antlaşmasına Taraf Devletler Arasında Kuvvetlerin Statüsüne dair Sözleşme'nin VII'nci Maddesinin 3 A (ii) Bendi ile VIII inci Maddesinin Tatbik ve Tadiline Dair Kanun" un³⁵⁷ birinci maddesinde; "resmi vazifesinin ifası dolayısıyla veya resmi vazifinin ifası sırasında işlenen suçlar yahut ihtimali fiil ve hareketler" olarak genişletilmişti. Ayrıca birinci maddenin son paragrafında geçen "vazife hususunun tayinine müteallik esaslar gönderen Devlet ile Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti arasında tespit olunur" ifadesiyle vazife kararı, gönderen devlet ile kabul eden devlet arasında ikili antlaşmalara bırakılmıştı.

6375 sayılı Kanun'un ıslahı üzerine görüş beyan eden Başbakan Menderes, kanun layihasının gerekçeli kararında; kanunun Türkçe metninde bir hata olduğunu ve bu

³⁵⁵ Aydemir, a.g.e., s. 321.

³⁵⁶ Tunçkanat, a.g.e., s. 196.

³⁵⁷ RG, S. 9363, 24 Temmuz 1956; Kan. No. 6816, 16 Temmuz 1956.

hatanın orijinal İngilizce ve Fransızca metinlerin çevirilerinden kaynaklandığını belirtip bu durumu şöyle açıklamıştı:³⁵⁸

“6375 sayılı Kanun ile tasdik edilen Kuzey Atlantik Antlaşması’na Taraf Devletler arasında Kuvvetlerinin Statüsüne Dair Sözleşme’nin 7. ve 8. maddelerinde, sözleşmenin muteber olan Fransızca ve İngilizce metinlerinde kullanılan (*Dans L’execution du service*) ve (*in the performance of official duty*) tabirleri, Sözleşmenin bazı maddelerinde (*Resmi vazifenin ifası dolayısıyla*) ve bazı maddelerinde de (*Resmi vazifenin ifası sırasında*) şeklinde tercüme edilmiştir. Hâlbuki (*Dans L’execution du service*) tabirinin, hem resmî vazifenin ifası dolayısıyla ve hem de sırasında manasına geldiği tespit edilmiş ve aynı zamanda NATO memleketleri tatbikatı da bu ciheti teyit eylemiş bulunmaktadır.

Binaenaleyh Türkçe metindeki tabirlerin yukarda maruz şekilde düzeltilmesi ve vazife cihetinin tayin ve tespitine müteallik tatbikatın diğer NATO memleketlerindeki tatbikata uygun hale getirilebilmesi maksadıyla işbu kanun lâyihası hazırlanmıştır. Bu suretle vazife ciheti, gönderen Devlet ile Hükümetimiz arasında bu kanunun meriyete girmesini müteakip tespit edilecek esaslara göre halledilecektir. Tespit edilecek bu esaslara göre kaza salâhiyeti taahhüd edecek ve badema gerek adlî tahkikat ve gerek Sözleşmenin tatbikatı bu dairede cereyan eyleyecektir. (...)

NATO Kuvvetler Sözleşmesi’nin İngilizce ve Fransızca orijinal metinleri incelendiğinde; “*resmi vazifenin ifası sırasında*” manasına gelen “*in the performance of official duty*” ifadesi yedinci maddenin üçüncü fıkrasının (a) (ii) bendinde, sekizinci maddenin beşinci ve sekizinci fıkralarında geçtiği görülmekteydi.³⁵⁹ Ancak üçüncü fıkrasının (a) (ii) bendi “*resmi vazifenin ifası dolayısıyla*” diye Türkçeye çevrilirken; sekizinci maddenin beşinci ve sekizinci fıkraları “*resmi vazifenin ifası sırasında*” olarak çevrilmişti.³⁶⁰ Kanun layihasında da belirtildiği gibi; bu karışıklığı gidermek için söz konusu maddelerin Fransızca orijinal metninde geçen “*dans l’execution du service*”

³⁵⁸ TBMMZC, D. 10, Y.Y. 3, C. 13, B. 90, 16 Temmuz 1956, S. Sayısı: 286, s. 1.

³⁵⁹ NAO, “Agreement between the Parties to the North Atlantic Treaty Regarding the Status of Their Forces”, D-D(51)138 (Final), 10 July 1951, s. 8; bkz. EK-5/a ve 5/b.

³⁶⁰ RG, S. 8663, 20 Mart 1954, ss. 8728-8730; bkz. EK-6.

ifadesinin referans alınması ise maddelerin özünü kaybetmesine ve tartışmaya açılmasına sebebiyet vermekteydi.

Maddelerin bu yeni hali ile gönderen devletin kabul eden devlet üzerindeki yargı yetkisinin genişletildiği, kabul eden devletin yargı yetkisinin gasp edildiği ve kabul eden devletin bunu kabullendiği söylenebilirdi.³⁶¹ Gönderen ülkenin Amerika, kabul eden devletin ise Türkiye olduğu özelinde düşünülecek olursa; iki ülke arasında akdedilecek bir antlaşma sayesinde (diğer NATO üyesi ülkelerinden bağımsız olarak) Amerika, Türkiye’den özel isteklerde bulunabilir ve diğer NATO üyeleri arasında Türkiye’ye ayrımcı bir tutum sergilemesine olanak tanıyabilirdi. Aslında bu *vazife* kavramına açıklık getirme çabası bir bakıma Amerika’ya tanınacak yargı kapitülasyonuna zemin hazırlamıştı.

6816 sayılı Kanun’un birinci maddesinin son paragrafında geçen Türkiye ve ABD Hükümetleri arasında yapılacak ikili antlaşmadan kasıt ise; mezkûr kanun değişikliğinin Resmi Gazete’de neşredilmesinden dört gün sonra taraflar arasında onaylanan bir muhtıraydı. Bu muhtıra Meclis’te kabul edilen tadil kanunun ekinde yer almamaktaydı. Türkiye Dışişleri Bakanlığınca *vazife* hususunun tayin ve tespiti için ABD Büyükelçiliğine 28 Temmuz 1956 tarih ve 4625 sayılı muhtıra göndererek usuller hakkında mutabık kalınmıştı.³⁶² İki ülke arasında yapılan bu mutabakat Meclis’in onayına sunulmadan ve hatta Resmi Gazete’de yayınlanmadan uygulamaya konulmuştu. Söz konusu muhtıranın birinci paragrafına göre:³⁶³

“ABD askeri kuvvetlerinin Türkiye’de mensup oldukları makamı işgal eden en yüksek dereceli zatın imzasını havi resmi bir vesikada fiilin vazife dolayısıyla veya

³⁶¹ Edip Çelik, “NATO sözleşmesi ve yargı yetkisi”, *Yön*, S. 78, 25 Eylül 1964, s. 10.

³⁶² “Adli Kapitülasyonlar Kökünden Kaldırılmalı”, *Yön*, S. 142, 17 Aralık 1965, s. 4.

³⁶³ Güneri ve Kıran, a.g.e., s. 146.

vazife sırasında işlendiği bildirildiği takdirde bu husus Türk adli makamları tarafından kabul olunacaktır.”

Bu karar ile Türk yetkili makamları ve yargı organları yok sayılarak, *vazife* kavramının içeriği, Türk topraklarında bulunan en üst rütbeli Amerikan askeri personeli (JUSMMAT Başkanı) tarafından doldurmasına müsaade edilmiş oluyordu. Her ne kadar muhtıranın beşinci paragrafında, Türkiye’nin gönderen devlet konumunda bulunduğu takdirde aynı hükümlerin Türk kuvvetlerine için de uygulanacağı belirtilse de bu hükmü ifa edecek bir durum söz konusu olmamıştı. İki ülkenin güvenlik endişeleri ve savunma kabiliyetleri düşünüldüğünde bunun gerçekleşmesi de mümkün görünmüyordu.

Ceza hukuku asistanı olan Çetin Özek’in 13 Eylül 1964 tarihli Milliyet gazetesinde yer alan yazısında belirttiğine göre; söz konusu muhtıra, Kuvvetler Statüsü değiştirilmeden önce - yani resmi vazife tayininin Türk yargısına ait olduğu bir dönemde - Türkiye Dışişleri Bakanlığı tarafından 3 Temmuz 1956 tarihinde ABD’ye verilmişti. Böylelikle, resmi vazife kararı Amerikan Komutanlığına bırakıldığı gibi Türk yargısının önü kesilmişti. Nitekim Türkiye ve ABD arasında alınan bu karardan sonra örnek teşkil edecek bir gelişme meydana gelmişti. Morrison isimli Amerikan subay, alkollü olarak kullandığı aracıyla 11 Türk askerini yaralamış ve 1 Türk askerini öldürmüştü. Antlaşmanın hükümleri gereği Amerikan subayının vazife sırasında olduğuna kanaat getirilince hafif para cezasına çarptırılarak Amerikan adliyesinde yargılanmak üzere salınmıştı.³⁶⁴

Diğer bir örnek hadise ise şöyle meydana gelmişti:³⁶⁵

“Bir Amerikalı Astsubay, Kütahya’dan Eskişehir’e Jeep’le gitmektedir. Kendi ifadesiyle ‘bir miktar rakı içmiştir’. Astsubay, Sivrihisar yakınlarında bir kum

³⁶⁴ Çetin Özek, “Türkiye - Amerika - NATO”, *Milliyet*, 13 Eylül 1964, s. 2.

³⁶⁵ “Adli Kapitulasyonlar Kökünden Kaldırılmalı”, *Yön*, S. 142, 17 Aralık 1965, s. 4.

yığını arkasında oynayarak pazardan dönecek babalarını bekleyen üç çocuğu çiğneyerek öldürür. Ve sonra kaçmaya kalkışır da yakalanır. Ama birkaç saat sonra, Amerikan makamları ‘vazifeli’ olduğu gerekçesiyle çocukları çiğneyen çavuşu Türk adli makamlarının elinden alırlar.

Astsubay, Amerikan Askeri Yardım Kurulu Merkezinde teşekkül eden bir Amerikan Askeri Mahkemesinde yargılanır. Mahkeme, Astsubayın çocuklara şeker vermek için durmak istediğini, sanığın iyi niyetli davrandığını, fakat Jeep’in kum duvarını aşp yolun dışında ve hendeğin ötesinde oynayan üç çocuğu öldürdüğü sonucuna varır. Astsubay, iyi niyetine rağmen vuku bulan bu olay dolayısıyla birkaç yüz dolar para cezasına çarptırılır ve Türkiye’den ayrılır.”

Söz konusu muhtırada NATO’ya mensup Amerikan kuvvet ve sivil unsurlara tanınan imtiyazlar ile Türk yargı hâkimiyeti Amerika’nın inisiyatifi altına girmişti. Bu durum, ülkenin güvenliğini sağlamak adına yabancı askeri kuvvetleri ve yabancı yargının Türk yargısına nasıl nüfuz ettiğini gösteren en somut örneklerden biriydi. NATO ülkeleri arasında eşitlik söz konusu olması gerekirken Amerika açısından Türkiye, imzaladığı ikili antlaşmalar neticesinde diğer ülkelere göre daha eşit bir müttefik konumundaydı. Amerika NATO çatısı altında uygun bir yol bularak “güvenlik ve savunma yardımları” adı altında Türk askeri sistemine ve yargısına nüfuz etmiş ve üzerindeki hâkimiyetini perçinlemişti.³⁶⁶

Bu durumu örnekleyen başka bir olay ise 1963 yılında Sinop Radar Üssü’nde meydana gelmişti. Sinop Radar Üssü’nün dış güvenliğinden Türk personelleri sorumluydu. Türk personeller üsse giren kişilerden giriş kartlarını sorabilirlerdi. Nitekim NATO’ya mensup devletlerin görevli personellerine, Türk topraklarına giriş ve çıkışlarında ibraz ettikleri, idari ve adli kurumlarda kendilerini tanıtmaya yarayan Türkçe ve İngilizce bir hüviyet kartı bulunmaktaydı.³⁶⁷ Bir gün Türk personellerden birinin

³⁶⁶ Çetin Özek, “Türkiye - Amerika - NATO”, *Milliyet*, 13 Eylül 1964, s. 2.

³⁶⁷ Güneri ve Kıran, a.g.e., ss. 26-27. Türkiye dışında diğer ülke topraklarında mevcut Amerikan üs ve tesislerine girişlerde de hüviyet kartı gösterildiğine dair bkz. Anni P. Baker, *American Soldiers Overseas: The Global Military Presence*, Preager Publishers, Westport, 2004, s. 56; Örnek, hüviyet kartı için bkz. EK-7.

nöbeti sırasında üsse alkollü olarak dönen Amerikan personeli Powers Francis, kendisinden giriş kartını göstermesi istenince kartını göstermeyi reddetmiş ve içeri alınmamıştı. Bunun üzerine sorun çıkartan Francis silahıyla nöbetçiyi vurmuştu. Civar köylere kadar yayılan bu olaya savcılık müdahale etmişti. Yapılan antlaşmaya dayanarak JUSMMAT Başkanı, Türk nöbetçiyi öldüren Amerikalıya vazife belgesi vermesi üzerine Türk yasalarına göre yargılanmaktan feragat etmişti.³⁶⁸

Bu hadiseler ve açıklamalar gösteriyor ki; 6816 sayılı Kanun, NATO Sözleşmesi'nin hükümlerini değiştirmekteydi. Oysa NATO sözleşmesi çok taraflı bir sözleşme olup, hükümleri ancak diğer tarafların onay vermesiyle değiştirilebilirdi. Bu nedenle çıkarılan kanun ve kabul edilen mektup teatileri işlevsiz ve hukuken geçersiz olmalıydı. Sözleşme maddelerinin ilave yapılarak genişletilmesi ise durumun diğer vahim tarafını oluşturuyordu. Bu konuda Devletler Hukuku Profesörü Edip Çelik'in muhtıra hakkındaki görüşü aynen şöyleydi:³⁶⁹

“Muhtıranın sakatlığına gelince; bunun dayanağı 6816 sayılı kanunun (vazife hususunun tayinine müteallik esaslar gönderen devlet ile Türkiye arasında tespit olunur) hükmüdür. Bizce bu dayanak sakattır, çünkü 1924 Anayasası sistemi içinde ve hiç şüphesiz 1961 Anayasası uyarınca da bağımsızlığın kısıtlanmasıyla ilgili bir konuda Hükümete anlaşma yapma yetkisi tanınması mümkün değildir.”

Sonuç olarak, 6375 sayılı Kuvvetler Statüsü Sözleşmesi ve bu sözleşmeye yapılan tadiller ve ilgili mektup teatileri Türk kamuoyunda ses getirmiş ve yargı sisteminde çelişkilere yol açmıştı. Güvenliği sağlamak adına Türkiye - Amerika arasında akdedilen bu tür antlaşma maddelerinin Amerika lehine hizmet ettiği ve bu sayede Amerikan

³⁶⁸ Doğan Avcıoğlu, “Türkiye’deki Amerikan Üsleri”, *Yön*, S. 139, 26 Kasım 1965, s. 9.

³⁶⁹ “Adli Kapitulasyonlar Kökünden Kaldırılmalı”, *Yön*, S. 142, 17 Aralık 1965, s. 5.

personellerinin Türkiye topraklarında diğer NATO müttefiklerinden daha ayrıcalıklı hale geldiği söylenebilirdi.

2.2.6.1.3. Türkiye-ABD Kuvvetler Statüsü Sözleşmesi Tatbikatı; Haziran 1954

Milletlerarası çok taraflı NATO Antlaşması'na dayanarak imzalanan Kuvvetler Statüsü Sözleşmesi'nin tek taraflı bir iç hukuk tasarrufu ile tadil ve tatbik edilen bir diğer ikili antlaşma,³⁷⁰ 23 Haziran 1954 tarihinde imzalanmış olan “*Türkiye Cumhuriyeti ile ABD Arasında Kuzey Atlantik Antlaşmasına Taraf Devletler Arasında Kuvvetler Statüsüne Dair Sözleşmenin Tatbikatına Müteallik Anlaşma*”dır.³⁷¹ Toplamda yedi maddeden oluşan bu antlaşmayı, ABD Hükümeti adına ABD Büyükelçisi Avra M. Warren ve Türk Hükümeti adına Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü imzalamıştı.

6375 sayılı Kanun ile onaylanan Kuvvetler Statüsü Sözleşmesi, yabancı unsurları (kuvvet, sivil, yakın vb.) teker teker tanımladıktan sonra gönderen devlet personellerinin hukuksal ve yargısal durumları, gümrük ve vergi yükümlülükleri, kabul eden devlete verilecek herhangi bir zararın ve hasarların kim tarafından ödeneceği gibi pek çok durumu detaylı bir şekilde ortaya koymuştu. Ancak bu antlaşma ABD'yi tatmin etmemiş olacak ki; Türkiye ile *Tatbikat Antlaşması* yaparak haklarını genişletmeye çalışmıştı.

Tatbikat Antlaşması'nın birinci maddesi, Kuvvetler Statüsü Sözleşmesi'nin birinci maddesinin birinci fıkrasının (c) bendinde yapılan “yakın” tanımlamasını ve kapsamını genişletmişti. Kuvvetler Statüsü Sözleşmesi'nde “yakın” tabiri ile kastedilen,

³⁷⁰ Edip F. Çelik, “NATO Kuvvetleri Sözleşmesi'ne Göre Kaza Selahiyetinin Kullanılması”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. 25, S. 1-4, 1960, s. 57.

³⁷¹ **RG**, S. 8748, 7 Temmuz 1954; Kan. No. 6427, 30 Haziran 1954. Bu antlaşma, kısaca “*Tatbikat Antlaşması*” olarak anılacaktır.

gönderici devletin kuvvet ve sivil unsurlarının eş ve çocukları iken; söz konusu Tatbikat Antlaşması'nda bu tabir ile kuvvet ve sivil unsurların anne, baba gibi bilfiil birlikte yaşadıkları ve Amerikan kanunlarına göre nafaka ilişkisi olan şahıslar kastedilmişti. Bu kişilerin oturma izin belgelerini bedelsiz alma hakları ise aynı antlaşmanın üçüncü maddesinde düzenlenmişti. Böylelikle bu haklardan yararlanacak kişilerin sayısı çoğaltılmış ve imtiyaz hakkı genişletilmişti.

Tatbikat Antlaşması'nın ikinci maddesi, Kuvvetler Statüsü Sözleşmesi'nin birinci maddesinin birinci fıkrasının (b) bendinde geçen “hizmette bulunan şahıslar” tabiri, (b) bendinde yer alan tanımlar saklı kalmak kaydıyla, ABD askeri teşkilatında, ABD hükümet dairelerinde, askeri mağazalarında, askeri personellerin dinlendikleri tesislerde görev yapan memur ve hizmetlilerini, Kızılhaç ve Birleşik Hizmetler Teşkilatı (USO) personellerini, Türkiye’de görevli ABD teşkilatı nezdinde çalışan müteahhitlerini ve bunların teknik mümessillerini kapsayacak şekilde genişletilmişti. Ayrıca ileride eklenmesi muhtemel, fakat bahsedilmemiş kişiler için de açık kapı bırakılmıştı. Ancak eklenen her yeni kişi yeni bir imtiyaz, her yeni yargısal imtiyaz Türk yargısının tıkanması ve elde edilen her ekonomik hak Türk esnafı ve halkının ikinci sınıf muamele görmesine yol açmaktaydı.

Antlaşmanın dördüncü maddesinde ise askeri mağazalar, kantinler, kulüpler için getirilecek erzaklar ve diğer maddeler, Kuvvetler Sözleşmesi Antlaşması'nın on birinci maddesinin dördüncü fıkrasına istinaden Türkiye’ye vergisiz ithal edilebilecekti. Bu malzemelerin kontrol mekanizmasında ABD’nin görevlendirdiği yetkili memurlar olacaktı. Ayrıca bu maddeler ruhsat, teftiş ve tekliflerden muaf olacaktı. Türk ve Amerikan yetkilerince belirlenmiş malzemeler, yalnızca Amerikan personeline

satılacaktı. Bu durumun suistimal edilmemesi için ABD ve Türkiye'nin belirlediği yetkili makamlar tarafından gerekli teftiş yapılabilecekti.

Antlaşmanın altıncı maddesinde yer alan hükümlerin de Amerikan personelleri lehine düzenlendiği görülmekteydi. Bu maddeye göre, resmi gümrük muafiyetinden faydalanan kişiler arasında gerçekleşen eşya ve otomobil satışlarında Türk vergisi uygulanmayacaktı.

Öte yandan Amerikan kuvvetlerine tanınan haklar sınırsız değildi. Ayrıca Türkiye'de tanınan hakların benzerleri başka ülkelerde de vardı. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, dünya üzerinde Amerikalı askerlerin varlığı artış gösterince ikili ilişkilerinin en kuvvetli olduğu Almanya ve İtalya ülkelerinde dahi Amerikalıların varlığı sorun teşkil ediyordu. Önceki yıllara kıyasla 1950'lerdeki Amerikan taburlarının uygunsuz davranışları yerel yöneticilere rahatsızlık veriyordu. Fakat Amerikan personellerine yönelik uygulamalar, ülkeden ülkeye farklılıklar gösteriyordu. Örneğin, Amerika'nın Filipinler ile yaptığı "kusurlu" antlaşmanın gereği; Filipinli yerel polislerin suç işleyen Amerikalı görevliler üzerinde yargı yetkisi bulunmuyordu. Fakat İzlanda, Amerikan taburları üzerinde katı bir denetim uyguluyordu. Bu nedenle Amerikan personellerinin İzlanda toplumu üzerinde ciddi bir etkisi yoktu.³⁷²

Görüldüğü üzere, Soğuk Savaş döneminde izlediği dış politika nedeniyle dünyanın farklı bölgelerine askerlerini konuşlandıran Amerika'nın Türkiye'de de kuvvetleri bulunmaktaydı ve bu, o denemde süper güç olmanın doğası gereğiydi. Bu kuvvetlerin ve onların yakınlarının sosyo-ekonomik yönden rahat etmeleri ve kendilerini

³⁷² Anni P. Baker, *American Soldiers Overseas: The Global Military Presence*, Preager Publishers, Westport, 2004, ss. 61-62.

ülkelerinde hissetmelerini sağlamak için ev sahibi ülke hükümetlerinin izin verdiği ya da göz yumduğu ölçüde NATO Antlaşması'nın limitlerini genişleterek imzalanan ikili antlaşmalara ihtiyaç duyuluyordu.

2.2.6.1.3.1. Türkiye'deki Askeri Yardım Kurulu Personellerine Kuvvetler Statüsü Antlaşması'nın Tatbiki; Haziran 1954

Amerika, 12 Temmuz 1947 Antlaşması'na yönelik yardımları yerine getirebilmek ve yapılacak hizmetleri takip edebilmek için Ankara'da kurduğu JAMMAT'a ait personellerini de bu Kuvvetler Statüsü Antlaşması'na dâhil etme kararlılığındaydı. Bunun için Tatbikat Antlaşması ile aynı günde (23 Haziran 1954'te) antlaşmaya ek olarak *“Türkiye’de Bulunan Amerikan Askeri Yardım Kurulu Personeline NATO Kuvvetler Statüsü Antlaşması’nın (6375) Tatbik Edileceğine Dair Anlaşma”* kabul edildi. Ancak Tatbikat Antlaşması'nın yer aldığı 8748 sayılı Resmi Gazete incelendiğinde söz konusu antlaşma görülmemekteydi. Nota teatisi olarak kabul edilen ve Türk Dışişleri Bakanı Köprülü'nün imzasını taşıyan bu antlaşma, hükümlerinin sakıncalı hususlar barındırması nedeniyle Meclis'ten kaçırılmış ve hükümleri bir oldubittiye getirilmişti.³⁷³

Antlaşmanın birinci maddesine göre; Türk Hükümeti, 6375 sayılı NATO Kuvvetler Statüsü Sözleşmesi'nde geçen Türkiye'deki Amerikan personellerine yönelik hükümleri aynen devam etmekle birlikte diplomatlar dışında kalan bütün Amerikan personellerin aynı haklardan yararlanmasını sağlayacaktı. Oysa NATO bünyesinde yapılan Kuvvetler Statüsü Sözleşmesi'nin maddelerinin NATO dışı tüm Amerikan personellerine uygulanmasını sağlamak Amerika'ya tanınan bir imtiyazdı. Amerika'nın lokomotifliğini yaptığı güvenlik paktı NATO'nun Amerika'nın ulusal çıkarları için

³⁷³ Tunçkanat, a.g.e., s. 185.

kullanıldığıının kanıtıydı. Amerika böylelikle, NATO şemsiyesi altında taraf devletlerin topraklarında çıkarları doğrultusunda antlaşmalar imzalayarak ulusal uygulamalarda söz sahibi olmakta, üye devletlerin yasal prosedürlerine etki ederek hürriyetin simgesi bağımsız Meclis'in yasama yetkisini olumsuz etkilemekte, NATO içinde kendini ayrıcalıklı müttefik ilan etmekte ve üstelik bu durumu Türk hükümetlerine de kabul ettirmekteydi.

Antlaşmanın ikinci maddesinde, Amerikan müşekkel birliklerinin (alay, tabur, bölük vb.) hareket emirleri için Türk makamlarının onayını beklemesine gerek olmadığı belirtilmekteydi. Bu maddenin işlediğine dair Amerika'nın NATO'dan bağımsız olarak Lübnan'a yaptığı operasyonda Balıkesir ve İncirlik üslerini TBMM'nin onayını beklemeden kullanması gösterilebilirdi.³⁷⁴

Önemli konuları görüşmek üzere 26 Temmuz 1958 tarihinde toplanan TBMM'de, Amerika'nın Lübnan'a yaptığı operasyonun gerekliliğinden, dayanak noktalarından, Bağdat Paktı açısından öneminden ve detaylarından bahseden İçişleri Bakanı Namık Gedik (DP, Aydın Mv.), üslerin kullanımı ile alakalı yeterli bilgi vermemişti. Hatta *“küçük devletlerinin istiklallerinin korunması bakımından Amerika'nın Lübnan'a yaptığı yardımı müspet karşıladıklarını”* söyleyen Bakan, Amerika'ya olan desteği açık bir şekilde onaylamış ve desteği talihsiz bir temele oturtturmuştu. Bunun üzerine söz isteyen İnönü'nün talebi, Meclis Başkan Vekili İbrahim Kirazlıoğlu tarafından gerekçelerle reddedilmişti.³⁷⁵ İnönü, ancak Meclis'in bir sonraki toplantı günü olan 21 Ağustos'ta fikirlerini açıklayabilmişti. Sözlerine uzun zamandır dış politikadaki aksaklıkları konuşmak için uğraştığını ve konuların eskidiğini, hatta üzerine yeni konular eklendiğini,

³⁷⁴ A.g.e., s. 186.

³⁷⁵ **TBMMZC**, D. 11, Y.Y. 1, C. 4, B. 86, 26 Temmuz 1958, ss. 820-823.

belirterek başlayan İnönü; üslerin NATO faaliyetlerinin dışında başka devletlere açmanın ülkeyi öngörülme­yen bir savaşa sürükleyebileceğini ve NATO müttefikleriyle olan ilişkilerini ve paktın Türkiye’ye olan güvenini zedeleyebileceğini dile getirmişti.³⁷⁶ Bunun üzerine Dışişleri Bakanı Zorlu, hükümetin en başından beri bu operasyonun NATO dışında gerçekleşeceğini bildiğini ve operasyonun NATO dışı bir devletin Türkiye’deki üslerin kullanması olarak görülebileceğini, bu durumun “yardıma giden bir memlekete yardım etme” olarak görülmesi gerektiğini dile getirmişti.³⁷⁷

Antlaşmanın üçüncü maddesi gereğince; 24 Haziran 1954 tarihli Tatbikat Antlaşması’nda kapsamı genişletilen “yakın” statüsündeki kişiler ve yine Tatbikat Antlaşması’nın ikinci maddesinde açıkça belirtilen “sivil unsur” statüsündeki kişiler, Türkiye’ye vizesiz girebileceklerdi. Ayrıca bu kişilerin dâhil oldukları davalara bakan Türk mahkemelerinde, Türkiye’deki yetkili ABD teşkilatlarından bir temsilcinin Türk mevzuatlarına uygun olarak hazır bulunması dördüncü maddede kabul edilmişti. Bu karar, ABD personellerine dair davalarda Türk mahkemelerinin denetim, gözlem ve etki altında karar almasına neden olabilirdi.

Antlaşmanın beşinci maddesinde, Amerikan askeri teşkilat ve personellerinin kullanacakları bilumum eşya ve hizmetleri Türk Hükümet dairelerinin araya girmesine gerek kalmadan doğrudan temin edilmesine izin verilmekteydi.

Antlaşmanın altıncı maddesinde ise, NATO Kuvvetler Sözleşmesi’nin on dördüncü maddesinin ikinci fıkrası hükmünce belirlenen usuller çerçevesinde Türkiye’deki ABD askeri makamlarına ve personellerine yönelik mali düzenlemeler yer

³⁷⁶ TBMMZC, D. 11, Y.Y. 1, C. 4, B. 87, 21 Ağustos 1958, s. 844.

³⁷⁷ TBMMZC, D. 11, Y.Y. 1, C. 4, B. 87, 21 Ağustos 1958, s. 833.

almaktaydı. Özetle bu madde, Amerika'nın adına yatırılan (Amerikan yardımını adı altında gelen paraların geri ödemesi için Merkez Bankası'nda ABD hesabında toplanan) Türk liralарının, Amerikan misyon ihtiyaçları (personel maaşı, yolluk vb.) için harcanmasını sağlamaktaydı. Ayrıca bu maddeye göre, Türkiye'deki Amerikan makamları ihtiyaç oldukları döviz kullanabilir ve yanlarında bulundurabilirlerdi.³⁷⁸

Bahsi geçen bu durum, askeri alanda yapılan bir antlaşmanın ekonomiyi nasıl etkileyebileceğini de göstermekteydi. Çünkü Amerika'nın bu ödeme yöntemi ile Türkiye'ye dolar girmemekte ve ABD makamlarında bulundurulmuş dövizin Türkiye'deki değerinin artmasına, hatta karaborsaya düşmesine bile neden olmaktadır.³⁷⁹ Bu antlaşma nedeniyle lira, dolar karşısında değer kaybetmiş ve bu durum enflasyona neden olmuştu. Amerika Türkiye'den aldığı liralарı, Amerika'nın Türkiye'deki giderleri için kullanarak bu paranın tekrar ülkeye girmesini sağlamıştı. Oysa Amerika'dan gelen para, döviz girdisi şeklinde olsaydı, Türkiye bütçesinin gediklerini bir nebze kapatılabilir ve ihtiyaçları doğrultusunda savunma harcamaları için kullanabilirdi.³⁸⁰

Antlaşmanın son maddesi olan yedinci madde ise; Türkiye'deki Amerikan müteahhitler ve personellerine Türkiye'ye vizesiz giriş hakkı, askeri mağazalardan ve bunların faaliyetlerinden yararlanma hakkı, ilgili şahıslar ve yakınlarına vergisiz şahsi ve ev eşyalarını ithal etme hakkı ve bunları Amerikan personellerine satış ya da devir hakları tanınmıştı.

İlerleyen yıllarda Amerikan personellerin ihtiyaçlarını karşılamak için askeri posta sistemini içeren Ordu Posta Bürosu (APO) kurulmuştu. Bu sistem sayesinde

³⁷⁸ Tunçkanat, a.g.e., ss. 186-187.

³⁷⁹ A.g.e., s. 187.

³⁸⁰ Doğan Avcıoğlu, "Sam Amcanın Türkiye'deki Hazinesi", *Yön*, S. 108, 23 Nisan 1965, s. 3.

istenilen Amerikan malları, istenilen miktarda Türkiye sınırına girmişti. Böylelikle hem gümrük kuralları delinmiş, hem de Türk esnafı olumsuz etkilenmişti. Bu sistem ile alkolü içecek ve tütün kaçakçılığı başlamıştı. Türk yetkililer bu posta hizmetinin önünü kesmek için yapılan antlaşmayı incelemek isteseler de antlaşmayı bulamamışlardı. Bunun üzerine antlaşma Amerikalılara sorulmuş ve onlar da böyle bir antlaşmanın var olduğunu, fakat belgeyi bulamadıklarını iletmışlerdi. İzin kendilerine eski bir Dışişleri Bakanı tarafından şifahi olarak verildiği belirtilmişlerdi.³⁸¹

Yine bu maddelere dayandırılarak hizmete açılan ve cikletten sinema makinelerine kadar her türlü malzemenin olduğu Amerikan *Post of Exchange* (PEX ya da PX) mağazaları ise Türkiye’de kaçakçılık yapmanın yollarından biri olmuştu. Bu mağazalar Amerika tarihinde eskiden beri var olan, Kızılderililere kadar uzanan ve Kızılderililer ile ordu mensupları arasında eşya değiş tokuşu olarak işlev gören bir sistemdi. PX mağazaları zamanla genişleyerek Amerikan kuvvetlerinin her türlü ihtiyaçlarının karşılandığı bir zincir haline gelmişti. Tüketim malzemelerini içeren PX mağazalarına destek olarak en büyük tedariki sağlayanlar iş adamlarıydı. Bu mağazalar mahalli satış yerlerinden çok daha uygundu. Karlı alışverişi göstermek için ürünlerin üzerine Amerika’daki satış fiyatını içeren etiketler vardı. PX den mal alan bir Amerikalı, PX satışı etiketini kaldırıp Amerika’daki gerçek fiyatını gösteren etiket üzerinden satış yaparak bu sistemi kötüye kullanabiliyordu.³⁸²

Türkiye’deki tüm Amerikan askeri hizmetlerin ikmalini sağlayan, Türkiye - Amerika Lojistik Teşkilatı (TUSLOG) adı altında Ankara’da bir lojistik birim kurulmuştu. Bir komutanlığa bağlı olarak çalışan TUSLOG, ABD personellerinin ihtiyaç

³⁸¹ “Modern Kapitülasyonlar ve Amerikan Kaçakçılığı”, *Yön*, S. 140, 3 Aralık 1965, s. 8; bkz. EK-8.

³⁸² “Modern Kapitülasyonlar ve Amerikan Kaçakçılığı”, *Yön*, S. 140, 3 Aralık 1965, s. 8.

duydukları okul, hastane, otel, lojman, spor tesisleri ve satış mağazaları gibi olanakların işletmesini ve organizasyonu sağlamaktaydı. Söz konusu bu teşkilat *Lojistik Destek Grup Komutanlığı* olarak da anılmaktaydı.³⁸³ Amerikan üsleri TUSLOG’a bağlıydı ve NATO ile ilişkisi yoktu. Lojistik, ikmal, ulaştırma ve onarım, donatım gibi hizmetleri de yerine getirmekteydi. Doğan Avcıoğlu’nun *Yön Dergisi*’nde belirttiğine göre; bazı Amerikalılar TUSLOG’u, Montreux’un sakıncalı gördüğü durumların tatbikinde bir kamuflaj olarak görmekteydi. Boğazlar ve Marmara kıyılarında olası Amerikan üsleri Sovyetleri rahatsız edeceğinden ve bu üslerin varlığı hukuki ve siyasi sakıncalar doğuracağından TUSLOG, Washington’un harekât ve destek tesisleri kurması için bir formüldü. İkili antlaşma ile kurulan TUSLOG; İncirlik, Çiğli, Karamürsel, Yalova, Diyarbakır, Sinop vb. üsleri kontrol etmekteydi. Ayrıca Türkiye’deki Amerikan üslerinde toplanan bilgiler, TUSLOG kanalı ile direkt Pentagon’a gönderiliyordu.³⁸⁴

1966-1988 yılları arasında Genelkurmay Lojistik Başkanlığını yapmış olan Muhsin Batur, TSK’nın kabiliyeti hakkında Pentagon’a gönderilen rapora yönelik bir örnek durumu anılarında şöyle dile getirmişti:³⁸⁵

“Ben Lojistik Başkanı olmadan önce Amerikan Savunma Bakan Yardımcısı Mr. McNaughton bir heyetle birlikte Ankara’ya gelmiş, Pentagon’un değerlendirme ve görüşlerini Genelkurmay’a izah etmiş bulunuyordu. Pentagon; Türkiye’nin ekonomik ve mali gücünün bir değerlendirmesini yapmış... bu güç ve buna eklenecek yıllık Amerikan askeri yardım tutarı ile... ne miktar Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri ile idame edebileceğimizi... ve yeterli bir Kara Kuvvetleri ile küçültülmüş bir Deniz ve Hava Kuvvetlerini elde bulundurmamızı... Deniz ve Hava Kuvvet ihtiyacının eksikliğinin savaş halinde dış takviye kuvvetleri ile tamamlanmasını öneriyordu. Türkiye’nin ekonomisini zorlayarak daha fazla kuvvet bulundurmak istemesi halinde, Amerika’nın Türk ekonomisinin gücünü

³⁸³ Orkunt, a.g.e., s. 274.

³⁸⁴ Doğan Avcıoğlu, “Türkiye’deki Amerikan Üsleri”, *Yön*, S. 139, 26 Kasım 1965, ss. 8-9.

³⁸⁵ Muhsin Batur, *Anılar ve Görüşler “Üç Dönemin Perde Arkası”*, 4.Baskı, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1985, ss. 130-131.

tespitte yapıldığı, o halde Amerikan askeri yardım miktarında kesinti yapabileceğini vurguluyordu.”

Yön Dergisi’nde yer alan yazıya göre; TUSLOG’da sözleşme ile çalışan İngiliz ve Alman uzmanlar da PX mağazalarından alışveriş yapabilmeleri için kartları bulunmaktaydı. Ekmekten giyim malzemelerine kadar her türlü ihtiyaçlar bu mağazalardan karşılanmaktaydı. Örneğin 1 Temmuz 1964 ile 30 Haziran 1965’e kadar İzmir Limanı’na, o günün miktarıyla 94 milyon 978 bin 844 liralık PX mağazaları için mal getirilmişti. Yine 1964 yılında PX de satılmak üzere 27 milyon paket Amerikan sigarası ve 20 milyon teneke kutu alkol ve bira ve 210 bin kilo viski Türkiye’ye sokulmuştu. İhtiyaçtan fazlaca alınan bu mallar karaborsada ederinin yaklaşık üç katı pahasına otellere ve gece kulüplerine satılmıştı. Doğal olarak PX mağazaları, Türkiye’de mahalle esnaflarının iş yapıp döviz kazanmalarına engel olmaktaydı. Türkiye’ye gelen gelir, (aileler dâhil) yaklaşık 20 bin Amerikan personeli için hizmet veren gece kulüpleri ve hizmetçi ödeneklerinden öteye geçmemişti.³⁸⁶ Yani Türklerin cebine girmesi gereken kârın, bu antlaşmalar nedeniyle Amerikalı personellerin sermayesi durumuna geldiği söylenebilirdi.

Öte yandan Amerikalılar, bu durumu bir hak olarak görüyor ve bu hakkı yapılan ikili antlaşmalara dayandırıyorlardı. Antlaşmaları fırsata çeviren Amerika, Türk ekonomisini olumsuz etkilemişti. Türkiye’nin kaçakçılıktan kaybettiğini, turizmden elde edilen gelir karşılayamamıştı. Amerikalara tanınan imtiyazlar, Türkiye’yi büyük bir “serbest bölge” ve “serbest liman” haline çevirmişti. Bu imtiyazlar diğer yabancılara tanınan hakların çok ötesine geçmişti. Örneğin, söz konusu dönemde Lübnan’da

³⁸⁶ “Modern Kapitülasyonlar ve Amerikan Kaçakçılığı”, *Yön*, S. 140, 3 Aralık 1965, ss. 8-9.

yabancıların perakende satış yapmaları ve gümrüksüz tüketim malı ithal etmeleri yasakken Amerikalılar Türkiye’de istediği gibi malları ithal edip piyasaya sürebiliyorlardı.³⁸⁷

ABD, kendi personellerinin ve ailelerinin yaşadığı, sosyalleştiği, marketinden okuluna kadar her türlü imkânları içinde barındıran üslerde “Küçük Amerikalar” inşa etmişti. Bu uygulama sayesinde Amerikan personellerinin ve ailelerinin moralini yüksek tutuluyor ve misafir ülkelerde karşılaşacakları sorunlar en aza indirgeniyordu. Amerikan yemekleri, kıyafetleri ve diğer ürünler PX mağazalarında satılmak üzere gemilerle Amerika’dan geliyordu.³⁸⁸

Amerikalı askeri personellerin ve ailelerinin yanında Amerika’ya hizmet eden sivil yardım kuruluşlarının, Büyükelçiliklerin ve Amerikan lobisinde çalışan propaganda merkezlerinin kargoları PTT ile değil APO ile taşınıyordu. Türk posta idaresine hiçbir ödeme yapılmıyordu. Üstelik Amerikalılar bu imtiyazı kendi aile ve arkadaşlarının postalarına kadar genişletmişlerdi. Bu postalar herhangi bir kontrole tabi değildi. Amerikalılar Türkiye’den ayrılırken gümrük kontrolleri dahi kapılarda değil evlerinde yapılmıyordu. Bu yöntemle gümrük makamlarından habersiz, Türkiye’den Amerika’ya antika ve tarihi eser kaçakçılığı da hız kazanmıştı. Örneğin, merkezi Atina’da olan antika eşya kaçakçılığı şebekesinin APO ile işlerini yürüttükleri ortaya çıkmıştı. Türkiye’ye sokulan kürkler ve Amerika’nın Almanya ve Japonya’daki askeri posta servisleri aracılığı ile gelen optik malzemeleri Türk piyasasına girmişti. Bütün bunlar herhangi bir resmi belgeye dayanmadan gerçekleştirilmişti.³⁸⁹

³⁸⁷ “Modern Kapitülasyonlar ve Amerikan Kaçakçılığı”, *Yön*, S. 140, 3 Aralık 1965, s. 8.

³⁸⁸ Baker, a.g.e., s. 56

³⁸⁹ “Modern Kapitülasyonlar ve Amerikan Kaçakçılığı”, *Yön*, S. 140, 3 Aralık 1965, ss. 8-9.

Türkiye’de Amerikan personellerine tanınan bu haklar, Avrupa’daki diğer Amerikan askerlerini cezpt etmiş ve Türkiye’ye nakillerini dahi istemişlerdi. Bu talep o kadar artmıştır ki; Ankara’daki JUSMMAT Kumandanlarından biri olan General Dewey kendi personellerine emir vererek, satışların “sessiz sedasız” yapılmasını istemişti. Böylelikle Amerikalı personeller bir süre sonra Türkiye’de düşük ücretlerle edindikleri ev, araba ve eşyaları satıyor, ülkesine geri dönüyor ve tekrar Türkiye’ye gelmenin ve zengin olmanın yollarını arıyorlardı.³⁹⁰

Amerikan misyon personellerine tanınan bu haklar, Türk pazarını olumsuz etkilemiş, Amerikan malları değer kazanmış, Amerikalılar Türkiye’de alışveriş yaparak döviz bırakması engellenmiş ve Türk üreticiler bu personellerin varlığından iktisadi anlamda yararlanamamışlardı. Otuz binden fazla Amerikalı kontrol edilememiş ve Amerikan eşyası satan dükkânlar çoğalmıştı. Hatta Amerikan işçisinin emeğini değerlendirmeleri için askeri personeller komutanları tarafından emredilmişti.³⁹¹

Üstelik ne zaman PX ve APO gibi konuları düzenlemeye çalışılsa, yüksek memurlar dahi yerlerinden oynatılarak ikincil bir konuma getirilmişti. Örneğin Dışileri Bakanlığında NATO Daire Genel Müdürü Pertev Subaşı, bu konular üzerinde tedbirlere başvurduğu dönemde görevinden alınıp aynı Bakanlık içinde ikincil bir göreve getirilmişti.³⁹² Bu örnek, yapılan antlaşmaların amacını aştığını ve Amerika’ya tanınan tavizin Türk yönetim kadrolarına dahi müdahil olacak şekilde genişlediğinin göstergesiydi.

³⁹⁰ “Modern Kapitülasyonlar ve Amerikan Kaçakçılığı”, *Yön*, S. 140, 3 Aralık 1965, s. 9.

³⁹¹ Tunçkanat, a.g.e., ss. 187-188.

³⁹² “Modern Kapitülasyonlar ve Amerikan Kaçakçılığı”, *Yön*, S. 140, 3 Aralık 1965, s. 9.

23 Haziran 1954 tarihli söz konusu bu antlaşmanın Meclis'ten gizli tutulmasının tek nedeni kamuoyu tepkisi değildi. Amerikalı yöneticiler de Meclis'e, detay vermeden kısaca bilgi verilmesi gerektiği yönünde telkinlerde bulunuyorlardı. Meclisin onayına sunularak tartışılmasını ve halka açıklanmasını istemiyorlardı. Kuvvetler Statüsü Sözleşmesi'nin bir uygulaması olarak geçirilen antlaşmalarda üs ve tesislerle alakalı bir ifade kullanılmamasına özen gösteriliyordu. Hem Türk Hükümeti'nin çekincesi hem de Amerikan yetkililerin istekleri doğrultusunda bu tür imtiyazlı antlaşmalar gizli tutuluyordu.³⁹³

23 Haziran 1954 tarihinden itibaren, Türkiye'de bulunan Amerikan personellerine NATO Kuvvetler Statüsü Sözleşmesi yerine daha kapsamlı ve Amerikalı personellere geniş haklar kazandıran Tatbikat Antlaşması ve aynı gün verilen muhtıra hükümleri uygulanmıştı.³⁹⁴ Bu durum, tüm NATO üyelerince onaylanan ve milletlerarası niteliği olan Kuvvetler Statüsü Sözleşmesi'nin önemini yitirmesine yol açabilir ve nihayetinde ikili antlaşmalara dayanan veya bir kısmı Meclis'te dahi onaylanmayan Türk-Amerikan mutabakatlarının NATO kararlarının önüne geçmesine yol açabilirdi.

2.2.6.1.4. Görev Belgeleri Yetkisini Düzenleme Girişimleri; Eylül 1968

Türkiye'nin 1950'lerde ABD ile yaptığı ikili antlaşmalar, ilerleyen yıllarda gerek basında, gerek kamuoyunda, gerekse Meclis içinde tepkilere yol açtığı için 1960'lı yıllarda tekrar ele alınacaktı. Antlaşmalara dönük tepkiler çoğalınca NATO Kuvvetler Statüsü Sözleşmesi'nin yedinci maddesinin üçüncü fıkrasının (a) (ii) bendindeki “görev

³⁹³ Bölme, a.g.e., ss. 199-200.

³⁹⁴ Tunçkanat, a.g.e., s. 186.

belgeleri” hükmü, Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil’in imzasıyla Dışişleri Bakanlığı tarafından ABD’nin Türkiye Büyükelçisi’ne verilen 24 Eylül 1968 tarihli notada ele alındı.³⁹⁵ Bu notanın birinci maddesinde yer alan;

“Resmi vazifenin ifasında yapılan fiil veya ihmalden doğan suçlarda görev belgeleri, diğer NATO memleketlerindeki tatbikata göre ve Kuzey Atlantik Antlaşması’na taraf devletler arasında Kuvvetlerin Statüsüne Dair Sözleşme’nin lafzına ve ruhuna uygun olarak, gönderen devlet makamları tarafından verilecek ve Türkiye Hükümeti makamları tarafından diğer NATO memleketlerindeki tatbikata göre ve Kuzey Atlantik Antlaşması’na taraf devletler arasında Kuvvetlerin Statüsüne Dair Sözleşme’nin lafzına ve ruhuna uygun olarak işlem görecektir.”

ibaresi Türk Hükümeti’nin çerçeve antlaşma olan Kuvvetler Statüsü Sözleşmesi’nin özüne dönme isteğini göstermekteydi. Ancak Kuvvetler Statüsü Sözleşmesi’nde görev belgelerine dair bir açıklama bulunmadığı için “lafzına uygunluk” açıklaması anlamsız kalmaktaydı. Ayrıca görev belgelerinin verilmesi hususundaki maddelerin diğer NATO devletlerinde olduğu gibi icra edilmesi gerekliliğinin altını çizmek, dolaylı olarak bu alanda Türkiye’deki uygulamaların diğer ülkelere göre farklılık arz ettiğinin de beyanıydı. Oysa antlaşmanın bu kısmının düzenlenmesinin altındaki neden, 16 Temmuz 1956 tarihli muhtıranın gerekçesinde yer alan *vazife* konusun tespit ve tayini hususunda NATO memleketlerindeki uygulamaları benzer hale getirme amacı yatmaktaydı. Şayet bu amaç gerçekleştirilebilse, *vazife* kararı Türk yargı organlarına bırakılırdı. Çünkü müttefiklerden biri olan İngiltere’deki yabancı bir askerin işlediği suçun görev sırasında işleyip işlemediğine, Amerikalı komutanlar değil İngiliz mahkemeleri karar veriyordu.³⁹⁶

Verilen notanın ikinci maddesi de birinci maddenin uygulanmasına yönelik usulleri içermekteydi. Buna göre; suçun işlendiği yerin savcısı, sanığın görevde olup

³⁹⁵ RG, S. 13257, 24 Temmuz 1969; Bakanlar Kurulu Kar. No. 6/11746, 22 Nisan 1968.

³⁹⁶ Edip Çelik, “Görev belgeleri antlaşması”, *Cumhuriyet*, 24 Mart 1970, s. 2.

olmadığını Adalet Bakanlığı vasıtasıyla Türk Genelkurmay Başkanlığından soracaktı (2. *madde, (a) fıkrası*). Gönderen devlet suçlunun görevde olduğunu beyan ediyorsa, belgenin bir suretini Türk Genelkurmay Başkanlığına ve diğer bir suretini de bağlı bulunduğu birliğin komutanına gönderecekti (2. *madde, (b) fıkrası*). Görev belgesi, Türk Genelkurmay Başkanlığınca kabul edildiği takdirde Adalet Bakanlığı vasıtasıyla ilgili savcıya gönderilecekti. Görev belgesi kabul olan sanığın işlemleri derhal durdurularak dosyası Türk Genelkurmay Başkanlığına gönderilecekti (2. *madde, (c) fıkrası*). Genelkurmay Başkanlığı dosyayı, gönderen devletin ilgili kurumalarına gönderdikten sonra gönderen devletin ilgili makamları Genelkurmay Başkanlığına malumat verecekti (2. *madde, (d) fıkrası*). Şayet görev belgesi Genelkurmay Başkanlığı tarafından kabul edilmez ise soruşturmayı Adalet Bakanlığı vasıtasıyla bahis konusu yerin savcısı yürütecek ve Genelkurmay Başkanlığını süreç hakkında bilgilendirecekti (2. *madde, (e) fıkrası*).

Amerika'nın Türkiye Büyükelçisi Parker Thompson Hart tarafından aynı gün nota teatisi ile onaylanan bu antlaşma sayesinde görev belgesi konusunda Türkiye Genelkurmay Başkanlığının görüşlerine müracaat ediliyordu. Amerikan personellerinin bir suça karışması durumunda görevde olup olmadıklarına dair verilecek görev belgesini düzenleme yetkisi, Türkiye Genelkurmay Başkanlığına tanınıyordu.³⁹⁷

Ancak aradan yirmi dört saat geçmeden aynı gün başka bir ABD notası ile yetki gaspı devam etmiş ve eski uygulamaların devamına yönelik mesajlar verilmişti. Mr. Hart, aynı gün gönderdiği bir önceki notaya atıfta bulunarak karşı bir nota göndermişti ve Türk mahkeme ve karar mercilerini hiçe sayan eski hükümlere geri dönmüştü. Verilen

³⁹⁷ Tunçkanat, a.g.e., s. 203.

notanın ilk paragrafında; ABD'nin diğer NATO ülkelerindeki uygulaması olarak, görev belgelerinin istisnai durumları göz önünde bulundurarak, ABD tarafından verildiği belirtilmişti. İkinci paragrafında ise “*put into effect*” kelimesi Türkçede “işlem görecektir” ifadesine karşılık geldiğini belirtilmişti. Yani “*Amerika bunu Türk müzakerecilerin anladığı gibi anlamıyor*” manasında bir açıklama yapmıştı.³⁹⁸

İlgili nota incelendiğinde; NATO Kuvvetler Statüsü Sözleşmesi hükümlerinin ve adaletin yerinde ve etkili ifa edilmesi için gönderen devletin sanık ferdinin derhal muhakemesi yapılması gerektiğini belirten ABD, iki ayı geçen anlaşmazlık halinde Amerikan kanunlarına göre sanığın yargılanması gerektiğini belirtmişti. Ayrıca Türk Genelkurmay Başkanlığı tarafından kabul edilmeyen görev belgesi olması durumunda, sanık hakkında soruşturma durdurularak ilgili dosyanın Amerikan makamlarına tevdi edilmesi gerektiğini notada açıkça dile getirmişti.³⁹⁹

Ayrıca Amerikalı kumandanın sanık asker için görev belgesi düzenledi zaman bu belgeye itiraz, ret veya takdir hakkı işlemiyordu. Türk Genelkurmayı'na, Amerikalı kumandan tarafından düzenlenen görev belgesini reddetme hakkı tanılsa da bu reddi bozabilmenin yolu üç kişiden oluşan komisyondan geçiyordu. Ancak bu üç kişinin ikisi Amerikalıydı.⁴⁰⁰

Böylelikle ABD, Türk Hükümetinin yetkilerini Türk makamlarına teslim edilmesi yönündeki çabasını karşı bir nota ile boşa çıkarmıştı. Bu durum göstermektedir ki; en doğal hakkını elde edemeyen Türkiye için, yaptığı ikili antlaşmalar ile Amerikalı

³⁹⁸ A.g.e., ss. 203-204.

³⁹⁹ RG, S. 13257, 24 Temmuz 1969; Bakanlar Kurulu Kar. No. 6/11746, 15 Nisan 1969.

⁴⁰⁰ Abdi İpekçi, “Türk-Amerikan İlişkilerinde Durum: İkili anlaşmalarda kalan pürüzler”, *Milliyet*, 25 Mayıs 1970, s. 1 ve 11.

yetkililere sağladığı kapitülasyonları geri almak kolay olmayacaktı. Türk kamuoyunun da tepkisini çeken görev belgelerinin Türk makamlarınca yürütülmesi konusu denemeden öteye geçememişti. Türk ve Amerikan Hükümetleri arasında aynı gün verilen nota teatilerinde konuyu her hükümet anlamak istediği gibi anlamış ve hükümlerin birbirleriyle çeliştiği görülmüştü.

2.2.6.2. NATO Milli Temsilcilerinin ve Milletlerarası Personelin Statüleri Hakkında Sözleşme; Eylül 1951

NATO müttefik devletlerinin ortak gayelerini yerine getirebilmek ve teşkilat uhdesinde görevlendirilen milletlerarası personellerin ve üye devletlerin temsilcilerinin tabi olduğu statüyü belirlemek adına 20 Eylül 1951 tarihinde Ottawa’da “*Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı’nın Milli Temsilcilerin ve Milletlerarası Personelin Statüleri Hakkında Sözleşme*” imzalanmıştı.⁴⁰¹

Sözleşmenin içeriği, farklı konu başlıklarını düzenleyen yedi kısım ve yirmi yedi maddeden oluşmaktaydı. “Üye Devletlerin Temsilcileri” konusunu düzenleyen üçüncü kısım, 12-16 arası maddeleri arasını kapsıyordu. Söz konusu üçüncü kısmın on ikinci maddesine göre; NATO üyesi bir devletin Atlantik Teşkilatı nezdinde başka bir üye devlete tayin ettiği baş temsilciye, onun resmi personellerine, gönderen devlet ile NATO arasında ya da NATO ile kabul eden devlet arasında mutabık kalınan şahıslara tanınan imtiyazlar ve muafiyetler, diplomatik temsilciler ve muadil derecedeki resmi personellere tanınan haklar ile aynı olacaktı. Bu madde kapsamına girmeyen temsilcilere ise on üçüncü maddede; tutuklanma ve hapsedilme hususlarındaki muafiyet, resmi sıfatla yaptığı yazılı ve sözlü beyanları ve fiiliyatları konusunda adli dokunulmazlık, bütün evrak ve

⁴⁰¹ RG, S. 8663, 20 Mart 1954; Kan. No. 6375, 10 Mart 1954.

belgelerinin gizlilik hakkı, şifre kullanabilme ve mühürlü kargolar ile haberleşme imkânı, şahsi eşyaları konusunda diplomatik kolaylıklar, vazifeye gittiği ülkede götürecekleri ev ve şahsi eşyalarda ve şahsi motorlu araçlar için gümrük muafiyeti tanınmıştı. Bu hakların birçoğundan üye devlet temsilcilerinin resmi sekreterlerinin de yararlanmasının önü on dördüncü maddede açılmıştı. Ancak verilen bu hakların şahsi istifadeleri için kullanılamayacağı, adaletin eşit tecelli etmediği durumda ise bu muafiyet ve hakların kaldırılmasının gereklilikten çok yükümlülük olduğu on beşinci maddede açıkça belirtilmişti.

Milletlerarası Personellerin Statüsü Sözleşmesi'nin 17-23 maddeleri arasında kapsayan dördüncü kısmında ise üçüncü kısımda belirtilen temsilcilere tanınan benzer hak ve muafiyetlerin temsilciler namına vazife gören milletlerarası personel ve mütehassıslara da tanınacağına dair maddeler yer almaktaydı.

2.2.6.3. NATO Kapsamındaki Karargâhların Statüsü; Ağustos 1952

Kuzey Atlantik Antlaşması kapsamına giren topraklarda bir saldırı gerçekleştiğinde, bu toprakları müşterek ve etkili şekilde savunabilmek için gerekli tedbirlerin zamanında alınması maksadı ile *NATO Milletlerarası Askeri Karargâhları* kurulmuştu. Bu karargâhlarda bulunan NATO'ya ait askeri ve sivil personellerin ortak hedefler doğrultusunda birlikte hareket edebilmeleri ve kendilerine tanınan vazifeleri kolaylıkla ve süratle ifa edebilmeleri için 19 Haziran 1951 tarihinde Londra'da imzalanan Kuvvetler Statüsü Sözleşmesi'ne ek olarak ayrı bir protokol düzenlenmişti. 28 Ağustos 1952 tarihinde Türkiye'nin de dâhil olduğu "*Kuzey Atlantik Antlaşması Mucibince*

Kurulmuş Olan Milletlerarası Askeri Karargâhların Statüsüne Müteallik Protokol” bu kapsamda imzalanmıştı.⁴⁰²

NATO’ya ait Avrupa Müttefik Kuvvetleri Yüksek Karargâhı (SHAPE), Atlantik Müttefik Yüksek Komutanı’nın (SACLANT) karargâhı ya da NATO gereğince kurulmuş herhangi bir muadil milletlerarası askeri karargâhların statüleri bu protokol ile güvence altına alınmıştı. Söz konusu protokol, NATO’ya taraf olan devletlerin 4 Nisan 1949 temel antlaşması gereğince yapılacak hususi antlaşmalar yolu ile üye ülke sınırları içerisinde milletlerarası askeri karargâhların tesis edilmesine ve bu karargâhlardaki personellerin Kuzey Atlantik Antlaşması sahası içerisindeki statülerinin belirlenmesine yönelik bir adımdı.⁴⁰³

6375 sayılı Kanun ile onaylanan *Karargâhların Statüsüne Müteallik Protokol*’ün on altıncı maddesinin ikinci fıkrasına göre; “*işbu protokol kabul eden devlet ile bir Yüksek Karargâh arasında yapılacak iki taraflı antlaşmalar ile tamamlanabilirdi*”. Bu amaç doğrultusunda kabul eden taraf olarak Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile gönderici devletin temsilcisi olarak SACEUR arasında, “*Türkiye Cumhuriyeti ile Avrupa’daki Müttefik Yüksek Kumandanı Arasında, Avrupa Müttefik Kuvvetleri Yüksek Karargâhı’na Tabi Bulunan Müttefik Karargâhların Türkiye Ülkesinde Tesisine ve Faaliyetlerine Tatbik Olunacak Hususi Şeraite Mütedair Anlaşma*” imzalanmıştı.⁴⁰⁴

Bu antlaşma toplamda yirmi bir madde ve ekinden oluşmaktaydı. Antlaşmanın en önemli hükümlerinden birini içeren ikinci maddeye göre; SHAPE’e tanınmış hak ve yetkiler SACEUR tarafından veya onun kendi adına tayin ettiği vekil bir kumandan

⁴⁰² RG, S. 8663, 20 Mart 1954; Kan. No. 6375, 10 Mart 1954.

⁴⁰³ TBMMZC, D. 10, Y.Y. 4, C. 15, B. 12, 5 Aralık 1956; Kan. No. 6860, S. Sayısı: 13, ss. 1-2.

⁴⁰⁴ RG, S. 9481, 12 Aralık 1956; Kan. No. 6860, 5 Aralık 1956.

tarafından kullanabilecekti. Müttefik Karargâhların sivil idari personel tayin etme hakkı, bu personellerin iş sınırları, tabi olacakları hususların dayanakları gibi konular dördüncü maddede düzenlenmişti. Antlaşmanın sekizinci maddesi Müttefik Karargâhların banka işlemlerine; dokuzuncu maddesi ise vergi ödemelerine ayrılmıştı.

Antlaşmanın onuncu maddesine göre; söz konusu karargâhların yemekhanelerinde, askeri mağazalarında ve kantinlerinde yapılan satışlarda elde edilen gelirlerden vergi alınmayacaktı. On birinci maddede ise; karargâhlarda görev alan kuvvet mensuplarına ve sivil ve yakın unsurlarına mahsus yiyecek, ikmal malzemeleri ve benzeri eşyaların ithalleri için gümrük resmi vergilerinden muafiyetlerine yer verilmişti. Yine bu maddenin ikinci fıkrasında; ithal edilen maddelerin karargâha ait yemekhanelerde, kantinlerde ve mağazalarında söz konusu personellere satılıp dağıtılabileceği belirtilmekteydi. Aynı maddenin üçüncü fıkrasında ise, bu kapsamda tedarik edilen maddelerin izni olmayan kişilere satışı veya hibesi yasaklanmıştı. Bu haklara benzer olarak on ikinci madde ise vergiden muaf olarak ithal edilmiş malzemelerin (personel yakınlarına satışı hariç) ithal vergileri ödenmedikçe Türkiye kapsamında elden çıkarılamayacağı belirtilmekteydi. Antlaşmanın on üçüncü maddesi ise vergiden muaf kişilerin eşya ile motorlu hususi nakil vasıtaları edinme haklarından ve elde ettiklerini muaflık hakkı taşıyan kişiler arasında vergisiz satışından bahsetmekteydi.

Antlaşmanın on sekizinci maddesinde; söz konusu karargâhların askeri alanda kullanılmak üzere ihtiyaç duydukları devlete ait arazileri edinebileceği gibi bu araziler üzerinde kurulabilecek sabit tesislerin Türk mevzuatı kapsamında bedelsiz tahsis edebileceğini belirtilmekteydi.

Türkiye’de bulunan üslerin bir kısmı, NATO Askeri Karargâhları olarak kullanılırken bir kısmı da Amerika’nın NATO’dan bağımsız olarak kullandığı alanlardı.

Bu durum, Türkiye’de bulunan karargâhların ayrışmasını zorlaştırıyor ve ikilem meydana getirtiyordu.

2.2.6.3.1. Askeri Üsler İkilemi

NATO Antlaşması’nın üçüncü maddesi gereği, paktın amaçlarına daha etkin bir şekilde ulaşabilmesi için taraflar silahlı saldırılara karşı bireysel veya toplu karşı koyabilme kapasitelerini arttırabilecek ve karşılıklı yardımlarda bulunabileceklerdi. Her çeşit saldırıdan zamanında haberdar olabilmek ve gerekli karşı tedbirleri zaman kaybetmeden uygulamaya koyabilmek için müttefik taraflar kendi topraklarında kurulacak müşterek üs ve tesislere böylelikle onay vermiş oluyordu.⁴⁰⁵ Türkiye de söz konusu antlaşmayla birlikte pakt çerçevesinde müttefik ülkelere kendi topraklarında üs kurmasına müsaade etmiş sayılıyordu. Ancak bu izin, NATO’ya üyelik ile birlikte Türk topraklarında bulunan üslerin veya bundan sonra kurulacak olanların hangi kapsamda değerlendirileceği sorunu doğurmuştu.

Türkiye’de üsler meselesi, Türkiye’nin NATO’ya kabulünden sonra 1954 yılında imzaladığı ikili antlaşmalar neticesinde başlamıştı. Soğuk Savaş’ın Türkiye üzerindeki etkilerini bertaraf etmek isteyen Türk Hükümeti ve Genelkurmay Başkanlığı Amerika’dan gelen yardım tekliflerine sıcak bakmış, Amerika’ya aşırı güven duyarak üslerin faaliyetlerini ve niteliklerini sorgulama gereği duymamıştı. Bunun neticesinde Amerikan üsleri, yüzbaşı-binbaşı gibi üst rütbeli askerilerin antlaşmalarıyla kurulmaya 1960’lara kadar devam etmişti.⁴⁰⁶

⁴⁰⁵ TBMMTD, B.T., T.Y. 19, C. 19, B. 2, 23 Ocak 1980, s. 75.

⁴⁰⁶ Abdi İpekçi, “Amerikan Üsleri”, *Milliyet*, 5 Temmuz 1969, s. 1.

Türkiye’de NATO üsleri ve Amerikan üsleri olarak iki tür üs bulunmaktaydı. Amerikan üsleri, 23 Haziran 1954 tarihli “*Askeri Kolaylıklar Antlaşması*” (*Askeri Tesisler Antlaşması* olarak da anılmaktadır) kapsamında inşa edilip Amerikan kuvvetlerince işletilmekteydi. Her ne kadar NATO’dan bağımsız gibi algılansa da bu üsler NATO Antlaşması’nın hükümlerinin koyduğu sınırlar çerçevesinde imtiyazlara sahipti. Ayrıca bu üslerin mülkiyeti ve kullanımı Türkiye’ye aitti.⁴⁰⁷

Türkiye’deki Amerikan tesislerinin durumunu düzenleyen *Askeri Kolaylıklar Antlaşması*, Kuvvetler Statüsü Antlaşması’nın uygulanmasına yönelik olarak kabul edilmiş ve bu nedenle TBMM’den geçirilmeden 23 Haziran 1954 tarihinde imzalanmıştı. Bakanlar Kurulu kararından alınan yetkiyle, önceden yapılmış bir antlaşmanın uygulaması (NATO Antlaşması’nın üçüncü maddesi) çerçevesinde Meclis’ten geçirilmeden imzalanan bu antlaşma, Amerika’nın kendi lehine antlaşmaları nasıl tadil edebileceğini göstermekteydi. Çünkü bu antlaşma, Türkiye askeri havalimanlarının Amerikan askeri uçakları tarafından kullanılmasına müsaade ediyor ve askeri ve lojistik malzemelerin konuşlandırılmasına izin veriyordu. Bu durundan yararlanan Amerika, 90’ın üzerinde askeri ve sivil tesisi kurulacaktı.⁴⁰⁸ Antlaşmanın içerdiği hükümler, Kuvvetler Statüsü Antlaşması’nı aşarak Amerikalılara tanınan hakları genişletmekteydi. Bu nedenle, milletlerarası kabul gören NATO Antlaşması’nın temel ilke ve hükümlerinin değersizleştiği söylenebilirdi.

⁴⁰⁷ Selin M. Bölme, “Soğuk Savaş’ta NATO-ABD- Türkiye Üçgeninde Askeri Üsler: Süreklilik Ve Değişim”, *Uluslararası İlişkiler*, C. 9, S. 34, (Yaz) 2012, s. 59.

⁴⁰⁸ Tuncer, a.g.e., s. 316.

Ayrıca Amerikalılarla yapılan askeri antlaşmaların tartışıldığı dönemde Ankara'daki Amerikan Büyükelçiliği, 1965 yılında yaptığı açıklamada Türkiye'deki üslerin yalnızca dördünün (%25'inin) NATO hizmeti gördüğünü geri kalan on iki tanesinin (%75'nin) Askeri Kolaylıklar Antlaşması'na dayandırıldığını belirtmekteydi.⁴⁰⁹

Adana'daki İncirlik Üssü ise, her ne kadar NATO üssü olarak anılsa da Amerikalılar İncirlik'i rahatlıkla NATO dışı amaçlarda kullanabiliyordu. Türkiye üslere toplamda 200 milyon lira kamulaştırma bedeli öderken, sadece İncirlik Üssü'ne 70 milyon lira kamulaştırma bedeli ödenmişti. Oysa Fransa ve İspanya gibi ülkeler, kendi topraklarındaki Amerikan üslerinden yüksek meblağda kiralar almıştı. Ayrıca Irak'ta Kral Faysal'ın devrilmesi üzerine Amerika, Türkiye'den habersiz olarak Irak'a gönderilmek üzere askeri birliklerini İncirlik Üssü'ne indirmişti. Yine 1958 yılında Lübnan'a askeri yardım gönderen Amerika, İncirlik Üssü'nü kullanmıştı. Üstelik Türk askerinin ve yetkililerinin üsse girilmesine müsaade edilmemişti. Dönemin Savunma Bakanı Ethem Menderes'in İncirlik Üssü'ne ziyaretinde, kendisine eşlik eden Türk Generali ve Vali'ye “siz burada kalacaksınız” denilerek belli bir noktadan sonra girişlerine müsaade edilmemişti. Benzer bir durum, Üçüncü Ordu Komutanı Orgeneral Refik Tulga'nın başına gelmişti.⁴¹⁰

Gerek Lübnan harekâtına katılan birlikler, gerekse Rusya hava sahasında dolaşan casus uçakları Amerikan üslerinden hareket etmişti.⁴¹¹ Türkiye'nin kendi topraklarındaki üslerde söz sahibi olamaması ve yabancı bir devlete ait askeri birimler tarafından özgürlüğünün kısıtlanması kolaylıkla açıklanabilecek bir durum değildi. Türkiye'nin

⁴⁰⁹ Bölme, a.g.m., s. 60.

⁴¹⁰ Doğan Avcıoğlu, “Türkiye'deki Amerikan Üsleri”, *Yön*, S. 139, 26 Kasım 1965, ss. 8-9.

⁴¹¹ Abdi İpekçi, “Türk-Amerikan İlişkilerinde Durum: Üsler Sorunu”, *Milliyet*, 21 Mayıs 1970, s. 1.

ıkarlarından daha çok yabancı bir devletin çıkarlarına hizmet eden bu tür üslerin Türkiye'nin güvenliğini ne kadar sağladığı şüpheliydi. Fakat Avrupa'yı etkisi altına alan Sovyetlere karşı en büyük koz, yine Sovyetler gibi dünya politikasına yol veren bir süper gücün desteğini alabilmek o dönemin asıl meselesiydi. Türkiye'nin kendi imknlarıyla Ruslara karşı koyamayacağı için Amerikan yardımına ihtiyaı olduğu bir gerçekti. Bu nedenle dönemin otoriterleri, kâğıt üzerinde yazılı ya da görüşmeler neticesinde sözlü olarak Amerika'nın desteğini almak yerine, Amerikan askerlerini topraklarında ağırlamak ve kullanımına verdikleri üslerde mevzilenmesini sağlamak en büyük garanti olarak görüyordu.⁴¹² Amerika'nın bu üslerde konuşlanması, Ruslara karşı caydırıcılık görevi sleniyordu. Türk yetkililere göre Amerika'nın bu üslerde yer alması olası Rus saldırılarının da önünü kesiyordu.⁴¹³

Diğer yandan NATO üslerinde ise hareket kontrolü, baskın savunma planları ve talimatları NATO Başkumandanlığına aitti. Fakat bu üslerde TSK'ya ait askerler bulunabilirdi. Güvenlik alarmı için NATO ile haberleşme kanalları vardı. Personellerin eğitimi, lojistik imkânlar ve tesis durumları NATO kararghına bildirilerek yürütülüyordu. NATO üslerinin ikmal, bakım, ulaştırma, personel, tesis ve onarım gibi lojistik ihtiyaı Türkiye'nin sorumlğundaydı ve bunlar için mili bütçeden pay ayrılıyordu. Üslerin silah ve teçhizatı, NATO dışında ayrı bir kanaldan yapılmaktaydı. Bu kanal Amerikan yardımlarıydı. Bu yardımlar NATO Enfrastrüktür Teşkilatı tarafından karşılanmaktaydı.⁴¹⁴

⁴¹² Abdi İpekçi, "Türk-Amerikan İlişkilerinde Durum: NATO Sorunu", *Milliyet*, 20 Mayıs 1970, s. 1.

⁴¹³ Abdi İpekçi, "Türk-Amerikan İlişkilerinde Durum: Üsler Sorunu", *Milliyet*, 21 Mayıs 1970, s. 11.

⁴¹⁴ Doğan Avcıoğlu, "Türkiye'deki Amerikan sleri", *Yn*, S. 139, 26 Kasım 1965, s. 8.

Kuzey Atlantik Antlaşması hedefleri gereği, üyeleri arasında müşterek savunma ile alakalı inşaat ve tesisata dair ortaklaşa hazırlanmış bir program olan “*Müşterek Enfrastrüktür Programı*” çerçevesinde havaalanları, yakıt depoları ve boruları, muharebe tesisleri, harp karargâhları inşa edilmekteydi.⁴¹⁵ Bazı NATO tesisleri ve limanlar bu program dâhilinde yapılan yardımlarla meydana gelmişti.⁴¹⁶ Müşterek savunma programında ülke toprakları dâhilinde yapılması gerekli görülen tesislerin inşa masrafları, üye ülkelerin mali imkânları oranınca hisse vererek oluşturdukları umumi fondan karşılanırdı.⁴¹⁷

Enfrastrüktür Programı, NATO’nun muhtemel tehditlere karşı dengeyi sağlayacak silah gücünü arttırıcı yolları ortaya koyan bir hizmetti. Havaalanı yapımı ve muharebe projeleriyle programın ilk adımları atılmış ve gün geçtikçe tüm NATO üyelerine hitap etmişti. Yabancı destekleriyle milli askeri sanayinin gelişimine bu program katkı sağlamıştı. Askeri teçhizatın nitelikleri, savaş şartlarının gereklilikleri ve tehdit yaratan silahların etki alanları yine bu program çerçevesinde ele alınarak bilgi, teknoloji ve deneyim yolu ile tasarlama, değiştirme, uygulama, tedarik etme ve seviye arttırma gibi eylemlerin mimarı bu program olmuştu. NATO bütçesinin kayda değer bir bölümünü oluşturan bu program, müşterek fonlarla kendine imkân yaratarak üyeler arasında masraf paylaşımı ile milli ekonomilere hissedilir etkiler yaratmaktaydı.⁴¹⁸

⁴¹⁵ RG, S. 8453, 9 Temmuz 1953; Kan. No. 6095, 2 Temmuz 1953.

⁴¹⁶ MMTD, D. 4, C. 24, B. 50, 20 Şubat 1977, s. 451.

⁴¹⁷ TBMMTD, D. 9, Y. Y. 4, C. 24, B. 100, 2 Temmuz 1953, S. Sayısı: 242, s. 5.

⁴¹⁸ T.C. Milli Savunma Bakanlığı, *Savunma Politikası ve Türk Silahlı Kuvvetleri (Beyaz Kitap 90)*, Ankara, 1990, ss. 56-57.

Enfrastrüktür Programı'nda Türkiye, Yunanistan ve Portekiz daha çok alıcı gruptandı.⁴¹⁹ Program ile alakalı 2 Temmuz 1953 tarihinde Meclis'e gelen bir konu hakkında Dışişleri Bakanı Köprülü, o dönemde Türkiye'ye düşen payı rakamsal olarak şöyle ifade etmişti:⁴²⁰

“Memleketimize düşen hisse 142 610 000 sterlin üzerinden 24 390 000 İngiliz lirasıdır. Buna mukabil bu umumi masraflara iştirak hissemiz yekûnu 4 428 312 İngiliz lirasıdır. Bunun 4 milyon küsurunu hisse olarak veriyoruz. Buna mukabil 24 milyon küsurunu bu inşaat için alıyoruz.”

29 Haziran 1953 tarihli Bütçe Komisyonu Raporu'nda belirtilene göre; Müşterek Enfrastrüktür Programı'na ait finansmanın %40'ı ABD, %7'si Birleşik Krallık , %53'ü ise diğer üye devletlerin iştirak hisselerince temin edilmekteydi.⁴²¹

Meclis içinde söz konusu bu programa eleştiri getirenler de olmuştu. Burhanettin Onat (DP, Antalya Mv.), bu program çerçevesinde yapılacak yardımların Türkiye'nin dünya savunmasındaki önemli mevkiinden dolayı yetersiz olduğu kanaatindeydi. Stratejik konumu Türkiye kadar mühim olmayan ülkelere - sırf Bolşevik düşüncesine meyilliler diye - Sovyetlere kaptırmamak amaçlı daha büyük yardımlar yapıldığını iddia etmekte ve bunu komünizm düşüncesine sahip milletleri mükâfatlandırmaktan başka bir şey olmadığını belirtmekteydi. Bu nedenle Onat, bu çerçevede NATO'nun yardımlarını önemsemekle birlikte yetersiz ve gayet tabii görmekteydi.⁴²²

Görüldüğü üzere; güvenlik ve savunmayı sağlaması için inşa edilen NATO ve Amerikan üsleri, Türkiye tekeline ikilem yaratmaktaydı. Amerika, NATO antlaşmaları kapsamında üslerden faydalanmıştı. Görünürde Türkiye'nin güvenliğini sağlamak için

⁴¹⁹ Kunalp, a.g.e., s. 101.

⁴²⁰ **TBMMTD**, D. 9, Y. Y. 4, C. 24, B. 100, 2 Temmuz 1953, s. 54.

⁴²¹ **TBMMTD**, D. 9, Y. Y. 4, C. 24, B. 100, 2 Temmuz 1953, S. Sayısı: 242, s. 5.

⁴²² **TBMMTD**, D. 9, Y. Y. 4, C. 24, B. 100, 2 Temmuz 1953, s. 60.

inşa edilen üsler, kimi zaman Türkiye'nin hedef alınmasına sebep olarak ulusal güvenliğini tehlikeye sokmuştu.

2.2.7. Avrupa'ya Verilen NATO Teminatı; Mayıs 1952

İkinci Dünya Savaşı sonrasında askeri, siyasi ve ekonomik yönden zorlanan Avrupa'yı yeniden dirençli kılmak isteyen Amerika'nın özellikle Batı Avrupa üzerindeki savunmayı güçlendirme planları, NATO'nun kuruluşundan öncesine dayanmaktaydı. Avrupa'nın Amerika öncülüğünde güvenlik alanında gösterdiği çaba, NATO'nun kuruluşuna giden yolu açmıştı.⁴²³

“Avrupa'nın savaş makinası” Almanya'yı dizginlemek, Avrupalı devletlerin kendi aralarında bir güç dengesi oluşmasını sağlamak, Avrupa'da sanayi ve ekonominin büyümesini kontrol etmek ve Sovyetlerin özellikle Batı Avrupa'yı etkisi altına almasını önlemek adına savaş sonrası dönemde ortak savunma ve güvenlik konusunda Avrupa'nın örgütlenmesi gerektiği düşünülüyordu.⁴²⁴ Özellikle, Sovyetlerle iyi ilişkileri devam ettirmek için çokça sebat göstermiş olan İngiltere dahi Sovyetlerin tutumuna artık iyi niyetle bakmıyordu. Dışişleri Bakanı Ernest Bevin, Avam Kamarasında verdiği bir nutukta; Sovyetlere yönelik besledikleri ümidin nasıl boşa çıktığını anlatmış ve Marshall Planı konusunda Sovyetlerin sergilediği olumsuz tepkinin asıl nedeninin Avrupa'nın iktisadi zorluklarından yararlanmak isteği olduğu yorumunda bulunmuştu. Bevin'in açıklamaları Benelux ülkelerinde olumlu karşılanmış ve 17 Mart 1948 tarihinde İngiltere, Fransa, Brüksel, Hollanda ve Lüksemburg'un girişimleriyle Brüksel Antlaşması imzalanmıştı. Böylelikle BAB (Brüksel Paktı, Brüksel Antlaşması Teşkilatı ya da

⁴²³ Akgül Açıkmeşe ve Dizdaroğlu, a.g.e., s. 11.

⁴²⁴ Çağrı Erhan, “Avrupa'nın İhtiharı' ve İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Temel Sorunlar”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 51, S. 1, 1996, s. 269.

Beşler Teşkilatı olarak da anılan) savunma örgütü kurulmuştu. Antlaşmanın dördüncü maddesi, ileride kurulacak olan NATO Antlaşması'nın beşinci maddesine kaynaklık edecekti. Brüksel Antlaşması'nın hükümlerine göre; akit taraflardan herhangi biri silahlı saldırıya maruz kalırsa, BM Antlaşması'nın 51. maddesi hükümlerine uygun olarak, diğer akit taraflar askeri ve diğer yardımlarda bulunacaklardı.⁴²⁵ Ancak, Amerika'nın Almanya Yüksek Temsilcisi McCloy'un da Amerika Dışişleri Bakanlığına belirttiği üzere; Amerika'nın desteği olmadan Avrupa'nın kendi savunmasını sağlaması pek mümkün görünmüyordu. BAB'ın yavaş kaldığına, Avrupa kıtasını koruma için yeterli kabiliyetinin olmadığına ve daha fazla geç olmadan Amerika'dan yardım alınması gerektiğine inanılıyordu. Özellikle Almanya, öyle bir entegre edilmeliydi ki silahlandırılmış Almanya oluşturulacak hakiki bir Avrupa topluluğuna agresif yönünü tekrar göstermemeli ve Almanya'nın atacağı adımlar denetim altında tutulmalıydı.⁴²⁶

Bu nedenlerle Fransa Başbakanı Rene Pleven tarafından 24 Ekim 1950 tarihinde ortaya atılan ve daha sonrasında *Pleven Planı* olarak anılacak olan proje çerçevesinde Avrupa Savunma Birliği'ni (ASB) kuran Paris Antlaşması; Federal Almanya, Fransa, İtalya, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg tarafından 27 Mayıs 1952 tarihinde imzalandı. Ancak, Fransa Başbakanı tarafından ortaya atılan proje; uluslararası yapısı, Almanya'nın kontrol edilemeyeceği düşüncesi ve Kore Savaşı'nın bitmesi sonucu Sovyet tehditlinin azalması nedenleriyle 1954'te Fransa Parlamentosu tarafından onaylanmayacak ve ölü doğacaktı.⁴²⁷

⁴²⁵ Feridun Cemal Erkin, *Dışişlerinde 34 Yıl: Anılar – Yorumlar*, I. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1987, s. 266.

⁴²⁶ **FRUS**, 1950, Western Europe, Vol. III, Doc. No. 116, 03 August 1950, 740.5/8–350, ss. 180-182.

⁴²⁷ Akgül Açıkmeşe ve Dizdaroğlu, a.g.e., ss. 13-14.

Avrupa'nın kıta savunmasını sağlamasında geç kalmışlığını ve yetersizliğini gören Amerika, savunma ve güvenlik meselesini kollara ayırmadan, kendi tekelinde, merkezi yönetim anlayışıyla ve NATO örtüsü altında sürdürmek istemişti. Nitekim ASB ve NATO'ya taraf devletler arasında Kuzey Atlantik sahasının müşterek müdafaası ve Batı Avrupa devletleri ile daha yakın ilişkiler geliştirmek amacıyla Atlantik Antlaşması'nın beşinci maddesinde bahsi geçen garantilere eş garantiler veren bir protokol imzalanmıştı.⁴²⁸ Garanti Antlaşması'nın ilk maddesine göre; ASB üyelerinden herhangi birinin Avrupa'daki veya Kuzey Atlantik Antlaşması'nın altıncı maddesinde tarif edilen sahalardaki arazisine, kuvvetlerine, gemilerine veya uçaklarına yapılacak silahlı bir taarruz; yine Atlantik Antlaşması'nın beşinci maddesinin kapsamı içinde, Atlantik Antlaşması taraflarına karşı yapılmış sayılacak ve bu gerekçeyle müdahalede bulunulacaktı. Bu Garanti Antlaşması imzalandığında Türkiye artık NATO'nun bir parçası olduğu için Türkiye adına protokolü Mehmet Ali Tiney imzalamış ve Şubat 1953'te Meclis'te onaylanmıştı.

ASB her ne kadar Fransız Parlamentosu'nun engeline takılsa da NATO'nun Avrupa'ya verdiği bu Garanti Antlaşması, NATO'nun merkez düşüncesini göstermekteydi. Garanti Antlaşması ile NATO, askeri olduğu kadar siyasi bir birliktelik olduğunu ortaya koymuştu. Bu durum, NATO üyelerinin ortak savunma ve güvenliğini sağlama çabalarının yanı sıra bu üyelerin Avrupa'nın siyasi dengelerini (*Avrupa-Atlantik Güvenlik İkilemi*⁴²⁹ dâhil) gözettiği ve ortak çıkarlar doğrultusunda diğer oluşumları da himayesi altına alabilecek güç ve yapıda olduğu gerçeğini ortaya koymuştu. Soğuk Savaş yıllarında Türkiye de bu oluşum içinde yer alarak ulusal güvenliğini inşa etme çabasının

⁴²⁸ RG, S. 8332, 11 Şubat 1953; Kan. No. 6041, 4 Şubat 1953.

⁴²⁹ Jolyon Howorth, "The Euro-Atlantic Security Dilemma: France, Britain, and The ESDP", *Journal of Transatlantic Studies*, Edinburg University Press, C. 3, S. 1, Bahar 2005, s. 39.

yanında Avrupa'nın güvenliğini sağlama konusunda söz sahibi olduğu çıkarımı yapılabilirdi. Böylelikle Türkiye, Soğuk Savaş sonrası dönemde de *Avrupa Birliği üyesi olmayan NATO müttefik*i olarak Avrupa-NATO güvenlik ikileminin bir öznesi olacaktı.

2.3. Güvenlik Alanında Askeri Düzenleme Antlaşmaları

Askeri yardımlar, sanayileşmiş ülkelerden az gelişmiş ülkelere doğru cereyan eden ve devletlerarasında ödünç, bağış, kiralama, gibi yöntemlerle silah devir işlemlerini kaçınılmaz kılan ekonomik ve politik bir süreci barındırmaktaydı.⁴³⁰ Askeri düzenleme antlaşmaları da müttefik ülkeler arasında yapılan askeri yardımları, dolayısıyla askeri teçhizat, mühimmat, malzeme ve teknik bilgi gibi yardım programlarını içermekteydi. Bu antlaşmalar, müttefiklik anlayışıyla yapılan ve genelde başka güvenlik açığının tamamlayıcısı olan antlaşmalardı.

Askeri yardımlar, askeri ittifakların hem sebebi hem de sonucuydu. Daha önceden belirtilen nedenler doğrultusunda Soğuk Savaş döneminde Batı ittifakında yer alan Türkiye için en büyük askeri yardım tedarikçisi ABD olmuştu. Özellikle NATO üyeliği sonrası ortak güvenlik hedefleri doğrultusunda yapılan tali antlaşmaların ekonomik, politik, stratejik ve psikolojik etkileri merkez güvenlik antlaşmalarındakiler kadar değerliydi.

2.3.1. Türkiye-ABD Karşılıklı Güvenlik Antlaşması; Ocak 1952

Türkiye ile ABD ilişkileri, Şubat 1952'de Türkiye'nin NATO'ya üyeliği ile birlikte bir temele dayandırılmıştı. Ancak iki hükümet arasındaki ilişkiler NATO öncesine uzanmaktaydı. Türkiye pakta kabulünden hemen önce, 7 Ocak 1952'de,

⁴³⁰ Orkunt, a.g.e., s. 18.

imzalanan ve mektup teatisi yoluyla kabul edilen “*ABD ile Türkiye Arasında Karşılıklı Güvenliğe İlişkin Antlaşma*” (kısaca “*Ortak Güvenlik Antlaşması*”) olarak anılan bu antlaşma, içerdiği yükümlülükler bakımından Türkiye’nin güvenlik antlaşmaları içinde farklı bir yere sahipti.

Antlaşmayı ilginç kılan, isminin Türkçe ve İngilizce karşılıklarının farklı olmasıydı. İngilizce ismi “*An Agreement between the United States of America and Turkey Relating to Mutual Security*” olarak geçmekteydi.⁴³¹ 10 Mart 1954 tarih ve 6370 sayılı Kanun ile TBMM’de onaylanan bu antlaşmanın Türkçe resmi adı ise “*Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile ABD Hükümeti Arasında Münakit Muaddel Ekonomik İşbirliği Antlaşmasını Tadil Eden Anlaşma*” olarak geçmekteydi.⁴³² Dikkat edileceği üzere, Türkçe isminde İngilizce isminde olduğu gibi “*Karşılıklı/Ortak Güvenlik*” (*Mutual Security*) ibaresi geçmemekteydi. Bu tür siyasi ve askeri atıflar yerine ekonomik atıflarda bulunmasının nedeni, antlaşmanın Meclis’ten kolaylıkla geçirilmesini sağlamak olabilirdi.⁴³³

Ortak Güvenlik Antlaşması’nın giriş bölümü, dayanak olarak iki önemli antlaşmaya ve bir ABD kanununa atıfta bulunmaktaydı. Truman Doktrini çerçevesinde ABD ve Türkiye arasında imzalanan 12 Temmuz 1947 tarihli Türkiye’ye Yardım Antlaşması, 4 Temmuz 1948 tarihli Marshall Planı çerçevesinde yapılan Ekonomik İşbirliği Antlaşması ve 1951 tarihli Karşılıklı Güvenlik Kanunu (MSA) bu antlaşmanın maddelerine zemin hazırlamıştı. Truman Doktrini adı altında yapılan askeri yardımlar ve

⁴³¹ UNTC, *Exchange of Notes Constituting an Agreement between the United States of America and Turkey Relating to Mutual Security*, Ankara, Vol. 179, Reg. No. 2361, 7 January 1952, ss. 121-127.

⁴³² RG, S. 8662, 19 Mart 1954; Kan. No. 6370, 10 Mart 1954.

⁴³³ Armaoğlu, *Belgelerle Türk-Amerikan...*, s. 184.

Marshall Planı çerçevesinde yapılan yardımlar, bu çalışmanın farklı bölümlerinde detaylı şekilde anlatıldığı için bu kısımda sadece MSA ve ilgili bölümleri ele alınacaktır.

MSA, Amerika'nın güvenliğini ve dış politikasının gelişimini devamlı kılmak ve uluslararası barış ve güvenliği sağlama uğraşı içinde olan diğer dost milletlere yardım ederek Amerika'nın refahını sağlamak için ilgili mali yıldan ayrılan bütçe ile yürütülmekteydi.⁴³⁴ MSA, 1951 yılından önce de hür dünyanın güvenliği, devamı ve refahı için yapılmış politik, askeri ve ekonomik bir plan olan Karşılıklı Savunma Yardım Programı (MDAP) olarak anılmaktaydı. Bu nedenle MSA, MDAP ve Avrupa Kalkınma Programı'nın (European Recovery Program) da devamı niteliğindeydi.⁴³⁵

1951 yılı MSA'nın *Yakın Doğu ve Afrika (Near East and Africa)* başlığını taşıyan ikinci bölümü, Amerika Başkanı Truman'ın 22 Mayıs 1947 tarihinde imzaladığı kanun ile Yunanistan ve Türkiye'ye yapılan yardımının detaylarını kapsamaktaydı.⁴³⁶ Bu nedenle Ortak Güvenlik Antlaşması'nın ekonomik dayanağı, Amerika'nın mali yılı bütçesinden ayrılan ödeneklerden oluşmaktaydı.

Bu antlaşma ile Amerika'nın yardımlarına karşılık Türkiye, birtakım askeri yükümlülükler altına girmişti. Üstelik Türkiye'nin bu askeri yükümlülükleri henüz bir NATO üyesi değilken kabul etmesi, Türkiye'nin dış politika kararlarında Amerika'nın etkisini ortaya koymaktaydı. Söz konusu antlaşmanın ikinci maddesine göre, Türkiye Hükümeti:

⁴³⁴ U.S. Statutes at Large, *Mutual Security Act of 1951*, 82nd Congress, 1st Session, Vol. 65, Public Law 165, H. Res. 5113, October 10, 1951, U.S. Government Printing Office, Washington, 1952, s. 373.

⁴³⁵ Stanley L. Scott, "Mutual Defense Assistance Program", *TIME: The Military Engineer*, Vol: XLII, No: 290, November-December 1950, ss. 429-432.

⁴³⁶ U.S. Statutes at Large, *Mutual Security Act of 1951*, 82nd Congress, 1st Session, Vol. 65, Public Law 165, H. Res. 5113, October 10, 1951, U.S. Government Printing Office, Washington, 1952, ss. 374-375.

- (a) Dünya sulhuna katkı vermek için milletlerarası iyi niyet ve anlayışı özendirmeyi,
- (b) Milletlerarası gerginlik yaratan sebepleri ortadan kaldırmayı,
- (c) ABD'nin de dâhil olduğu çok taraflı veya iki taraflı antlaşmalarının askeri yükümlülüklerini yerine getirmeyi,
- (d) Gücü nispetinde hür dünyanın savunma gücüne katkı yapmayı,
- (e) Savunma kapasitesini geliştirmek için gerekli tedbirleri almayı,
- (f) ABD tarafından yapılan ekonomik ve askeri yardımların etkili bir şekilde kullanılmasını sağlamak için gerekli tedbirleri almayı taahhüt etmişti.

Antlaşmanın bu hükümleri, Türk dış politikasının şekillenmesine de etki edecekti.

Örneğin, 23 Ocak 1950 tarihinde CHP Hükümeti'nin Dışışleri Bakanı Necmettin Sadak “*Kıbrıs Meselesi diye bir mesele yoktur.*” diye bir demeç vermişti.⁴³⁷ Aradan dört yıl geçmesine, olayların daha da alevlenmesine ve farklı bir ideolojiye sahip hükümetin başa gelmesine rağmen bu anlayış değişmemişti. Üstelik bu sefer söz konusu antlaşmanın ikinci maddesinin (a) ve (b) fıkrasına istinaden, daha da kötüleşen Kıbrıs olayları görmezden gelinmişti. DP Hükümeti'nin Dışışleri Bakanı Köprülü'nün 1 Nisan 1954 tarihinde verdiği demeçte, Yunanistan devlet adamlarıyla Kıbrıs Meselesi üzerine herhangi bir müzakerede bulunmadığını belirtmişti. Bunun sebebini de “*Türkiye'nin Kıbrıs Meselesi diye bir sorunu olmadığına*” bağlamış ve antlaşmanın hükümleri gereği milletlerarası gerginlikten imtina etmişti.⁴³⁸

Yine ikinci maddenin (f) fıkrası gereği, Türkiye'nin Amerika'ya sağlayacağı askeri ve ekonomik kolaylıklar ve yedinci maddede tanınan hukuk usullerinin ortaklaşa tespiti, NATO üyeliği sonrası Amerika ile yapılacak ikili antlaşmaların nasıl olacağına

⁴³⁷ “Kıbrıs meselesi, diye bir mesele yoktur”, *Akşam*, 24 Ocak 1950, s. 2.

⁴³⁸ Hasan Hüseyin Bahadır, “Kıbrıs Diye Bir Sorunumuz Yoktur' dan 1974 Müdahalesine Nasıl Gelindi?”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 9, S. 43, Nisan 2016, s. 575.

dair bir sinyaliydi. Bu nedenle bu antlaşma, ilerleyen yıllarda Türkiye'nin Amerika'ya tanıyacağı siyasi, ekonomik, askeri ve adli tavizlerin de bir ana fikrini oluşturmaktaydı.

2.3.2. Savunma Kolaylıkları Yardım Programına İlişkin Antlaşma; Nisan 1955

Türk ve Amerikan Hükümetleri, 7 Ocak 1952 tarihli Ortak Güvenlik Antlaşması'ndan sonra ortak hedefler doğrultusunda savunma planlarını kuvvetlendirecek adımlar atmaya devam etmişti. NATO ülkelerinin ortak savunma kapasitelerini arttırmaya yönelik olarak, Türkiye'nin mühimmat ve parça imal etmesi ve bakım ve onarım kapasitesini geliştirmesi gerektiği iki hükümet arasında kararlaştırılmıştı. Bunun sonucu olarak 25 Nisan 1955 tarihinde Ankara'da "*Savunma Kolaylıkları Yardım Programına İlişkin Antlaşma*" imzalanmıştı.⁴³⁹ Bu antlaşma, 12 Temmuz 1947 ve 7 Ocak 1952 tarihlerinde yapılan antlaşmaların tamamlayıcısı niteliğindedir. Mektup teatisi yöntemiyle kabul edilen bu antlaşmayı Amerika adına ABD Ankara Büyükelçiliği Maslahatgüzarı Foy David Kohler, Türkiye adına Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Muharrem Nuri Birgi onaylamıştı.

Savunma Kolaylıkları Yardım Programına göre:

- Türkiye, ABD tarafından sağlanan imkânlarla üretilen, bakım ya da onarımı yapılan mühimmat ya da parçaların satışında, NATO üyesi ülkelerinin hiçbirine fiyat, kalite ve tedarik zamanlamasında ayırım gözetmeyecekti (*1. madde, (a) fıkrası*).
- Türkiye, ortak güvenliğin gerektirdiği ani hallerde derhal kullanılmak üzere ABD tarafından sağlanan imkânlarla kurulan tesisleri kullanabilir halde tutacak ek imkânları sağlayacaktı. Ancak böyle bir acil duruma kadar Amerika tarafından sağlanan malzemeler ve Türkiye'nin sağladığı ek

⁴³⁹ UNTC, *Exchange of Notes Constituting an agreement between The United States of America and Turkey Relating to A Defense Facilities Assistance Program*, Ankara, Vol. 263, Reg. No. 3779, 25 April 1955, s. 300.

imkânlar, başka ortak amaçlar için de kullanılabilecekti (1. madde, (b) fıkrası).

- Türkiye, Amerika'nın sağladığı teçhizat ve teknik bilgi dışında, ek tesisler için gerekli arazi, bina, teçhizat, malzeme ve hizmet sağlayacak ve tüm kolaylıkların sağlanmasına yönelik her türlü tedbirleri alacaktı (1. madde, (c) fıkrası).
- Yardım Kolaylıkları Programı için ABD Kongresi'nde onaylanan fon, mühimmatların üretim, bakım ve onarımı konusunda Avrupa'nın kapasitesini arttırmaya yönelik olduğundan Türkiye Hükümeti, bu alanda geri kalmadan özel ve devlet tasarrufunda tam kapasite bakım, onarım ve üretim sağlayacaktı (2. madde).
- ABD Hükümeti ise Amerikan yasalarına uygun olarak Türkiye'ye teknik bilgi, üretim, bakım ve onarım malzemeleri tedarik edecekti (4. madde).

23 Haziran 1954 tarihli Askeri Kolaylıklar Antlaşması'nın da bir tamamlayıcısı niteliğinde olan bu antlaşma, Türkiye topraklarında kurulacak olan tesislerin ve bu tesislerde üretilen mühimmatların ve parçaların hangi amaçlar ve kapsamlar dâhilinde kullanılacağını belirlemekteydi.⁴⁴⁰ Antlaşmanın maddelerinde belirtildiği üzere; Amerika, Türkiye'nin askeri üretim, bakım ve onarım kabiliyetini geliştirmesini NATO'nun ve Avrupa müttefiklerinin geleceği için istemişti. Böylelikle Türkiye, Avrupa için güçlü bir mühimmat tedarikçisi olacaktı. Ancak bu tedarik süresinde müttefik ülkelere herhangi bir ayırım gözetmeyecekti. Bu maddenin ortaya çıkış temelinde, antlaşmanın yapıldığı sıralarda Türkiye ile Yunanistan arasında yaşanan ve ileride de yaşanması muhtemel sorunların NATO'ya ihraç edilmemesi ve ortak hedefler doğrultusunda hareket edilmesi fikri yer alıyor olabilirdi. Ayrıca Amerika'nın Türkiye'de kurduğu tesisler ve bu tesislerde yapılan faaliyetler konusunda Türkiye'ye sınırlandırmalar getirmesi, verilen desteğinin Amerikan merkezli yürütüleceğini göstermekteydi.

⁴⁴⁰ Sander, *Türk-Amerikan...*, s. 158.

Amerika tarafından sunulan imkânların ihtiyaç halinde ortak güvenliğin gerektirmediği haller dışında kullanıma açılması, Amerika'nın Türk topraklarındaki niyetinin de tecellisi olmuştu. Daha önceki antlaşmalarda da Amerika, Türkiye'ye yapılacak yardımlar için kendi planlarından daha çok Türkiye'nin talebini karşılamak için yapıldığını gösterilmek istemişti. Örneğin Amerika, kendi güvenlik hedeflerini gerçekleştirmek için Türkiye'de kurmak istediği askeri havaalanı inşasına Türkiye'nin talebi üzerine başlanacağını göstermek istemiş ve bu konu hakkında Karşılıklı Savunma Yardım Programı Direktörü James Bruce'un Savunma Bakanlığı Askeri Yardım Ofisi Direktörü Lyman L. Lemnitzer'a bir memorandum vermişti.⁴⁴¹ Sovyetlerin tepkisinden çekinen Amerika, 1950'lerin başında yaptığı bu tür gizli ve açık askeri düzenleme antlaşmaları ile *yardım* adı altında güvenlik alanında *yatırım* yapmaya başlamıştı. Bu yıllarda ülkeye giren Amerikan yardımlarının sürekliliğini sağlamak için Türk Hükümeti birtakım yükümlülükler altına girmişti. Çalışmanın diğer bölümlerinde de ele alındığı üzere; ülke sınırlarında kurulacak Amerikan üs ve tesislere ve buralarda görev yapan Amerikan personellerine tanınan bürokrasi, ticari ve ekonomik ayrıcalıklar, bu tür kolaylıklar antlaşmasının bir gereğiydi.

2.3.3. Savunma Yardım Programı ile Sağlanan Artık Malzemenin İdaresine İlişkin Antlaşma; Mayıs 1955

Güvenlik alanında yapılan askeri düzenleme antlaşmalarının bir kısmı Türkiye'nin kendi topraklarındaki silah imal kapasitesinin yükseltilmesini kapsarken diğer bir kısmı da dışarıdan sağlanan direkt desteklerle elde edilen askeri malzemelerin tedarikiyle alakalıydı. Birinci yöntem, ülkenin silah üretimi konusunda balık tutmayı öğretmek iken;

⁴⁴¹ **FRUS**, 1950, The Near East, South Asia, and Africa, Vol. V, Doc. No. 686, 28 February 1950, 711.56382/2-2850, ss. 1234-1235.

ikinci yöntem, balığı tutup servis etmektir. Kısa vadede daha iyi gibi görünen ikinci yardım türü, yardım alan tarafı dışarıya bağımlı hale getiriyordu. Bir bakıma kendi ulusal güvenliğini kiraya veriyordu. Yardım veren ise bir yandan elindeki artık malzemelerden arınıyor, diğer yandan *yardım yapan devlet* olarak ikili diplomaside söz hakkını kendinde görüyor ve görüşlerinin kabul görmesini bekliyordu. Oysa askeri deha olması yanında üstün siyasi ve ekonomi zekâyâ sahip olan Mustafa Kemal Atatürk, bir sohbetinde şu görüşünü dile getirmişti:⁴⁴²

“Eskimiş teknolojileri değil, en yeni teknolojiyi ülkeye getirmediğimiz, getiremediğimiz sürece, yabancı ülkelere bağımlı olmaktan kurtulamayız... Eski teknolojileri bize kolaylıklar tanıyarak getiren yabancı devletlerin kurnazlıklarını anlamamak için insanın ya kör ya da aptal olması gerekir... Dünya Savaşı biter bitmez, bu kara günlerde kullanılan tüm silahlar birdenbire demode oluverdi. Almanlar, Fransızlar, İngilizler, Amerikalılar ellerindeki bu silah fabrikalarını uzun vadeler tanıyarak geri kalmış ülkelere satmaya çalışıyorlar. Neden? Çünkü onlar daha modernlerini, daha etkili olanlarını yapabilecek fabrikalar kurmakla meşguller... Biz yeni genç bir Türkiye kuruyoruz. Dost düşman ülkelerin geride kalmış teknolojilerine gereksinmemiz yok. Ya en yenisini kurar, onlarla boy ölçüşürüz, ya da biraz daha sabreder, bunu yapabilecek güce erişmemizi bekleriz.”

Atatürk’ün bu sözü yeterince anlaşılmamış olacak ki; İkinci Dünya Savaşı sonrasında özellikle Amerika’dan gelen yardımlar fazla sorgulanmadan kabul ediliyor ve yardım alabilmek için adeta bir yarış içine giriliyordu. Üstelik yapılan yardımların hukuki dayanakları önceki antlaşmanın zeminine dayandırılıyordu. Böylelikle atılan imzalar, hükümetlerce süregelen bir antlaşmanın devamı ya da sağlam temeller üzerine kurulu ve sürdürülme niyeti taşıyan ikili ilişkiler manzumesi olarak gösterilebiliyordu.

Amerika sağladığı askeri malzeme yardımlarını, NATO ve BM gibi uluslararası antlaşmaların yanı sıra; 12 Temmuz 1947 tarihli yardım antlaşması, 7 Ocak 1952 tarihli

⁴⁴² İsmail Yavuz, *Mustafa Kemal’in Uçakları: Türkiye’nin Uçak İmalat Tarihi (1923-2012)*, İş Bankası Kültür Yayınları, 11. Basım, İstanbul, 2020, s. 201.

güvenlik antlaşması ve 1954 tarihli Amerikan güvenlik yasası gibi ulusal ya da ikili hukuki dayanaklara ithafen gerçekleştiriyordu. Ortak Güvenlik Antlaşması'nın üçüncü maddesi gereği; 22 Mayıs 1947 tarihinde onaylanan “*Yunanistan ve Türkiye'ye Yapılacak Askeri Yardım Kanunu*” kapsamında Amerika tarafından Türkiye'ye sağlanan malzeme ve teçhizatlardan kullanılmayanlar, doğru bir tasfiye yöntemiyle ABD'ye geri verilmesi için Amerikan ve Türk Hükümetleri bir yöntem belirleyeceklerdi. Bu kapsamda 26 Mayıs 1955 tarihinde “*Karşılıklı Savunma Yardım Programı Çerçevesi İçinde Sağlanan Artık Malzemenin İdaresine İlişkin Anlaşma*”, mektup teatisi yoluyla Amerika'nın Türkiye Büyükelçisi Avra Milvrin Warren ve Dışişleri Bakan Vekili Nuri Birgi tarafından onaylanarak kabul edilmiş.⁴⁴³ Ayrıca 23 Haziran 1954 tarihli Askeri Kolaylıklar Antlaşması'nın tamamlayıcısı olan bu antlaşmanın metninde söz konusu antlaşmaya herhangi bir atıfta bulunulmamıştı. Bunun nedeni, Askeri Kolaylıklar Antlaşması'nın gizli olmasıydı.⁴⁴⁴ “*Artık Malzemenin İdaresine İlişkin Antlaşma*” bazı düzenlemeleri de beraberinde getirilmişti. Bu antlaşmaya göre:

- Türkiye, MDAP'ın yürütülmesi çerçevesinde sağlanan askeri malzeme ve teçhizatlardan kullanılmayanları Türkiye'ye yardım olarak JAMMAT'a bildirecekti (1. madde).
- Amerika, uygun gördüğü artık askeri malzeme ve teçhizatların üçüncü ülkelere transferini kabul edebilirdi (2. madde).
- Artık askeri malzeme ve teçhizatların diğer ülkelere aktarımı söz konusu olduğunda JAMMAT'ın uygun gördüğü noktalara Türkiye ücretsiz kargo desteği verecek ya da teçhizatlar ilk verildiği durumdaki gibi iyi durumda ise Amerikan Hükümeti bu malzeme ve teçhizatları kabul edecekti (3. madde).
- ABD tarafından kabul edilmeyen hurda ve ıskarta malzeme ve teçhizatlar Türkiye'nin savunma desteğinde kullanılacaktı (5. madde).

⁴⁴³ UNTC, *Exchange of Notes Constituting an Agreement between the United States of America and Turkey Relating to the Disposition of Surplus Equipment and Materials Furnished Under the Mutual Defense Assistance Program*, Ankara, Vol. 262, Reg. No. 3739, 26 May 1955, ss. 97-103.

⁴⁴⁴ Sander, *Türk-Amerikan...*, s. 158.

İki hükümet arasında böyle bir antlaşmaya ihtiyaç duyulması akıllara bazı soruları da getirmekteydi. Çünkü kastedilen askeri yardımlar, 22 Mayıs 1947’de Amerikan Kongresi tarafından onaylanan kanun gereği Türkiye ile Yunanistan’a yapılan yardımlar kapsamında gerçekleşmişti.⁴⁴⁵ Artık malzemelerin kısa bir zaman içinde oluşması, Amerika’nın yaptığı yardımların modern malzeme ve teçhizatlardan oluşup oluşmadığının sorgulanmasına sebep olmaktaydı. Amerika’nın yaptığı yardımlar müttefik ülkeye yardım için bir *görev* olarak mütalaa edilse de reel politikada bu durum farklı anlamlara gelmekteydi. Çünkü silah üreten ülkeler, teknolojideki hızlı gelişmeleri izleyebilmek için daha modern silahlara geçme hedefindeydiler. Bunun için ellerindeki eski model silahları *yardım* adı altında diğer ülkelere pazarlıyorlar ve ürettiklerini sahada test etme fırsatı yakalıyorlardı.⁴⁴⁶

Yapılan yardımların samimi bir müttefiklik ruhu ile yapıldığı düşünülecek olsa bile, antlaşmanın beşinci maddesi bu düşünceye ket vuruyordu. Çünkü bu maddenin ifadesine göre; artık malzemelerin yine Türkiye’ye savunma desteğinde kullanılacaktı. Geri verilecek askeri malzeme ve teçhizatların kargo masrafinin Türkiye’ye yüklenmesi, malzemeleri geri vermektense kullanmaya mecbur kılma anlayışı ile yapılmış olabileceği ihtimalini de barındırıyordu. Çünkü kullanılmayan askeri malzeme, gönderici ülke açısından da silah sanayisinde prestij kaybı demektir. Kullanılmamış gönderici ülke malzemesi işlevsiz olarak nitelendirilebilirdi. Bu nedenle artık malzeme antlaşması, önceden kabul edilmiş ağır antlaşmaların sadece bir tezahürüydü ve eskiyi kullanmaya

⁴⁴⁵ UNTC, *Exchange of Notes Constituting an Agreement between the United States of America and Turkey Relating to the Disposition of Surplus Equipment and Materials Furnished Under the Mutual Defense Assistance Program*, Ankara, Vol. 262, Reg. No. 3739, , 26 May 1955, s. 98.

⁴⁴⁶ Orkunt, a.g.e., s. 18.

mecbur edenlerin, yenisini yapmayla meşgul olurken uygun gördüğü antlaşmalardan biri olarak değerlendirilebilirdi.

2.3.4.NATO’nun Modernleşme Açılımı: NATO’nun Savunma Kuvvetlerine Modern Silahların Verilmesine İlişkin Antlaşma; Eylül-Ekim 1959

Amerika’nın Türkiye Büyükelçisi Fletcher Warren tarafından 18 Eylül 1959 tarihinde verilen nota, 28 Ekim 1959 tarihinde Türkiye Dışişleri Bakanı Zorlu tarafından onaylanmasıyla “*NATO’nun Savunma Kuvvetlerine Modern Silahların Verilmesine İlişkin Anlaşma*” yürürlüğe girmişti.⁴⁴⁷ Bu antlaşma, 19 Aralık 1957 tarihinde Paris’te yapılan ve Türkiye’nin Başbakan Menderes, ilgili Bakanları, NATO delegeleri ve danışmanları ile katılım sağladığı NATO Devlet Başkanları Toplantısı’nda alınan kararların yürütülmesine ilişkin iki hükümet arasındaki fikir teatisini ortaya koymaktaydı. NATO savunma kuvvetlerine modern silahların (atom silahlar dâhil) verilmesine ilişkin konuları içeren 19 Aralık günlü toplantı sonucunda güvenlik ve savunmaya yönelik ortaya çıkan somut tespit ve kararlar şöyleydi:⁴⁴⁸

- Sovyet Bloku hür dünyayı rahatsız etmekte ve zayıflatmaktaydı. Sovyetlerin askeri, politik ve ekonomik enstrümanları dünyaya yayılmıştı. Bu engelle uğraşabilmek için hür dünya elindeki kaynakları, askeri gücünü, siyasetini ve ekonomisini seferber etmeli ve ihtiyaç duyulan yerlere aktarmalıydı. Birliktelik sadece NATO gibi askeri alanda değil, aynı zamanda siyasi ve ekonomik alanlarda da olmalıydı.
- Yapılan toplantıda özellikle Sovyet kaynaklı tehditler ele alınmıştı. Sovyetlerin aksine bu birliktelik, Almanya’nın geleceği için kurgulanmıştı.
- Özgürlük ve refahı sağlamak için Ortadoğu devletlerine yardım edilmeliydi.

⁴⁴⁷ UNTC, *Exchange of Notes Constituting an Agreement between the United States of America and Turkey Relating to The Introduction of Modern Weapons into NATO’s Defense Forces*, Ankara, Vol. 360, Reg. No. 5162, 18 September and 28 October 1959, ss. 265-269.

⁴⁴⁸ The Department of State, *North Atlantic Treaty Organization Meeting of Head of Government: Paris, December 1957*, International Organization and Conference Series I, 35, U.S. Government Printing Office, Washington, 1958, ss. 103-110.

- Silahsızlanma girişimlerini, toplantıyı temsil eden 56 ülke desteklese de Sovyetlerin veto etmesi kuvvetle muhtemeldi.
- Sovyetlerin engeline rağmen NATO, uluslararası güvenliği sağlama konusundaki silahlanma sınırını aşmamaya özen gösterecekti.
- Sovyet liderleri, silahsızlanma antlaşmasını önlemekte ve füzelerin de içinde olduğu modern silahların Sovyet ordu güçlerinde olduğunu kabul etmekteydi. Sovyet anlayışına göre; Sovyetler dışındaki tüm Avrupa devletleri, genel silahsızlanmayı beklemeden nükleer silah ve füzelerden vazgeçmeli ve preatomik çağın silahlarına sadık kalmalıydı.
- Sovyetler saldırgan tutumunu sürdürdüğü sürece, hür devletler de uyanık kalmak ve savunma durumlarını kontrol etmek zorundaydı. Bu nedenle NATO ülkeleri, savunma gücü konusunda en modern silah ve teknolojiyi elde etmekte kararlıydı.
- Bu amaçla NATO, ihtiyaç halinde ittifak savunması için daima hazır nükleer başlık stokları oluşturma kararı vermişti. Konsey, orta menzilli balistik füzelerin SACEUR'un idaresine bırakacaktı.
- Bu stokların ve füzelerin konuşlandırılması için gerekli ayarlamalar, doğrudan ilgili devletler ile anlaşmalı olarak NATO'nun savunma planı ile uyumlu olacaktı.
- Kuvvetler organize edilirken NATO ülkesi ülkeler birbirleriyle koordineli olacak ve ittifakın ihtiyaçları göz önüne alınacaktı. Lojistik destek, kuvvetlerin bir araya gelmesi ve donatılması konularında mümkün olduğunca entegre ve standart olunacaktı.
- Savunma konusunda önceki ilerlemelerin ışığında araştırma koordinasyonunu ilerletmek için NATO içinde daha fazla önlem alınmasına karar verilmişti.
- İleri silahları koordineli olarak üretme öncelikli konu olacak ve hali hazırda iyi durumda olan NATO ülkelerinin teknik ve araştırma sonuçları, savunma alanında çabayı teşvik etmek için diğer müttefiklerle paylaşılacaktı.

Bu toplantı sonucunda alınan kararları uygulamaya yönelik atılacak adımların özünde, *NATO Stratejik Konseptleri* yer almaktaydı. Stratejik Konseptler, NATO'nun var oluşunu, amacını ve temel güvenlik konusundaki ödev ve sorumluluklarını ortaya koymaktaydı. Aynı zamanda bu stratejiler, yeni güvenlik ortamının özelliklerini

tanımlamakta, müttefiklerinin güvenlik yaklaşımlarını belirlemekte ve askeri kuvvetlerin uyum içinde çalışması için rehberlik etmekteydi.⁴⁴⁹

Bu stratejiler bir bakıma, Amerika'nın *Yeni Bakışı*'nı (*New Look*) da ortaya koymaktaydı. ABD Dışışleri Bakanı John Foster Dulles, Ocak 1954 konuşmasında bir önceki ABD Başkanı Truman'ı güvenlik ve savunma konusunda izlediği politika nedeniyle eleştiriyordu. Dulles, Truman zamanında izlenen politikada Amerikan ordusunun askeri harekât için dünyanın hemen hemen her bölgesinde hazır bulundurulmasını savunma bütçesi için pahalı buluyor ve bu harcamanın yeni bir anlayışla azaltılması gerektiğini savunuyordu.⁴⁵⁰ Bakan Dulles, 24 Aralık 1953 tarihinde Washington'da bulunan Ulusal Basın Cemiyeti'ne (National Press Club) verdiği demeçte “kitlesel karşılık” stratejisini açıklamıştı. Bu strateji, NATO müttefiklerinden herhangi birinin saldırıya uğraması durumunda karşı tarafa nükleer saldırıyla karşılık cevap verileceğini belirtiyordu.⁴⁵¹ Amerika'nın Kuzey Atlantik Konseyi Daimi Temsilcisi John C. Hughes'ın Amerika Dışışleri Bakanlığına verdiği rapora göre; Türkiye temsilcisi Zorlu'nun Bakan Dulles'un 23 Nisan 1954 tarihinde Paris'te gerçekleştirilen Kuzey Atlantik Konseyi'nde vermiş olduğu bu öneriyi “kusursuz” bulduğunu ve NATO'nun savunması için “muazzam” öneme sahip olduğunu bildirmişti.⁴⁵² Ayrıca Türkiye, Sovyetlerin sahip olduğu kalitesiz atom silahları nedeniyle Rus istekleri ile

⁴⁴⁹ “Strategic Concepts”, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_56626.htm (E.T. 12.04.2020).

⁴⁵⁰ Zbigniew Zielonka, “Nuclear Weapons In The Strategies of The United States and NATO Strategy of Massive Retaliation and Flexible Response”, *Journal of Science of the Military Academy of Land Forces*, Vol. 48, No: 3 (181), 2016, s. 73

⁴⁵¹ **FRUS**, 1952-1954, National Security Affairs, Vol. II, Part I, Doc. No. 108, Editorial Note, s. 609; ve John Foster Dulles, “Policy for Security and Peace”, *Foreign Affairs*, Vol. 32, No. 3, April 1954, ss. 353-364.

⁴⁵² **FRUS**, 1952-1954, Western European Security, Vol. V, Part I, Doc. No. 265, 24 April 1954, 740.5/4–2454, s. 515.

kabiliyetlerinin uyuşmadığını belirtmişti. Sovyetlerin kendi atom gücünü iyileştirene kadar zaman kazandığını, bir yandan uluslararası konferanslarla doğu-batı ticaret ağıyla Batı'yı cezbetmeye çalışırken diğer yandan da Batı'nın farklılıklarını vurguladığını ve kendini yeterli bulduğunda Batı'ya darbe indireceğinden şüphe etmediğini belirtmişti. Bu nedenle Türkiye için Batı'nın kuvvetlendirilmesi elzemdi.⁴⁵³

Genelde Eisenhower ve Dulles'un bu anlayışına göre şekillenen NATO, ABD'nin müttefik ülkelerle yaptığı “*Savunma Kuvvetlerine Modern Silahların Verilmesine İlişkin Anlaşma*” gibi yöntemlerle güçlendirilmeye çalışılıyordu. Ancak bu anlayış, müttefik ülkeleri “kalkan” ve “kılıç” olarak iki gruba ayırıyordu. Türkiye'nin de içinde bulunduğu Avrupa müttefikleri Sovyetlerin saldırılarına karşı *kalkan* görevi görürken ABD'nin stratejik nükleer güçleri *kılıç* görevi görüyordu. Yönelen bir saldırı sırasında Amerikan Hava Kuvvetleri nükleer bombayla; ABD ve NATO müttefik güçleri ise deniz operasyonlarıyla meşgul olurken Avrupa kendi kıtasında sahip olduğu kara ve hava kuvvetleri ile tutunmaya çalışacaktı. Bu düşünce, tüm Avrupa'yı tehlikeye soktuğu gibi dünyada büyük tahribata yol açabilirdi.⁴⁵⁴ Üstelik bütün bunlar Amerikan savunma bütçesine ayrılan payı düşürebilmek için yapılırken böyle bir savaştan karlı çıkan olmayacaktı.

NATO'nun bu yeni stratejisi, ilk bakışta pakt içinde konvansiyonel gücü yüksek olan Türkiye'nin öneminin yitirmesine yol açacak gibi görünse de nükleer savaş sırasında nükleer füzelerin veya nükleer başlıklı uçakların zaman kaybetmeden havalanması ve menzillere ulaşması için kullanışlı üslere duyulan ihtiyaç ortadaydı. Türkiye toprakları da

⁴⁵³ **FRUS**, 1952-1954, Western European Security, Vol. V, Part I, Doc. No. 266, 24 April 1954, 740.5/4–2454, s. 516.

⁴⁵⁴ Zielonka, a.g.m., s. 74.

Amerika için gerek Sovyetlere yakınlığı, gerekse Ortadoğu ve Avrupa'yı birbirine bağlaması nedeniyle vazgeçilmez bir araziydi. Bu özelliği Türkiye'yi vazgeçilmez bir üs yapıyordu. Ancak diğer taraftan da, Türkiye toprakları ister istemez Sovyetlerin açık bir hedefi haline getiriyordu.

NATO'nun, dolayısıyla Amerika'nın, Sovyetleri yıldırması beklenirken 1957 yılında dünyadaki en çok konuşulan lider Nikita Kruşçev olmuştu. En ses getiren hadise ise Sovyetlerin Sputnik uydusunun uzaya gönderilmesi idi.⁴⁵⁵ Haliyle bu durum ABD'yi rahatsız ediyordu. Bu nedenle ABD'nin NATO'ya kazandırdığı *Yeni Bakış* bir ikilem yaratmış ve buna yönelik uygulamalar eleştirilmeye mahkûm olmuştu. Nihayetinde bu strateji, 1961 yılında J.F. Kennedy'nin zamanında değişecekti. Kennedy döneminde Türkiye'deki Jüpiter füzeleri dahi sökülmesi gündeme gelmişti.⁴⁵⁶

Sonuç olarak; Türkiye'nin modern silahlara sahip olması, NATO Konseyi'nden çıkacak kararlar doğrultusunda gerçekleşiyordu. Bu kararlar ikili antlaşmalar yöntemiyle vücut buluyordu. NATO karar mekanizması ise Amerika Başkanları ve onların Dışişleri Bakanlarıydı. Örneğin Eisenhower döneminde alınan bir karar Kennedy döneminde sorgulandığı zaman Türkiye'nin ulusal güvenliği konusunda alınan kararları da etkileyebiliyordu. Böylelikle Türkiye'nin kısa sürede değişliğe uğrayabilecek kırılgan bir güvenlik yapısına sahip olması kaçınılmaz hale geliyordu. Ancak değişmeyen bir gerçek vardı ki; alınacak uluslararası güvenlik kararların temel ekseriyetinde Türkiye'nin yükselen jeopolitiğinin bulunmasıydı. Bu nedenle Türkiye toprakları, Soğuk Savaş

⁴⁵⁵ “Politika Dünyasında 1957 Sputnik Yılı”, *Milliyet*, 2 Ocak 1958, s. 3.

⁴⁵⁶ **FRUS**, 1961-1963, Cuba, January 1961 - September 1962, Vol. X, Doc. No. 386, 23 August 1962, s. 957.

döneminde iki kutbun çekim noktası olmuş ve uluslararası güvenlik politikalarına etki etmişti.

2.3.5. Silah İmali Programına İlişkin Antlaşma; Mart 1960

Warren ile Zorlu arasında nota teatisi yoluyla onaylanan bir diğer antlaşma ise “Silah İmali Programına İlişkin Anlaşma”ydı. Bu antlaşma NATO üyesi ülkelerin üretim, bakım ve onarım kapasitelerini geliştirmek için yapılmıştı. Verilen nota metninde iki hükümet başlıca şu hükümleri kabul etmiş oluyordu:⁴⁵⁷

- Program kapsamında Amerika Hükümeti Türk Hükümeti’ne, ortak güvenlik çerçevesinde ihtiyaç duyulan silah üretimi, bakımı, onarımı ve geliştirilmesi için gerekli donanım, malzeme, hizmet ve bilgi sağlayacaktı.
- Yapılacak yardımlar 12 Temmuz 1947 ve 7 Ocak 1952 antlaşmalarının hüküm ve koşullarına uygun olarak gerçekleştirilecekti.
- Silah İmal Programı, koordineli üretimin ortak projelerinin yanı sıra yalnızca Türkiye tarafından yürütülen projeleri de kapsayan programlarla sürdürülecekti. Bu projeler Kuzey Atlantik Konseyi’ne bağlı birimleri de içeren kuruluşlar dâhil, NATO aracılığı ile yürütülen ortak projeleri de kapsayacaktı. Böylece, bu antlaşma altında Türkiye’nin istediği ve ABD Hükümeti tarafından yapılan yardımlar NATO tarafından veya ona bağlı kurumlar tarafından sağlanacaktı.
- Türk Hükümeti, bu program çerçevesinde düzgün bir üretim, bakım, onarım ve iyileştirme yapılması amacıyla Amerika tarafından yapılan tesisleri muhafaza edecekti. İhtiyaç hâsıl olana kadar, Amerika tarafından sağlanan tesis ve ekipmanlar iki hükümet tarafından uygun görüldüğü takdirde başka amaçlar içinde kullanabilecekti.
- Türkiye Hükümeti, askeri amaçlar için kullanılacak ekipmanların üretileceği tesislerin tam kapasite kullanımını sağlamak için var olan kapasiteyi düşürmeden elinden gelenin en iyisini ortaya koyacaktı.
- Türkiye, tesislerin idamesi ile ilgili gereksiz ya da işlevsiz hükümleri değişen koşullara uygun olarak ve ABD Hükümeti ile görüşerek değiştirebilecekti.

⁴⁵⁷ UNTC, *Exchange of Notes Constituting an Agreement between the United States of America and Turkey Relating to A Weapons Production Program*, Ankara, Vol. 372, Reg. No. 5286, 2 March 1960, ss. 37-45.

- Türkiye, diğer NATO ülkelerine bu programdan ortaya çıkan ürünleri uygun fiyatlara satabilecek ve ülkeler arasında hizmet kalitesi ve fiyatı ayrımında bulunmayacaktı.
- Mutabık kalındığında imal edilen ürünler NATO dışı ülkelere de ihraç edilebilecekti.
- ABD yardımı ile kurulan veya genişletilen bir tesisteki üretim, bakım ve onarım için Türkiye'ye gönderilen ekipmanlar ithalat ve ihracat vergilerinden muaf tutulacak ve bu hükümlere uygun olarak diğer ülkelere ihraç edilen ürünlere de vergi uygulanmayacaktı.
- Bu program sayesinde ABD tarafından yardım edilerek elde edilen hizmetler, ürünler ve bilgilerin satımı ve transferi için ABD-Türkiye'nin anlaşması ön şarttı.
- Türk Hükümeti bu programdan elde ettiklerini masrafsız olarak ABD Hükümetine sağlayacak ve program kapsamında elde edilecek buluşlar, geliştirmeler ve keşifler için lisansı telifsiz olarak ABD Hükümeti'ne hibe edilecekti.

Gerek doğrudan silah yardımları yaparak, gerekse müttefiklerinin bu silahları kendi topraklarında imal edecek kapasiteye ulaşması için ihtiyaç duyduğu tesislerin inşa ederek veya malzeme tedarik ederek Amerika'nın müttefiklerinin savunma kabiliyetlerini yükseltmeye çalışması, ittifakın bir gerekliliği olduğu kadar Amerikan ulusal güvenlik stratejisinin de önemli bir parçasıydı. Amerika'nın bu tür askeri yardımları sadece Türkiye'ye yönelik değildi. Örneğin, bu antlaşma öncesi 1959 bütçe yılına ait Amerikan askeri dış yardımı yaklaşık olarak 15 milyar dolardı (15.274.255.887 \$). Bunun yaklaşık %10'u ve en çoğu (1.414.451.179 \$) Türkiye'ye ayrılmıştı. Dış askeri yardımın geri kalan %90'ı ise; başta İtalya, Yunanistan ve Fransa olmak üzere Hollanda, Danimarka, İngiltere, İran, Irak, Ürdün, İsrail, Kore, Tayvan ve Vietnam gibi Sovyetleri çevreleyen pek çok farklı kıtadan ve milletten ülkelere ayrılmıştı.⁴⁵⁸ Görüldüğü gibi yardımlar sadece

⁴⁵⁸ "Foreign Aid Explorer", <https://explorer.usaid.gov/aid-trends.html> (E.T. 13.04.2020).

NATO üyesi ülkelerle sınırlı kalmamıştı. Amerikan güvenlik politikası Amerika'nın ulusal çıkarlarına hizmet etmesi gayet tabiiydi.

Soğuk Savaş zamanında silah imaline yönelik tesislerin kurulmasında ve yayılmasında ABD'nin hissettiği hassasiyete Sovyetler de sahipti. Özellikle bu iki süper güç, nükleer silah üretiminde kendilerine rakip olabilecek aktörleri (Çin, Hindistan, Fransa vb.) kontrol etmek istemişlerdi. Yaptıkları yardımlarla bu alanda tekel olduklarını kanıtlamak ve dünyada olası nükleer savaş ihtimallerini en aza indirmeye çalışmışlardı. Bunun için dünya reaktörlerinde üretilen ve silah imalinde kullanılan Plütonyumu kontrol etmek öncelikli konulardan biri olmuştu.⁴⁵⁹

Diğer taraftan Soğuk Savaş yıllarında Türkiye'nin ulusal güvenliğini Amerika merkezli inşa etmesinin bir başka sebebi de kendi silahını imal edecek malzemeye, tesise ve bunu ithal edebilecek bir deneyime ve ekonomik güce sahip olmaması olarak görülebilirdi. Bu dönemde Türkiye için güvenlik ve savunma alanında bir ilerleme kaydedebilmek, ancak NATO şemsiyesi altında Amerika'dan gelecek yardımlarla mümkün görünüyordu. Öyle ki; Türkiye bu dönemde kendi üretimini yapacak malzeme ve tesislere sahip olsa bile bunu dünya pazarına sürecektir siyasi güce sahip olduğu söylenemezdi. Ancak Amerika'nın rızası olmadan uluslararası silah ticaretinde yapılamayacak bir dönemde böyle bir kabiliyetinin neden olmadığını sorgulamak gerçekçi olmayacaktı.

Amerika ise yaptığı bu tesis yardımlarını “hür dünyaya yardım” adı altında yapıyor ve özgürlükten ve demokrasiden yana olan devletleri seçtiğini söylüyordu. Keza 1960'larda Yunanistan'a yapılacak yardım, Yunanistan'daki askeri iktidarın baskıcı

⁴⁵⁹ Orkunt, a.g.e., s. 48.

yönetiminden dolayı rafa kaldırılmıştı. 1976 yılı Dış Yardım Kanunu'nda ise, Şili'ye insan hakları konusunda uyarı verilmiş ve bu ülkeye yapılacak askeri yardım ve kredilerin yasaklanması gündeme gelmişti.⁴⁶⁰

Özetle, askeri düzenleme antlaşmaları altında incelenen antlaşmalar, müttefikliği doğal bir sonucu olarak kabul edilse de genel anlamda Amerika'nın ulusal çıkarları doğrultusunda Komünizmin sızmasını önemek için hazırlanan ve önceki antlaşmaların uygulaması niteliğinde ikili nota teatileriyle kolayca uygulamaya konulan antlaşmalardı.

⁴⁶⁰ A.g.e., s. 47.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: İKTİSADİ ANTLAŞMALAR

Türkiye, Türk Kurtuluş Savaşı'nı gerçekleştiren başlıca hedeflerinden biri de iktisadi bağımsızlığı elde etmektir. Bu temin edildi; ancak iktisadi alanda zorluklar hem ulusal hem uluslararası ölçekte yoğun bir şekilde devam etti. Cumhuriyetin ilk yıllarında ülkenin içinde bulunduğu iktisadi durumu Yakup Kadri Karaosmanoğlu anılarında şöyle ifade ediyordu:⁴⁶¹

“(...) Türkiye, yarı sömürge durumundan henüz kurtulmuş, milli ekonomi bünyesi henüz ‘rüşeym’ halinde bir ülke idi ve siyasi bağımsızlığına kavuştuğu güne kadar yüz elli, iki yüz yıl boyunca, mali ve iktisadi kaderi yabancı unsurların iradesine tabi olarak yaşamaya alışmış Türk Milleti iş ve teşebbüs alanında nereye yöneleceğini, ne yapacağını bilmez bir halde idi (...)”

Gelişmekte olan toplumlarda artan sanayi ve zirai ihtiyaçlar nedeniyle tüketim hızının sonucu olarak ortaya çıkan iktisadi yetmezlik, güvenlik meselelerinin önemli unsurlarından biri sayılabilir. Çünkü siyasi ve askeri alanlarda ele alınan güvenlik konularının nihai sonucu, iktisadi meselelere dayanmaktaydı. Kendine yetemeyen ekonomiler, zamanla dış yardımları talep eder hale gelebilir ve ister istemez dışa bağımlı programların hükümlerine tabi olabilir. Yardım alan taraf, yardım edenin siyasi ve askeri hamlelerini sorgularken sınırlılıklar yaşayabileceği gibi, gelen yardımları istediği yönde kullanamayıp elzem sorunlarına çare bulmakta zorlanabilir. Böyle bir iktisadi tutum ipotekli bir ülke ekonomisine dönüşebileceği gibi güvenlik meselelerine de yol açabilir.

⁴⁶¹ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, İletişim Yayınları, 9. Baskı, İstanbul, 2018, s. 89.

Soğuk Savaş döneminde Türk ekonomisinin, topraklarına ve bulunduğu coğrafyaya yönelen tehditler nedeniyle silahaltında bulunan erlerinin getirmiş olduğu iktisadi yükün yanında askeri malzemelerin ya da yedek parçalarının temini için ihtiyaç duyulan dövizin ağırlığını yeterince hissettiği söylenebilirdi. Bu nedenle Türkiye, uzun yıllar dışarıdan gelecek her türlü iktisadi yardıma açık ve talepkâr aynı zamanda ihtiyatlı bir dış politika izlemek durumunda kalacaktı.⁴⁶² İki kutuplu düzende Türkiye'nin beklediği iktisadi yardımların büyük bir bölümünün Batı Blokunda lider ülke Amerika ve onun ortaklığında İngiltere tarafından geleceği tahmin edilebilirdi. Bu iktisadi yardımların yönü çoğunlukla tek taraflı olunca Türkiye'nin güvenlik ihtiyacına dönük iktisadi yardımlar bir listeye bağlı kalabiliyordu. Bu nedenle bu dönemde Türkiye'nin imzaladığı iktisadi antlaşmalar, Amerika'da çıkan kanunlar ve ekonomik programlardan da etkilenmekteydi.

3.1. İktisadi Yardımların Dayanağı: Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu

İkinci Dünya Savaşı'nın Mihver Devletleri - Almanya, Japonya ve İtalya - 27 Eylül 1940 tarihinde Üçlü Pakt kurarak güçlerini pekiştirmişlerdi. O sırada henüz savaşa dâhil olmayan Amerika, savaş sırasında bu devletlerin başarılı sonuçlar almasını engelleme gayreti içinde olan İngiltere'ye derin bir sempati besliyordu.⁴⁶³ 8 Mart 1941 tarihinde çıkarılan “*Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu*”nu (ÖVKK) Başkan Franklin D.Roosevelt tarafından 11 Mart 1941'de imzalanmasıyla Amerika dolaylı olarak savaşa

⁴⁶² Koçak, *27 Mayıs Bakanlar Kurulu...*, s. 70.

⁴⁶³ Armaoğlu, *Belgelerle Türk-Amerikan...*, s. 143.

dâhil oldu.⁴⁶⁴ Ancak Amerika'nın savaşa fiilen dâhil olması 7 Aralık 1941 tarihinde gerçekleşen Pearl Harbour Saldırısı sonrası gerçekleşecekti.⁴⁶⁵

Antlaşma kapsamındaki devletlere iktisadi yönden destek vermek için çıkarılan bu yardım programının genel hedefi, önceki bölümlerde bahsi geçen antlaşma ya da yardımlardan farklı olarak *demokrasi* vurgusu yerine, savaş sonrası yapılan yardımlarla devletlerin ekonomilerini *liberalleşmeye* teşvik etmektir.⁴⁶⁶ Ancak, Başkan Roosevelt'in Amerikan Kongresi'ne sunduğu ÖVKK icraatları hakkındaki raporunda da belirttiği ve Kongre'de kabul edildiği üzere söz konusu kanun özelde *Birleşik Devletler'in Savunmasını Geliştirme Kanunu* idi. Bahsi geçen raporda şu ifadeler yer alıyordu:⁴⁶⁷

“Ödünç Verme ve Kiralama adı altında yapılan her şey, Amerika Birleşik Devletleri'nin savunması içindir ve başka hiçbir şey için değildir. Ödünç Verme ve Kiralama yardımı programı, dünyaya hükmetme arayışı içinde olan Mihver kuvvetlerin saldırılarının Amerika Birleşik Devletleri'nin güvenliğini ciddi şekilde tehdit edildiği zamanda, 11 Mayıs 1941'de, başladı. Biz yardımları Birleşik Krallık ve saldırılara karşı koyan diğer milletlere yönelik yaptık ki bu milletler bizim kendi savunmamız için hayati öneme sahipti. Eğer bu milletler yenilseydi, Batı Yarıküre, bizim hür ve bağımsız insanlar olarak varlığımızı sürdürmemize apaçık düşmanlık besleyen karşı konulmaz güçlü kuvvetler tarafından çevrelenmiş ve izole edilmiş olurdu. Biz ödünç ve kiralama yardımlarını kendimize yardım etmek için verdik.”

Amerika'nın 2 Aralık 1823 tarihinden itibaren yüzyılı aşkın bir süredir sürdürdüğü Monroe Doktrini, bu kanun ile delinecek ve Truman Doktrini ile geçerliliğini

⁴⁶⁴ U.S. Statutes at Large, *An Act to Promote the Defense of the United States*, 77th Congress, 1st Session, Chapter 11, Vol. 55, Public Law 11, H. Res. 1776, March 11, 1941, U.S. Government Printing Office, Washington, 1942, ss. 31-33.

⁴⁶⁵ Efe Sıvış, “Türk- Amerikan Müttefikliğinde ‘Peşrev’ Dönemi: Ödünç Verme-Kiralama Programında Türkiye”, *Belgi Dergisi*, C. 2, S. 18, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2019/2, s. 1526.

⁴⁶⁶ **FRUS**, 1942, The Near East and Africa, Vol. IV, Doc. No. 805, 1 April 1942, 867.24/241, s. 691.

⁴⁶⁷ **NARA**, “Sixteenth Report to Congress on Lend-Lease Operation: For the Period Ended June 30”, *Collection FDR-MORGEN: Diaries of Henry Morgenthau, Jr. 4/27/1933 – 7/21/1945*, Vol. 765, August 23 – August 24, 1944, s. 7.

yitirecekti.⁴⁶⁸ Amerika bu yardımı ulusal güvenlik gerekçeleriyle yapmak zorunda olduğu gibi yardıma ihtiyacı olan devletler de kendi gerekçeleriyle bu yardımı kabul etmek durumundaydı. Amerika'nın bu yardımı yapmasının temel sebebi, ortak çıkarlar doğrultusunda geniş coğrafyalarda bulunan İngiltere'nin İkinci Dünya Savaşı'nı ekonomik olarak yorgun tamamlamasıydı. Çünkü ÖVKK, “peşin öde-götür” politikası kapsamında Amerika'nın yaptığı yardımlardan savaş sırasındaki kötü ekonomisi nedeniyle yararlanamayan İngiltere'nin iktisadi sorununa cevaben çıkarılmıştı.⁴⁶⁹

İngiltere'nin kıtadaki müttefiki Fransa ise, savaşın daha en başlarında Almanya tarafından ağır bir yenilgiye uğramıştı. İngiltere, bu savaşı kaybederse Ortadoğu'daki hâkimiyetinin zayıflayacağını biliyordu.⁴⁷⁰ Ayrıca İngiltere, dışarıya kötü bir izlenim verip müttefik kaybına uğramak istemiyordu. İngiltere, 19 Ekim 1939 tarihinde Türkiye ve Fransa ile yaptığı Üçlü İttifak ile bazı yükümlülükler üstlenmişti.⁴⁷¹ Bu yükümlülükleri yerine getirmemek, ittifakın parçalanmasına neden olabileceği gibi müttefiklerinin saf değiştirmesinin de önünü açabilirdi. Dolayısıyla İngiltere'nin, Amerika'dan gelecek yardımlara ihtiyacı vardı.

Diğer yandan Türkiye, Almanya'yı daha ne kadar oyalayabileceğini bilmiyordu.⁴⁷² Özellikle, Nisan 1941'de Irak'ta Mihverin desteğiyle meydana gelen

⁴⁶⁸ Funda Keskin, “ABD Başkanlarının Ünlü Doktrinleri” (kutusu), (ed.) Baskın Oran, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt I: 1919-1980, 19. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 527.

⁴⁶⁹ Sıvış, a.g.m., s. 1526.

⁴⁷⁰ **FRUS**, 1941, The British Commonwealth, The Near East and Africa, Vol. III, Doc. No. 987, 21 October 1941, 867.24/211, ss. 911-912.

⁴⁷¹ **FRUS**, 1941, The British Commonwealth, The Near East and Africa, Vol. III, Doc. No. 982, 3 October 1941, 867.24/192, s. 907. İttifak Antlaşması'nın metni ve protokolleri için bkz. Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, ss. 271-280.

⁴⁷² **FRUS**, 1942, The Near East and Africa, Vol. IV, Doc. No. 797, 11 March 1942, 867.24/232, ss. 683-685.

darbeden sonra Nazi Almanyası, darbeye destek vermek için Türk topraklarından Irak'a koridor açmak istiyordu. Türk yönetimine baskı yapan Alman yönetimi, tüm çabalarına rağmen İnönü'nün tarafsızlık politikasını aşamayacağını anlayınca Türkiye ile en azından bir saldırmazlık antlaşması imzalamaya razıydı. 18 Haziran 1941 tarihinde imzalanan saldırmazlık antlaşmasından kısa bir süre sonra Almanya'nın Sovyetlere saldırması, Almanya'nın asıl amacını ortaya koymuştu.⁴⁷³ Nitekim Nisan 1941'de de Japonya'nın Sovyetlerle saldırmazlık antlaşması imzalaması, bu tür saldırmazlık antlaşmalarının arkasından büyük saldırı planlarının çıktığını göstermekteydi. Bu nedenle Türk hükümeti, dış siyasette temkinli bir politika izlemeyi tercih ediyordu. Bunun neticesinde genç nüfusunu silahaltında tutan Türkiye, önemli bir tarım gücünden yararlanamadığı için tarımsal ürünlerde dışa bağımlı hale gelmişti. Ayrıca ülkede kol gezen sıtma hastalığı nedeniyle Türkiye'nin sağlık konusunda da Amerika'dan gelecek yardımlara ihtiyacı vardı.⁴⁷⁴

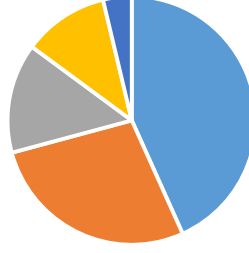
ÖVKK'dan yararlanan sadece İngiltere ve Türkiye değildi. İçlerinde Avusturya, Belçika, Brezilya, Kanada, Çin, Küba, Çekoslovakya, Fransa, İran, Yunanistan, Hindistan, İzlanda, Irak, Hollanda, Norveç, Polonya, Güney Afrika, SSCB, Venezuela ve Yugoslavya'nın da bulunduğu 38 farklı ülkeye yardım yapılmıştı.⁴⁷⁵ Bu nedenle, yardım alan ülkelerin coğrafi dağılımları da farklılıklar göstermekteydi (bkz. Şekil 1). Bu dağılama göre, bahsedilen sebeplerden dolayı en çok yardım İngiltere'ye yapılmıştı.

⁴⁷³ Armaoğlu, *Belgelerle Türk-Amerikan...*, s. 143.

⁴⁷⁴ Sıvış, a.g.m., s. 1531.

⁴⁷⁵ Ayşegül Kars Kaynar ve İhsan Seddar Kaynar, "ABD-Türkiye İlişkilerinin Gelişiminde 'Ödünç Verme ve Kiralama Anlaşması'", (ed.) Övgü Kalkan Küçüksolak ve Abdullah Muhsin Yıldız, *Current Debates in International Relations & Law*, Vol. 24, IJOPEC Publication, 2018, s. 110.

Ödünç Verme ve Kiralama İhracatı Dağılımı
(Mart 1941- Haziran 1944)

- Birleşik Krallık %43,3
- S.S.C.B. %27,5
- Afrika, Orta Doğu ve Akdeniz Bölgesi %14,3
- Çin, Hindistan, Avusturya ve Yeni Zellanda % 11,2
- Diğer Bölgeler %3,7

Şekil 1: Ödünç Verme ve Kiralama İhracatı Dağılımı (Mart 1941 - Haziran 1944)

Kaynak: NARA, “Sixteenth Report to Congress on Lend-Lease Operation: For the Period Ended June 30”, *Collection FDR-MORGEN: Diaries of Henry Morgenthau, Jr. 4/27/1933 – 7/21/1945*, Vol. 765, August 23 – August 24, 1944, s. 19.

Ayrıca, ÖVKK çerçevesinde yapılan yardımların türleri incelendiğinde kahir ekseriyetinin mühimmat üzerine yapıldığı görülmektedir. Bununla beraber sanayi ürünleri, tarım ürünleri, taşımacılık gibi farklı alanlarda farklı oranlarda yardımlar yapılmıştı (bkz. Tablo 1).

Tablo 1: ÖVKK Çerçevesinde 1 Mart 1941 - 30 Haziran 1944 Arası Yapılan Yardımlar

Kategori	Tutar (dolar)	Total Harcamaya Oranı (%)
Askeri Mühimmat Yardımları	15.162.329.000	53.6
Sanayi Ürünleri Yardımları	6.026.086.000	21.3
Tarım Ürünleri Yardımları	3.630.585.000	12.9
Diğer Hizmetler	3.451.351.000	12.2
Total	28.270.351.000	100

Kaynak: NARA, “Sixteenth Report to Congress on Lend-Lease Operation: For the Period Ended June 30”, *Collection FDR-MORGEN: Diaries of Henry Morgenthau, Jr. 4/27/1933 – 7/21/1945*, Vol. 765, August 23 – August 24, 1944, ss. 10-11.

Verilerden anlaşılacağı üzere; Amerika’nın ÖVKK çerçevesinde belirtilen tarihler arasında yaptığı kümülatif yardımların %97’si Birleşik Krallık, SSCB ve Çin’e yapılmıştı. Bu kapsamda harcanan para, Amerikan savaş ve savunma harcamalarının %15’ine eşitti. Bu demek oluyordu ki; ABD’nin kendi güvenlik ve savunması için harcadığı her bir doların 15 senti aynı amaca hizmet eden müttefikleri için harcanmıştı. Bu yardımların yaklaşık %54’ünü yardım gemilerini de içeren savaş malzemeleri oluştururken %21’ini sanayi ürünleri ve ateşleme için ihtiyaç duyulan yakıtlar oluşturmaktaydı. Yardımların %13’ü gıda ve tarım malzemelerine ayrılmıştı. Geri kalan %12’lik pay ise bakım ve onarım, gemilerin kira ödemeleri, hava malzemelerinin taşınması ve program kapsamındaki malzemelerin üretimi için Amerika’da kurulan fabrikaların inşası için giderlere ayrılmıştı.⁴⁷⁶

⁴⁷⁶ NARA, “Sixteenth Report to Congress on Lend-Lease Operation: For the Period Ended June 30”, *Collection FDR-MORGEN: Diaries of Henry Morgenthau, Jr. 4/27/1933 – 7/21/1945*, Vol. 765, August 23 – August 24, 1944, ss. 10-11.

ÖVKK, Amerika'nın kendi ulusal güvenliğini sağlaması için kıtalar arası düzeye ulaşan iktisadi yardım programını içermektedir. Ayrıca bu kanun, İkinci Dünya Savaşı sırasında Amerika'nın ulusal güvenlik çıkarlarının Avrupa'dan Çin'e kadar uzandığının birer kanıtıydı. Türkiye açısından ÖVKK ise bu kapsamda alınacak her türlü yardım sayesinde ekonomide bir rahatlama ve özellikle savunma ve güvenlik alanında ihtiyaç duyulan malzemelerin temin yöntemi idi. Aynı zamanda, savaşta yer almamasına rağmen program kapsamına dâhil edilen Türkiye'nin ulusal güvenliğinin Müttefik devletlerin güvenliği anlamına geldiğinin de bir ifadesiydi.

3.1.1. Türkiye'ye Yapılan Yardımlardaki Farklılıklar ve Türkiye'nin İtirazları

ÖVKK'nin yürürlüğe girmesiyle ABD Kongresi, Amerika'nın güvenliği için önem arz eden ülkelere yiyecek dâhil olmak üzere savaş maddeleri yardımı yapma yetkisini Devlet Başkanı'na tanımıştı. Birinci Dünya Savaşı sırasında yapılan uygulamalardan farklı olarak, yapılan bu ödünç ve kiralama yardımlarının geri ödemeleri savaş sonuna kadar ertelenmişti. Bu yardımlardan ilk olarak İngiltere, daha sonra da Mihver Devletleri'ne karşı direnç gösteren diğer ülkeler yararlanmaya başlayacaktı.⁴⁷⁷

Bu dönemde ABD dış yardımlarını alabilmenin üç ön şartı vardı: (i) Amerika'nın güvenliği için jeopolitik ve jeostratejik öneme sahip olmak, (ii) Sovyet tehdidi altında olmak ve (iii) dış yardım almaya uygun iç politikaya sahip olmak.⁴⁷⁸ Bu şartlar göz önüne

⁴⁷⁷ Mustafa Aydın, “Ödünç Verme-Kiralama (Lend And Lease) Yasası” (kutus), (ed.) Baskın Oran, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt I: 1919-1980, 19. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 411.

⁴⁷⁸ Sander, *Türk-Amerikan...*, s. 69.

alandığında Türkiye savaş sırasında Mihver Devletleri'nin iştahını kabartan jeopolitik bir öneme sahip olduğu söylenebilirdi. Bu nedenle Türkiye, savaş süresince Hitler ve Molotov için pazarlık konusu olmuş ve Türkiye'ye gelen desteği keserek her biri diplomatik ve askeri yöntemlerle kendi safına çekme gayretine girmişti.⁴⁷⁹

Türkiye, Amerika'nın stratejik planları için değerli bir ülkeydi. ABD Başkanı Roosevelt, Büyükelçi Mc Murray aracılığı ile Başbakan Dr. Refik Saydam'a teslim ettiği 14 Şubat 1941 tarihli telgrafında, Türkiye'ye bazı uyarılar ve hatırlatmalarda bulunuyordu. İletilen telgrafta, Mihver Devletleri'nin isteklerini yerine getirmenin yeni isteklerin önünü açabileceği uyarısı yapılıyordu. Ayrıca bu devletlere karşı direniş gösteren devletlere ÖVKK kapsamında yardım edileceği belirtiliyordu.⁴⁸⁰ Almanya'nın etkisi altına girmeden Türkiye'yi ÖVKK kapsamına dâhil etmek isteyen Roosevelt, Ödünç Verme ve Kiralama Ofisi Başkanı Edward Reilly Stettinius ve Dışişleri Bakanı Cordell Hull'u Türkiye konusunu birlikte çalışmak üzere görevlendirdi.⁴⁸¹ Ayrıca, 3 Aralık 1941 günü Roosevelt, "Amerika'nın savunulması için Türkiye'nin savunulması gerektiğini" açıkça deklare etti.⁴⁸²

Özellikle Nazi Almanyası 1941'de Balkanlar'a inmesi Amerika'yı harekete geçirmiş ve İngiltere için savaş malzemesi yapımına hız vermişti. Cordell Hull, Türkiye'nin Alman saldırısıyla karşılaşması halinde bu yardımdan faydalanabileceğini içeren 9 Şubat 1941 tarihli notasını Türk Hükümeti'ne gönderdiği sıralarda Türkiye, 9

⁴⁷⁹ Esmer ve Sander, a.g.m., ss. 149-150.

⁴⁸⁰ T.C. Dışişleri Genel Bakanlığı, *Türk Dış Politikasında 50 Yıl İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946)*, T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, Ankara, 1973, s. 44.

⁴⁸¹ **FRUS**, 1941, The British Commonwealth, The Near East and Africa, Vol. III, Doc. No. 996, 12 November 1941, 867.24/201, ss. 923-924.

⁴⁸² Sadi Koçuş, *Atatürk'ten 12 Mart'a Anılar*, 4. Cilt (İkinci Cumhuriyet'ten 12 Mart'a), MAY Yayınevi, İstanbul, 1977, s. 1988.

Ekim 1941’de Almanya ile 100 milyon liralık ticaret antlaşmasını imzalamıştı. Antlaşma gereğince; 1943-1944 yılları arasında Türkiye, Almanya’ya krom ve diğer hammaddeler temin edecek ve karşılığında ise Almanya’dan çelik ve silah ithal edecekti. Bunun yanında, Almanya ile 45 bin tonluk bir krom antlaşması daha yapılıncı Amerikan yönetimi daha önce verdiği yardım sözünden vazgeçmişti. Fakat Churchill araya girecek ve yardımlar İngiltere aracılığı ile verilecekti.⁴⁸³

Türkiye, Amerika’nın verdiği doğrudan hibe ya da kredi desteklerinin yanı sıra tarımsal fazlalık ya da askeri malzeme yardımı gibi dolaylı ekonomik yardımlardan da faydalanmıştı. Ancak, Türk-Amerikan ilişkilerine bağlı olarak gerçekleşecek ekonomik yardımların ayrı bir zemine oturması ÖVKK sonrasında gerçekleştiği söylenebilirdi. Çünkü Türkiye ile Amerika arasında başlayacak olan ekonomik ve askeri ilişkilerin temeli 1940’ların başlarında atılmıştı. Amerika’nın Türkiye’ye yardım etme kararı, Türkiye’nin Mihver güçlere yaklaşmasını önlemiş ve hatta tarafsızlık ilan eden Türkiye’nin Almanya’ya karşı daha dirençli olmasını sağlamıştı.⁴⁸⁴

Türkiye’ye yapılan yardım şekli diğer devletlerden farklıydı. ABD, ÖVKK çerçevesinde yardımda bulunacağı ülkelerle ikili antlaşmalar imzalamıştı. Fakat Türkiye ile Amerika arasında bir antlaşma imzalanmadan dört yıl boyunca yardımlar gerçekleşmişti. Türkiye’ye yapılan bu yardımlar İngiltere üzerinden *geri transfer* yöntemi ile yapılıyordu. Türkiye’nin talepleri, öncelikle bir liste halinde İngiltere’deki yetkili birimlere iletiliyordu. Bu talep listesi, İngiltere’deki yetkililerin kontrol süzgecinden geçtikten sonra ABD’deki Ödünç Verme ve Kiralama Ofisi’ne gönderiliyordu. Ofis, bu

⁴⁸³ “Türkiye’ye askeri yardım yolu ile ilk baskı 1941’de yapıldı”, *Cumhuriyet*, 10 Şubat 1975, s. 6.

⁴⁸⁴ Nuri Karakaş, “Amerikan ‘Ödünç Verme ve Kiralama’ Yardımlarında Türkiye”, *Tarih İnceleme Dergisi*, C. XXIV, S. 1, Temmuz 2009, ss. 23-24.

listeyi Amerikan Kongresi'ne ve Başkan'a bildirmekle yükümlüydü. Başkan, talep eden ülkenin ihtiyaçları ve Amerika'nın stokları doğrultusunda araştırma yapmak için Milli Savunma Bakanlığı, Maliye Bakanlığı, Deniz Kuvvetleri ve Tarım Bakanlığı gibi konu ile ilgili birimleri yetkilendiriyordu. Bütün bu incelemeler sonucunda *tıraşlanan* talepler Türkiye'ye verilmek üzere İngiltere'ye gönderiliyordu. Son adım olarak İngiltere bu yardımları Türkiye'ye iletmekle yükümlüydü.⁴⁸⁵

Türkiye'ye yapılan yardımların İngiltere üzerinden gerçekleşmesi bazı aksaklıklara yol açıyordu. Yapılan yardımların veriliş şeklini eleştiren Türk yetkililer, Türkiye'nin "İngiliz koloni ülkesi" ya da "hamisi" gibi muamele görmesi olarak yorumladıkları mevcut durumdan hoşnut değildi.⁴⁸⁶ Konu ile alakalı T.C. Milli Savunma Bakanlığı Müsteşarlığı Dış İktisat Bürosu Başkanlığının, Dışişleri Bakanlığına ve Mili Savunma Bakanlığına verdiği malumatta; İngilizlerin ÖVKK kapsamında Türkiye'ye verilmek üzere Amerika'dan tahsis ettiği malzemeleri, *askeri malzemeler (military)*, Milli Savunma Bakanlığı A,C,W,Z listelerindeki *ham malzemeler (paramilitary)* ve *sivil malzemeler (civilian)* olarak sınıflandırdığı ifade ediliyordu.⁴⁸⁷ Ayrıca İngilizlerin sivil malzemelere ait nakliye ücretlerinin peşin istediği, Amerika ve Kanada'dan peşin alınarak gönderdiği malzemelerin ödemesinin de peşin istendiği belirtilmişti. Bu malzemelerin içeriği ve tutarına (148.687,66 dolar) yönelik bilgiler, Londra Ataşemiliteri Alb. Enver Aka tarafından imzalanan 3 Ocak 1946 tarih ve 3836 sayılı yazı suretinde yer almaktaydı.⁴⁸⁸ Ancak İngilizlerin bu isteklerinin Türk yetkilerince kabul edilmediğinin

⁴⁸⁵ Sıvış, a.g.m., s. 1532.

⁴⁸⁶ **FRUS**,1943, The Near East and Africa, Vol. IV, Doc. No. 1166, 16 March 1943, 711.90/70, s. 1099.

⁴⁸⁷ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (**BCA**), Dosya Ek: 46, Fon: 30-10-0-0, Yer: 52-345-1.

⁴⁸⁸ **BCA**, Dosya Ek: 46, Fon: 30-10-0-0, Yer: 52-345-1; bkz. EK-9.

bilgisi de verilmişti. Ayrıca, 11 Şubat 1946 tarihli Başkanlık bu bilgilendirme yazısında, İngilizlerin Türkiye'ye gönderilecek tüm malzemeleri ulaştırıp ulaştırmadığı konusundaki endişeleri de dile getirmiş ve bu konunun incelemesinin gerekliliğini arz etmişti.⁴⁸⁹

Türkiye yaşadığı bu aksaklıklar nedeniyle antlaşma kapsamındaki yardımları doğrudan Amerika'dan alma talebinde bulundu. Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Mehmet Münir Ertegün, bu talebi Yakın Doğu İşleri Şefi Wallace Murray'a 3 Ekim 1941 tarihinde iletmişti.⁴⁹⁰ Türkiye'nin eleştirilerine cevap ise 21 Ekim'de İngiliz yetkililerden geldi. İngilizlere göre; ÖVKK kapsamında Türkiye'ye yapılacak doğrudan yardımlar, 19 Ekim 1939 Üçlü İttifak Antlaşması'ndan doğan İngiliz yükümlülüğünün yerine getirilmesine mani idi. Çünkü İngiltere bu yükümlülüğü ancak Amerika'dan gelecek mühimmat desteği ile gerçekleştirebilirdi. Ayrıca doğrudan temin, Türkiye'nin İngiltere'ye olan bağlılığını azaltacağı gibi askeri malzeme üretimi konusunda Türkiye'nin kontrol altına alınmasını zorlaştıracaktı.⁴⁹¹ İngiltere, kendisini bölgenin birinci derecede sorumlusu olarak görüyordu. Çünkü bu yetkiyi ona Amerika tayin etmişti. Bu yetkiye dayanan İngiltere, Türkiye coğrafyası dâhil, bölgede atılacak tüm adımları kontrol etmek ve son sözü söyleyen olmak istiyordu. Bu nedenle, eğer Türkiye'ye doğrudan temin sağlanacak olursa Amerika'nın bu kararı İngiltere'ye rağmen alacağını önceden bildiriyordu.⁴⁹²

⁴⁸⁹ **BCA**, Dosya Ek: 46, Fon: 30-10-0-0, Yer: 52-345-1.

⁴⁹⁰ **FRUS**, 1941, The British Commonwealth, The Near East and Africa, Vol. III, Doc. No. 982, 3 October 1941, 867.24/192, ss. 906-907.

⁴⁹¹ **FRUS**, 1941, The British Commonwealth, The Near East and Africa, Vol. III, Doc. No. 986, 21 October 1941, 867.24/211, ss. 910-911.

⁴⁹² **FRUS**, 1941, The British Commonwealth, The Near East and Africa, Vol. III, Doc. No. 990, 28 October 1941, 867.24/212, s. 916. Konu hakkında İngiltere Büyükelçiliğinin Amerika Dışişleri Bakanlığına verdiği memorandum için bkz. **FRUS**, 1941, The British Commonwealth, The Near East and Africa, Vol. III, Doc. No. 987, 21 October 1941, 867.24/211, ss. 911-913.

Öte yandan, geri transfer yöntemiyle yapılan yardımların düzgün işletilmediği Amerikalı yetkililer tarafından kabul ediliyordu. Amerika'nın askeri planları açısından Türkiye'nin önemli bir yere sahip olduğu her fırsatta dile getiriliyor ve Türk ordusunun kuvvetlendirilmesi için mümkün olduğunca fazla savaş malzemelerinin tedarik edilmesi gerektiği vurgulanıyordu. Türkiye'ye teslim edilmesi için İngiltere'ye verilen malzemelerin hedeflerine aylarca ulaştırılmamasının doğru olmadığı, Amerikan yetkililerince kabul ediliyordu. Bu durum devam ederse Türkiye'nin nezdinde Amerikan yardımlarının bir değerinin kalmayacağı biliniyordu. Mevcut geri transfer sisteminde Amerika'nın kontrolü dışında gerçekleşen durumların olduğu açıktı. Bu durum, açıkça ikili ilişkilere "hile karıştırmak" olarak görülüyordu. Doğrudan transfer gerçekleşirse Türkiye'nin moralinin yükseleceği ve Amerika'ya olan bağlılığının artacağı tahmin ediliyordu.⁴⁹³

Amerikan ve İngiliz yetkililer arasındaki bu görüş ayrılıkları, 4 Kasım 1941 tarihli bir oturumda karara bağlandı. Alınan karara göre, yardımların İngiltere üzerinden yapılmasına devam edilecekti. Ancak, Amerika teslimat sürecinde bu sefer daha etkin rol alacaktı. İngiltere, yapılan yardımlara artık Amerika'nın izni olmadan müdahale edemeyecekti. Ne zaman İngiltere üzerinden Türkiye'ye yardım yapılacak olursa Amerikan Dışişleri Bakanlığı, Türk ve Amerikan Büyükelçileri vasıtasıyla Türk Hükümeti'ni bilgilendirecekti. İngiliz yetkililer, Türkiye'ye gönderilen yardımların taşınması sürecinde - Amerika'dan hareket edip varış noktasına varıncaya kadar - taşıyıcı gemilerin bilgilerini, ayrılış ve varış yerlerini, hareket ve tahmini varış saatlerini detaylı

⁴⁹³ **FRUS**, 1941, The British Commonwealth, The Near East and Africa, Vol. III, Doc. No. 990, 28 October 1941, 867.24/212, ss. 916-917.

bir şekilde Amerikalı yetkililere bildirecekti. Ayrıca Türk Hükümeti, istemesi halinde peşin olmak kaydıyla Amerika ile doğrudan alım gerçekleştirebilecekti.⁴⁹⁴ Fakat Türkiye için ÖVKK çerçevesinde aldığı yardımların en büyük cazibesi, ödemesinin peşin olmamasından ileri geliyordu. Bu nedenle, bu seçenek pek de mümkün görünmüyordu.

Yardımlar, uzun bir süre herhangi bir antlaşma olmadan İngiltere üzerinden devam etti. Savaşın bitimine yakın 23 Şubat 1945'te Amerika ile Türkiye arasında bir antlaşma yapıldı. Japonya teslim olmadan on iki gün önce, 21 Ağustos 1945 tarihinde, Amerika ÖVKK kapsamında yaptığı tüm yardımları kestiğini duyurdu. ÖVKK'nin kabulünden yardımların kesilmesine dek geçen sürede Amerika, çeşitli ülkelere toplamda yaklaşık 48,5 milyar dolarlık yardımda bulunmuştu.⁴⁹⁵

Görüldüğü üzere; Türkiye'ye yapılan ekonomik yardımlar Amerikan stratejileri doğrultusunda gerçekleştirilmiş olup diğer ülkelerden farklı olarak İngiltere aracılığı ile gerçekleştirilmekteydi. Üstelik yapılan yardımlar, uzun bir süre yazılı bir antlaşmaya dayandırılmadan karşılıklı güven içerisinde gerçekleştirilmekteydi. Türkiye'ye yapılan yardımlarda Amerika'nın İngiltere'yi aracı kılması, mevcut coğrafyadaki ortağının İngiltere olduğunu ilan eder nitelikteydi. Bu nedenle yapılan iktisadi yardımlar, aynı zamanda siyasi ve askeri bir mana da barındırıyordu. Yapılan yardımlarda bölgeye sevk edilen sivil ve askeri malzemeler, bir bakıma bu coğrafyanın sahip olduğu askeri imkânların da vesikasıydı.

Amerika'nın İngiltere'ye tanıdığı aracılık rolünden rahatsız olan Türk yetkililerin sorunu dile getirmesi, Amerika'yı İngiltere ve Türkiye arasında bir karar verme

⁴⁹⁴ **FRUS**, 1941, The British Commonwealth, The Near East and Africa, Vol. III, Doc. No. 992, 4 November 1941, 867.24/196, ss. 919-921.

⁴⁹⁵ Armaoğlu, *Belgelerle Türk-Amerikan...*, s. 144.

aşamasına getirse de Amerika aldığı politik kararlar ne Türkiye’den ne de İngiltere’den vazgeçmişti. İngiltere’yi üzmeden ve Türkiye’yi de kaybetmeden verdiği politik kararlarla süreci yürütmesi dikkate değeri.

3.1.2. Türkiye-ABD Ödünç Verme ve Kiralama Antlaşması; Şubat 1945

ÖVKK kapsamında Türkiye’ye yapılacak yardımların dört yıl boyunca geri transfer yöntemiyle İngiltere üzerinden yapılmasından rahatsız olan Türk yetkililerin konuyu Amerikalı yetkililere bildirmesi sonucunda iki devlet arasında bir antlaşma kaleme alındı. 11 Mart 1941 tarihli ÖVKK’dan yararlanmak için 23 Şubat 1945 tarihinde Ankara’da Türkiye ile Amerika arasında Ödünç Verme ve Kiralama Antlaşması imzalandı. Antlaşmayı Türkiye adına dönemin Dışişleri Bakanı Hasan Saka ve Amerika adına Ankara Büyükelçisi Laurence A. Steinhardt tarafından imzalanmıştı.⁴⁹⁶

Antlaşmanın giriş bölümünde; savaş ortamında Türkiye’nin ülkesel bütünlüğünü ve egemenliğini korumak için ulusal savunma araçlarını kuvvetlendirme arzusu ile 11 Mart 1941 tarihinde alınan Kongre kararına uygun olarak ABD Başkanı’nın Türkiye’nin ABD müdafaası için ehemmiyetine dair 7 Kasım 1941 tarihli tespiti neticesinde söz konusu antlaşmanın yapıldığı vurgulanmıştı. ABD yardımlarının Türkiye için genişletilmesi ve yapılacak yardımın niteliği ve kapsamı belirlenene kadar iki ülkenin karşılıklı menfaatlere uygun olarak hareket edeceği ifade edilmekteydi.

Birinci maddede; ABD Başkanı’nın devir ve tedarikine izin vereceği savunma malzemelerin, hizmetlerin ve bilgilerin devam edeceği belirtilmişti. Ancak bu

⁴⁹⁶ RG, S. 6053, 10 Temmuz 1945; Kan. No. 4780, 2 Temmuz 1945.

malzemelerin nitelikleri, üretim bilgileri, miktarı, teslim şekilleri konusunda bilgi verilmemişti. Bu nedenle, ABD Hükümeti’ni bağlayıcı tarafı bulunmamaktaydı.⁴⁹⁷

Antlaşmanın ikinci maddesinde ise; Türkiye’nin sağlayacağı malzeme, hizmet, bilgi ve kolaylıklardan bahsedilmekteydi. Birinci madde olduğu gibi bu tedariklerin ne türlü olacağı konusunda ayrıntılı bir bilgi yoktu. Ayrıca ABD yükümlülüklerinin belirtildiği birinci maddenin aksine; ikinci maddede, söz konusu “malzeme, hizmet ve bilginin” başında “savunma” kelimesine yer verilmemişti. Bu madde, Türkiye’nin sağlayacağı her türlü tedarikin savunma alanının dışında da olabileceğine imkân vermekteydi. Açıkça görülmektedir ki; “kolaylıklar” gibi içi istenilen şekilde rahatça doldurulabilecek bir kelime ikinci maddeye eklenmişti.⁴⁹⁸

Üçüncü madde, Amerika tarafından verilen savunma yardımlarının devir ve kullanım haklarını kısıtlamaktaydı. Dördüncü maddede ise, yapılan yardımlardan doğacak ABD vatandaşına ait bir patent hakkının ABD Başkanı’nın talebi üzerine ifa edilebileceği belirtilmekteydi.

Beşinci maddede, ABD’nin verdiği savunma malzemelerinden kullanılmayan ve işe yarayacak nitelikte olanların iadesi istenmişti. T.C. Milli Savunma Bakanlığının Başbakanlığa yazdığı 27 Nisan 1946 tarihli belgede de belirttiği üzere; Bakanlıktan, ödünç verme ya da kiralama yöntemiyle Türkiye’ye temin edilen hafif ve ağır silahlar ile tank, tayyare ve nakil vasıtaları gibi yardımların miktarı, cinsi, çapları ve tiplerinin Amerika Büyükelçiliği Ataşemiliterliğine bildirilmesi isteniyordu. Bunlardan eskimiş ya

⁴⁹⁷ Tunçkanat, a.g.e., s. 17.

⁴⁹⁸ A.g.e., s. 18.

da kullanılmaz halde olanlar hakkında bilgi talep ediliyordu. Yalnızca mühimmat, giyecek ve sıhhi yardımlar bundan muaf tutulmuştu.⁴⁹⁹

Anlaşılağı üzere, Amerika verdiği yardımların akıbetini sorgulamakta ve bilgisi dışında kullanıma müsaade etmemekteydi. Amerika, yaptığı yardımlardan hangilerinin hurdaya ayrıldığını bilmek istemişti. İşe yarayacak nitelikte olanlardan planları çerçevesinde istifade edebilecekti. Bunların bilgisi, bölgenin kontrolü ve gücünün tespiti açısından ayrıca önem arz etmekteydi.

Ayrıca yedinci madde, Türkiye ile Amerika arasında belirlenen şartların iki ülke arasında iktisadi ilişkileri teşvik edecek mahiyette olması gerektiğini belirtmekteydi. Bunun için gümrük tarifeleri ya da diğer ticari engellerin kaldırılmasına ya da hafifletilmesine yönelik adımlar atılacağına hüküm verilmişti. Hatta bu kolaylığı diğer devletlerin yararlanmasına yönelik olarak genişletilebileceği de bildirilmekteydi. Bu nedenle, bu madde Amerika'nın izlediği liberal ekonomi anlayışının Türkiye'ye benimsetildiği bir madde olduğu söylenebilirdi. Türk ekonomisini Amerikan ekonomisine entegre etmeye çalışan ABD, kurulacak liberal ilişkilerin diğer devletlerin iştirakine açma gayretinde olabilirdi. Amerikan dolarının serbest gezdiği bir dünya ekonomisinde ikili iktisadi antlaşmaların bu tür etkisinden söz etmek mümkündü. Aynı antlaşmada, tarafların birbirleri menfaatlerine ters düşmeyecek iktisadi eylemelerde bulunmalarına yönelik taahhütleri de uluslararası gümrük engellerinin hafifletmesinin ancak *Amerika'nın nazarındaki müttefikler* kapsamında gerçekleşeceğini göstermekteydi.

3.1.3. Türkiye - Amerika Arasında Kredi Antlaşması; Şubat 1946

⁴⁹⁹ BCA, Dosya:46, Fon: 30-10-0-0, Yer: 52-345-14; bkz. EK-10.

Soğuk Savaş'ın başında toprak bütünlüğüne ve egemenliğine yönelen tehditler nedeniyle Türk Hükümeti, iktisadi adımlarını siyasi ve askeri planlara bağımlı olarak atmak durumunda kalmıştı. Siyasi, askeri ve iktisadi unsurların birbirinden bağımsız olarak düşünülmeceğini gösteren örneklerden biri de 27 Şubat 1946 tarihinde imzalanan “*Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti Tarafından Türkiye Cumhuriyeti Hükümetine Verilen On Milyon Dolarlık Kredi Anlaşması*”ydı.⁵⁰⁰

Söz konusu antlaşma özü itibariyle, Amerika'nın satılığa çıkardığı askeri malzemelerin alımı için Türkiye'ye sağladığı 10 milyon dolarlık kredi antlaşmasıydı. O sırada kasasında 245 milyon dolarlık altın ve döviz stoku olduğu bilinen Türkiye'nin 10 milyon dolar krediye ihtiyaç duymasının nedeni, olası Sovyet saldırısına karşı elindeki rezervi mümkün olduğunca muhafaza etmek olabilirdi.⁵⁰¹

ÖVKK çerçevesinde aldığı askeri malzemeler ile ordusunun envanterini Amerikan etkisine maruz bırakan Türkiye, müttefiki olarak gördüğü Amerika'dan gelecek askeri malzemelere bizatihi ihtiyacı bulunmaktaydı. Bu nedenle söz konusu yardım, Türkiye için bir fırsat olarak görülebilirdi. Ancak Amerika'nın elindeki askeri malzemeler için kredi vermesi düşündürücüydü. Türkiye - Amerika arasında yapılan askeri malzeme ticareti basit ticaret düzleminde düşünüldüğünde; defolu ya da son kullanma tarihleri yakın olan malzemeler gerekli itibar görmediğinde satıcı elden çıkarmanın yollarını arayabilirdi. Bunun haricinde, gelecekte gerçekleştirilecek daha kazançlı bir alışveriş düşünülerek alıcıya gerekli kolaylığı sağlamak için yapılmış olabilirdi.

⁵⁰⁰ RG, S. 6303, 10 Mayıs 1946; Kan. No. 4882, 8 Mayıs 1946.

⁵⁰¹ Gönübol vd., a.g.e., s. 212.

Amerika, Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu malzemeleri tespit etmek amacıyla bazı heyetler oluşturmuştu. Antlaşmanın birinci bölümü gereği, verilen 10 milyon dolarlık kredinin geri ödemesi on eşit taksite bölünerek sabit faiz oranıyla dolar olarak ödenecekti. Fakat ABD isterse, T.C. Merkez Bankası'nda açılacak hususi bir hesaba Türk lirası olarak ödeme gerekleştirilebilecekti. Bu hesapta toplanan Türk liraları da ABD'nin Türkiye'deki masrafları için kullanılacaktı. Türkiye'nin ekonomik sıkıntılar nedeniyle dolar bulmada zorlandığı bir dönemde, Amerika'ya yapılacak ödemelerin lira üzerinden yapılması ilk bakışta olumlu düşünülebilirdi. Fakat Amerika bu madde sayesinde Türkiye'ye döviz girmesini de engellemekteydi.⁵⁰² Amerika'nın Türkiye'de bulunan personellerinin yaptıkları her türlü alışverişlerde bırakacakları döviz miktarı ekonomiye katkı sağlayabilirdi. Fakat bu ödeme yöntemiyle bunun n kesilmişti.

Türkiye bir süredir Amerika'dan (300 milyon dolar bütçeli) kredi talep etmekteydi ve Amerika, Türkiye'nin böyle bir ihtiyaç olduğunun farkındaydı.⁵⁰³ Yapılan bu antlaşma, Türkiye'nin ihtiyaçlarına cevap olarak "kredi" adı altında imzalanan bir antlaşma olsa da piyasaya sürülen likit sadece Amerikan askeri malzemelerini satın almada geçerliydi. Ayrıca Türkiye'ye satılan silahların yedek parçaları yine Amerika'dan temin dilediği için bu kredi daha çok Amerika'ya katkı sağlayacaktı. İkinci Dünya Savaşı sırasında İngilizlerden satın alınan uçakları uçurmak için "zel imalat damgası" adı altında ederinin oldukça üzerinde yedek parça satması⁵⁰⁴ gibi Amerika da yardım adı altında Türkiye'yi askeri ve ekonomik yönden kendine bağımlı hale getirdiği söylenebilirdi. Ayrıca Amerika, yaptığı yardımlar sayesinde dolaylı şekilde kendi propagandasını yapmış oluyor ve böylelikle yardım ettiği ülkeler üzerinde siyasi

⁵⁰² Tunçkanat, a.g.e., s. 22.

⁵⁰³ Gönlübol vd., a.g.e., s. 212.

⁵⁰⁴ Tunçkanat, a.g.e., s. 22.

hâkimiyetini güçlendiriyordu. Üstelik bölgenin güvenlik ve savunma envanterinin kaydını, temin ettiği askeri malzemeler sayesinde tutabiliyordu.

3.1.4. Türkiye'nin ÖVKK Kapsamındaki Borçlarının Silinmesi; Mayıs 1946

Dışarıdan alınan askeri yardımlar neticesinde ortaya çıkan bakım-onarım ve yedek parça ihtiyacını karşılayacak yeterli dövizin olmayışı, Türkiye'de ekonomik bağımlılığı da beraberinde getirmişti. Savaş sonrası dönemde yorulan ülke ekonomileri Amerika'dan gelecek yardımlara muhtaç olunca alınan borçlar geri ödenememişti. Amerika, Mart 1941 ile Ağustos 1945 arasında yaptığı 48,5 milyar dolarlık yardımın ancak 7,8 milyar dolarını geri alabilmişti. Borçlu olan devletler de borçlarını ödeyemeyeceklerini ilan edince Amerika, savaşın kazanılmasıyla müttefikleriyle bir araya gelip imzaladığı ikili antlaşmalarla borçların silinmesi konusunda bir kolaylık sağlamak zorunda kalacaktı.⁵⁰⁵

Bu amaçlar doğrultusunda Amerika ile Türkiye arasında 7 Mayıs 1946 tarihinde borçların silinmesine dair bir antlaşma imzalandı.⁵⁰⁶ Antlaşmayı Türkiye adına Dışişleri Bakanı Hasan Saka ve Amerika adına Büyükelçi Edwin Wilson imzalamıştı. Antlaşma, tarafların ortak düşmanlarının yenilmesi sonucu elde ettikleri menfaatler göz önüne alınarak hazırlanmıştı. 23 Şubat 1945 tarihli antlaşmanın yedinci maddesine uygun olarak; bağımsızlık ve refahın maddi temellerini oluşturan üretim, hizmet, malların mübadelesi ve tüketim pekiştirilmişti. Taraflar, milletlerarası ticaretin önünde engel teşkil eden her türlü gümrük tarifelerinin hafifletilmesi, ticari engellerin en aza indirgenmesi ve farklı uygulamaların kaldırılması konusunda teyitleşmişti. Bu konuda ileride oluşturulacak konferansların ruhuna zarar verecek yeni ticari yaptırımlardan kaçınılacağı

⁵⁰⁵ Armaoğlu, *Belgelerle Türk-Amerikan...*, ss. 143-144.

⁵⁰⁶ RG, S. 6316, 25 Mayıs 1946, Kan. No. 4899, 20 Mayıs 1946.

beyan edilmişti. Bu durum 1950’lerde hızla yükselecek olan *Birleşik Avrupa* fikrinin ve aynı zamanda bugünkü *Avrupa Birliği*’nin temellerini oluşturan kurumların benimsediği idealleri hatırlatmaktaydı. Gümrük birliği sağlayarak liberal ekonomiyi aralarında ve üçüncü ülkelere karşı özendiren bu oluşumun arkasında, Amerika’nın yine benzer hedefleri olduğu gerçeği de göz ardı edilmemeliydi.

Söz konusu antlaşmanın birinci maddesi, bahsi geçen maddelerin kapsamını açıklamaktaydı. Antlaşma içindeki “Ödünç Verme ve Kiralama maddesi” tabirinin Türkiye’ye direkt olarak Amerika tarafından verilen yardımların yanı sıra, Türkiye’ye verilmek üzere başka devletlere devredilmiş olan maddeleri de kapsadığı ilk maddede açıkça belirtilmişti. Madde içinde geçen “devir edilen ülke”den kasıt, önceki bölümlerde de bahsi geçen geri transfer yöntemini uygulayan İngiltere’ydi.

Antlaşmanın ikinci ve üçüncü maddelerinde ise, Türkiye’nin Amerika’ya otuz gün içinde 4,5 milyon dolar ödemesi halinde; (i) ABD’ye henüz ödemesi yapılmamış mallar ile (ii) 1 Eylül 1945 tarihinden itibaren Türkiye tasarrufu altına girmiş olan makine ve aletler kategorisindeki tüm maddelerin, üretim makinelerinin, lokomotiflerin, demiryolu malzemelerinin ve kamyonların Türkiye’nin mülkiyetine gireceği kabul edilmekteydi. Ancak, dördüncü madde 23 Şubat 1945 tarihli antlaşmanın beşinci maddesine gönderme yaparak; Amerika’nın veya Batı yarım kürenin savunulmasında faydalı olacak malzemeleri ya da ABD Başkanı’nın tayin edeceği savunma malzemelerini geri alma hakkı Amerikan Hükümeti’ne bırakılmıştı. Maddenin devamında ise Amerika’nın bu hakkı kullanma niyetinde olmadığı belirtilmişti ve Türkiye’ye 4,5 milyon dolar karşılığında hurda malzemelerin mülkiyeti bırakılmıştı. Ayrıca ABD bu hakkını 1

Eylül 1945 sonrasında kullanabileceğini- yani bugün verdiklerini yarın geri alabileceğini- belirterek açık bir siyasi baskı unsuru yaratmaktaydı.⁵⁰⁷

Antlaşmanın son maddesinde ise; İkinci Dünya Savaşı nedeniyle 11 Mart 1941 ile 2 Eylül 1945 tarihleri arasında yapılmış bütün mali soruşturmaların iki hükümet arasında gündeme getirilmeyeceği ve takibinin yapılmayacağı beyan edilmişti.

Sonuç olarak, Ödünç Verme ve Kiralama Antlaşması'nın amacı bakımından ekonomik; ancak uygulanış safhaları bakımından askeri yardım antlaşması özelliği taşıdığı söylenebilirdi. Başka bir ifadeyle; bu antlaşma güvenlik ve savunma alanında ihtiyaç duyulan askeri ihtiyaçların teminini, ekonomik yardımlar vasıtasıyla kolaylaştırma antlaşmasıydı. Bu nedenle bu tür antlaşmaları tamamen ekonomik ya da tamamen askeri antlaşma olarak tanımlamak güçtü. Ayrıca yapılan bu tür yardımların dünya siyasetine göre şekillendiği ve amaçlarında siyasi hedefler barındırdığı için aynı zamanda siyasi bir antlaşma olma özelliğini de taşımaktaydı. Antlaşma maddelerinin, milletlerarası ticaret birliğine de katkı edecek şekilde düzenlendiği görülmekteydi. Yani söz konusu antlaşma, savaş sonunda serbest ekonomiye geçme sözü veren ülkelere ödeme kolaylığı sağlayan ve bazı askeri malzemeleri hibe eden anlayışa sahipti. Fakat bu antlaşmanın, yapılacak yardımlarla temin edilecek askeri malzemelerin Amerika'nın istekleri dışında kullanılmasına müsaade etmeyen siyasi yaptırım yönü de bulunmaktaydı.

Bütün bunlara ek olarak, Ödünç Verme ve Kiralama programının doları canlı tuttuğu söylenebilirdi. Çünkü program kapsamında harcanan para, yardımın mantığı gereği; Almanya ve Japonya'ya karşı savaşmak için ihtiyaç duyulan silah, çeşitli hizmet ve diğer savaş malzemelerin temininde kullanılacaktı. Böylelikle bu yardım, aynı

⁵⁰⁷ Tunçkanat, a.g.e., s. 27.

zamanda Amerikan silah ekonomisinin çarkını döndüren bir araç olma özelliği de taşıyordu. Yardımlarla piyasada dolaşan doların bir kısmı, Amerikan çiftçilerin, işçilerin ve iş adamlarının hanesine girmiş ve bir kısmı da vergilendirme yöntemiyle Amerikan hazinesine geri aktarılmıştı. Nakit para dışında Amerikan tankları, uçakları, silahları, savaş malzemeleri ve gıda ürünleri bu program sayesinde dışarıya gönderilmişti. Ayrıca bu malzemeler tüm ülkelerin değil, Amerika'nın müttefik saydığı ülkelerin hizmetine sunulmuştu.⁵⁰⁸ Böylelikle para kullanmadan yapılan dolaylı ekonomik yardımlar, doların daha değerli hale gelmesine katkı sağladığı gibi bu yardımlar sayesinde müttefikliğin gerekliliği yerine getirilmiş oluyordu.

3.2. Marshall Planı Kapsamında Türkiye'ye Yapılan İktisadi Yardımlar

1929 dünya ekonomik bunalımını henüz atlatamadan başlayan İkinci Dünya Savaşı, uluslararası iktisadi politikaların yeniden ele alınmasına neden oldu. Ortodoks iktisadi metotlar sorunlara cevap veremezken yaşanan hadiseler dünya iktisadi mirasına çözümü güç meseleler bırakmaktaydı. Ulusal çaplı klasik ekonomi anlayıştan uluslararası liberal ekonomik anlayışa yöneliş başlamıştı. Mevcut sorunlara ekonomik ve sosyal çözümler, Birleşmiş Milletler Yardım ve Rehabilitasyon İdaresi (UNRRA), FAO, Uluslararası Para Fonu (IMF), Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (IBRD) gibi uluslararası kuruluşlarda aranmaktaydı. Ancak bu kuruluşlar da iktisadi sistemin tamiri için yeterli olmayacaktı.⁵⁰⁹ Özellikle savaş sonrası yıpranan Avrupa ekonomisinin toparlanmasını sağlamak, Amerika için halledilmesi gereken konuların başındaydı. Bahsi

⁵⁰⁸ NARA, "Sixteenth Report to Congress on Lend-Lease Operation: For the Period Ended June 30", *Collection FDR-MORGEN: Diaries of Henry Morgenthau, Jr. 4/27/1933 – 7/21/1945*, Vol. 765, August 23 – August 24, 1944, ss. 7-8.

⁵⁰⁹ Athanase J. Sbarounis, "Marshall Planı ve Karşılıklı Güvenlik Programı Ekonomisi", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.12, No. 3-4, ss. 72-74.

geçen uluslararası kurumların başat tedarikçisi ve yürütücüsü Amerika için Avrupa'ya yapılacak yardımları doğrudan ve tek elden yürütmenin önemli olduğu söylenebilirdi. Amerika'nın yardımları ile ayağa kalkacak Avrupa böylelikle, bu coğrafyada emelleri olan düşmana korku; ekonomik ilişkileri canlı tutmak isteyen dosta güven verecekti.

Dönemin Amerika Dışişleri Bakanı George C. Marshall, 5 Haziran 1947 tarihinde Harvard Üniversitesi'nde yaptığı konuşmasında Avrupa'nın içinde bulunduğu zor durumu net bir şekilde ifade etti ve Avrupa'nın rehabilitasyonu için Amerika'nın desteği ile atılması gereken adımları sıraladı.⁵¹⁰ Bu istikamette Avrupa'yı kendi içinde yetebilir hale gelmesini sağlamaya çalışan Amerika, *Marshall Planı* kapsamında ülkelere yardım yapmak için girişimlere başladı. Böylelikle, Marshall yardımları ülkelere kredi sağlayan kuruluşların (Dünya Bankası ve IMF gibi) tek başlarına yeterli olamayacağı bir durumda ciddi bir görev üstelenmişti.

Amerikalıların refahını teminat altına almanın ve Amerikan ekonomisinde büyüyen ivmeyi sürdürmenin yolu Avrupa ekonomisinin canlanmasından geçiyordu.⁵¹¹ Çünkü Avrupa, ABD ticaret malları için büyük bir pazardı. Bu nedenle Marshall yardımları ekonomik olduğu kadar stratejik ve siyasi bir hamle olarak görülebilirdi. Yapılan yardımlar, Avrupa siyasetinin karar mercilerini etkileyecek güce ulaşabilirdi. Çünkü ekonomik yardımların diplomaside karşılığı, yaptırım olarak kullanılabilirdi. Ayrıca siyasi alanda söz sahibi olma ve coğrafi bölgede güvenliği sağlama yolunun

⁵¹⁰ George C. Marshall'ın yaptığı konuşma içeriği için bakılabilecek kaynaklar; The Department of State Bulletin, *European Initiative Essential to Economic Recovery*, Vol. XVI, No. 392, January 5, 1947, U.S. Government Printing Office, Washington, 1947, ss. 1159-1160; ya da **FRUS**, 1947, The British Commonwealth; Europe, Vol. III, Doc. No. 140, 4 June 1947, Lot 64 D 563, Box 1(20027), 1947-50, ss. 237-239.

⁵¹¹ Refii Şükrü Suvla, "Türkiye ve Marshall Planı (1)", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 10, S. 1-4, 1949, s. 150.

kuvvetli ekonomiden geçtiği pek çoğu tarafından kabul edilen bir gerçektir. Bu nedenle Amerika'nın Avrupalı ülkelere yaptığı yardımların arkasında, müttefik ulusların güvenlik konuları olduğu kadar kendi ulusal güvenliğini sağlama arayışları da olduğu söylenebilirdi. Çünkü Avrupa'da yeşeren komünizm tehlikesini, ancak ve yine güçlü bir Avrupa'nın durdurabileceği inancı hâkimdi.

3.2.1. Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı ve Sözleşmesi; Nisan 1948

Marshall'ın öne sürdüğü plan dâhilinde Avrupa'ya yapılacak yardımlar arasında askeri yardım yer almıyordu. Yapılması planlanan ekonomik yardım, bölgesel işbirliği yöntemiyle kalkınmayı sağlama odaklı olup Truman Doktrini gibi belli devletler için alınmış bir karar da değildi. Aksine Marshall, olabildiğince fazla Avrupa ülkesinin bu çağrıya kulak vermesini istiyordu.⁵¹² SSCB dâhil, komünist liderlerin etkisi altında yönetilen Avrupa ülkeleri de bu planın kapsamına giriyordu.

Marshall'ın çağrısına ilk kulak veren İngiltere ve Fransa Hükümetleri, bir kalkınma programı hazırlamak için Avrupalı devletleri 12 Temmuz 1947'de Paris'teki Fransa Dışişleri Binası'nda (Quai d'Orsay) gerçekleştirilecek olan Avrupa Ekonomik İşbirliği Konferansı'na (CEEC) davet etti. Ancak toplantıya SSCB ve birçok Doğu Avrupa ülkeleri (Arnavutluk, Bulgaristan, Polonya, Romanya, Yugoslavya gibi) icabet etmedi. SSCB'nin, kıtadaki hedeflerini gerçekleştirebilmek için karşısında ekonomik ve siyasi yönden 'birleşik bir Avrupa' istemediği söylenebilirdi. Marshall Planı kapsamında atılacak adımlar sayesinde Avrupa'nın ekonomik, siyasi ve stratejik yönden güçleneceğini gören Ruslar, 12 Temmuz Konferansı'ndan önce yapılan 27 Haziran Paris

⁵¹² Gönübol vd., a.g.e., s. 439.

görüşmelerini yarıda bırakarak 2 Temmuz günü masadan kalktı.⁵¹³ Üstelik Moskova radyolarında Paris Konferansı'nın başarısızlık ile sonuçlanacağına dair neredeyse her gün yayın yapmaktaydı. Örneğin, toplantıya katılmalarını engellemek için Polonya, Macaristan ve Çekoslovakya gibi Doğu Avrupa ülkelerine baskı yapıp hür iradelerini etkilemekteydi. Bu ülkelerin toplantıya katılmaması, yine Moskova radyolarında “Avrupa’nın Doğu ve Batı olarak bölündüğü” şeklinde yorumlanıyordu.⁵¹⁴ Konferansa katılmasa da bu tür algılarla toplantıya tesir eden SSCB, Avrupa’nın birlikte hareket etmesinden rahatsızlık duymaktaydı. Rus gazetelerinden *Izvestia*, İngiltere’nin Amerika ile yaptığı antlaşmalardan dolayı “doların pençesine düştüğünü”, gıda malzemesi için “Amerika’ya muhtaç” hale geldiğini, Amerikan yardımlarını almadığı takdirde “aç kalacağını” yazmaktaydı. Ayrıca “Anglosakson kardeşlerine” böyle davranan Amerika’nın, Avrupa’ya yapacağı yardımları nasıl şekillendireceğini önceden görebilmenin zor olmadığını söyleyerek katılımcı ülkelerin hür düşüncelerine tesir etmeye çalışıyordu.⁵¹⁵

Sovyetlerin bu tür yıldırımlarına rağmen İngiltere, Fransa, İtalya, İsviçre, İsveç, Avusturya, Belçika, Danimarka, Norveç, Luxemburg, İrlanda, İzlanda, Hollanda, Portekiz, Yunanistan ve Türkiye’den gelen temsilciler Paris Konferansı’na (On Altılar Konferansı) katıldı.⁵¹⁶ Fransa Dışişleri Bakanı Bidault’un konuşmasıyla başlayan toplantıda Amerikan yardımlarının Avrupa için gerekliliğinden ve öneminden bahsedildi. Barışın tesisi için Avrupa’nın kendi içinde derhal teşkilatlanmasının zaruri olduğuna

⁵¹³ Barış Ertem, “Türkiye-ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (BAÜSBED)*, C. 12, S. 21, Haziran 2009, s. 391.

⁵¹⁴ “Paris Konferansı bu sabah açıldı”, *Akşam*, 12 Temmuz 1947, s. 1 ve 2.

⁵¹⁵ “Avrupa memleketlerine Amerikan yardımı”, *Akşam*, 16 Temmuz 1947, s. 2.

⁵¹⁶ **BCA**, Dosya Ek: M, Fon: 30-1-0-0, Yer: 125-801-5.

dikkat çekildi.⁵¹⁷ Çünkü Avrupa'nın içinde bulunduğu bu durum, dünyada genel refahın oluşmasını, Amerika'nın ulusal çıkarlarının muhafaza edilmesini ve BM'nin hedeflerini yerine getirebilmesini tehlikeye düşürüyordu. Bu nedenle oluşturulması planlanan teşkilat, bu amaçlar doğrultusunda birleşmek isteyen, güçlü üretme azmi gösteren, dış ticaretini genişletme arzusu taşıyan, finansal istikrarı yakalayarak uluslararası ekonomik işbirliğini teşvik eden ve ticari engelleri kaldırma niyetinde olan tüm uluslara açık olacaktı. Bunun için (i) sanayi ve tarımsal üretim geliştirilecek, (ii) Avrupa para birimleri, bütçeleri ve finansı restore edilecek ve (iii) ticareti güçleştiren her türlü engeller azaltılıp katılımcı ülkelerin gerek birbirleriyle gerekse diğer ülkelerle olan dış ticaret hacminin genişletilmesi teşvik edilecek ve kolaylaştırılacaktı.⁵¹⁸

Belirlenen hedefleri gerçekleştirmek için 12 Temmuz'da başlayan konferans, gıda ve tarım, yakıt ve enerji, demir ve çelik ve ulaşım gibi alt teknik komitelere ayrıldı.⁵¹⁹ Amerika'ya sunulmak üzere, Avrupa'nın genel durumunu içeren ve gelecek dört yılda (1948-1951 yılları arasında) Avrupa ülkelerinin muhtemel ihtiyaçlarını ve hızlı toparlanmaları için atılacak adımları içeren *Avrupa Telafi Programı (The European Recovery Programme)*, katılımcı ülkelere toplanan bilgiler bir araya getirilerek Eylül ayı içerisinde hazırlandı. Avrupa Ekonomik İşbirliği Komitesi tarafından hazırlanan bu program iki ciltten oluşuyordu: Genel Rapor (Cilt 1) ve Teknik Rapor (Cilt 2). Söz konusu program, katılımcı ülkelerin Amerika'dan temin etmek için ihtiyaç duydukları bir

⁵¹⁷ "Paris Konferansı", *Vakit*, 13 Temmuz 1947, s. 1.

⁵¹⁸ U.S. Statutes at Large, *Economic Cooperation Act of 1948*, 80th Congress, 2nd Session, Chapter 169, Public Law 472, S.2202, April 3, 1948, U.S. Government Printing Office, Washington, 1949, ss. 137-138.

⁵¹⁹ Bu konferansta Türkiye, Ulaşım Komitesi ve Demir ve Çelik Komitesi'nde yer aldı. Komisyon raporları için bkz: The Department of State, *Committee of European Economic Co-operation: Technical Reports*, Vol. 2, July - September, 1947, U.S. Government Printing Office, Washington, 1947.

“alışveriş listesini” değil; mevcut problemlerin analizi yapıldıktan sonra belirlenen sorunları ortadan kaldırabilmek için katılımcı ülkelerin neler yapabileceğini belirlemek için oluşturulmuştu.⁵²⁰ Amerikan Başkanı Truman, katılımcı ülkelerden gelecek raporu beklemeden 22 Haziran’da farklı misyonları olan üç komisyon oluşturdu. Bu komisyonların elde ettiği bulgular, Amerika’nın yurt içindeki ihtiyaçlarını ve yardımda bulunulacak Avrupalı ülkelerin ihtiyaçlarını, yardımların Amerikan üretimine, tüketimine ve dış yardım programı maliyetine etkilerini ve Amerika’nın Avrupa ülkelerine yapabileceği ekonomik yardımların sınırlarını ortaya koymaktaydı. Böylelikle ilgili komisyonların raporları Ekim ve Kasım aylarında yayımlanacaktı. Komisyon raporları sırasıyla şöyledir: *Krug Raporu*, Ulusal Kaynaklar ve Dış Yardım (National Resources and Foreign Aid); *Nourse Raporu*, Dış Yardımların Yurt İçi Ekonomisine Etkisi (The Impact of Foreign Aid Upon the Domestic Economy) ve *Harriman Raporu*; Avrupa Kalkınma ve Amerikan Yardımları (European Recovery and American Aid).⁵²¹

Program dâhilindeki devletlerin ihtiyaçları karşılanmasıyla beraber 1948-1951 yılları arasında Amerikan ekonomisinde toplam 22,4 milyar dolar açık verileceği öngörülmüyordu.⁵²² Bu rakam, aynı zamanda Avrupa Kalkınma Programı kapsamında katılımcı devletlerin Amerika’dan talep ettiği miktardı. Rapor, Harriman Kongresi tarafından tetkik edilerek Amerikan Kongresi’ne kanun tasarısı olarak sunulmuştu. Ancak Amerika, oluşturduğu alt komisyonlarla kendi ulusal durumunu değerlendirmeye almıştı.

⁵²⁰ The Department of State, *Committee of European Economic Co-operation: General Report*, Vol. 1, September 21, 1947, U.S. Government Printing Office, Washington, 1947, s. 2.

⁵²¹ “Development of the European Recovery Plan”, *Monthly Labor Review*, Vol. 66, No. 1, January 1948, s. 40.

⁵²² The Department of State, *Committee of European Economic Co-operation: General Report*, Vol. 1, September 21, 1947, U.S. Government Printing Office, Washington, 1947, s. 59.

Truman Hükümeti, Kongre’de itirazları en az seviyeye indirmek için elde edilen veriler doğrultusunda 17 milyar dolar tutarında yardımı uygun buldu. Yardımın süresi ise dört yıl üç ay (3 Nisan 1948 - 30 Haziran 1952 arası) olarak belirlendi.⁵²³ Böylelikle “*Ekonomik İşbirliği Kanunu*” 3 Nisan 1948 tarihinde Başkan Truman’ın imzasıyla yürürlüğe girdi.⁵²⁴

Amerika tarafından yapılacak yardımlar Ekonomik İşbirliği Kanunu’nda kabul edilen ECA tarafından gerçekleştirilecekti.⁵²⁵ Bu idarenin başına, Senato’nun öneri ve rızası ile Başkan tarafından bir müdür atanacak ve bu müdür Başkan’a karşı sorumlu olacaktı.⁵²⁶ Marshall Planı kapsamında tüm borç veya hibe talepleri bu idareye bildirilecekti. Görevli memurlar, program kapsamındaki devletlere tahsis edilen paraların doğru şekilde harcanıp harcanmadığını kontrol edecekti.⁵²⁷ ECA’nın her yıl Amerika’nın Avrupa’ya yapacağı yardımı tespit edip Kongre’nin onayına sunmak gibi bir görevi vardı. Ancak, yardımın son yıllarında yardım miktarı ve üye ülkeler arasındaki taksimi

⁵²³ **TBMMTD**, D. 8, Y.Y. 3, C. 10, B. 37, 2 Şubat 1948, ss. 5-6.

⁵²⁴ Ekonomik İşbirliği Kanunu, 1948 Yılı Yurt Dışı Yardım Kanunu (Foreign Assistance Act of 1948) olarak da geçmekteydi. 1947 yılı antlaşmalarında yapılan yardımlar bağımsız bir plan bünyesinde yapılırken; 1948 yılında Türkiye’ye yapılan yardımlar, Dış Yardım Kanunu (Foreign Assistance Act) adı altında diğer ülkelere yapılan yardımlar içinde yer almıştı. 1949’a gelindiğinde ise; NATO’nun kurulmasıyla birlikte Türkiye o sırada *NATO dışı müttefik (non-NATO ally)* olsa da Karşılıklı Savunma Yardımı Kanunu (Mutual Defence Assistance Act) kapsamında müttefik ülkelere yapılan ödeneklerden yardım almıştır. Türkiye’nin NATO’ya kabul edilmesiyle birlikte yapılan yardımlar yükümlülük halini almıştır; bkz. “ABD üslerine el konabilir”, *Cumhuriyet*, 8 Şubat 1975, s. 7.

⁵²⁵ ECA, 10 Ekim 1951 tarihinde görevini tamamlayarak yerini Karşılıklı/Ortak Güvenlik Teşkilatı’na (Mutual Security Agency) bırakacaktı; bkz. U.S. Statutes at Large, *Mutual Security Act of 1951*, 82nd Congress, 1st Session, Vol. 65, Public Law 165, H. Res. 5113, October 10, 1951, U.S. Government Printing Office, Washington, 1952, s. 378.

⁵²⁶ U.S. Statutes at Large, *Economic Cooperation Act of 1948*, 80th Congress, 2nd Session, Chapter 169, Public Law 472, S.202, April 3, 1948, U.S. Government Printing Office, Washington, 1949, s. 138.

⁵²⁷ **TBMMTD**, D. 8, Y.Y. 3, C. 10, B. 37, 2 Şubat 1948, s. 6.

Amerikan makamlarınca belirlenmişti. Ayrıca ECA, üye ülkelerin sundukları raporda istedikleri yardım miktarı üzerinde değişiklik yapma hakkına sahipti.⁵²⁸

Amerika'nın kurmuş olduğu bu temsil organına karşılık imzacı devletler ise yükümlülüklerini daha iyi takip edebilmek ve aralarındaki işbirliğini daha da sağlamlaştırmak için OEEC'yi kurdular.⁵²⁹ Bu teşkilat bünyesinde görev yapan bir Konsey ve bir de İcra Komitesi bulunuyordu. Konsey, üye ülkelerin temsilcilerinden oluşuyordu ve kararları ittifakla alıyordu. Fakat üye bir devlet, alınan kararlarda kendisini ilgilendirmeyen bir konu olduğunda çekimser kalma hakkına sahipti ve böyle bir karara tabi olmak durumunda değildi. İcra Komitesi ise her yıl Konsey tarafından seçilen yedi üyeden oluşuyordu. Ayrıca Teşkilatın bir Genel Sekreteri ve Sekreteryası da bulunmaktaydı⁵³⁰

İmzacı Avrupalı ülkeler OEEC'yi kurarak bazı genel yükümlülükler altına girmişlerdi. Bu devletler, gelişmiş ekipman ve teknik yöntemleri ve eldeki imkanları etkili kullanarak üretimi arttırmayı taahhüt etmişlerdi (2. *madde*). Taraflar, gerekli görüldüğünde dünya ekonomik koşullarını göz önüne alarak teşkilat bünyesinde mal ve hizmetlerin değişimi için programlar hazırlayacaklardı (3. *madde*). Karşılıklı yardımlaşma içinde maksimum düzeyde mal ve hizmet değişimi güçlendirilecekti. Aralarında çok taraflı ödeme sistemi devam ettirilecek ve ticaret ve ödeme konusunda kısıtlamalar hafifletilecekti (4. *madde*). Ayrıca ekonomik bağlar güçlendirilerek gümrük

⁵²⁸ **BCA**, Dosya Ek: M, Fon: 30-1-0-0, Yer: 125-801-5.

⁵²⁹ **UNTC**, *Convention for European Economic Co-operation. Done at Paris on 16 April 1948*, Paris, Vol. 888, Reg. No. 12735, 1 September 1973, ss. 141-177. OEEC, 14 Aralık 1960 tarihinde yerini Ekonomik İşbirliği ve Kalınma Teşkilatı (OECD)'na bırakacaktı; bkz. **UNTC**, *Convention on the Organisation for Economic Co-operation and Development. Done at Paris on 14 December 1960*, Paris, Vol. 888, Reg. No. 12736, 1 September 1973, ss. 179-199.

⁵³⁰ **BCA**, Dosya Ek: M, Fon: 30-1-0-0, Yer: 125-801-5.

birliği ya da benzer serbest ticaret bölgeleri oluşturma çalışmaları devam edilecekti (5. *madde*). İmzacı devletler, dengeli ve güçlü çok taraflı bir ticaret sistemini kurmak amacıyla kendi aralarında ya da aynı düşünce de olan diğer ölkelerle ticaretin gelişmesini engelleyen her türlü bariyer ve tarifleri düşürmek için işbirliği içinde olacaklardı (6. *madde*). Her bir imzacı ölk e, enflasyonun tehlikelerinden kaçınmak için istihdam ve ticaret seviyesinin yüksek ve istikrarlı olmasını gözeterek iç finans ve para durumundaki istikrarı sağlamak, düzenli bir kambiyo yakalamak ve güvenli bir para sistemi oluşturmak için gerekli adımları atacaktı (7. *madde*). Ölkeler sahip oldukları iş gücünü tam kapasite ve en etkin şekilde kullanacaklardı. Bunun için taraf ölkeler arasında serbest işçi dolaşımını, karşılıklı antlaşmalar vasıtasıyla kolaylaştırmaya ve düzenlemeye gayret edilecekti (8. *madde*). Üye ölkeler, OEEC'ye vazifesini kolaylıkla yerine getirebilmesi için ihtiyaç duyulan tüm bilgileri sağlayacaktı (9. *madde*).

Toplamda yirmi sekiz maddeden oluşan *Avrupa Ekonomik İşbirliği Sözleşmesi*, tüm üye ölkelerin kabul ettiği ortak bir sözleşmeydi. Teşkilatın hukuki yetkisi, imtiyaz ve muafiyetlerini düzenleyen (I) *Nolu Protokol* ile teşkilatın mali rejimi hakkındaki hükümlerini içeren (II) *Nolu Protokol* de bu sözleşmenin ekinde yer almaktaydı. Amerikan Kongresi'nce kabul edilen *Ekonomik İşbirliği Kanunu* gereği; Amerikan yardımlarından yararlanmak isteyen her ölkenin, öncelikle “*Avrupa Ekonomik İşbirliği Sözleşmesi*”ne dâhil olması ve Amerikan Hükümeti ile ayrı bir antlaşma imzalaması gerekiyordu.⁵³¹ Diğer ölkelerle olduğu gibi Türk Hükümeti ile de Temmuz ayında ikili bir antlaşma imzalanacaktı.

3.2.2. Türkiye - Amerika Ekonomik İşbirliği Antlaşması; Temmuz 1948

⁵³¹ BCA, Dosya Ek: M, Fon: 30-1-0-0, Yer: 125-801-5.

İkinci Dünya Savaşı'nın OEEC ülkelerine getirdiği ekonomik yıkım, Avrupa iktisadının çehresini değiştirmişti. Üretim durmuş, ihracat malları ve pazarları farklı alternatifleri sınırlanmış ve ithalata artan eğilim nedeniyle ulusların dövizle olan ihtiyacı artmıştı. Türkiye, bu yıkıcı savaşa girmemişti. Ancak jeostratejisinin gereği harp süresince faşizme ve harp sonrasında komünizme karşı gösterdiği güçlü mukavemetten dolayı ekonomisi yorgun haldeydi. Marshall Planı kapsamında Türkiye için hazırlanan tasarıda da belirtildiği üzere, Türkiye 1 milyar 200 milyonluk bütçesinin yarısından fazlasını milli savunma hizmetlerine ayırmıştı. Dışişleri Bakanı Sadak'ın Meclis'e verdiği bilgiye göre; Türkiye 1945'ten beri teyakkuz halindeydi ve tehditlere karşı gösterdiği mukavemet gereği yaklaşık 600 bin eri silahaltında tutmaktaydı.⁵³² Bu erler ülke ekonomisine katkı sağlayacak üretimi yapabilecekken her biri elverişsiz ekonominin birer tüketicisi durumundaydı. Bu durum haliyle ekonomiye ciddi bir yük getiriyordu.

Konjonktürün getirdiği yükü sırtlayabilmek için ihtiyaç duyulan yardım, zamanın yöneticilerine göre Amerika'dan alınmalıydı. Çünkü dünya endüstri üretiminin büyük bir bölümü Amerika tarafından gerçekleştiriliyordu. Ayrıca Amerika'nın milli geliri tüm dünyanınki ile yarışabilir düzeydeydi ve dünya altın rezervinin üçte ikisi Amerika'nın hâkimiyetindeydi.⁵³³ Bununla beraber kısa bir zaman önce uygulanmaya konan ÖVKK ve Truman Doktrini iki ülke arasında ılımlı bir hava yarattığı ortadaydı. Savaş sonrası oluşan tehditlerin Amerika'nın yardımı olmadan bertaraf edilmesi güçtü.

Paris Konferansı'nda oluşturulan alt komisyonlar, mevcut durumu ve ihtiyacı doğru analiz edebilmek için katılımcı ülkelere sorular hazırlamıştı. Bu sorulara

⁵³² TBMMTD, D. 8, Y.Y. 3, C. 10, B. 37, 2 Şubat 1948, s. 7.

⁵³³ Suvla, a.g.m., s.149.

verilen yazılı cevaplarda Türkiye'nin Avrupa'ya faydalı olabilecek bir düzeyde üretim yapabilmesi için Temmuz 1947 ekonomisinde 615 milyon dolara ihtiyacı olduğu yazmaktaydı.⁵³⁴ Ancak, ilerleyen günlerde Amerikalı uzmanların Türkiye için hazırladığı raporda savaştan direkt olarak etkilenen birçok Avrupa ülkesine göre Türkiye'nin ekonomik yönden daha iyi durumda olduğu belirtiliyordu. Türkiye'nin siyasi rejiminin sağlam olduğuna, harp zamanında ticaret dengelerinin Türkiye lehine döndüğüne, harptan önceki üretim seviyesi ile harp sonrası üretim seviyesinde olumsuz bir seyir gözlemlenmediğine ve bütçesinin açık vermediğine dikkat çekilmişti.⁵³⁵ Ayrıca Türkiye'nin 170 milyon dolar değerinde altın rezervinin ve nakit para karşılığının %60 oranında (İtalya örneğinde ise bu oran %1) olduğu belirtiliyordu. Bu nedenle yapılacak yardım konusunda Türkiye'nin savaştan ağır hasar almış diğer Avrupa ülkeleri ile kıyaslanmasının doğru olmadığı belirtildi. Ayrıca Türkiye'nin sanayi verimliliğinden ziyade, zirai ve madeni yönden diğer Avrupa ülkelerine göre daha verimli olduğu kanısı hâkimdi. Türkiye'nin sahip olduğu bu zenginliğe rağmen elde ettiği üretim verimliliğinin düşük olması ise ülkenin düşük makineleşme oranına bağlanıyordu. Bu nedenle yardım döneminin ilk on beş ayı içinde maddi yönden Türkiye'yi yeterli gören Amerika, Türkiye'ye yardım olarak gelişmiş makineleri alım iznini, yani rüçhan hakkını, yeterli görmüştü. Buna ek olarak Amerika, ihtiyaç duyması halinde Türkiye'ye diğer uluslararası kuruluşlardan kredi alması konusunda yardımcı olacağı vaadinde de bulunmuştu.⁵³⁶

Amerikalı uzmanların Türkiye hakkındaki araştırmaları neticesinde, savaş sonunda toparlanma için Türkiye'nin sahip olduğu döviz ve altın rezervi yeterli görünüyor olabilirdi. Fakat dış tehditler nedeniyle Türkiye'nin askeri malzeme ithalatına

⁵³⁴ **TBMMTD**, D. 8, Y.Y. 3, C. 10, B. 37, 2 Şubat 1948, s. 7.

⁵³⁵ Ahmet Şükrü Esmer, "Türkiye ve Marshall Planı", *Akşam*, 19 Nisan 1948, s. 3.

⁵³⁶ **TBMMTD**, D. 8, Y.Y. 3, C. 10, B. 37, 2 Şubat 1948, s. 6.

büyük kaynaklar ayırdığını da kabul edilmekteydi. Buna rağmen Paris Konferansı'nda Türkiye'nin ortaya koyduğu ithalat ve ödeme tahminleri, kısa süreli toparlanma amacından ziyade uzun vadeli kalkınma ihtiyaçları ile ilişkilendirilmişti. Diğer bir deyişle; Amerikalı uzmanlara göre Marshall Planı, Avrupa'nın kısa sürede kalkınmasına yardım etmek amaçlı iken Türkiye'nin ihtiyaç raporunda belirtilenler bu maksadı aşan bir listeyi oluşturuyordu.

Amerikalı uzmanların Türkiye hakkındaki planlarına göre Türkiye, Avrupa'nın kalkınmasında bir hububat ambarı ya da hammadde tedarikçisi olarak görev alacaktı. Çünkü Türkiye'nin ekonomisi sanayiden ziyade zirai tabanlı olduğu için, ziraat alanında yapılacak yatırımların daha kısa vadede sonuç vereceği görüşü hâkimdi. Üstelik sanayisi gelişmemiş bir ülkede yapılan sanayi yatırımları dört yıllık bir program dâhiline sığmayabilirdi. Ayrıca aynı raporda Türk yetkililer, yapılacak yardımlarla ulusal hububat üretimindeki beklenen artış oranı %30 olarak öngörüyorlardı. Oysa Amerikalı uzmanlar Türkiye'nin tahminini yüksek buluyor; yapılacak yardımlar sayesinde bu oranın en fazla %10 olacağını düşünüyorlardı.⁵³⁷

Amerikalı uzmanların Türkiye hakkındaki değerlendirmelerini yanlış bulan Türk Hükümeti, konuyla ilgili tepkisini göstermekte gecikmedi. Amerikan tezlerine karşı Türk yetkililer; (i) Türkiye'nin içinde bulunduğu siyasi ve coğrafi durumun ekonomiyi yıpratmış, (ii) ekonomik yardım olmadan Avrupa'nın kalkınması için gerekli üretimin yapılamayacağı, (iii) üretimin verimliliği için makine ve levazıma ihtiyaç duyduğu ve bunları temin edecek yeterli dövizinin olmadığı, (iv) Türkiye adına yapılan tahminlerin

⁵³⁷ TBMMTD, D. 8, Y.Y. 3, C. 10, B. 37, 2 Şubat 1948, ss. 7-8.

gerçeği yansıtmadığı, (v) Türkiye'nin Portekiz veya İsviçre gibi ülkelerle kıyaslanmasının büyük hata olduğu ve (vi) harap düşmüş Avrupa'nın seviyesine yetişmek için dahi Türkiye'nin yıllara ihtiyacı olduğu anti tezini savunmuşlardı.⁵³⁸ Ayrıca ekonomik yönden güçlü olmayan Türkiye'nin askeri alanda da güçlü olamayacağı bir gerçektir. Gerçekleri görmezden gelmek, ortak güvenlik politikaların işlevselliğine de gölge düşürebilirdi.

Amerika'nın Marshall Planı kapsamında Türkiye'yi yalnız bırakması, Türk kamuoyunda askeri ve siyasi alanlarda da bunun tekrarlanabileceği hissi uyandırmıştı. Örneğin; bütçesinin yarıdan fazlasını savunmaya harcadığı bilindiği halde yardımların kapsamı dışında tutulan Türkiye, malzeme ve makine alımı için geri kalan bütçe kapsamında harcama yapmaya mahkûm edilmişti. Üstelik Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu makinelerin ödemesini de sahip olduğu altın rezervinden yapabileceğinin hatırlatılması, daha zor günlerde kullanılacak rezervin eritilmesini teşvik eder nitelikteydi.⁵³⁹

Türk Dışişleri Bakanlığı, Cumhurbaşkanı İnönü'nün Türkiye'nin Avrupa Kalkındırma Programı'ndan çıkarılmış olma endişesini ve Avrupa'nın kalkınmasında Türkiye'nin yalnız bırakılmasından duydukları büyük hayal kırıklığını Büyükelçi Wilson'a ilettiler. Belçika ve Hollanda gibi diğer program ülkelerinin alacakları Amerikan yardımlarıyla iktisadi ve sanayi alanlarında Türkiye'den kat ve kat iyi duruma geleceği, Türkiye'nin ise Sovyet tehditlerine karşı yaptığı askeri harcamalardan dolayı zarar gören ekonomisi ile baş başa bırakıldığı dile getirildi.⁵⁴⁰ Konuyla alakalı Türk kamuoyunun da

⁵³⁸ **TBMMTD**, D. 8, Y.Y. 3, C. 10, B. 37, 2 Şubat 1948, ss- 9-10.

⁵³⁹ **TBMMTD**, D. 8, Y.Y. 3, C. 10, B. 37, 2 Şubat 1948, ss. 11-12.

⁵⁴⁰ **FRUS**, 1948, Western Europe, Vol. III, Doc. No. 214, 15 January 1948, 840.50 Recovery/1-1548, s. 363.

nasıl bir hayal kırıklığı içinde olduğu açıkça ifade edildi.⁵⁴¹ Bunun üzerine Büyükelçi Wilson, çok geçmeden ABD Dışışleri Bakanlığını bu konuda bilgilendirdi. Gönderdiği yazıda; (i) Türkiye'nin kendisinden istenilen üretimi sağlayabilmesi için ekonomik yardıma ihtiyacı olduğuna ikna olduğunu, (ii) Türk dış ticaretinin sürekli açık verdiğini, (iii) ABD ile yaptığı dış ticaretinde son on ayda 26 milyon dolar (ayrıca diğer Amerika kıtası ülkeleri ile 3,5 milyon dolar) açık verildiğini, (iv) Türkiye hakkında bilinen rakamların güncel olmamasından kaynaklı Türkiye'nin şu anki durumunun doğru idrak edilemediğini, (v) Türkiye'nin Kalkınma Programı için istekli olduğunu (vi) ancak bunun için kredilere ihtiyacı olduğunu belirtti. Wilson, yazısının sonunda Türkiye'nin Ortadoğu'da barış ve istikrarın sağlanması için kilit bir ülke olduğunu, 1945'ten beri Sovyet tehditleri ile mücadelede en ön saflarda yer aldığını, Amerika ve diğer hür devleteler adına gösterdiği mukavemet süresince yaptığı harcamaların Türk ekonomisine ciddi yükler getirdiğini, program kapsamı dışında tutulursa Türkiye'nin motivasyonun düşeceğini ve ihtiyaç duyulan paranın da büyük meblağlar olmadığına inandığını belirtti.⁵⁴²

Böylelikle Türkiye'den gelen tepkiler üzerine Marshall Planı için Türkiye'nin durumunu tekrar ele alan Amerika, 4 Temmuz 1948 tarihinde Amerika ile Türkiye arasında "*Ekonomik İşbirliği Antlaşması*"nı imzaladı. Antlaşmayı Türk Hükümeti adına Dışışleri Bakanı Necmettin Sadak ve Amerikan Hükümeti adına Büyükelçi Wilson imzalamıştı. Türkiye ile Amerika arasında yapılan on bir maddelik bu antlaşma ve buna

⁵⁴¹ **FRUS**, 1948, Western Europe, Vol. III, Doc. No. 218, 17 January 1948, 840.50 Recovery/1-1748, 1947-50, s. 369.

⁵⁴² **FRUS**, 1948, Western Europe, Vol. III, Doc. No. 219, 19 January 1948, 840.50 Recovery/1-1948, 1947-50, s. 370.

bağlı ek ve mektup teatileri Meclis tarafından onanmıştı.⁵⁴³ Böylelikle Türkiye, ECA temsilcilerinin Türkiye’de görev yapmalarını ve yetkili kişilerin diplomatik muafiyetlerini kabul ediyordu. Ayrıca, Türkiye’deki ECA temsilcisi, Amerikan Büyükelçiliği vasıtasıyla doğrudan Amerika’daki ECA Teşkilatı’na bağlıydı.⁵⁴⁴

4 Temmuz 1948 tarihli Ekonomik İşbirliği Antlaşması, 08 Temmuz 1948 tarih ve 5253 sayılı Kanun ile onaylanmıştı. Söz konusu antlaşmayı tadil eden 31 Ocak 1950 tarihli Ankara’da imzalanan Protokol ise, 12 Aralık 1951 tarih ve 5853 sayılı Kanun ile onanmıştı. Tadil olan Ekonomik İşbirliği Antlaşması, 16 Ağustos 1951 tarihine imzalanan, 10 Mart 1954 tarih ve 6353 sayılı Kanun ile onaylanan başka bir antlaşma ile tekrar tadil edilmişti. Bu antlaşmayı da tadil eden ve Türkiye ve Amerikan Hükümetleri arasında mektup teatisi yoluyla 7 Ocak 1952 tarihinde imzalanan antlaşma ise, 10 Mart 1954 tarih ve 6370 sayılı kanun ile onanmış ve 19 Mart 1954 tarih ve 8662 sayılı Resmi Gazete’de neşredilmişti. Böylelikle yapılan son değişiklikle beraber, tadil edilen antlaşmanın dördüncü maddesinin altıncı fıkrasına “*askeri istihsal, inşaat, teçhizat ve malzeme için yapılan masrafları*” ifadesi eklenmişti. Yani 31 Ocak 1951 tarihli Protokol ile Ekonomik İşbirliği Kanunu gereğince Türkiye’ye verilecek mallar, hizmetler ve teknik bilginin masraflarının yatması için Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti namına Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası’nda açılması uygun bulunan hususi hesaptan çekilen bakiye; askeri üretim, inşaat, teçhizat ve malzeme masrafları için kullanıma açılmıştı.

3.2.3. Ekonomik İşbirliği Kapsamında Türkiye’ye Yapılan Yardımlar

⁵⁴³ TBMMTD, D. 8, Y.Y. 3, C. 12, B. 85, 8 Temmuz 1948, ss. 998-1005.

⁵⁴⁴ BCA, Dosya Ek: M, Fon: 30-1-0-0, Yer: 125-801-5.

Avrupa'nın iktisadi restorasyonunu hedefleyen Marshall Planı yardımlarından istifade etmek isteyen her ülke, taleplerini Paris Teşkilatı'na verdiği raporla iletiyordu. Paris Konferansı raporundaki yardım talepleri ECA tarafından dayanak kabul edilip üzerinde gerekli düzenlemeler yapıldıktan sonra yapılacak yardımların yekûn miktarı Amerikan Kongresi'nde karara bağlanıyordu. Belirlenen miktar tekrar Paris Teşkilatı'nda görüşülüyor ve devletlerin ulusal raporlarına dayandırılarak ülkelere pay ediliyordu. Paris Teşkilatı'ndan çıkan karar tekrar ECA'ya sunuluyordu. Bu aşamadan sonra fiili yardım başlıyor ve verilen doların nerelerde kullanıldığına kadar takip ediliyordu.⁵⁴⁵ Verilen direkt yardımlar için Amerikan Hükümeti adına görevli Export-Import (EXIM) Bank ile kredi anlaşması imzalanıyor ve ödeme senetleri oluşturuluyordu.⁵⁴⁶

Marshall Planı çerçevesinde yapılan yardımlar direkt ve endirekt yardımlar olmak üzere iki genel gruba ayrılıyordu. Direkt yardımlar, Amerika'dan sağlanan nakit dolar yardımlarıydı. Bunlar hibe, kredi ve şartlı yardım şeklinde yapılıyordu. Hibeler, şartsız verilen para yardımlarıydı. Krediler, uzun vadeli ve %2,5 faiz oranlı yardımlardı. Şartlı yardım ise program dahilindeki bir devletin diğer devletlere tanıdığı triyaj haklarına karşılık dolar olarak Amerika'dan aldığı yardımdı. Örneğin, alınacak ürünün Türkiye'den temin edilmesi şartıyla Avrupa devletlerine satın alma imkânı yaratmak için Amerika'nın dolar sağlaması şartlı bir yardımdı. Diğer taraftan, endirekt yardımlar ise program dâhilindeki devletlerle yapılacak ithalatı karşılamak üzere yapılan yardımlardı. Endirekt yardım, Amerika'dan alınan peşin paralarla Amerikan malları satın almaya başlanınca, bu durumdan şikâyetçi olan ülkelerin talebi üzerine Amerika'nın bulduğu bir yardım türüydü. Trijaj hakkı da endirekt yardımlar arasında sayılabilirdi. Triyaj hakları ödemesi

⁵⁴⁵ Tetkik gezileri yapıldığına dair; bkz. "M. Hoffman: Avrupa kalkınma programı idarecisi geliyor", *Akşam*, 7 Aralık 1948, s. 1.

⁵⁴⁶ **BCA**, Dosya Ek: M, Fon: 30-1-0-0, Yer: 125-801-5.

ise, 16 Ekim 1948 ve 7 Eylül 1949 tarihlerinde imzalanan Avrupa devletleri arasında *Ödeme ve Takas Anlaşmalarına* göre yapılıyordu. Ancak kullanılmayan triyaj hakkı devre sonunda iptal olduğundan, Avrupalı devletleri program başında tahminde bulundukları açık verme miktarına ulaşmalarına teşvik ediyordu. Bunun üzerine şartları tekrar düzenlemek adına 19 Eylül 1950 tarihinde üye ülkeler arasında *Avrupa Tediye Birliği* kurulacaktı.⁵⁴⁷

Amerikan ekonomik yardımları çeşitli ve dağınık olması, bu konuda tam bir rakam vermeyi güçleştirmekteydi.⁵⁴⁸ Ancak, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nden elde edilen veri ve bilgiler göstermektedir ki; ABD tarafından Türkiye'ye 1948-1949 dönemi için yardım yapılmayacağı bildirilmişti. Daha sonra iki devlet arasında yapılan görüşmeler neticesinde 1948-1949 dönemi için 49 milyon dolar, 1949-1950 dönemi için ise 59 milyon dolar (görüşmeler öncesinde aynı dönem için bu rakam 30 milyon dolardı) yardım sağlanmıştı. Ancak yardımlar hibe ve kredi şeklinde yürütülmekteydi. Hibe şeklinde olan yardımlar daha çok tüketim malları içindi ve bu yardımlar Amerika'dan alınan mal ve hizmetlerin ödemelerinde kullanılıyordu. Türkiye'ye yapılan yardımlar başlangıçta sadece kredi şeklinde yapılıyordu. Türkiye, 1948-1949 dönemi için biri 30 milyon dolarlık⁵⁴⁹ diğeri 38 milyon dolarlık⁵⁵⁰ (ilkinin yerine geçerli olmak üzere) iki borçlanma (istikraz) anlaşması imzaladı. 1949-1950 dönemi için 1 milyon doları teknik yardım olmak üzere 36 milyon dolarlık ek bir borçlanma anlaşması daha imzalandı.⁵⁵¹

⁵⁴⁷ BCA, Dosya Ek: M, Fon: 30-1-0-0, Yer: 125-801-5.

⁵⁴⁸ Sander, *Türk-Amerikan...*, s. 68.

⁵⁴⁹ RG, S. 7091, 28 Aralık 1948; Kan. No. 5282, 24 Aralık 1948. Ayrıca bkz. "30 milyon dolarlık kredi", *Akşam*, 13 Aralık 1948, s. 1.

⁵⁵⁰ RG, S. 7168, 29 Mart 1949; Kan. No. 5359, 25 Mart 1949.

⁵⁵¹ RG, S. 7985, 18 Aralık 1951; Kan. No. 5852, 12 Aralık 1951.

Böylelikle 1948-1950 yılları arası toplam 74 milyon dolar kredi, direkt yardım şeklinde temin edildi.⁵⁵² Ayrıca 1950-1951 dönemi için Marshall yardımlarının toplamı 70 milyon dolar olarak belirlenmişti. Bu yardımın 45 milyon doları direkt, 25 milyon doları ise endirekt yardım şeklindeydi.⁵⁵³

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'ndeki bir başka belgede; ABD tarafından Türkiye'ye 1948-1949 dönemi için 49,7 milyon dolarlık yardım yapıldığı belirtilmekteydi. Bu yardımın 22,148,000 dolarının tarıma ayrıldığı belirtilmektedir. 1949-1950 döneminde ise, 59 milyon dolar (direkt yardım) ve 58 milyon dolar (Avrupa'dan triyaj hakkı yardımı) olmak üzere toplamda 117 milyon dolar yardım yapıldığı belirtilmişti. Bu yardımlardan tarıma 16,134,000 dolar (14,626,000 doları direkt yardım ve 1,508,000 doları Avrupa'dan triyaj hakkı) ayrıldığı belirtilmekteydi. Tarım için ayrılan yardım ile traktör, pulluk, dönerli tırmık (disk harrow), biçerdöver, hububat ve pamuk mibzerleri, pick-up (pikap) kamyonet siparişleri verilmişti. Bu makine ve aletler İl Tevzi Komisyonları vasıtası ile ödeme kolaylık sağlayarak başvuruda bulunan çiftçilere belirlenen kotalar addedince satılmış ve daha sonra çiftçilik belgesi getiren herkese satışlar tamamen serbest bırakılmıştı.⁵⁵⁴

Bununla beraber Türkiye, hibe şeklinde yapılan yardımlardan yararlanmak için de birtakım girişimlerde bulundu. Bu konuda 4 Temmuz 1948 tarihli *Ekonomik İşbirliği*

⁵⁵² BCA, Dosya Ek: M, Fon: 30-1-0-0, Yer: 125-801-5.

⁵⁵³ BCA, Dosya Ek: 441, Fon: 30-10-0-0, Yer: 268-807-3.

⁵⁵⁴ BCA, Dosya Ek: E12, Fon: 30-1-0-0, Yer: 80-507-5. Marshall Planı kapsamında ithal edilecek malzemelerin getirilip satılma süreci için bkz. BCA, Dosya Ek: E12, Fon: 30-1-0-0, Yer: 80-506-8. Marshall Planı kapsamında yapılan ekonomik yardımların miktarları hakkında Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü'nün Meclis açıklamaları için bkz. TBMMTD, D. 9, Y.Y. 4, C. 24, B. 102, 6 Temmuz 1953, ss. 284-291.

Antlaşması'na ek olarak 31 Ocak 1950 tarihinde bir antlaşma daha akdedildi.⁵⁵⁵ Buna göre; verilen hibenin %5'i ECA'nın Türkiye'deki giderlerinde, %95 ise mali istikrarın sağlanması, ekonomik kalkınmanın gerçekleşmesi ve askeri kuvvet ve kudretin artması için gerekli sahalarda kullanılmak üzere Merkez Bankası'na yatırılacaktı.⁵⁵⁶

Böylelikle, Marshall Planı kapsamında 1948-1951 yılları arasında Türkiye'ye toplam 252,221 milyon dolar yardım sağlandığı söylenebilirdi. Program kapsamında yapılan yardımlar sayesinde tedarik edilen makineler ile ülkenin tarım ve maden üretimindeki verimliliğin artması sağlanmış ve bu makineleri kullanacak kişilere kullanma, bakım ve onarım kursları verilmişti. Kullanma kılavuzları Türkçeye çevrilip kullanıcılara dağıtılmıştı. Aynı zamanda eğitim için Amerika'ya muhtelif sahalardan eleman gönderilmişti. Mühendisler, veterinerler, ormancılar ve akademisyenler Amerika'ya gönderilerek bilgilendirilmişti. Amerika'dan da farklı alanlarda uzmanlar Türkiye'ye gelmişti.⁵⁵⁷ Ayrıca, üretimin aksamasını en aza indirmek için seyyar ve sabit olmak üzere bakım ve onarım tamirhaneleri kurulmuştu. Makinelerin bakım ve onarımında kullanılan yedek parçalar ithal edilmişti.⁵⁵⁸

NATO Karargâhlarına atanan ikinci devre subaylardan olan Muhsin Batur, Hava Kuvvetlerinin en eski kuruluşlarından biri olan ve 3. Filonun komutanlığını yaptığı ve

⁵⁵⁵ **RG**, S. 7985, 18 Aralık 1951, Kan. No. 5853, 12 Aralık 1951.

⁵⁵⁶ **BCA**, Dosya Ek: E12, Fon: 30-1-0-0, Yer: 125-801-5; bkz. EK-11.

⁵⁵⁷ Gelen uzmanlardan bazıları ve alanları şöyledir: Mr. Elmer Strach, Zirai Organizasyon Uzmanı; Mr. Gould, Zirai Yayım (Extension) Uzmanı; Mr. Winchester, Zootečni Uzmanı; Mr. Hansmeier, Toprak Hayatını Muhafaza (Conservation) Uzmanı; Mr. Smith, Ziraat Alet ve Makineleri Uzmanı; Mr. Killough, Pamukçuluk Uzmanı, Mr. Ward; Sulu Ziraat Uzmanı; bkz. **BCA**, Dosya Ek: E12, Fon: 30-1-0-0, Yer: 80-507-5.

⁵⁵⁸ **BCA**, Dosya Ek: E12, Fon: 30-1-0-0, Yer: 80-507-5.

Eskişehir'deki 1. Ana Jet Üssü'ne yönelik, özellikle 1952 sonrası, Türk komutanlarının eğitimi konusunda anılarında şu ifadelere yer veriyordu:⁵⁵⁹

“Yeni ve daha modern bir tipe geçiş olduğu için 1952 yılında Balıkesir’de olduğu gibi, üsse Türkiye’nin her tarafından seçilmiş tecrübeli pilotlar atanmıştı. Eğitim hızla geliyor... İntibaklar bittikçe muharebeye hazırlık eğitime geçiliyor... Pilotlar harbe hazır standarda erişince, Amerika’dan gelen uzmanlarca özel silah (Nükleer) eğitime tabi tutuluyorlardı. Eğitimin bu safhalarında rütbe farkı gözetilmezdi... Bir üsteğmene uygulanan eğitim, aynen benim için de şart idi.”

Marshall yardımları sayesinde gelen direkt ve endirekt yardımlarla Türkiye’de üretimin arttığı yadsınamazdı. Örneğin, Türkiye aldığı tarımsal yardımlardan dolayı ilk defa 1953 yılında buğday ihraç edebilmişti.⁵⁶⁰ Bu dönemde Türkiye’deki pek çok çiftçi, tarımda kullandığı hayvanlarını terk ederek traktör kullanımına yönelmişti. Köylüler iş gücünden elde ettikleri verimden memnun olmalıydılar ki; Anadolu’daki 3 bin 15 çiftçi ailesine uygulanan bir anketin sonucuna göre, 1948 yılında 13 bin 238 öküz ve 8 bin 931 at beslenirken 1952 yılında 3 bin 898 öküz ve 4 bin 432 at beslendiği ortaya konulmuştu. Ayrıca aynı anketin verilerine göre; 1948 yılında 407 traktör kullanılırken 1952 yılında 3 bin 566 adet traktör kullanılmaya başlanmıştı.⁵⁶¹

Tarımda verimliliğin artmasına rağmen Türkiye, bu yardımlarla teknik hizmet ve yedek parça temini bakımından Amerika’ya bağımlı hale gelmişti. Truman Doktrini ve Marshall Planı kapsamında alınan makinelerin yedek parçalarının alımı da dolar üzerinden gerçekleştiği için yurt içinde dövize olan ihtiyaç sürekli hale gelmişti. Makineleşme ile ortaya çıkan ulaşım altyapı sorunu da gün geçtikçe daha belirginleşmekteydi. 1949 yılı bütçesinde yatırımlar için ayrılan 523 milyon liranın 225

⁵⁵⁹ Batur, a.g.e., ss. 70-71.

⁵⁶⁰ Erhan, “ABD ve ...”, 2014, s. 542.

⁵⁶¹ Haluk Cillov, “Türkiyede Zirai Makinalaşma”, *Milliyet*, 13.04.1960, s. 2.

milyon lirası karayolu yapımına ve 125 milyon lirası da liman ve rıhtım inşasına ayrılmıştı. Ulaşım geliştikçe bir yandan da petrole olan ihtiyaç artmıştı.⁵⁶² Böylelikle Türkiye'nin dışa olan bağılılığı gün geçtikçe artıyordu. Zira Amerika'dan gelen raporlar, yapmaktansa satın almaya teşvik ettiği için Türkiye ekonomisi ister istemez dışa bağımlı hale geliyordu. Örneğin, 1948-1950 yılları arasında Amerika Federal Karayolları Bürosu Genel Müdür Yardımcısı H. E. Hilts'in başkanlığını yaptığı heyetin hazırlamış olduğu "Türkiye'nin Yol Durumu" adlı raporunda da bahsedildiği üzere, Türkiye'nin gelişmesi için demiryolu yapımını bırakıp karayolu yapımına yönelmesi gerekliydi. Keza 1949 ve 1950 yıllarında Amerikan Dışişleri Bakanlığında petrol danışmanı olarak görev alan Max Weston Thornburg ve ekibinin hazırlamış olduğu "Türkiye'nin Bugünkü Ekonomik Durumu" ve "Türkiye Nasıl Yükselir?" adlı raporlarında, devlet merkezli (Sümerbank, Etibank, Karabük Demir-Çelik gibi) kuruluşların özelleştirilmesi ve uçak, otomobil ve traktör gibi ağır sanayi mallarını üretmektense yapılmış halini daha cazip fiyatlara dışarıdan temin edilmesi gerektiğine vurgu yapıyordu. Yine aynı tarihlerde Dünya Bankası yöneticisi Baker'ın başkanlığını yaptığı heyetin hazırladığı "Türkiye'nin Ekonomisi" başlıklı raporunda da Türkiye'nin önceliğinin sanayi değil, tarım olması gerektiğinin altı çiziliyordu.⁵⁶³

Türkiye'nin Amerika ile kurduğu bu ekonomik işbirliğinin diğer pek çok alana da sirayet ettiği tahmin edilebilirdi. Amerika tarafından sağlanan yardımların sadece ekonomi ile alakalı olduğunu söylemek konuya geniş açıdan bakmayı güçleştirirdi. Yapılan yardımların siyasi, askeri ve stratejik boyutları olduğu için Dışişleri Bakanı Marshall'ın vermiş olduğu motto bir yardımla anlamlı, pratik ve yönetilebilir hale

⁵⁶² Erhan, "ABD ve ...", 2014, s. 542.

⁵⁶³ Yavuz, a.g.e., ss. 188-189.

gelmişti. Marshall Planı kapsamında Türkiye'ye yapılan yardımlar Batı Avrupa ülkelerine kıyasla az olsa da Amerika'nın hiç yardım etmeme kararından vazgeçip yardım etme kararı vermesi, Türk yöneticilerinin diplomatik başarısı olduğu kadar uluslararası dengelerde Türkiye'nin stratejik önemini ortaya koymaktaydı.

Bu nedenle, Türkiye'nin konumlandığı hassas coğrafyada oldukça sert geçen Soğuk Savaş döneminde savunma ve güvenliğine gösterdiği öncelik, ülkenin iyi olmayan ekonomisine çözümü güç sorunlar bırakmaktaydı. Türk devlet adamları, ekonomik yardıma şiddetle ihtiyaç duyulan böyle bir dönemde Amerikan tekeline kabul etmek durumunda kalmışlardı. Ayrıca imzalanan ekonomik yardım antlaşmaları, Türkiye'nin bu dönemdeki siyasi ve askeri konumunu belirlemesine de öncülük etmişti. Bu nedenle birbirinden ayrılması güç olgular çerçevesinde Türkiye'nin ulusal ve uluslararası güvenlik arayışları şekillenmeye başlamıştı.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: DETANT DÖNEMİ

Süregelen uluslararası sistemde devletler, varlıklarını korumak için doğrudan ya da dolaylı olarak kendilerine yönelen tehdit ve risk unsurlarını ortadan kaldırma ya da bu unsurlara karşı koyabilme kabiliyetini geliştirme ihtiyacı hissetmişlerdi. Ancak bu kabiliyet, bağımsız olduğu ölçüde etkili ve anlamlı olabilirdi. Dünya askeri ve siyasi dengesinin yeniden ele alındığı bir dönemde tehdit ve riskleri mümkün olduğunca minimize etmek, ulusal güvenliği inşa etmek ya da kuvvetlendirmek için kaçırılmaz bir fırsattı. Fakat önceden kurulan siyasi, askeri ve iktisadi bağılıklar, bu fırsatın oluşmasının önünde engel teşkil edebilirdi.

Nükleer kabiliyeti elde etme maliyetinin ve sonu gelmeyen bir rekabetin ülkelere yüklediği iktisadi ve askeri sorumluluğun yol açtığı çıkmazın gölgesindeki süper güçlerin siyasi ilişkileri, 1970’li yıllarda yeniden ele alınmıştı. Dünya güvenliği konusunda birlikte karar alma, birlikte uygulama ve ortak kontrol mekanizmaları oluşturma anlayışı, süper güçlerin önderliğinde uluslararası detant dönemi başlatmıştı. Değişen uluslararası anlayışla birlikte Türk dış politikasında özerkleşme çabaları, güvenlik konusunda önceden kurduğu ittifak ve imzaladığı antlaşmaların sorgulanmasına ve bu fırsatta düzenlenemesine imkân sağlamıştı. Ancak ülkenin karar alma ve uygulama yapısı ile sarmal hale gelen bağımlı dış politika, bu girişimlerin etkililiğini tartışmaya açık bırakmıştı.

4.1. Detant Dönemi ve Uluslararası Ortam

Tehdit ve risk unsurlarının çeşitlendiği, uluslararası güven ortamının çoklu ya da ikili bağitlar ile sağlıklı bir şekilde kurulamadığı ve yaratılan güvensizlik ortamında hızlı

bir kutuplaşmanın yaşandığı Soğuk Savaş'ın 70'li yılları, uluslararası politikalarda kısa süreli bir detant dönemine tanıklık etmişti. Bölgesel ve uluslararası işbirliği kavramlarının sadece aynı kutuptaki ülkeler arasında olabileceği kanısının hâkim olduğu bu dönemde siyasi, askeri ve ekonomik kutuplaşma birtakım karşılıklı adımlarla durulsa da teyakkuza hali sürekli devam etmişti. Karşılıklı ziyaretler, konuşmalar, deklarasyonlar ve anlaşmalarla süper güçlerin daha çok yapıcı taraflarını gösterdiği olumlu hava ile anlaşmazlıklar ele alınmış ve ortak hedefler doğrultusunda birlikte hareket etme sözleri verilmişti.

İki süper gücü söz konusu “yumuşamaya” iten en temel unsurlardan biri, dünyanın sadece ABD-SSCB ikili ilişkilerine göre artık yönetilmediği gerçeğiydi. Çin ve Bağlantısızlar Hareketi de devletlerarası ilişkilerde göz önünde bulundurulması gereken denklemin parçalarıydı. Örneğin, Balkanlar coğrafyasında çok bilinmeyenli bir denklem söz konusuydu. Özellikle Makedonya bölgesinde Bulgarlar vasıtasıyla Ruslar; Yunanlar vasıtasıyla Amerikalılar; Arnavutlar vasıtasıyla Çinliler; Yugoslavya vasıtasıyla Bağlantısızlar rol oynuyordu.⁵⁶⁴ Ayrıca nükleer silah dengesinin boyut değiştirerek dengelenmesi ve her iki süper gücün birbirlerinin nükleer menzillerine girmeleri, tarafların güvenlik politikalarını yeniden ele almasına neden olmuştu.⁵⁶⁵ Bu nedenle dönemin en büyük tehditten biri olan nükleer savaş teknolojisinin kullanımı ve kontrol altına alınması ihtiyacı hâsıl olmuştu. Bu teknolojinin dünya üzerindeki tehlikesini Agah Oktay Güner (MHP, Konya Mv.) Meclis'te şöyle dile getiriyordu:⁵⁶⁶

“Nükleer silah teknolojisi ile uğraşanlar ve bu konudaki beynelmilel askeri otoriteler, ilim adamları, üniversite kürsüleri şu kesin gerçeği insanlığa

⁵⁶⁴ Bahri Savcı, “Olaylar ve Görüşler: Önümüzdeki Yıllarda..”, *Cumhuriyet*, 20 Şubat 1975, s. 2.

⁵⁶⁵ Erel Tellal, “KRONİK: 20. Yüzyılın Dengelerine Neler Oluyor?”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 62, S. 4, 2007, ss. 227-228.

⁵⁶⁶ **TBMMTD**, B.T., T.Y. 19, C. 19, B. 2, 23 Ocak 1980, s. 77.

bildiriyorlar: Rusya için ve Amerika için, doğması mümkün bir cihan savaşında ilk hedef her birinin nükleer silah mevzileri ve nükleer sanayi merkezleridir. Eğer, Amerika, Rusya'dan önce davranırsa, o Rusya'nın silah mevzilerini ve nükleer silah imal eden sanayi bölgelerini imha edecek; Rusya, Amerika'dan önce davranırsa, aynı şekilde o da Amerika'nın nükleer silah mevzilerini ve nükleer silah sanayiini yok etmeyi amaçlayacaktır.”

Bu dönemde Sovyetlerin nükleer açıdan güçlenmesiyle beraber “Sovyetlerle Amerika arasında karşılıklı toptan imhaya götürecek bir denge” oluşmuştu. Bu denge, nükleer silahların kullanılma ihtimalini azalttığı gibi klasik silahların önemini arttırmıştı. Klasik silahlar da Varşova Paktı’nın üstünlüğü biliniyordu.⁵⁶⁷ Bu nedenle NATO’nun stratejilerinde bazı değişiklikler meydana gelmişti. NATO, 1967 yılında “topyekün (kitlese) mukabele” stratejini bir kenara bırakmış ve “esnek mukabele” stratejisine geçmişti.⁵⁶⁸ Topyekün mukabele döneminde nükleer üstünlük Amerika’nın elinde olması nedeniyle; bir saldırı karşında NATO’nun stratejisi, üye ülkelerin nükleer silahlar dâhil tüm silahlarla mukabele göstermesi yönündeydi. Ancak, Sovyetlerin nükleer güç konusunda Amerika’yla yarışır düzeye gelmesi, NATO’nun bu stratejisini terk etmesine neden oldu. Çünkü topyekün mukabele stratejisi caydırıcılıktan çok, güvenlik tehlikesi yaratmaktaydı. NATO, dolayısıyla Amerika, artık Sovyetlerin nükleer gücünü göz önünde bulundurmak durumundaydı.⁵⁶⁹

NATO’nun esnek mukabele stratejisi, topyekün mukabele stratejisinden farklı olarak üç aşamalıydı: (i) Çatışma öncelikle konvansiyonel silahlarla başlayacak, (ii) saldırı püskürtülmez ise taktik nükleer silahlara başvurulacak ve (iii) bu iki aşama sorunu çözmede yetersiz kalırsa en son çare stratejik nükleer silahlara başvurulacaktı. Bu durum,

⁵⁶⁷ MMTD, D. 4, C. 24, B. 50, 20 Şubat 1977, s. 451.

⁵⁶⁸ Ali L. Karaosmanoğlu, “NATO’nun Dönüşümü”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, C. 10, S. 40, s. 9.

⁵⁶⁹ Abdi İpekçi, “Türk-Amerikan İlişkilerinde Durum: Esnek mukabele nedir?”, *Milliyet*, 23 Mayıs 1970, s. 1.

tarafları öncelikle kendi konvansiyonel güçlerini ortaya koyacak “mahalli çatışmalara” sevk ediyordu. Nükleer güç kullanma aşamasına geldiğinde ise savaşın gidişatı iki süper gücün karar ve kabiliyetine bırakılıyordu. Bu aşamanın diğer devletler için büyük riskler oluşturduğu ortadaydı. Çünkü birbirlerinin topraklarını nükleer tehlikeye karşı korumak için iki süper güç arasında gizli bir pazarlık yapma ihtimali her daim bulunmaktaydı.⁵⁷⁰ Turhan Feyzioğlu’nun (GP, Kayseri Mv.) belirttiği gibi “devletler arasında birtakım menfaat birliği noktaları belirince ve bunlar karşılıklı oturup pazarlık da yapma durumuna girince, bu pazarlığın nerede başlayıp nerede biteceği belli olmayabilir”di.⁵⁷¹

1968 yılında imzalanmasına karar verilen ancak yürürlüğe girmesi 1970 yılını bulan “Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesine İlişkin Antlaşma” (NPT) bu gücü dizginlemek için atılan bir adımdı.⁵⁷² Dünya yaşamını en çok tehdit eden unsurlardan biri olan nükleer güç, barışçıl amaçlar için kullanılabildiği gibi istendiğinde telafisi olmayacak yıkıcı sonuçlara yol açabilen saldırgan amaçlar için de kullanılabilen “iki-yüzlü” bir yapıya sahipti.⁵⁷³ Nükleer güç konusunda yapılan bu antlaşma ile milletlerarasında; (a) nükleer silahların yayılmasını önleme, (b) nükleer enerjinin barışçıl amaçlar için kullanılmasını sağlama ve (c) nükleer silahsızlanma hedeflenmişti.⁵⁷⁴

⁵⁷⁰ Abdi İpekçi, “Türk-Amerikan İlişkilerinde Durum: Esnek mukabele nedir?”, *Milliyet*, 23 Mayıs 1970, s. 11.

⁵⁷¹ **MMTD**, D. 3, C. 5, B. 87, 24 Mayıs 1970, s. 405.

⁵⁷² **RG**, S. 16606, 10 Nisan 1979; Kan. No. 2225, 29 Mart 1979.

⁵⁷³ *İki yüzlü (janus-faced)* kavramını ortaya atan fizikçi Marvin Miller’in, ABD Başkanı Eisenhower tarafından 1950 yılında yaptığı “Barış için Atom” başlıklı konuşmasından ilham aldığına dair; bkz. Çiğdem Pekar, “Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşması Çerçevesinde Nükleer Teknolojinin ‘İki Yüzlü’ Yapısı”, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, C. 15, S. 29, 2017, s. 320.

⁵⁷⁴ A.g.m., s. 321.

1 Temmuz 1968 tarihli NPT gibi çok taraflı antlaşmaların yanı sıra, 1972 yılında *Anti-Balistik Füze (ABM) Antlaşması* gibi girişimler sayesinde de nükleer saldırılardan koruyan şemsiyeler kapanmıştı. Karşılıklı güveni tesis etmek ve nükleer silahların uzayda yok edilmesinin yol açacağı zararları önlemek gibi yapıcı kararlarla yola çıkan taraflar, nükleer silah savarlarını kapatarak bilerek ve isteyerek savunmasız hale gelmişler ve silahsızlanmayı desteklemişlerdi.⁵⁷⁵ Uluslar kendi güvenliklerini tesis etmek için bazen silahlanma yarışı, yeni müttefikler edinme ve askeri güç kullanma gibi rekabetçi politikalar kullanırken; bazen de bu tür antlaşmalar vasıtası ile bağitlar kurma ve kuvvet kullanma konusunda karşılıklı sınırlamalar getirme gibi işbirliğine dayalı politikalara başvuruyorlardı.⁵⁷⁶ Örneğin, NATO ve Varşova Paktı ile rekabetçi politikalar sergileyen ABD ve SSCB arasında yapılan silahsızlanma antlaşmaları (SALT I ve SALT II gibi) iki kutbun karşılıklı silah indirme kararlarının sonucuydu. Oysa Erbakan'a göre; bu silah bırakımının altında yatan sebep, 1969 yılında ilan edilen İslam Konferansı'ydı. Müslümanların birlik olmasından korkan iki devletin birbirlerine karşı silah indirmesiydi.⁵⁷⁷

Uluslararası ortam detant dönemine girerken Amerika'nın izleyeceği dış politika, bir seçenekten daha çok değişen dünyaya karşı mecburiyetten kaynaklanıyordu. Amerika Başkanı Nixon'ın 18 Şubat 1970 günü Kongre'ye sunduğu "*1970'lerde Amerikan Dış Politikası: Barış için Yeni Bir Strateji*" adlı raporu, o zamana kadar bütçe görüşmeleri dışında Kongre'ye verilmiş en uzun rapor olma özelliğini taşıyordu.⁵⁷⁸ Amerika'nın yeni

⁵⁷⁵ Tellal, a.g.m, s. 227-228.

⁵⁷⁶ Collins, a.g.e., 2016, s. 14.

⁵⁷⁷ **TBMMTD**, B.T., T.Y. 19, C. 19, B. 2, 23 Ocak 1980, s. 51.

⁵⁷⁸ "Nixon's Report to Congress on Foreign Policy", *The New York Times*, 19 February 1970, s. 17.

dönemde izleyeceği dış politikayı içeren böylesine kapsamlı bu raporda Nixon, dünyadaki değişimlere dikkat çekerek kendi adıyla anılan doktrinine açıklık getiriyordu:⁵⁷⁹

“...Amerikan dış siyasetinin İkinci Dünya Savaşı’ndan sonraki dönemi, saldırı tehdidi ile karşılaşan ülkelere Amerikan askeri ve iktisadi yardımını teklif eden Truman Doktrini ve Marshall Planı ile 1947’de başlamıştır. O tarihteki siyasetimiz, Amerika’nın askeri gücü ile desteklenen ve Amerika’nın liderliği altında kurulan ittifaklarla barışın korunması amacına dayanıyordu... Bu düşünce ile müttefiklerimiz için programlar, stratejiler hazırlıyor ve bunları uyguluyorduk. Tehlikelerin belirdiğini takdir eden ve bunlara karşı harekete geçen doğrudan doğruya bizdik.

Marshall Planı zamanında bu yana dünyada büyük değişiklikler olmuştur. Bugün daha kuvvetli müttefiklerin, gelişmekte olan bağımsız ülkeler toplumunun ve elan düşmanlık gösteren fakat şimdi bölünmüş olan komünist âleminin bulunduğu bir dünya ile karşı karşıyayız.

Bir zamanlar bizim müdahalelerimizi gerektiren mahalli sorunları artık ötekiler de ele alabilecek kabiliyet ve sorumluluğa sahiptir. Başarımız, başkalarının meselelerine müdahalelerimizin fazlalığına değil, kendi politikamızın sağlamlılığına bağlıdır.

Nixon Doktrininin amacı budur. Bu doktrinin temelindeki tez, Birleşik Amerika’nın müttefik ve dostlarının savunma ve kalkınmasına katılmasını fakat bütün planları düşünmeyeceğini ve düşünemeyeceğini, bütün programları hazırlamayacağını ve hazırlamayacağını, bütün kararları uygulamayacağını ve uygulayamayacağını öngörür. (...)

Geçmişte uzun süre Amerika başkalarını dinlemeden öncülük etti. Müttefikleri ile konuşulacak yerde onlara söyledi. Kararları onlarla birlikte alacak yerde kendilerine alınmış kararları bildirdi.

Daha dengeli bir ortaklık, daha gerçekçi bir ittifak Amerika’nın çıkarlarına daha uygundur. (...) İttifaklarımızda ‘tahakküm eden’ durumundan çıkıp gerçek bir ortak haline geçişimiz bazıları tarafından taahhütlerimizden vazgeçme olarak yorumlanabilir. Böyle bir şey söz konusu değildir. Amerika artık hükmetmeyecek, sadece katkıda bulunacaktır. (...)”

⁵⁷⁹ Abdi İpekçi, “Türk-Amerikan İlişkilerinde Durum: Yardım 'tahakküm' aracı oluyor...”, *Milliyet*, 18 Mayıs 1970, s. 1 ve 11.

Başkan Nixon'ın sözlerinin, Amerika'nın dünya üzerinde kurduğu siyasi, askeri ve iktisadi hâkimiyetten tamamen vazgeçmesi olarak yorumlanması yanlış olurdu.⁵⁸⁰ Fakat iktisadi kalkınma için ayrılacak bütçenin değerli bir kısmının sonu gelmeyen silahlanma yarışı sebebiyle askeri harcamalara aktarılması ülkelerin çıkarına olduğu söylenemezdi. İki kutup liderlerinin bu durumu bilerek görüşmelere başlaması, ulusal ve uluslararası güvenlik konularının yeniden değerlendirilmesine ve bu doğrultuda uluslararası görüşmelerin başlamasına sebebiyet verecekti.

4.1.1. Uluslararası Güvenliğin Yeniden Ele Alınması ve AGİK

1970'lere gelindiğinde, uluslararası güvenlik tehdidi algısı farklılaşmaya başlamıştı. Askeri tehditlerin yanı sıra politik baskılar da hissedilmekteydi. Örneğin komünist dünya için Batı'nın "insan hakları" söylemi, devletin yönetim kademelerine politik bir baskı aracı oluşturmaktaydı. Bu nedenle müttefiklik ilişkilerini sağlam tutmanın önemi artmış; ancak müttefikliği devam ettirmek güç hale gelmişti.⁵⁸¹ 1970'lerin değişen dünyasını Erbakan (MSP, Konya Mv.) ise şöyle açıklıyordu:⁵⁸²

“1960 ve 1970 tarihleri arasındaki döneme gelince dünyada ikinci büyük olaya şahit olduk. Bu da Japonya'nın da kendisini Amerika hegemonyasından kurtulması, Çin'in de kendini Rusya hegemonyasından kurtulması oldu. Uzak Doğu'da Çin ve Japonya gibi güçler, dünya siyasetinde ağırlık kazanmaya başladılar ve bunlara ilaveten bir de ne Amerika'yı ne Rusya'yı tasvip etmeyen Üçüncü Dünya Ülkeleri meydana geldi. Böylece 1970 yılların gelindiğinde altı tane güç doğdu: Amerika, Rusya, Batı Avrupa, Japonya, Çin ve Üçüncü Dünya Ülkeleri.”

⁵⁸⁰ Abdi İpekçi, “Türk-Amerikan İlişkilerinde Durum: Yardım 'tahakküm' aracı oluyor...”, *Milliyet*, 18 Mayıs 1970, s. 11.

⁵⁸¹ NA, “Mr. Amery's Visit to Turkey 30 May - 4 June 1973: Turkey and NATO”, *Visit of Julian Amery, Minister of State for Foreign and Commonwealth Affairs, to Turkey, 30 May - 4 June 1973*, Ref. No. FCO 9/1844, Brief 6, s. 1.

⁵⁸² TBMMTD, B.T., T.Y. 19, C. 19, B. 2, 23 Ocak 1980, s. 51.

Uluslararası ilişkiler konusunda profesör olan Amerikalı akademisyen Stanley Hoffmann, 1972 yılında dış politika konusunda yazdığı bir makalesinde belirttiği üzere; “çift kutuplu sistem” söylemi dünyadaki değişimleri anlamak için yeterli kalmıyordu. Bu sistem belki askeri yönden mantıklı gelebilirdi; ancak, dış politikada yeni bir dönem başlıyordu. Süper güçlerin sahip olduğu zırhları henüz kullanmaması, yeni milletlerin ortaya çıkması, Soğuk Savaş’tan bağımsız yeni çatışmaların varlığı, milletler arası bağların gelişmesi, blokların yıpranması ve aktörlerin çoğalması uluslararası oyunun yeni kurallarıyla oynanmasını gerekli kılıyordu. 1960’lardaki gelişmeler, 1940’ların hüküm süren stratejilerini kullanılmaz hale getiriyordu.⁵⁸³

Söz konusu değişim yıllarında Amerikan Başkanı olan Nixon ve yönetimi ise, dünyayı çift kutuptan ziyade çok kutuplu olarak görüyordu. Bu nedenle yeni stratejide Amerika, cephede en önde görev almak yerine kendini geri çekme, sınırlama stratejisini sürdürdü. Küresel misyondan ve “tüm ulusların öğretmeni” ve “dünya sorumluluğu bilincine sahip ülke” konumundan daha çok ulusal çıkarları içeren dış politika anlayışına yöneldi.⁵⁸⁴ Nixon’a göre; eğer Amerika meydan okuma gibi eski politikalara geri dönerse, yani masada konuşup uzlaşma yerine savaş meydanını tercih ederse, ordunun silah masraflarını karşılamak için askeri harcamalara ayrılan bütçeye 8 milyar dolar yerine yaklaşık 100 milyar dolarlık artış gelecekti. Ayrıca ordusunu Ortadoğu’da, Avrupa’da, Akdeniz’de ve hatta Karayipler’de savaşımaya hazır tutması gerekecek ve bu durum askeri odak noktasının pek çok parçaya bölünmesine yol açacaktı.⁵⁸⁵

⁵⁸³ Stanley Hoffmann, “Will the Balance Balance at Home?”, *Foreign Policy*, S. 7, Yaz 1972, ss. 60-61.

⁵⁸⁴ A.g.m., s. 62.

⁵⁸⁵ NA, “Transcript: Nixon’s Remarks and Q. and A. in Chicago”, *Political Relations between USA and Europe*, Ref. No. FCO 82/424, 18 March 1974, s.11.

Amerika Dışışleri Bakanı Kissinger ise güncel konular hakkında uzun uzun konuşmalar yapan bir politikacıydı. Nitekim 1975 yılının Haziran ve Temmuz aylarında ABD’de çeşitli eyaletlere geziler yapmış ve dış politika konusunda kapsamlı demeçler vermişti. 23 Haziran’da Atlanta’da; 14 Temmuz’da Milwaukee’de ve 15 Temmuz’da Minneapolis’de yaptığı konuşmalarda; (i) Amerikan dış politikasının realist ve ahlaki temelleri, (ii) müttefik ilişkilerin yapısı ve (iii) detantın doğası konularını ele almıştı. Kissinger, önceki yıllarda yapılan yanlışlardan Amerika’nın edindiği çıkarımların öneminden bahsediyor ve “sınırlarını öğrendiklerini ancak sahip olduğu imkânları unutmadıklarını” belirtiyordu. Yeni dönemde ulusal dış politikanın Amerika’nın sahip olduğu güç ve ilkelerle uyuşması gerektiğini belirtiyordu.⁵⁸⁶

Yıkıcı silah gücüne sahip olan tarafın, silahların yıkım gücünü anladıktan sonra diğer devletlerin böyle silahlara sahip olmasına müsaade etmesi beklenemezdi. Ayrıca bu silahları üretme kabiliyeti olan taraf da bu tür silahları elde etmeden kendi güvenliğini sağladığını düşünmeyecekti. Bu nedenle bu döngü ancak yıkıcı kuvvetlerin en aza indirilmesiyle kontrol altına alınabilirdi.⁵⁸⁷ Silahlanma yarışlarından doğan iktisadi yükün ulusal ekonomilere verdiği olumsuz etki neticesinde süper güçler arasında silahsızlanma ve kuvvet indirimi fikri tartışılmaya başlandı. Nitekim, “*insan ve maddenin imhası bir kere olabildiğine göre lüzumundan fazla bir öldürme kabiliyetine sahip olmak her iki taraf için de askeri, siyasi ve iktisadi bakımlardan anlamsızdı*”.⁵⁸⁸ Bu istikamette ABD ile SSCB arasında *Stratejik Silahları Sınırlandırma Görüşmeleri* (SALT) başlamıştı.

⁵⁸⁶ NA, “Dr Kissinger’s Speeches”, *Dr Henry Kissinger, US Secretary of State*, Ref. No. FCO 82/541, 4 August 1975, s.1.

⁵⁸⁷ Orkunt, a.g.m., s. 321.

⁵⁸⁸ A.g.m., s. 333.

Mayıs 1972’de Moskova Zirvesi’nde imzalanan SALT, füze rampalarındaki eşitsizlik ve sökülecek silahların maliyetli olması gibi nedenlerden dolayı sorgulanmaya başlandı. ABD füzeleri küçük, daha isabetli ve birden fazla başlık taşıyabilme özelliğine sahipti. Fakat SSCB füzeleri daha büyük, daha az esnek ve sayıları ABD füzelerinden fazlaydı. Amerika’yı endişelendiren meselelerden biri, SALT ile birlikte ilk vuruş yeteneğini kaybetmesi ve SSCB’nin zamanla bu yeteneğe sahip olabilme ihtimaliydi.⁵⁸⁹ SALT, Sovyetler ile Amerika’nın nükleer silahlar ve harcamalar konusunda gerginliğini azaltsa da nükleer silah kabiliyetinde Amerika’ya yetişme ve üstünlüğü kurma konusunda Sovyetleri hiçbir şey durduramamıştı.⁵⁹⁰

SALT ile atılacak adımlar karmaşık bir yapıya sahipti. Ancak kutuplar arasında gerginliğin azalması, Amerika ile Sovyetler liderliğinde başlatılan “*Karşılıklı ve Dengeli Kuvvet İndirimi*” (MBFR) görüşmelerine olanak sağladı. Genel anlamda MBFR; konuşlu kuvvetleri kademeli olarak azaltma, Amerikan ve Sovyet kuvvetlerine limit getirme ve Batı’nın elindeki rampaların, çift (konvansiyonel ve nükleer) kabiliyetli uçakların ve nükleer başlıkların Doğu’nun tank ordu kabiliyetleri ile değişimi sağlama olasılıkları barındırıyordu. Bu yöntemlerdeki maksat, Avrupa’daki kuvvetleri karşılıklı azaltarak ortalama tavan seviyelere indirgemektir.⁵⁹¹

MBFR, SALT’a göre daha karmaşık bir yapıya sahipti. Hatta ittifak içinde fikir ayrılıklarına yol açan bir konuydu. ABD’nin SSCB ile tek taraflı olarak kuvvet indirimine gitmesi Avrupa’yı tedirgin etmişti. SSCB’ye karşı Amerika’nın desteğini almadan

⁵⁸⁹ Henry Kissinger, *Diplomasi*, İbrahim H. Kurt (çev.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015, ss. 727-729.

⁵⁹⁰ Thomas Bruce Millar, *The East-West Strategic Balance*, George Allen & Unwin, London, 1981, s. 20.

⁵⁹¹ NA, “MBFR”, *Visit of Julian Amery, Minister of State for Foreign and Commonwealth Affairs, to Turkey, 30 May - 4 June 1973*, Ref. No. FCO 9/1844, Brief 4, s. 1.

mücadele etme, Avrupa kabiliyeti açısından mümkün görünmüyordu. Bu nedenle Avrupa, Amerika'nın kuvvetlerini çekmemesi durumunda iktisadi yükü paylaşmaya hazırdı. Stratejik silahlarda üstünlük Amerika'da olabilirdi; ancak konvansiyonel kabiliyet açısından Sovyetler Avrupa'dan üstündü. Üstelik kuvvetlerin geri çekilmesi sonrası SSCB, zaman kaybetmeden Doğu Avrupa üzerinden Avrupa'nın içine sızabilirdi. Lojistik desteği kolaylıkla ordusuna aktarabilirdi. Fakat Amerika'nın tekrardan Avrupa'ya konuşlanması zaman alan ve maliyetli bir işti. Nitekim 1972 bütçesine göre Avrupa'daki Amerikan tümenlerinin yükü 9,3 milyar dolardı. Bu tutar NATO'nun toplam savunma miktarının yaklaşık üçte birine karşılık geliyordu.⁵⁹² Bu sebeptendir ki coğrafya, detant döneminde de izlenecek uluslararası güvenlik politikaların kaderine de etki edecekti.

Değişen anlayış ile birlikte Doğu ile Batı'nın diyalogu; silahsızlanma, insan hakları, barış içinde bir arada yaşama politikası kapsamında yumuşama ortamı içinde başlamıştı. Doğu “güvenlik”, Batı ise “işbirliği” çıkış noktasıyla hareket ediyordu.⁵⁹³ Finlandiya'nın çağrısı sonrası Arnavutluk hariç otuz üç Avrupa ülkesi, ABD ve Kanada'nın katılımları ile Temmuz 1973'te Helsinki'de başlayan *Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı* (AGİK), 1 Ağustos 1975 tarihinde *Helsinki Nihai Senedi*'nin imzalanmasıyla sonuçlanmıştı. Helsinki Nihai Senedi'nin herhangi bir yaptırımı olmamasına rağmen Doğu ile Batı'nın tutumunu gösteren siyasi bir belge niteliğindeydi.⁵⁹⁴ Devletlerin sınır, toprak bütünlüğü, işleri gibi tüm egemenlik

⁵⁹² Orkunt, a.g.m., ss. 340-341.

⁵⁹³ Jale Civelek, “Helsinki Son Senedi, Paris Şartı ve AGİK”, *Marmara Üniversitesi Avrupa Topluluğu Enstitüsü Avrupa Araştırmaları Dergisi*, C. 14, S. 1, 2006, ss. 2-3.

⁵⁹⁴ Harp Akademileri Komutanlığı, *Dünyadaki Silahsızlanma Çalışmaları ve Türkiye*, Harp Akademileri Basım Evi, İstanbul, Mayıs 1995, s. 24.

haklarına saygı, tehdit ya da kuvvet yerine barışçıl yollar ile sorunların çözümü, çeşitli alanlarda işbirliği, düşünce, din, inanç ve vicdan özgürlüğü gibi konularda katılımcı devletler Avrupa’da bir refah ortamı yaratmayı amaçlamıştı. Böyle bir adımla birlikte doğu-batı ekseninde güvenlik ve işbirliğini arttırmaya yönelik bir merhale kaydedilmişti.⁵⁹⁵

AGİK, iki kutbun birbirlerine yakınlaştığı zaman dilimini temsil etmekteydi. Nükleer güce sahip olma yarışı sonrası ortaya çıkan dehşet dengesinin sorgulandığı bu dönemde imzalanan Helsinki Nihai Senedi, detant sürecin en somut çıktılarından biriydi.⁵⁹⁶ Ancak imzalanan belge uluslararası bir antlaşma belgesi olmadığından verilen taahhütlerin hukuki bağlayıcılığı yoktu ve alınan kararlar siyasi ve ahlaki niyet bildirisi özelliğini taşımaktaydı.⁵⁹⁷ Bu nedenle Helsinki Nihai Senedi’nin iki kutup arasındaki rekabet ortamını tamamiyle bitirmesi beklenemezdi.

Detant döneminde Doğu ve Batı’nın liderleri konumunda olan süper güçler, nükleer silah dengesinin sağlanmasından dolayı konvansiyonel üstünlüğün ağırlık kazanmasıyla silahsızlanmanın aksine daha fazla silahlanma yarışına girmişlerdi. SALT ve AGİK gibi silah ve kuvvet indirimini hedefleyen müzakereler, silahsızlanma adına ümit veren gelişmeler iken; taarruz kabiliyetini artırıcı girişimler, detant dönemin aslında bir hedef değil vasıta olduğu intibası yaratmıştı. Blokların hedeflerinde ve stratejilerinde olumlu bir değişiklik olmamış ve devletler arasındaki kuşku ortadan kalkmamıştı.⁵⁹⁸

⁵⁹⁵ **TBMMTD**, B.T., T.Y. 19, C. 19, B. 2, 23 Ocak 1980, s. 44.

⁵⁹⁶ Bilal Karabulut, “Helsinki’den Astana’ya Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Örgütü (AGİT): AGİT’in Geleceği Üzerine Bir Değerlendirme”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C. 4, S. 8, 2011, s. 70.

⁵⁹⁷ Civelek, a.g.m., s. 6.

⁵⁹⁸ **MMTD**, D. 4, C. 24, B. 50, 20 Şubat 1977, s. 448.

Detant dönemi ile birlikte güvenlik ve savunma politikalarında beklenen olumlu değişikliğin aksine iki süper güç, silahlanma konusunda birbirlerini tetiklemişti. Örneğin, SSCB'nin delta tipi denizaltısına karşı Amerika, *Polaris* ve *Poseidon* daha gelişmiş 24 füze taşıyabilen *Trident* adındaki denizaltını üretmişti. Yine SSCB'nin *Backfire* stratejik bombardıman uçağına karşı, Amerika uzun menzilli *Cruise* füzesini geliştirmişti. Sovyetlerin *MİG-25* ve *SU-19* av bombardıman uçaklarına karşı, Amerika *F-15* ve *F-16* uçaklarını kullanıma açmıştı. Bunun yanında Rus *T-12* tankına karşılık Amerikan *MXW-1* tankları kullanılmaya başlanmıştı. Böylelikle hem denizde, hem havada hem de karada kullanılan silahların üst modelleri üretilmişti. Kullanılan silahların adedi ve cinsi de artarak devam etmişti. Bu nedenle Ali Elverdi'ye (AP, Bursa Mv.) göre; bir taraf diğer tarafı “barış içinde birlikte yaşama” söylemi ile yapılan silahsızlanma antlaşmaları ile oyalarken; kendisi yeraltı fabrikalarında silah üretmeye ve geliştirmeye devam etmekteydi.⁵⁹⁹

Uzman ekonomist Abraham S. Becker'ın da belirttiği üzere; Rus ve Amerikan askeri harcamalarının hacmi ve eğilimleri, birbirlerini tetikleyen ve birbirlerine yön veren ardışık bir ilişkiye sahipti.⁶⁰⁰ Çünkü birinin diğerine göre geride olduğu noktada, aradaki açığı kapatarak üstünlük kurma gerekliliği kendiliğinden hâsıl oluyordu. Ulusal ekonomilerine getirdikleri yüklere rağmen devam eden askeri harcamalar, detant döneminde yapılan konferansların ve antlaşmaların etkisizliğini ortaya koyuyordu. Bu nedenle dünya askeri harcamalarını ve NATO ve Varşova Paktı'nın askeri harcamalardaki eğilimini incelemek, detant sürecin işlevselliği hakkında bilgi verebilirdi.

⁵⁹⁹ MMTD, D. 4, C. 24, B. 50, 20 Şubat 1977, s. 434.

⁶⁰⁰ U.S. Arms Control and Disarmament Agency, *World Military Expenditures and Arms Transfer 1970-1979*, Washington D.C., 1982, s. 20.

1975 yılı verileri incelendiğinde, dünya gayrisafî milli hasılanın (1974 yılı sabit Amerikan dolar fiyatına göre) yaklaşık 6,2 trilyon dolar olduğu ve bunun yaklaşık 345 milyar dolarının askeri harcamalara ayrıldığı görülmektedir. Oysa bu rakam 1974 yılı için 340 milyon dolar ve 1966 yılı için ise 285 milyon dolardır. Bu harcamalar 1966-1975 yılları arasında geçen on yılda artış eğilimi içinde seyretmiştir. Ancak NATO, askeri harcamalarda 1968 yılından sonra düşüş eğilimine girmiştir. Bunun en temel sebebi aynı yıllarda ABD'nin askeri harcamalarda izlediği politikaydı. NATO ülkeleri aynı yıllar arasında askeri harcamalarda artış eğilimine girerken sadece ABD'nin düşüş eğilimine girmesiyle NATO harcama ortalaması düşmüştü. Bu durum, NATO'nun en büyük paydaşının Amerika olduğunu doğruluyordu. Diğer taraftan Varşova Paktı'nın harcamaları sürekli artış yönünde devam etmekteydi.⁶⁰¹ SSCB'nin askeri harcamaları ABD'ye göre daha fazla gerçekleşmekteydi. Örneğin, 1963-1973 yılları arasında ABD'nin askeri harcamalarında artış oranı yıllık %1 iken SSCB için bu oran %3'lerdeydi.⁶⁰² Gelişmekte olan ülkelerin 1971-1975 yılları arasında kara, hava ve deniz kuvvetlerinin ihtiyaç duyduğu; tanklar, otomatik silahlar, toplar, zırhlı araçlar, muharebe uçakları, helikopterler, füzeler, deniz üstü ve deniz altı gemileri gibi envanterlerin ana tedarikçileri yine ABD ve Sovyetlerdi.⁶⁰³

Sonuç olarak, uluslararası tehdit anlayışının değişmesiyle yeniden ele alınan güvenlik meselelerinin çözümü, iki süper gücün önderliğinde başlayan detant döneminde de istenileni tam anlamıyla verememiştir. Fakat gerginleşen ilişkilerin yumuşaması için atılan adımlar, Soğuk Savaş'ın başka bir boyuta evrilmesini sağlamıştır. İttifaklara ve

⁶⁰¹ U.S. Arms Control and Disarmament Agency, *World Military Expenditures and Arms Transfer 1966-1975*, Washington D.C., 1977, ss. 1-2.

⁶⁰² "Dünyada 10 Yıllık Askeri Harcama 35 Trilyon Lira", *Cumhuriyet*, 28 Ocak 1975, s. 3.

⁶⁰³ U.S. Arms Control and Disarmament Agency, *World Military Expenditures and Arms Transfer 1966-1975*, Washington D.C., 1977, s. 81.

antlaşmalara bağlılığın sorgulandığı bu dönemde yaşanan gelişmeler, ulusal dış politikaların yeniden ele alınmasına ortam hazırlamıştı. Daha bağımsız ve çok yönlü bir dış politika anlayışını teşvik eden bu yeni anlayış, güvenlik konularına da etki etmişti.

4.2. Detant Döneminde Türk Dış Politikasının Özerkleşme Hareketi

Devletlerin sahip olduğu her türlü ulusal siyasi anlayış, kurulan uluslararası ittifaklar ve imzalanan antlaşmalar var olduğu zaman diliminde anlamlıydı. Ancak siyasi ortamın değişmesiyle kimi oluşumlar varlığını yitirse de o zamana kadar yapılanların boşuna olduğu söylemek, dönemin olaylarını açıklamada yetersiz kalırdı. Siyaseti bulunduğu zaman dilimine göre yorumlamanın öneminden bahseden Zeki Kuneralp; *“Her siyaset, her siyasi kuruluş, içinde oluştuğu zamanın ürünüdür. Hikmet-i vücudu o zaman mevcut fiili şartlara bağlıdır.”* demişti.⁶⁰⁴

Dış politikanın statik seyretmesi, ancak dünya siyaset dengesinin olağan sürdüğü ve devletlerin sahip oldukları düzene kanaat getirip statülerinde değişikliğe gitmediği durumlarda ve tüm toplumların kazandığı bir ortamda gerçekleşebilirdi. Fakat böyle bir durumun gerçekleşmesini beklemek, devletlerin yapısını oluşturan insan faktörünü yok saymak olurdu ki; bu düşünce sürdürülebilir değildi. Bu nedenle, dünya düzeninde meydana gelen gelişmeler karşısında devletlerin dış politikalarının değişikliğe uğraması olağan ve beklendik bir durumdu.

Devletlerarası ilişkilerde meydana gelen siyasi gelişmeler, dünya siyasi coğrafyasının yeniden yorumlanmasına; diğer bir deyişle, ülkelere ait jeopolitiğin yeniden ele alınmasına sebebiyet vermişti. Soğuk Savaş zamanında coğrafyanın önemi,

⁶⁰⁴ Kuneralp, a.g.e., s. 132.

özellikle güç dengesini oluşturan devletlerin ya da bölgedeki lider aktörlerin mevcut stratejileri üzerinde meydana gelen değişikliklerin bıraktığı etkiyle ölçülebilirdi. Örneğin, 1970’lerde Arap-İsrail çatışmaları nedeniyle Süveyş Kanalı’nın önemi daha da artmıştı.⁶⁰⁵ Yine 1960’ların sonlarında meydana gelen uluslararası yumuşama politikaların getirdiği nükleer silahsızlanma adımları neticesinde konvansiyonel gücü yüksek ülkelerin önem kazanması⁶⁰⁶ jeopolitik dengelerin değişmesine yol açmıştı. Türkiye özelinde ise; Gazeteci Mehmet Barlas’ın 1970 yılı başlarında Hindistan Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Kewal Singh ve Ticaret Bakanlığı Müsteşarı K.B. Lal ile yaptığı özel mülakatta da bahsedildiği gibi; 1950’lerde büyük engel teşkil eden Türkiye jeopolitiği, 1970’lerde büyük bir avantaj haline dönüşmüştü.⁶⁰⁷ Bu değişimin ardındaki nedenler, süper güçlerin sürdürdüğü politikalarda meydana gelen değişim ile bağlantılıydı.

Değişimin en büyük yansımalarından biri, Türkiye’nin de parçası olduğu Batı ittifakının askeri stratejisinde görüldü. NATO’nun bu dönemde kabul ettiği esnek mukabele stratejisi, Türk dış politika konusunda Türk siyasetini ikiye ayırmıştı. İlk görüşe göre; kabul edilen yeni strateji kararı sonrası ortaya atılan “mahalli savaş yöntemi”, daha çok NATO’nun uzak coğrafyasına zarar verirdi. Çünkü olası mahalli savaşta NATO müttefikleri “bölgesel savaş” nedeniyle çatışmaya dâhil olmamayı seçebilirdi. Bu durumda Türkiye, NATO içindeki coğrafi konumu nedeniyle yalnız kalabilirdi. Bu konu hakkında İnönü; İkinci Dünya Savaşı’nda Polonya’da olanları hatırlatarak, sonuna kadar yıpratıldıktan sonra desteklenerek ayağı kaldırılan bir ulus ile hiç mahvolmadan çarpışan bir ulusun tarihinin aynı olmadığını belirtmekteydi. İlk görüşe katılmayanlar ise kabul

⁶⁰⁵ Armaoğlu, 20. Yüzyıl..., s. 644.

⁶⁰⁶ Abdi İpekçi, “Türk-Amerikan İlişkilerinde Durum: Esnek mukabele nedir?”, *Milliyet*, 23 Mayıs 1970, s. 11.

⁶⁰⁷ Mehmet Barlas, “Avrupalılar Türkiye’yi Asya’da görüyor”, *Cumhuriyet*, 20 Mart 1970, s. 5.

edilen bu strateji öncesinde de müttefik ülkelerin savaşa dâhil olmama ihtimali bulunduğunu ve savaşa katılıp katılmama durumunun ülkelerin ulusal meclisinden çıkacak karara bağlı olduğunu belirtiyorlardı. Ayrıca, Türkiye dışında mahalli savaş söz konusu olduğunda Türkiye'nin de dâhil olmama seçeneğinin olduğuna dikkat çekilmekteydi. Üstelik Türkiye'nin feda edilecek kadar önemsiz bir müttefik olmadığı, aksine jeopolitik konumu dikkate alındığında Amerika için vazgeçilmez bir müttefik olduğu görüşü savunuluyordu.⁶⁰⁸

Esnek mukabele stratejisinden rahatsız olan sadece Türkiye değildi. Yunanistan, Almanya, Fransa, Norveç, Danimarka gibi Avrupa ülkeleri de bu konudan rahatsızdı. Çünkü Avrupa'nın klasik silahlara karşı zafiyeti bulunmaktaydı. Avrupa ülkelerinin taarruz silahları üçte bir oranında zayıf kalıyordu. Ayrıca stratejik nükleer silahlar, ABD'den geldiğinde Sovyetler hariç Varşova ülkeleri üzerinde; SSCB'den geldiğinde ise Amerika hariç NATO ülkeleri üzerinde kullanılabilirdi. Bu tür bir nükleer savaş “misilleme” veya “gücünün ispatı” şeklinde coğrafyanın yok olmasına yol açabilirdi.⁶⁰⁹

Amerika ile Sovyetlerin başlattığı detant dönemi, bazı farklı uygulamaları da beraberinde getirmişti. Türkiye özelinde açıklamak gerekirse; 1969 yılında alınan “görüntüyü azaltma” (low profile)⁶¹⁰ kararı gereği Amerika, kademeli olarak Türkiye'ye yapılan askeri yardımları azaltma ve Türkiye topraklarında bulunan personellerinin sayısını düşürme yönünde kararlar almıştı. Örneğin, ilk etapta Trabzon, Samsun ve Çiğli

⁶⁰⁸ Abdi İpekçi, “Türk-Amerikan İlişkilerinde Durum: E, ne oldu Polonya”, *Milliyet*, 24 Mayıs 1970, s. 1 ve 11.

⁶⁰⁹ Abdi İpekçi, “Her hafta bir sohbet...”, *Milliyet*, 1 Haziran 1970, s. 9.

⁶¹⁰ NA, “Turkey: Annual Review for 1970”, *Turkey: Annual Review 1970*, Ref. No. FCO 9/1466, 31 December 1970, s. 8.

üsleri TSK'ya devredildi. Sivil ve asker Amerikan personeli sayısı 27 bin 600'den 6 bin 400'e indirildi.⁶¹¹ Bu karar Amerika için seçenekten çok bir mecburiyet olmuştu. Jeostratejik yönden önemli bir coğrafyada bulunan Türkiye'nin Batı ekseninden çıkması, değerli bir müttefikin kaybına yol açabileceği gibi detant döneminde NATO'nun sorgulanmasını da başlatabilirdi. Bu nedenle, Türkiye'de bulunan yaklaşık 23 bin (başka bir Amerikan yetkiliye göre 18 bin) Amerikan askeri personelleri sayısının 1971'in sonuna kadar sembolik rakamlara inmesi planlanıyordu.⁶¹² Türkiye Dışışleri Bakanlığının basına verdiği bilgiye göre; 1978 yılı Ekim ayı itibariyle Türkiye'de yaklaşık 5 bin Amerikan askeri personeli görev yapmaktaydı.⁶¹³

Amerika'nın askeri personellerini azaltma kararının arkasındaki neden, politik olduğu kadar ekonomikti. Örneğin Amerika, Vietnam Savaşı'na ve nükleer savunmaya 80 milyar dolar harcamıştı.⁶¹⁴ Ayrıca Amerika, sadece NATO müttefiklerine eğitim ve malzemelerden oluşan yardımı yapabilmek için 1972 yılında ulusal savunma bütçesinde yaklaşık 1,5 milyar dolar açık vermişti ve bu açık 1970 yılından beri katlanmaktaydı.⁶¹⁵ Bu nedenle savunma ve güvenlik alanındaki ekonomik yükü paylaşmak isteyen Amerika, yeni dönemde yardım sözü veremeyebilirdi. Çünkü Amerika'nın yardımı sınırsız ve karşılıksız değildi.

⁶¹¹ Abdi İpekçi, "Türk-Amerikan İlişkilerinde Durum: 'Görüntüyü azaltmak'", *Milliyet*, 19 Mayıs 1970, s. 11. Ayrıca Türk Hükümeti ile Amerikan Hükümeti arasında 26 Mart 1976 tarihinde imzalanan Ortak Savunma İşbirliği Anlaşması gereği üs ve tesislerde bulunan Amerikalı personel sayısının daha aşağıya çekileceği üzerinde uzlaşı sağlandığına dair; bkz. Sami Kohen, "Türkiye, Yunanistanla çatışmada üsleri ABD'ye danışmadan kullanamaz", *Milliyet*, 31 Mart 1976, s. 6.

⁶¹² "ABD personelinin sayısını azaltıyor", *Cumhuriyet*, 21 Ağustos 1970, s. 7.

⁶¹³ "Dışışleri Bazı ABD Üslerinin Faaliyetlerini Durdurmamış Olduğunu Doğruladı", *Cumhuriyet*, 10 Ekim 1978, s. 9.

⁶¹⁴ Feridun Akkor, "Avrupa'nın güvenliği ve NATO", *Cumhuriyet*, 10 Temmuz 1970, s. 2.

⁶¹⁵ NA, "President Nixon's Foreign Policy Report: Europe and Atlantic Alliance", *Foreign Policy of the USA*, Ref. No. FCO 82/279, 3 May 1973, s. 4.

Uzun yıllar Türkiye adına NATO'nun belli kademelerinde yer alan, önemli toplantılara katılan, genel NATO politikası üzerine çalışmalar yapan ve 1964-1966 yılları arasında İstihbarat Başkanlığı görevinde de bulunan Sezai Orkunt (CHP, İstanbul Mv.)'a göre; *“Amerika bir millete yardım ederken o milletin coğrafyasını kendi içinde belirlediği bir kıymete göre değerlendirir”* di. *“Amerika kendi coğrafyasından uzak ama menfaatinin olduğu bölgelere yardım ederken diğer milletlerin askerlerine yardım ederek müdahale etmeyi daha ekonomik bulmakta”* ydı. Orkunt'un Abdi İpekçi'ye verdiği özel röportajında değindiği üzere; Amerikan Milli Savunma Bakanı McNamara'nın Dış İlişkiler Komisyonu üyelerine yaptığı bir açıklamada farklı dünya milletlerinin Amerika nezdinde asker maliyetlerinden bahsedilmekteydi. Örneğin McNamara, 1964 yılı rayicine göre Türk, Pakistanlı veya Japon bir erin Amerika'ya maliyetini 540 dolar; bir Amerikan erinin maliyetini ise yaklaşık 4 bin 500 dolar (Vietnam Savaşı'nda ise bu maliyeti 20 bin dolar) olarak belirlendiğini belirtmişti. Yani McNamara, bir Amerikan erinin masrafını yaklaşık sekiz ya da dokuz yabancı ere denk geldiğini açıklamıştı. Bu nedenle Orkunt, Amerika'nın yardımlarının ekonomik hesaplar üzerine kurulu olduğuna dikkat çekmekteydi.⁶¹⁶

Amerika'nın hem ekonomik hem de detant politikaların gereği olarak Türkiye üzerindeki varlığını azaltma eğilimi, Türkiye'yi Batı ile olan işbirliğinin devamı açısından Avrupa ile olan ilişkilere ağırlık vermeye sevk etmişti. 1970 yılında imzalanan Katma Protokol sayesinde Türkiye, Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile olan ilişkilerinde *Hazırlık Dönemi*'ni tamamlayıp *Geçiş Dönemi*'ne adım atmaktaydı.⁶¹⁷ Bir

⁶¹⁶ Abdi İpekçi, “Her hafta bir sohbet...”, *Milliyet*, 1 Haziran 1970, s. 9.

⁶¹⁷ Mehmet Ali Birand, *Türkiye'nin Avrupa Macerası 1959-1999*, Doğan Kitap, İstanbul, 2000, s. 257.

tarafından Batı Avrupa ile ekonomik bağlarını güçlendirmeye çalışan Türkiye, diğer taraftan Doğu Avrupa ile siyasi temaslarda bulunmayı da ihmal etmiyordu. Sadece 1970 yılında tek başına Dışişleri Bakanı Çağlayangil; Polonya, Yugoslavya, Bulgaristan ve Macaristan'ı ziyaret etmişti.⁶¹⁸ Türkiye, Sovyetler ve onun peykleri ile olan ilişkilerde her daim temkinli olsa da bu tür ilişkilerle dış politikada şimdiye kadar yürüttüğü Amerikan merkezli tek yönlü dış politika anlayışını terk ettiğini göstermek istiyordu. Yine bu dönemde Türkiye, Arap-İsrail çatışmalarından uzak durmuş ve İslam Konferanslarına diğer katılımcı ülkelerin aksine bir alt kademedен temsilci göndererek ilişkileri yürütmeyi tercih etmişti.⁶¹⁹ Türkiye'nin bu seçimi, diğer İslam ülkelerinden farklı olarak seküler bir devlet yapısına sahip olduğu mesajını vererek Avrupa'ya daha yakın görünme ihtiyacı hissetmesinden kaynaklanabilirdi.

Soğuk Savaş sırasında Türk dış politikası Batı sistemine büyük bir oranda entegre olmuştu. Ahmet Şükrü Esmer bir yazısında 1965 yılına kadar olan dönemi özetleyerek şöyle eleştirmişti:⁶²⁰

“NATO'ya 1952'de alındık, üç yıl sonra Bağdat paktını kurduk, yedi yıl sonra Amerika ile ittifak ilişkilerine girdik, bu süre içinde sayısız ikili anlaşmalar imzaladık ve rahata yattık. Ordumuz NATO emrinde, üslerimiz Amerika'ya açılmış, güvenliğimiz Amerika'ya dayalı, kalkınmamız Amerikan yardımına bağlı; Cezayir meselesinde Fransa'yı, Vietnam meselesinde Amerika'yı, Süveyş meselesinde İngiltere'yi desteklemeyi, Batı sömürgeciliğini Bandung'da savunmayı bir kulluk görevi biliyoruz. Birleşmiş Milletlerde Amerikan temsilcilerinin koluna bakıyoruz, dış politikada inisiyatiften yoksunuz...”

⁶¹⁸ NA, “Turkey: Annual Review for 1970”, *Turkey: Annual Review 1970*, Ref. No. FCO 9/1466, 31 December 1970, s. 8.

⁶¹⁹ NA, “Turkey: Annual Review for 1970”, *Turkey: Annual Review 1970*, Ref. No. FCO 9/1466, 31 December 1970, s. 8. 1970 yılı içinde yapılan Dışişleri Bakanları İslam Konferansı'na Gönderilen Heyet için bkz. EK-12/a ve 12/b.

⁶²⁰ Ahmet Şükrü Esmer, “Uyduluk Sistemine Son”, *Milliyet*, 24 Aralık 1965, s. 2.

Orkunt'a göre Türkiye, 1947 yılından beri “yardım alma ahlakı” içindeydi. Bu yardım, artık tabii gelmeye başlamıştı. Türk siyasetinde; yabancıların silahlarını almak, kullanmak, vermediklerinde ise vermeye “mecburlarmış gibi yakasına sarılmak” ahlakı mevcuttu.⁶²¹

Bu dönemde Türk dış politikasının sorgulanmasını sağlayan en sorunsal konulardan biri Kıbrıs Meselesi ile alakalıydı. 1964 yılı Johnson Mektubu ve sonrasında gelen ambargo kararları, Türkiye'nin eski alışkanlıklarından vazgeçmesine ve mevcut uygulamalarını gözden geçirmesine yol açmıştı. Özellikle 1965-1967 yılları arasındaki Türk dış politikasındaki değişim hareketi, Kıbrıs gibi mühim bir meselede Amerika'nın Türkiye'yi desteklememesiyle ortaya çıkan bir gerçeğe dayanıyordu. Türkiye, uydu politikalarla sorunlarını halledemeyeceğini bu vesileyle anlamıştı.⁶²² Bu olay Türk-Amerikan ilişkilerini o kadar etkilemişti ki; Türkiye'de görev almış Amerikan diplomatlar arasında Türk-Amerikan ilişkilerini yorumlamak için “mektuptan önce - mektuptan sonra” deyimini kullanmaya başlamışlardı. Gazeteci Abdi İpekçi, bu iki dönemin farkını şöyle anlatmaktadır:⁶²³

“'Mektuptan önce' Türkiye 'de körü körüne güdülen bir Amerikan dostluğu vardı. Yıllar yılı Amerika'yı gözümüz kapalı izlemiştik. Amerika'dan fazla Amerika taraftarı olmuştuk. Amerika'yı eleştirmeye kalkanlara vatan haini muamelesi yapmıştık. 'Mektup' gözümüzü açtı. Gerçekleri görmeye başladık. Fanatik dostluk sona erdi. Fakat bu defa da fanatik düşmanlık dönemi başladı. Şimdi de her kötülüğün sebebini Amerika'da buluyoruz. Her taşın arkasında Amerika'yı arıyoruz. Amerikan aleyhtarı olmayanları vatan haini sayıyoruz. Evvelce Amerika'yı eleştirenlere 'komünist' damgası vurulurdu. Şimdi Amerika'yı kötülemek 'satılmış'lığın karinesi yapılıyor.”

⁶²¹ Abdi İpekçi, “Türk-Amerikan İlişkilerinde Durum: '23 yıldır yardım alma ahlakı içindeyiz...”, *Milliyet*, 26 Mayıs 1970, s. 11.

⁶²² “Yurtta Olup Bitenler: Dış Politika”, *Akis*, 15 Temmuz 1967, s. 17.

⁶²³ Abdi İpekçi, “Türk-Amerikan İlişkilerinde Durum: Mektup ve ötesi...”, *Milliyet*, 17 Mayıs 1970, s. 11.

Mektup olayından sonra ilk diplomat olarak göreve başlayan Büyükelçi Parker Hart, 18 Mart 1970 tarihinde New York Türk-Amerikan Derneği'nde Türkiye'nin izlediği genel dış politikayı şöyle açıklamıştı:⁶²⁴

“Türkiye ile müttefikleri arasındaki ilişki hassas bir ilişkidir. Çünkü Türkiye'nin bağlılığı dürüst, saf, açık ve tutarlıdır. Türkiye bir müttefikine sadakat gösterince aynı ölçüde, aynı dürüstlük ve açıklıkta karşılık görmeyi bekler. Böyle sağlam bir ilkeye dayanan dostlukta farklılaşma yapmanın mümkün olmadığını Türkiye'nin NATO'daki bütün müttefikleri daima hatırlamalıdır.”

Türk dış politikasının sorgulanmasına yol açan bir diğer durum da 1973 Arap-İsrail Savaşı sırasında yaşanmıştı. Savaş sırasında Amerika, NATO ülkelerine paktın imkânlarını kullanma baskısı yapınca; Türkiye, kendi ulusal savunma sistemini güçlendirme ihtiyacı hissetmişti.⁶²⁵

ABD ve NATO'nun artık eski koşullarda yaşamadığı ve değişen koşullara göre yeni arayışlar içinde olduğu, hala Truman Doktrininden medet ummanın anlamsız olduğu ve bu yardımın ilelebet sürmeyeceği, eskimiş ittifaklarla ve alternatifsiz bir dış politika ile bir yere varılamayacağı ve bağımlı güvenlik politikalarından biran önce kurtulup bağımsız bir milli savunma politikası izlemenin gerekliliği dönemin köşe yazılarında dile getirilmekteydi.⁶²⁶ Başbakan Ecevit ise; 1 Şubat 1974 tarihinde Meclis'e arz ettiği 37. Hükümet Programında, yeni dönemde Türkiye'nin içinde bulunduğu ortak güvenlik sistemi ve ittifaklara bağlı kalarak bağımsız bir güvenlik sistemini kurmak ve geliştirmek için yapılan girişimleri destekleyeceklerini bildirmişti.⁶²⁷ Dönemin Milli Savunma

⁶²⁴ Abdi İpekçi, “Türk-Amerikan İlişkilerinde Durum: Mektup e ötesi...”, *Milliyet*, 17 Mayıs 1970, s. 1.

⁶²⁵ NA, “Defence and Military Attache”, *Defence Policy of Turkey*, Ref. No. FCO 9/2126, 8 February 1974, s. 2.

⁶²⁶ “Olayların Ardındaki Gerçek: Değişen Dünya ve Biz”, *Cumhuriyet*, 8 Şubat 1975, s. 1 ve 7.

⁶²⁷ MMTD, D. 4, C. 1, B. 35, 1 Şubat 1974, s. 363.

Bakanı Hasan Esat Işık'ın da belirttiği üzere Türkiye yeni dönemde; (i) ağır sanayi ve milli harp sanayinin geliştirilmesini hedef alan bir sanayi politikası izleyecek, (ii) TSK, zamanla milli kaynaklara dayandırılarak geliştirilecek, (iii) yerli araç-gereç ve silah üretiminde imkânlar nispetinde NATO standartlarından esinlenecek, (iv) milli stratejinin ittifak strateji hedefleri kapsamına girmediği durumlarda, bir kısım kuvvetler milli komuta altında bulundurulacak, (v) bunları yaparken ittifakın getirdiği yükümlülüklerle ters düşülmeyecek ve (vi) Türkiye, giderek yardım alan memleket özelliğinden çıkarak milli yeterliliğe ulaşacaktı.⁶²⁸

Türk dış politikasının Amerika'ya bağlı olarak şekillendiğinin ve bağımlı dış politika izlemenin ülke güvenliği açısından ne derece tehlikeli olduğunun Türk siyasi tarihindeki en somut örneği olarak 1975-1978 yılları arası Amerika'nın Türkiye'ye uyguladığı silah ambargosu gösterilebilirdi. Türkiye'nin yıllardır müttefikliğinden emin olduğu ve tam teslimiyetle bağlandığı Amerikan Başkanı Johnson'ın gönderdiği tehditkâr nitelikteki gizli mektubu, siyasette ve kamuoyunda büyük bir şok etkisi yaratmıştı. 5 Haziran 1964'te gönderilen ve 13 Ocak 1964 tarihinde basına sızdırılan bu mektubun içeriğinde özetle; Garanti Antlaşması gereği Türkiye Kıbrıs'a müdahale eder ve bunun sonucunda SSCB'yi kışkırtıp SSCB'nin müdahalesine maruz kalırsa, NATO üyesi olsa da Türkiye'ye destek verilmeyeceği belirtilmekteydi. Bununla kalmayıp, 12 Temmuz 1947'de imzalanan *Yardım Antlaşması*'nın dördüncü maddesi gereği; Amerika tarafından sağlanan askeri malzemeler, Amerika'nın izni dışında kullanılamayacaktı.⁶²⁹ Konuya dair bir diğer örnek ise, Türkiye'nin 1974 yılının Temmuz ve Ağustos aylarında yaptığı Kıbrıs

⁶²⁸ “Milli Savunma Bakanı Işık'ın Milliyet'e özel demeci: ‘Vurucu güç dışındaki personel kısıtlanacak’”, *Milliyet*, 10 Şubat 1974, s. 11.

⁶²⁹ “İşte Johnson'un Mektubu”, *Hürriyet*, 13 Ocak 1966, s. 1.

Harekâtı sonrası Amerikan Kongresi'nin Türkiye aleyhine aldığı karar neticesinde; Türkiye'ye 5 Şubat 1975 tarihi itibarıyla yaklaşık üç yıl sürecek silah ambargosu uygulanacaktı.⁶³⁰ Bu ambargonun Türkiye'ye getirdiği yükü, Süleyman Demirel şöyle ifade ediyordu:⁶³¹

“Biliyorsunuz bizim elimizdeki silahlar tek kaynaklıdır. Amerikan menşelidir. Yedek parça bulamadığımız takdirde bu silahları kullanmakta büyük güçlük çekiyoruz. Bu, bir buçuk yıllık ambargo döneminde görülmüştür.”

Yine aynı dönemde Savunma Sanayi ve Teknik Hizmetler Başkanı Tümgeneral Cudi Meriç, ABD askeri yardımlarından takriben 260 tür askeri araç sağlandığını ve bunların ömürlerinin yaklaşık on beş yıl olduğunu dile getirdikten sonra en kısa zamanda yeni araçlarla değiştirilmesinin gerekliliğinden bahsetmişti. Türkiye'de askeri araç gereksinimin 80-90 bin civarında olduğunu belirten Meriç, bu açığın kapanması için her yıl 8-9 bin aracın imal edilmesi gerektiğini vurgulamıştı.⁶³²

Amerikan yardımları Türkiye için bir hayli önemliydi. Türkiye'ye uygulanacak ambargo kararına Türk devlet adamları tepki gösterince, Türkiye'nin yeni müttefik arayışına girmesinden endişe edilmişti. Çünkü Türkiye, NATO'nun güney kanadı için güçlü bir müttefiktir. Konvansiyonel yönü güçlü bir ülkeyi kaybetmek, NATO içinde Akdeniz güvenlik politikalarının yeniden ele alınmasına neden olabilirdi. Bu nedenle, genel olarak Avrupa basınında Türkiye'ye karşı bu tutumun yanlış olduğuna kanaat getiriliyordu.⁶³³ Ayrıca Amerikan Kongresi'nde de bu karar hakkında tam bir mutabakat

⁶³⁰ Sait Yılmaz, *Türkiye'deki Amerika: İkili İlişkiler ve ABD'nin Örtülü Operasyonları*, Kaynak Yayınları, 2. Basım, Ankara, 2017, s. 196.

⁶³¹ “Hükümet, Anlaşmayı Meclis'e Sunmaya Karar Verdi”, *Milliyet*, 2 Nisan 1976, s. 10.

⁶³² “Amerika'dan aldığımız malzeme ömrünü doldurmak üzere”, *Hürriyet*, 19 Mart 1975, s. 1 ve 11.

⁶³³ Yağmur Atsız, “Alman Basınından: 'Türkiye'nin NATO'yu Kenardan Desteklemesine Bir Süre Dayanılabılır'”, *Cumhuriyet*, 8 Şubat 1975, s. 8.

hâkim değildi. Hem Cumhuriyetçi hem de Demokrat kanattan bazı milletvekilleri, Türkiye gibi bir müttefiki kaybetmeyi göze almanın hiçbir mantıkla bağdaşmadığı dile getirilmekteydi.⁶³⁴ Türkiye Dışışleri Bakanlığı Uluslararası Güvenlik Genel Müdürü Ercüment Yavuzalp da kendi kıtasal güvenliğini tehlikede görmediği sürece nükleer güç kullanma girişiminde bulunmayacağı için Amerika'nın böyle bir zamanda Türkiye gibi konvansiyonel gücü ağır basan bir ülkeye kuvvet yardımını azaltma yönündeki kararını eleştirmekteydi.⁶³⁵

Amerikan Kongresi'nde Türkiye'ye ambargo uygulanması konusunda Yahudi ile Yunan lobilerinin birlikte hareket ettiği görülmekteydi. Bu iki lobinin temsilcileri ile Amerikan Başkanı'nın görüşmelerini derleyen yerel basın da bunu kanıtlamaktaydı. İngiltere Büyükelçiliğinin Dışışleri Ofisi Güneydoğu Avrupa Dairesi'ne yazdığı rapora göre; Türkiye'nin Filistin'i desteklemesi nedeniyle Yahudi lobisi, Türk-Amerikan ilişkilerinin gerilmesi için ambargoyu destekliyor olabilirdi.⁶³⁶

Amerikan Dışışleri Bakanı Kissinger, Kongre'nin kararına etki edebilmek için üstün lobi faaliyetlerinde bulunmuştu. Öyle ki; yüzlerce Kongre ile Beyaz Saray'da kahvaltı programları düzenlemiş ve Başkanlığa ait yatta geziler düzenlemişti.⁶³⁷ Ancak alınan karar sonrası Kongre'nin kararını değiştiremediğini gören Kissinger, Türkiye'yi kaybetmemek için NATO üyesi Avrupalı devletler üzerinden yardımda bulunmanın

⁶³⁴ “Savunma sorunlarımız Askeri Şûra'da ele alındı”, *Cumhuriyet*, 11 Şubat 1975, s. 1.

⁶³⁵ NA, “Turkey and Defence”, *Defence Policy of Turkey*, Ref. No. FCO 9/2126, 12 February 1974, s. 2.

⁶³⁶ NA, “Cyprus: Jewish/Greek Pressure in New York”, *Relations between Turkey and USA: US arms embargo*, Ref. No. FCO 9/2342, 14 April 1975, s. 1.

⁶³⁷ NA, “Turkish Arms Embargo”, *Relations between Turkey and USA: US arms embargo*, Ref. No. FCO 9/2343, 25 July 1975, s. 1.

yollarını arıyordu.⁶³⁸ Bir süre sonra Başbakan Sadi Irmak, Federal Almanya'nın silah yardımı konusunda Türkiye'yi desteklemek niyetinde olduğunu kamuoyuna duyurdu.⁶³⁹ Çok geçmeden, İngilizler, Fransızlar ve İtalyanlar uçak teklifinde bulunmuş; Almanya denizaltı vermek istemiş ve Hollanda, Belçika ve İsviçre askeri mühimmat için görüşmelere başlamıştı.⁶⁴⁰ Ancak Alman Başbakan Helmut Schmidt, Amerika'dan boşalan miktarı doldurup dolduramayacağından emin değildi. Öte yandan, Alman yardımını duyan Yunan Başbakan Karamanlis de Türkiye'ye olduğu gibi Yunanistan'a da NATO çerçevesinde yardım yapılması için talepte bulunuyordu.⁶⁴¹

NATO devletleri içinde, Soğuk Savaş boyunca yaptığı askeri harcamaları milli gelir oranına göre en yüksek olan ikinci devlet Türkiye idi.⁶⁴² Türkiye'nin 1975 yılı askeri harcamaları gayrisafı milli hâsıla ile oranlandığında elde edilen değerin Güney Amerika Ülkeleri ve bazı Afrika ülkeleri ile aynı aralıkta (%2 – %4,9 arası) olması dikkat çekiciydi.⁶⁴³ Türkiye'nin 1966-1975 yılları arasında hibe, kredi ve nakit yöntemlerle elde ettiği silah transferlerinin yaklaşık %87,6'sı ABD, %6,7'si Çin, %0,4'ü İngiltere ve %5,3'ü diğer ülkeler ile gerçekleştirilmişti.⁶⁴⁴ Bu nedenle askeri harcamalarda Amerikan desteğinin yokluğu, Türkiye ekonomisi için büyük eksiklikti. Bu eksikliği hissetmemek

⁶³⁸ “Kissinger, Türkiye'ye yardımın Avrupalı NATO üyelerince yapılmasına çalışıyor”, *Cumhuriyet*, 13 Mart 1975, s. 1; bkz. EK-13.

⁶³⁹ “Irmak, yardımın kesilmesinden sonra Almanya ve diğer NATO ülkelerinden anlayış gördüğümüzü söyledi”, *Cumhuriyet*, 22 Mart 1975, s. 9.

⁶⁴⁰ Ülkü Arman, “Herkes bize silah satmak istiyor”, *Hürriyet*, 23 Şubat 1975, s. 1.

⁶⁴¹ Garbis Keşişoğlu, “Kissinger Almanya'dan Türkiye'ye yardımı arttırmasını istedi”, *Hürriyet*, 17 Şubat 1975, s. 3.

⁶⁴² Simon Duke, *United States Military Forces and Installations in Europe*, Oxford University Press, New York, 1989, s. 273.

⁶⁴³ U.S. Arms Control and Disarmament Agency, *World Military Expenditures and Arms Transfer 1966-1975*, Washington D.C., 1977, s. 6.

⁶⁴⁴ U.S. Arms Control and Disarmament Agency, *World Military Expenditures and Arms Transfer 1966-1975*, Washington D.C., 1977, s. 77.

için Türkiye, 1975 yılının Mayıs ayında gerçekleştirilen NATO çalışma gruplarında üye ülkelerden satış ya da yardım şeklinde Türkiye'nin askeri ihtiyaç listesine cevap verilmesini istemişti. İtalya, sağlayabileceği yardımların listesini Türk yetkililerine verdiğini belirtirken; Batı Almanya, konu hakkında Türk Hükümeti ile görüşmelerini sürdürdüğünü söyledi. Danimarka, Türkiye'nin listesi üzerinde çalıştığını ancak yardım edemeyeceğini; Hollanda, yardım şekline karşı olduğunu ancak satış için ikili görüşmelerin devam ettiğini; Kanada, Kıbrıs'taki BM Barış Gücü'ne verdiği taahhütler nedeniyle herhangi bir yardımda bulunamayacağını ve Norveç ise satışa karşı olmadığını ancak Türkiye'nin ihtiyaçlarına cevap veremediğini iletmişti.⁶⁴⁵

Türkiye'ye yapılan yardımların yasal zemini MDAP'a dayanıyordu. Bu nedenle Türkiye'ye verilen destek, Türk yetkililerince yardımdan daha çok “yardımlaşma” olarak tanımlanıyordu.⁶⁴⁶ Truman Doktrini ile başlayan yardımlar NATO üyeliği ile birlikte devam ederek TSK'nın kuruluş, teşkilat, eğitim, sevk ve idare, savaş doktrini gibi askeri dokularının şekillenmesine etki etmişti. Bu süreç içinde ulusal gereksinimlerinin yanında Amerikan gelenekleri ve NATO standartları gözetilmekteydi. Amerika'nın Türkiye'ye yaptığı yardımları kesmesinin ardında sadece Kıbrıs Meselesi bulunmamaktaydı. Türkiye'de haşhaş ekimi yasağının kaldırılması, Türkiye'nin Ege Denizi'nde petrol araması hakkında Yunanistan'ın duyduğu rahatsızlığı NATO'da dile getirmesi, Türk Hükümeti'nin ikili antlaşmaları yeniden ele almak istemesi, Türk dış politikasında “teslimiyetçi ittifak” modelinden “karşılıklı ve eşit hak ve sorumluluklara sahip müttefiklik” anlayışına adım atılması da bu nedenlerin arasındaydı.⁶⁴⁷

⁶⁴⁵ NA, “Arms Sales to Turkey”, *Relations between Turkey and USA: US arms embargo*, Ref. No. FCO 9/2342, 20 May 1975, ss. 1-2.

⁶⁴⁶ “Ecevit: 'NATO da güvenlik sorunlarını yeniden ele almak zorunda’”, *Cumhuriyet*, 6 Şubat 1975, s. 9.

⁶⁴⁷ Celil Gürkan, “Olaylar ve Görüşler: Amerikan Askeri Yardımı mı?”, *Cumhuriyet*, 13 Şubat 1975, s. 2.

İnönü CHP Genel Başkanı ve Ecevit de Parti Genel Sekreteri iken 1968 yılında CHP Parti Meclisinde onaylanan ancak Parti Kurultayı'na sunulmadığı için kamuoyuna açıklanmayan bir rapor hazırlanmıştı. Bu rapor, Amerika ve NATO'ya güvenlik ve savunma konusunda bel bağlamayı eleştiriyor ve o zamana kadar yapılan antlaşmalara, buna bağlı olarak ülkede faal durumdaki üslere ve NATO'nun tutumuna eleştirisel bir yaklaşım getiriyordu. CHP, bu konuda bazı sakıncaları sıraladıktan sonra birtakım önerilerde bulunmuştu. Bu önerilerden bazıları şöyleydi:⁶⁴⁸

- Türkiye'yi nükleer hedef haline getiren üs ve tesisler kaldırılmalıydı.
- Türkiye toprakları atomik silahlardan arındırılmalıydı.
- Türkiye, nükleer taarruz planlayıcısı olarak görev almamalıydı.
- Türkiye'nin milli savunmasına direkt olarak ve ciddi bir fayda sağlamayan elektronik istihbarat şebekeleri kaldırılmalıydı.
- NATO'nun yeni stratejisi kapsamında kullanılma fonksiyonlarını yitirdiğinden, saldırının nükleer tırmanma safhasında hedef haline gelmemesi için İncirlik Üssü, Amerikan Stratejik Bombardıman Kuvvetleri'nden arındırılmalıydı.
- 1967'ye kadar kitlesel mukabele stratejinin icabı olarak çift anahtar usulü işleyen taktik atom silahlarının kullanım yetkisi, yeni strateji ile beraber Türkiye'nin muhtelif yerlerinde bulunan depoların konvansiyonel ve nükleer hedefler haline gelmemesi için Türkiye'ye bırakılmalıydı. Aksi takdirde bu silahlar, topraklardan çıkarılmalı ya da imha edilmeliydi.
- Siyasi, adli, ekonomik ve askeri alanlarda ölçüsüz haklar tanıyan antlaşmalar kaldırılmalıydı.
- Milli güç bütün unsurları ile birlikte politik, sosyokültürel, ekonomik ve askeri bir ahlak haline getirilmeliydi.
- Milli hedefler her şeyin üzerinde tutulmalıydı. Bu nedenle milli stratejilerden ödün verilmemeliydi.
- Yardımların sınırsız miktar ve sürede olmadığı kabul edilmeliydi.
- Dışa dayalı ikmal ve lojistikten bir an önce kurtulmalıydı.

⁶⁴⁸ "CHP'nin NATO Raporu: Üslerin kapatılmasını CHP bundan tam yedi yıl önce istemişti...", *Cumhuriyet*, 8 Şubat 1975, s. 8.

- Yardımların karşılığı Batı'ya misliyle verildiğinden yardım yapan ülkelere tavizkar davranılmamalıydı.
- NATO'nun ne zaman işleyip işlemeyeceği açık bir şekilde belirtilmeliydi.

Anlaşılabacağı üzere, 1970'lerin ilk yarısı Türk dış politikasında bir özerkleşmeye tanıklık etmekteydi. İlhan Selçuk'un Cumhuriyet gazetesindeki köşe yazısında belirttiği Türkiye'nin yıllardır sürdürdüğü üç görevi; (i) Amerika'nın ileri karakolu olma, (ii) ucuz asker deposu olarak kullanılma ve (iii) olası atom savaşının deneneceği alan olarak muamele görme artık sorgulanmalıydı. Amerika'nın "büyük gözü, büyük kulağı" olan Anadolu,⁶⁴⁹ NATO kademeli atom savaşı stratejisinin "deneme tahtası" olmasından kurtulmalı ve radar istasyonlarından temizlenmeliydi. Para ile alınan Amerikan malları 'yardım' damgasıyla yurda sokulmamalıydı.⁶⁵⁰ Bu nedenle değişen dünya siyasi anlayışıyla birlikte Türk dış politikasında da önemli bir değişikliğe gidiliyordu. Güvenlik ve savunma alanında daha özerk bir yapıya sahip olmanın gerekliliğini kavrayan devlet adamları, önceden alınan siyasi, askeri ve iktisadi kararları daha sorgular hale gelmişti.

4.2.1. İkili Antlaşmaların Yeniden Ele Alınması

NATO, Amerikan liderliğinde üyelerin güvenliğini sağlayan ve diğer oluşumlara göre nispeten en büyük askeri kuvvetti. Fakat NATO'nun verdiği güvence tek başına yeterli bulunmamış olacaktı ki; pek çok NATO üyesi Amerika ile ikili antlaşmalar vasıtasıyla hem NATO'nun savunma gücünü hem de kendi ulusal savunma kabiliyetlerini kuvvetlendirmeye çalışıyordu.⁶⁵¹ Amerika Hükümeti ile bağitlar imzalayan devletler, müttefikliğin bir gereği olarak Batı yönlü bir dış politika izleme zorunda kalıyordu.

⁶⁴⁹ İlhan Selçuk, "Korkulu Dostluk", *Cumhuriyet*, 5 Mart 1975, s. 2.

⁶⁵⁰ "Pencere: Bir görevimiz var", *Cumhuriyet*, 11 Şubat 1975, s. 2.

⁶⁵¹ NA, "Demirel's Press Conference", *Turkish Foreign Policy*, Ref. No. FCO 9/2444, 12 April 1976, ss. 2-3.

1940'ların son çeyreğinde imzaladığı yardım antlaşmalarıyla Amerika ile siyasi, askeri ve iktisadi işbirliği içine giren Türkiye de özellikle 1950'li yıllarda Batı eksenli bir dış politika izlemeyi sürdürmüştü. Bu doğrultuda Amerika merkezli bir dizi ikili antlaşmalar imzalanmıştı. İnönü'nün 24 Şubat 1960 tarihinde yaptığı Meclis konuşmasında belirttiği üzere; “ikili ittifaklar, Amerika'nın ilgisini daha yakından gösterme fırsatı” vermişti.⁶⁵² Fakat 1960'larda gelişen hadiseler nedeniyle sorgulanmaya başlanan ortaklık, ilerleyen yıllarda zarar görmeye başlamıştı. Bunun üzerine, kamuoyunun da baskısıyla beraber ulusal güvenliğini alenen tehdit eden durumların, özellikle 1950 sonrası imzaladığı antlaşmaların, gözden geçirilmesi gereği bizatihi hâsıl olmuştu.

Yapılan antlaşmalarla Amerika'nın Türkiye topraklarında elde ettiği kazançlar kamuoyunda tedirginlik yaratsa da bu duruma izin veren dönemin hükümetleri olmuştu. Nitekim DP zamanında Güneydoğu Bölgesi'ne kurulan Amerikan üsleri, başlangıçta Amerika tarafından kiralanmak istenmesine rağmen Türk Hükümeti tarafından bu üslerin NATO savunma programı çerçevesinde inşa edilmesine müsaade edilmişti. Oysa Türk topraklarını rahatlıkla kullanmasına izin verilen Amerika'nın ikili antlaşmalardaki tutumu Türkiye'ye güven vermiyordu. NATO çatısı altında bulunan Türkiye'nin askeri yönden savunulup savunulmayacağı konusundaki belirsizliği, Türk Hükümeti'ni tedirgin ediyordu. Bu tedirginliğinin sebepleri şöyle sıralanabilirdi:⁶⁵³

- NATO Antlaşması'nın üçüncü maddesinde belirtildiği üzere; müttefikler, güvenliğin temini için silahlı bir saldırıya karşı direnme kapasitelerini arttırma konusunda ortak hareket edebileceklerdi. Ancak, bu kapsamda

⁶⁵² TBMMZC, D. 11, Y.Y. 3, C. 12, B. 47, 25 Şubat 1960, s. 497.

⁶⁵³ NA, “PRP Report on NATO”, *Relations between Turkey and North Atlantic Treaty Organisation (NATO)*, Ref. No. FCO 9/2340, 11 February 1975, s. 2; ve “CHP'nin NATO Raporu: Üslerin kapatılmasını CHP bundan tam yedi yıl önce istemişti...”, *Cumhuriyet*, 8 Şubat 1975, s. 8, bkz. EK-14.

imzalanan ikili antlaşmaların uygulanmasında askeri ve politik çekinceler bulunmaktaydı.

- Çünkü bu antlaşmaların bir kısmı, Arap ülkelerini Türkiye'ye karşı yabancılaştırmaktaydı.
- Öyle ki; NATO'nun işletilmesi veya Amerika'nı çıkarları için Türkiye'nin hür iradesi yok sayılabiliyordu.
- Topraklarında Amerika ya da NATO'ya ait atom stoklarının ve üslerin olması, Türkiye'yi Sovyetlerin olası nükleer saldırısının açık bir hedefi haline getirmekteydi.
- Türkiye ile NATO'nun stratejileri çeliştiği durumlarda Türkiye, NATO'nun stratejisini kabul etme mecburiyeti hissedebiliyordu.
- Türkiye, kendini ulusal güvenliğini tehdit etmeyen bir duruma karşı, iradesi dışında savaşır durumda bulabilirdi.
- Üstelik Türkiye, kendisine karşı bir saldırı vukuu bulduğunda NATO'nun faaliyete geçeceğinden emin değildi
- Amerikan yardımlarının sınırlı olması ve Amerikan Başkanı'nın izni olmadan kullanılmaması yardımların anlamını azaltıyordu.
- NATO'nun yeni stratejisi Türkiye'yi güvende hissettirmiyordu.
- TSK stokunu yenilemesi, Amerika'dan gelecek tedarike bağlıydı. Bu nedenle savaş zamanında tedarikin aynı şekilde devam edeceğinin garantisi bulunmuyordu.
- Ayrıca NATO, kendi üyeleri arasındaki farklılıkları çözmede yetersiz kalıyordu.

Yapılan ikili antlaşmalar NATO'nun üçüncü maddesine dayandırılıyordu. Fakat Prof. Dr. Mehmet Gönlübol'a göre; ilgili madde her ne kadar üyeleri sıkı işbirliğine yöneltse de antlaşmaların tek taraflı olacağından bahsetmiyordu. Ayrıca söz konusu üsler, NATO üsleri olamazdı. Çünkü bu tür antlaşmalara NATO ülkeleri taraf değildi. Üstelik bu üsler NATO üsleri olsaydı ihtiyaç duyulan malzemeler, personeller ve cihazlar tek bir ülkeden değil, çeşitli NATO ülkelerinden temin edilirdi. Bu nedenle Gönlübol'a göre; üsler, Amerikan üsleriydi. Bu yapılar, bulunduğu toprakları savunma garantisi vermesinin aksine olası bir savaşta hedef haline getiriyordu. Ayrıca Gönlübol;

Amerika'nın Türk topraklarında bulunmasının Sovyet tehdidini bitirmediğine, aksine Brejnev Doktrini tehdidinin Türk topraklarında da hissedildiğine dikkat çekiyordu.⁶⁵⁴

Özellikle DP döneminde ABD ile yapılan ve sayıları ve metin içerikleri tam olarak bilinmeyen ikili antlaşmalar, Türk siyasetinde karışıklık ve belirsizlik konusuydu. Amerika bu antlaşmaları NATO Antlaşmaları olarak tarif ederken, NATO bunların çoğundan habersizdi.⁶⁵⁵ Ancak şu bir gerçektir ki; dış siyasete ikili antlaşmalar ya eşit bir savunma taahhüdün garantisi ya da bir taraf için diğer taraf ülkenin milli savunmasında üstünlük kurmaya çalışma ve dolayısıyla diğer taraf için milli savunma teşebbüsünden vazgeçti. Ayrıca NATO kapsamında yapılan ikili antlaşmalar, Temmuz 1958'de Londra'da toplanan CENTO Konseyi sonucunda alınan kararlar gereği imzalanan ikili işbirliği antlaşmalarından farklıydı. 1947 yılında Macaristan, Bulgaristan, Yugoslavya, Romanya ve Polonya'nın *Sovyetleştirilmesi*, 1948'de Çekoslovakya'ya yapılan siyasi müdahale, Sovyetlerin peykleriyle ikili antlaşmalar imzalamaya başlaması, BM'nin bu sorunları çözmede yetersiz kalışı ve özellikle veto yetkisine sahip olan BM üyelerinden birinin SSCB olması, NATO'nun kuruluşunu hızlandırdığı gibi tarafları arasında antlaşma kapsamında yer alan “*müşterek savunma gayretleri*”ni yürütmeye mecbur kıldı.⁶⁵⁶ Böylelikle muhtelif sayı ve içerikte antlaşmalar peyda oldu.

İkili antlaşmalar Türk kamuoyunu ve siyasetini uzunca bir süre meşgul etti. Özellikle 1960'ların seçim öncelerinde bir iç politika malzemesi olarak gündemden düşmedi.⁶⁵⁷ Yeni kurulan hükümetin öncekilerinden farkını ortaya koyma düşüncesi ve

⁶⁵⁴ Mehmet Gönübol, “Düşünenlerin Düşünceleri: Türkiye ve İkili Anlaşmalar”, *Milliyet*, 12 Temmuz 1969, s. 2.

⁶⁵⁵ Aydemir, a.g.e., s. 310.

⁶⁵⁶ A.g.e, ss. 314-315.

⁶⁵⁷ Sezai Orkunt, “İkili Antlaşmalar: İttifak tarihinde müspet bir adım mı?”, *Cumhuriyet*, 14 Temmuz 1969, s. 2.

kamuoyundan gelen baskı, yapılan ikili antlaşmaların gözden geçirilmesini gerekli kılmıştı. Böylelikle 1965 sonu itibariyle önceden imzalanan ikili antlaşmalar; (i) Meclis'ten geçirilmediği için yasal dayanaklardan yoksun olması, (ii) NATO ile ortak çıkarlar yerine Amerika'nın ulusal çıkarlarına hizmet etmesi, (iii) bazı maddelerin Amerika'ya kapitülasyon niteliğinde haklar vermesi, (iv) Türkiye'nin bağımsızlığına, güvenliğine ve ekonomik gelişimine gölge düşürmesi ve (v) Türkiye topraklarında bulunan Amerikan askeri üs ve tesislerinin kontrollünün Amerika'da olması gibi başlıca sebeplerden dolayı sorgulanmaya başlandı.⁶⁵⁸ Benzer şekilde, 1958 yılında Lübnan'a saldırı sırasında Amerika'nın İncirlik'i kullanması ve Pakistan'a düşen U-2 casus uçaklarının İncirlik'ten hareket etmesi gibi sorgulanması elzem konular mevcuttu.⁶⁵⁹ Bu nedenle detant döneminde, 1950'lere göre Türkiye açısından daha temkinli ve sorgulayıcı, Amerika açısından ise bir davalı gibi daha savunmacı bir dönem beklenebilirdi. Bu nedenle imzalanan antlaşmaların açığa kavuşturulması, usulsüz kısımların iptali ya da revize edilmesi kaçınılmaz bir hal almıştı.

Anılarında belirttiği üzere; ikili antlaşmalar ve üsler konusunda hükümet yetkililerini harekete geçirmek amacıyla⁶⁶⁰ Sadi Koçaş (Senatör), 9 Nisan 1965 tarihinde Cumhuriyet Senatosu Başkanlığına bir yazılı soru vermişti.⁶⁶¹ Koçaş, önergesinde yer alan sorulara istinaden çeşitli yerlerden tebrik ve teşekkür mektubu aldığını belirtiyordu.⁶⁶² 16 Nisan 1965 tarihli Yön Dergisi'nde ise bu durum kaleme

⁶⁵⁸ Nasuh Uslu, *The Turkish-American Relationship between 1947 and 2003: The History of a Distinctive Alliance*, Nova Science Publishers, New York, 2003, s. 83.

⁶⁵⁹ Gönülbol ve Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 513.

⁶⁶⁰ Sadi Koçaş, *Atatürk'ten 12 Mart'a Anılar*, 2. Cilt (27 Mayıs), MAY Yayınevi, İstanbul, 1977, s. 817.

⁶⁶¹ Sadi Koçaş tarafından Cumhuriyet Senatosu Başkanlığına sorulan yazılı sorular için bkz. EK-15.

⁶⁶² Sadi Koçaş, *Atatürk'ten 12 Mart'a Anılar*, 3. Cilt (27 Mayıs'tan İkinci Cumhuriyet'e), MAY Yayınevi, İstanbul, 1977, s. 1508.

alınarak, verdiği bu yazılı soru sayesinde Koçaş'ın "Türk milletinin haysiyetini kurtardığı" ve açıklama yapması için "hükümete fırsat verdiği" belirtiliyordu.⁶⁶³

Önergenin yayınlanmasıyla dönemin Başbakanı Suat Hayri Ürgüplü, Koçaş ile görüşmek istemiş ve cevabını bildiği soruları sorma gereğini neden hissettiğini Koçaş'a sorunca ikisi arasında şöyle bir konuşma geçmişti:⁶⁶⁴

"- Mutlaka el atılması ve ıslah edilmesi gereken çok önemli bir konudur bu Sayın Başbakan. Sandığınız gibi sorularımın hepsinin cevabını maalesef bilmiyorum. (...) Hata tamamını kimsenin bilmediği kanısındayım. Ama yine de konuyu en iyi bilen kişilerden biriyim şu anda. Aylardır mümkün olan bütün yollarla inceledim konuyu. Korkarım o soruların cevabını size bile söyleyemeyecekler..."

-Anlayamadım Sayın Koçaş.

"-O soruların bir kısmının cevabını kimse bilmiyor da ondan. Ben işte bu soruların cevaplarının tespit edilmesini istiyorum. Ancak o zaman konunun önemi anlaşılacak. Yoksa bugünkü haliyle ne durumda olduğumuzu bile bilmiyoruz."

Sadi Koçaş, Başbakan Ürgüplü ile yaptığı görüşme sonunda Başbakanın talimatları ile Genelkurmay Başkanlığı, Dışişleri Bakanlığı ve Milli Savunma Bakanlığı ile derin bir çalışma içine girme fırsatı yakaldıysa da; ikili anlaşma ve üsler konusu ile uğraştıkça konunun içinden çıkılmaz bir hal aldığını anılarında şöyle itiraf ediyordu:⁶⁶⁵

"Konu benim umduğumdan da çetin ve çetrefil çıkmıştı. Zaman zaman Dışişlerinin ve Genelkurmayın çalışmalarını izledim. Ve ne büyük bir konu ile uğraştığımızı ancak o zaman anlayabildim. Karıştırdıkça yeni problemler çıkıyor; on gün sonra biter dediğimiz konu bitmeden birkaç hafta sürecektir yeni bir çalışma mevzusu ortaya çıkıyordu. Bu yüzden 1965 seçimleri bitip de Sayın Ürgüplü Başbakanlığı devrettiği zaman çalışmalar hala bitirilememişti."

⁶⁶³ "Türkiye'deki Amerikan Üsleri", *Yön*, S. 107, 16 Nisan 1965, s. 4.

⁶⁶⁴ Koçaş, a.g.e, 3. Cilt, s. 1509.

⁶⁶⁵ A.g.e., s. 1516.

7 Temmuz 1966 tarihinde Cumhuriyet Senatosu'nda Haydar Tunçkanat (Senatör) tarafından gündeme getirilen ve Amerikan Kara Ataşesi Albay Dixon'a verildiği belgelendirilen 5 Ocak 1966 tarihli gizli raporda ise,⁶⁶⁶ Amerikalıların yıllardır istediği şekilde sürdürdüğü antlaşmalar konusunun Türkiye'de gündeme gelmesinden rahatsızlık duyduğu görülmektedir.

Türk siyasi gündemini epey meşgul eden ikili antlaşmalar konusu, Süleyman Demirel Hükümeti'nin ajandasında ilk sıralarda yer aldığı söylenebilirdi. Bir önceki dönemde cevaplanmamış konular Başbakan Demirel'in 4 Nisan 1966 tarihli basın demecinde yer almış ve Başbakan konu hakkında kamuoyunu bilgilendirmeye çalışmıştı:

667

“55 kadar ikili anlaşma vardır. Bunların hepsi hükümet tarafından gözden geçirilmiştir. İkili anlaşmalar, NATO Antlaşması'nın 3. maddesinin uygulama anlaşmalarıdır. İkili anlaşmalar, ortak savunmanın gereği olarak yapılmıştır. Bunların bizim kendi düzenimiz açısından tek bir anlaşma haline getirilmesi için çalışılmaktadır.”

1967 yılına gelindiğinde ise Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada; 1950'den önce üç, 1950-1960 arasında otuz bir, 1960-1965 arasında yirmi adet ikili antlaşma yapıldığı ifade edilmekteydi. Yapılan bu antlaşmaların envanterini çıkarmak için Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil bir çalışma başlatmış ve bu antlaşmaları ıslah etmek için 7 Nisan 1966 tarihinde Amerika Büyükelçiliğine çağrıda bulunmuştu. Kısa bir süre sonra, 18 Nisan 1966'da, konu ile alakalı Amerika'dan olumlu cevap gelince; o zamana kadar yapılmış bütün askeri ve teknik içerikli antlaşmaları düzenleyecek ve yapılan tüm antlaşmaların bir “Anayasası” olacak nitelikte tek bir

⁶⁶⁶ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi (CSTD), T.Y. 5, C. 36, B. 85, 7 Temmuz 1966, s. 204; bkz. EK-16.

⁶⁶⁷ “Amerikayla ikili anlaşmalarımız tek anlaşma haline getirilecek”, *Cumhuriyet*, 05 Nisan 1966, s. 1.

antlaşma yapılmaya karar verildi. Bu amaç için ilk yazışmalar 20 Ocak 1967 tarihinde başladı. Çağlayangil, düzenlemeye çalıştıkları bu antlaşmaların hiçbirinin mensubu olduğu Hükümet tarafından imzalanmadığının altını çizerek yapılacak yeni antlaşma konusunda Meclis'in önünde şöyle bir izahatta bulunmuştu:⁶⁶⁸

“Hükümetimizin yüksek menfaatlerimizi haleldar edecek veya müşterek savunmanın icap ettirdiği adil muvazeneli müteakıl hak ve vecibeler dışında memleketimize külfetler yükleyen, milli menfaatlerimizi kale almayan hiçbir anlaşmanın imzalanması düşünülemez. Herhangi bir vesikanın Anayasamız ve kanunlarımızın öngördüğü usuller dairesinde imzalanacağı ve onaylanacağını da ayrıca belirtmeyi zait addediyorum.”

İkili antlaşmalar konusunda Mehmet Ali Aybar'ın (TİP, İstanbul Mv.) AP Hükümeti'ne 7 Aralık 1965 tarihinde verdiği sözlü soru önergesi, yaklaşık yedi ay geçmesine rağmen Meclis gündemine alınmaması sonrası Çetin Altan (TİP, İstanbul Mv.) aynı konu hakkında gen soru verince Aybar, önergesinin geri evrilmesini istemişti.⁶⁶⁹ Altan'ın sorusu; Türkiye - Amerika ilişkilerinden doğan gizli antlaşmaların kapsamlarını, hangi üsleri kullanıldığını, anlamlarını ve bu anlaşmalara kimlerin imzaladığını sorgulamaktaydı. Başbakanlık da önergeden bir hafta sonra, 14 Aralık'ta, 77-53/6231 sayılı bir emir hazırlayarak; konu hakkında Genelkurmay Başkanlığı, Milli Savunma Bakanlığı ve Dışişleri Bakanlığının temsilcilerinden oluşan bir komisyonun inceleme yapmasını istemişti. Bu heyet de aynı ay içinde, 24 Aralık'ta, on altı sayfalık gizli bir rapor beş nüsha şeklinde hazırlanmış ve nüshaları Genelkurmay Başkanlığı, Milli Savunma Bakanlığı ve Dışişleri Bakanlığı arasında paylaşılmıştı.⁶⁷⁰ Başbakan Demirel, Altan'a cevaben; yedi ay gibi bir sürede Aybar'ın sözlü sorusuna cevap verilmemesini

⁶⁶⁸ CSTD, T.Y. 6, C. 38, B. 26, 1 Şubat 1967, ss. 376-377.

⁶⁶⁹ MMTD, D. 2, C. 7, B. 109, 12 Temmuz 1966, ss. 631-632.

⁶⁷⁰ Cüneyt Arcayürek, “Çok gizli antlaşmalar bize hep yükümlülük getirdi”, *Hürriyet*, 16 Mart 1975, s. 7.

Meclis'in gündeminde iki yüz elliye yakın sorunun bulunmasına bağlamıştı. Ayrıca AP'nin iktidara geldiği günden o güne değin geçen sekiz ay içinde hiçbir ikili antlaşma yapılmadığının ve önceki hükümetlerden kendi hükümetine devredilmiş bulunan antlaşmalara karşı Türkiye aleyhine bir virgül konduğunun altını çizmişti.⁶⁷¹

Behice Boran (TİP, Urfa Mv.) TBMM'de yaptığı konuşmasında; ikili antlaşmaların sınırsız kanun yapma ve bunları engelsiz uygulayabilme, devlet sınırları içinde yaşayanları kapsayan yargılama yetkisini kullanabilme, barış yapma ve savaş açma ve milli savunma kabiliyetlerini dilediği gibi kullanabilme, tüm mali işlerde ulusal paranın değerini koruyabilme ve bu konuda son söz sahibi olabilme, ülke bütününde denetleme ve idare faaliyetlerini yerine getirebilme vb. devlete münhasır yetkileri kullanabilmeyi engellediğini ve hükümlerinin bu yetkilerle çeliştiğini ifade etmişti. Bu ikili antlaşmaların, birtakım NATO ve Amerikan personellerinin Türk kanunlarının dışında bıraktığını belirterek üsler ve tesislerin bulunduğu alanları, Türk kaza yetkilerinin ve kanunlarını kullanılmadığı “adacıklar” olarak nitelemişti. Antlaşmaların Türkiye'nin hayati meselelerinde TSK'yı dilediği gibi kullanmasına mani olduğunu belirtmişti. Nükleer silahları kullanma hususunda son sözü Amerika söylediği için Türkiye'nin böyle bir ani savaşın ortasında bırakılabileceği uyarısında bulunmuştu. Antlaşmaların hükümlerinde maliye, gümrük, ticaret gibi iktisadi konuların da geçtiğini ve bu nedenle yapılan antlaşmaların askeri alanın yanı sıra ülkenin ekonomik bağımsızlığını da zedelediğini savunmuştu. Türkiye'nin bütün iktisadi projelerinin konsorsiyuma tevdi edildiğini ve kredi verilecek projeleri bu konsorsiyuma dâhil

⁶⁷¹ MMTD, D. 2, C. 7, B. 110, 13 Temmuz 1966, s. 712.

devletlerin belirlediğini; diğer taraftan Türkiye'ye yönelen yardımların Amerikan İktisadi Yardım Teşkilatı tarafından kanalize edildiğini ifade etmişti.⁶⁷²

Diğer taraftan Dışişleri Bakanlığında Genel Sekreter görevinde olan Zeki Kuneralp ise; ikili antlaşmalar ile kurulan Amerikan tesislerine karşı Meclis'te ve basında yapılan 'menfi' propagandalar nedeniyle bu tesislere bir gezi düzenlemişti ve gezide edindiklerini hatıratında şu şekilde ifade etmekteydi:⁶⁷³

“Mayıs 1968’de uzman bir heyet ile birlikte Amerikan tesislerini gezdim, yani malum Türk-Amerikan Müşterek Tesisleri. Bunlar gözetleme tesisleri idi, tamamen tedafüi. Tecavüz niyetinde olmayan komşumuzu kuşkulandırmaması gereken tesisler. Ama komşumuz yine bunlardan hoşlanmıyordu. Tutumu bir dereceye kadar anlaşıyordu. Kimse odasının başkaları tarafından gözetlenmesinden hoşlanmaz. Fakat buna karşı meşru tepki aynı şeyi yapmak olurdu. Hâlbuki komşumuz tesislerin kalkması istiyordu. Bunu direkt bir müdahale suretiyle yapması mümkün değildi, vasıtalı yöntemle başvurmak gerekiyordu. Onu da yaptı. Türk kamuoyunda tesislere karşı bir hava yaratıldı. ‘Tesisler stratejik hedeflerdir, memlekete atom yağmuru celbedeceklerdir, Amerikalılar bunları Türkiye’nin malumatı dışında tecavüz hazırlıkları için de kullanmaktadırlar, vs. vs.’ gibi fikirler yaydırıyorlardı. Tesislere karşı olmak hamaset idi; tesislere rıza göstermek, mevcudiyetlerinin memleket menfaatine uygun düştüğünü söylemek, Amerikan uyduluğu sayılıyordu.

Amerikalılar halkı hoşnut etmek için gayret sarf ediyorlardı. Tesis civarındaki köylere yol, su, elektrik, hastalara ilaç ve saire sağlıyorlardı. Ama yabancıları kimse sevmez. Menfi propaganda, Meclis’te olsun, basında olsun tesirini gösteriyordu.”

Başbakan Demirel 7 Şubat 1970 tarihli on yedinci basın toplantısında verdiği demeçte ikili antlaşmaları; “mahiyet itibariyle milli savunma için girilen çok taraflı bir ittifak içinde yapılmasına ihtiyaç görülen uygulama antlaşmaları” olarak tanımlamaktaydı. Bu antlaşmaların içeriğinde siyasi, askeri, iktisadi, mali, ticari vb. farklı konularda ilişkiler sokulduğundan, “kamuoyunda temelden yanlış bir ikili antlaşmalar mefhumu” yaratıldığından yakınmaktaydı. Üstelik bu durumun “sadece Türkiye ile ABD

⁶⁷² MMTD, D. 2, C. 7, B. 110, 13 Temmuz 1966, ss. 707-708.

⁶⁷³ Kuneralp, a.g.e., s. 206.

arasında yapılmış olan, Amerika'ya tek taraflı imtiyazlar tanıyan, egemenlik ve bağımsızlığı zedeleyen, Türkiye'yi iradesi dışında harbe sürüklemek tehlikesi doğuran, memleketi bir anda harabeye çevirip milyonlarca vatandaşın ölümüne yol açabilecek, gizli, yalnız hükümetin bildiği ve hükümete yetkiler tanıyan anlaşmaların mevcudiyeti intibası yaratmak” maksadı ile yapıldığını aynı basın toplantısında ifade etmişti.⁶⁷⁴

İkili antlaşmaların ıslahı ve izahı konusu, Meclis'te ve basında büyük bir yer tutmaya devam etmekteydi. 23 Ocak 1970 tarihinde AP Gurup Başkanvekili Sabri Keskin (AP, Kastamonu Mv.) ile Orhan Eren (AP, Ankara Mv.) ikili antlaşmaların layıkıyla anlaşılması ve konu hakkında genel görüşmeler yapılabilmesi için Anayasa'nın 88. maddesine uyarınca talepte bulunmuştu.⁶⁷⁵ Bu genel görüşme, bir sonraki oturumda, 24 Ocak 1970 tarihinde, Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'in talebi üzerine gizli gerçekleşti.⁶⁷⁶ Çağlayangil, 22 Ocak 1970 tarihinde Cumhuriyet Senatosu'na ikili antlaşmalar ile ilgili bilgi vermek için gizli oturum talebinde bulunmuştu.⁶⁷⁷ Yapılan gizli oturumlar kamuoyunu aydınlatmadığı ve ıslah etme sözü veren hükümet ile izah isteyen muhalefet arasında tartışmalara açıklama getirmek için Başbakan Demirel 7 Şubat 1970 tarihli basın toplantısı düzenledi. Bu basın toplantısında ikili antlaşmaları nitelik olarak gruplamıştı (bkz.Tablo 2).

⁶⁷⁴ Edip Çelik, “Başbakan ve İkili Anlaşmalar”, Cumhuriyet, 23 Mart 1970, s. 2.

⁶⁷⁵ **MMTD**, D. 3, C. 2, B. 30, 23 Ocak 1970, s. 328.

⁶⁷⁶ **MMTD**, D. 3, C. 2, B. 31, 24 Ocak 1970, s. 338.

⁶⁷⁷ **CSTD**, T.Y. 9, C. 55, B. 29, 22 Ocak 1970, ss. 378-379.

Tablo 2: 7 Şubat 1970 Tarihli Basın Bildirisine Göre İkili Antlaşmaların Nitelikleri ve Sayısı

Niteliklerine Göre İkili Antlaşmalar:	Adet
Kanunla Onaylanan Antlaşmalar	16
Harita Antlaşmaları	12
Yürürlükten Kalkmış Bulunan Antlaşmalar	6
Bilimsel Antlaşmalar	4
Yardım Antlaşmaları	26
NATO İttifakı İçinde Alınan Kararlar Gereği Yapılan Antlaşmalar	14
1954 Askeri Kolaylıklar Antlaşmasından Güç Alan Antlaşmalar	13
Toplam	91

Kaynak: “Türkiye’de kışkırtıcı tesis yoktur”, *Cumhuriyet*, 8 Şubat 1970, s. 7

Başbakan Demirel verdiği demeçte; göreve geldiği 27 Ekim 1960 tarihinden açıklamayı yapmış olduğu tarihe kadar geçen sürede ortak savunma konusunda on beş adet antlaşma yapıldığını belirtmişti. Ayrıca kendi döneminde yapılan bu antlaşmaların, 1947 yılı *Yardım Antlaşması* kapsamında yapıldığını belirtmişti. Demirel, antlaşmalarda askeri üsler ve tesisler ayrımının iyi yapılmasının gerekliliğini dile getirmişti. Ortak savunma amaçlı kullanılmak üzere Karamürsel (Kocaeli), Pirinçlik (Diyarbakır) ve Sinop’ta radar tesisleri ve İncirlik (Adana) Havaalanı ve Balgat (Ankara) karargâh ve lojistik tesisleri bulunduğunu açıklamıştı. Bu üs ve tesislerin yaklaşık 19 bin 500 dönüme yayıldığını; İstanbul, İzmir ve İskenderun’daki birlikler de dâhil olmak üzere yaklaşık 7 bin Amerikan asker ve sivil personelin bu üs ve tesislerde bulunduğunu belirtmişti. Ayrıca Demirel açıklamasında; İncirlik’te bulunan Amerikan uçaklarının, NATO’nun caydırıcılık gücünün bir kısmını oluşturduğunu ifade etmişti. Bu uçakların SACEUR emrinde olduğunu ve NATO’nun bir üyesi olarak veto hakkını elinde bulunduran

Türkiye'nin rızası olmadan bu alanların kullanılmasının söz konusu olamayacağı garantisini vermişti.⁶⁷⁸

Güvenlik kapsamında yapılan ikili antlaşmalar, Türk siyasi tarihinde hükümetlerin üzerinde Demokles'in Kılıcı gibi sallanmaktaydı.⁶⁷⁹ Öyle ki; Amerika Başkanı Truman'ın 28 Temmuz 1949 tarihinde, Türkiye henüz NATO'ya üye değilken, Kongre'ye verdiği mesajında gelecekte yapılacak ikili antlaşmaların asıl niyetini açıkça ifade ediyordu.⁶⁸⁰

“Yardımdan istifade edecek devletlerle, teslim edilecek malzemenin yerinde kullanılmasını temin edecek karşılıklı yardım anlaşmaları yapılacaktır. Verilen silahların, tahsis edildikleri coğrafya bölgelerinde kullanılması ve Amerika'nın rızası olmadıkça başka devletlere verilmemesi, yardım gören devletlerden istenecektir.”

Bu ifade, Amerika'nın hususi ihtiyaçlarının ittifak içindeki ortak ihtiyaç ve menfaatlerle uzlaştırmak istendiğini göstermekteydi. İkili antlaşmalardaki bu boşluk, sadece Amerika için değil; İngiltere ve Fransa gibi Atlantik Paktı bölgesi sınırları dışında çıkarları ve emelleri olan ülkeler için de bir fırsata dönüştürülebilirdi. Amerika'nın ulusal hedefleri, paktın eksik bıraktığı noktaların diğer devletlerle yapılacak ikili antlaşmalar vasıtasıyla tamamlanması sayesinde gerçekleşecekti. Böylelikle, Amerika Dışişleri Bakanlığı askeri yardım kanunlarını uygulamaya koyarken ikili antlaşma teklifini de karşı devlete münferiden yapmış bulunuyordu.⁶⁸¹

⁶⁷⁸ “Türkiye’de kışkırtıcı tesis yoktur”, *Cumhuriyet*, 8 Şubat 1970, s. 1 ve 7.

⁶⁷⁹ Aydemir, a.g.e., s. 342.

⁶⁸⁰ “İç ve Dış Politika: Birleşik Amerika ve İkili Anlaşmalar”, *Yeni İstanbul*, 19 Aralık 1949, s. 1; bkz. EK-17.

⁶⁸¹ “İç ve Dış Politika: Birleşik Amerika ve İkili Anlaşmalar”, *Yeni İstanbul*, 19 Aralık 1949, s. 1.

İkili antlaşmalar konusu, 1960'ların ikinci yarısında Türk siyasetini meşgul etse de bir süre sonra yeniden derin bir uykuya dalacak ve Amerika bundan hoşnut olacaktı.⁶⁸² Bu nedenle ikili antlaşmaların yeniden ele alınması üzerine yapılan çalışmaların tam anlamıyla amacına ulaştığını söylemek güç olacaktı. Bu konuda tam bir başarı sağlanamamasının bir nedeni de Türk iç politikasındaki istikrarsızlık olabilirdi. Çünkü Demirel hükümetlerinden sonra Mart 1971'den Mart 1975'e kadar geçen sürede sırasıyla Nihat Erim, Ferit Melen, Naim Talu, Bülent Ecevit, Sadi Irmak hükümetleri kurulmuştu. Meclis'ten güvenoyu alamayan hükümetler dahi Türkiye'yi bu dönemde yönetmişti. Sonuç olarak; Türkiye'nin dış politikada Amerika ekseninden tam olarak kurtulamaması, milli güvenlik ve savunma konusunda istenilen düzeye gelememesi ve iç politikadaki istikrarsızlığı, ikili antlaşmaların sağlıklı bir şekilde yeniden değerlendirilmesini güçleştirmişti.

4.2.1.1. Ortak Savunma ve İşbirliği Antlaşması; Temmuz 1969

DP yönetimi sonrası değişen hükümet ile birlikte Türk basını ve kamuoyu; Amerikan üslerinin sadece Amerikan çıkarlarına hizmet ettiği, üslerde bulunan radarlardan elde edilen bilgilerin direkt olarak Pentagon'a düştüğü, başka ülkelerin topraklarına müdahale için bu üslerin Amerikan savaş uçaklarına ve casus uçaklarına pist görevi gördüğü, üslerde bulunan Amerikan personellerinin Türk kanunlarına tabiiyetinden bağımsız olarak yargılandığı ve bu personellerin yurt dışından gelen eşyalarının gümrüğe uğramadan geçtiği gerçeğini öğrenmişti.⁶⁸³ Bu gelişmeler üzerine kamuoyundan ve muhalefetten gelen baskılar neticesinde ikili antlaşmaları muhatabıyla yeniden ele almak ve bir antlaşma altında toplamak için Türk Hükümeti, Amerikan

⁶⁸² "Yurtta Olup Bitenler: Dış Politika", *Akis*, 15 Temmuz 1967, s. 15.

⁶⁸³ Abdi İpekçi, "Amerikan Üsleri", *Milliyet*, 5 Temmuz 1969, s. 11.

Hükümeti'ne 7 Nisan 1966 tarihinde bir nota vermişti. Bu konunun tartışıldığı sıralarda CENTO toplantısı münasebetiyle Türkiye'de bulunan ABD Dışışleri Bakanı Dean Rusk, konu hakkında görüşmeleri başlatmak üzere Amerika'nın hazır olduğunu belirtmişti.⁶⁸⁴ Amerikan Hükümeti'nden resmi cevap geldikten sonra 20 Ocak 1967 tarihinde görüşmeler başlamıştı.⁶⁸⁵

Üslerle alakalı Amerika ile Türkiye arasında mutabakata varılan kısım, Amerikan Senatosu Dışışleri Komisyonu'nda itiraza uğramıştı. İki yıllık bir müzakere sonucu elde edilen ilerlemeler, Amerika'nın en tanınmış ve en nüfuzlu siyasetçilerinden William Fulbright dâhil komisyon üyelerince “*uygulaması güç ve uzun vadede savunma amaçlarının gerçekleştirilmesini zorlaştıracı*” nitelikte olduğu için askıya alınmıştı. Bu komisyonun rızası olmadan antlaşmanın Senato'dan geçme ihtimali olmadığı için ikna etme çalışmaları başlamıştı. Türk Hükümeti, hükümlerin titizlikle ve uzun uğraşlar sonucu hazırlandığına vurgu yaparak maddelerin değiştirilmemesi yönünde kararlılığını bildirmişti.⁶⁸⁶

İkili antlaşmaların düzenlenmesi konusunda başlayan çalışmalar, iki yıl dört ay gibi uzun bir zaman sonra tamamlanmış ve Dışışleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil ve Amerikan Büyükelçisi William Handley tarafından 3 Temmuz 1969 tarihinde “*Ortak Savunma İşbirliği Anlaşması*”nın (OSİA) imzalanmasıyla sonuçlanmıştı.⁶⁸⁷ Gerek NATO'nun üçüncü maddesi gerekse 1954 Askeri Kolaylıklar Antlaşması kapsamında

⁶⁸⁴ MMTD, D. 2, C. 7, B. 110, 13 Temmuz 1966, s. 711.

⁶⁸⁵ Mehmet Gönlübol ve Ömer Kürkçüoğlu, “1965-1973 Dönemi Türk Dış Politikası”, (der.) Mehmet Gönlübol, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*, 8. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1993, s. 508.

⁶⁸⁶ “Askeri üs anlaşması itiraza uğradı”, *Milliyet*, 14 Haziran 1969, s. 1 ve 11.

⁶⁸⁷ Antlaşma 6 Ağustos 1969 tarih ve 6/12291 sayılı Bakanları Kurulu Kararı ile onaylanmıştır.

yapılan tüm antlaşmalar, OSİA altında birleştirilerek tek bir temel antlaşma haline getirilmek istenmişti. Ancak bu antlaşma da Meclis'ten geçirilmedi ve antlaşmanın içeriği diğer antlaşmalar gibi gizli tutuldu.⁶⁸⁸

OSİA'nın TBMM'ye sunulmadan onaylanmasına dair Cumhuriyet Senatosu Milli Birlik Komitesi tabii üyesi Suphi Gürsoytrak'ın Meclis açıklamaları şu şekildedir.⁶⁸⁹

“Ortak Savunma İşbirliği Antlaşması'na temel olan antlaşmaların büyük bir bölümü Türkiye Büyük Millet Meclisinin onayına sunulmamış bulunan 23 Haziran 1954 tarihli Askeri Kolaylıklar Antlaşması'dır. Bu antlaşmanın, milli kanunlarımız bakımından tam olarak tekemmül edip etmediği konusu ise meçhuldür. Gerçi Askeri Kolaylıklar Antlaşmasının, 5886 sayılı yasa ile onaylanan NATO Antlaşmasının üçüncü maddesinin uygulaması ile ilgili olarak ve Bakanlar Kurulunun 27 Ağustos 1953 gün ve 4/1363 sayılı Kararnamesinin verdiği yetki ile imzalanmış olduğu söyleniyorsa da, sonradan Bakanlar Kuruluna tasdik ettirilmemiştir.”

Resmi Gazete'de yayımlanmadan yürürlüğe sokulan bu antlaşma, “Milletlerarası Antlaşmaların yapılması, yürürlüğü ve yayınlanması ile bazı antlaşmalar yapılması için Bakanlar Kuruluna yetki verilmesi hakkındaki Kanun” un altıncı maddesine dayandırılarak onaylanmıştı.⁶⁹⁰ İlgili madde NATO ile ilgili antlaşmaların yapılması için Hükümet'e yetki veriyordu. Bu maddeye göre;⁶⁹¹

“18 Şubat 1952 tarihli ve 5886 sayılı Kanunla onaylanmış olan Kuzey Atlantik Antlaşması'nın gereği olarak bu antlaşmaya taraf olan devletlerle ve Kuzey Atlantik Antlaşması teşkilâtı ile yapılan iki veya çok taraflı antlaşmaları 2'nci maddenin 4'üncü fıkrası gereğince onaylamaya veya bunlara katılmaya Bakanlar Kurulu yetkilidir.”

⁶⁸⁸ Antlaşmanın metni 16 Mart 1975 tarihli Hürriyet Gazetesi'nde yayımlanmıştı; bkz. “Yıllardır gizlenen bir belge: 3 Temmuz 1969 Anlaşmasının Tam Metni”, *Hürriyet*, 16 Mart 1975, s. 6 ve 7.

⁶⁸⁹ **TBMMTD**, B.T., T.Y. 19, C. 19, B. 2, 23 Ocak 1980, s. 62.

⁶⁹⁰ **RG**, S. 11425, 11 Haziran 1963; Kan. No. 244, 31 Mayıs 1963.

⁶⁹¹ **RG**, S. 11425, 11 Haziran 1963, s. 1.

Bu tutum kamuoyunun soru işaretlerini gidermeye yaramayınca Başbakan Demirel, 7 Şubat 1970’te basın açıklamasında bu konulara açıklık getirmeye çalıştı:⁶⁹²

“3 Temmuz 1969 tarihinde imzalanan Ortak Savunma İşbirliği Anlaşması ile biz ne yaptık? Evvela, 23 Haziran 1954 tarihli Askeri Kolaylıklar Anlaşması’nı yürürlükten kaldırdık. Saniyen, geçmişteki tatbikatı değerlendirecek, bir prensipler manzumesi ile bir disiplin getirdik, anlaşmaların hepsine şamil bir model yaptık. On üç anlaşmanın hepsine bu model tatbik edilecek ve gerekli düzeltmeler yapılacaktır. Bunun tenkit edilecek bir tarafı yoktur. Buna kimsenin itirazı olmamalıdır. Çünkü ne bir şey verilmektedir ne de yeni bir tesise müsaade olunmaktadır. İşte ilerleme budur.”

Demirel, yaptığı basın toplantısında imzalanan antlaşmanın içeriği ile ilgili bazı esaslara değinmişti:⁶⁹³

- Türkiye’deki uygulamalar, NATO taahhütlerini hiçbir şekilde aşmayacaktı.
- Uygulamalar, BM Anayasası’nın amaç ve ilkelerine uygun olacaktı.
- Uygulamalar, tarafların egemenliklerine ve eşit haklarına riayet esasına göre yürütülecekti.
- Türk Hükümeti’nin izni olmadan ortak savunma tesislerinin kurulmasına ve faaliyette bulunmasına izin verilmeyecekti.
- Tesislerinin ve kullanılan sahaların mülkiyeti Türk Hükümeti’ne ait olacaktı.
- Tesislerin kontrolünde Türk Hükümeti’nin yetkisi mutlak olacaktı. Türkiye, bütün tesisleri uygun gördüğü şekilde denetleyecekti.
- Türkiye, tesislerde istediği sayıda asker ve sivil personel bulundurabilecekti.
- Yabancı devletlerin personelleri NATO kuvvetler statüsüne tabi olacaktı.
- Türk Hükümeti, ancak tam ve teferruatlı bilgiye sahip olduktan sonra ABD Hükümeti’nin Türkiye’deki ortak savunma faaliyetlerinden herhangi birine katılmasına müsaade edecekti.
- Ortak savunma tesislerinin mahiyet, amaç ve süresi Türk Hükümeti tarafından belirlenecekti.

⁶⁹² “Türkiye’de kışkırtıcı tesis yoktur”, *Cumhuriyet*, 8 Şubat 1970, s. 7.

⁶⁹³ “Türkiye’de kışkırtıcı tesis yoktur”, *Cumhuriyet*, 8 Şubat 1970, s. 7.

- Tesislerde görev alacak Amerikan personelinin miktarı, silah ve teçhizatı ve ikmal maddeleri Türk Hükümeti'nin kontrolüne bağlı olacaktı.
- Milli olağanüstü hal boyunca Türk Hükümeti, milli mevcudiyetinin korunması için ihtiyaç duyulan kısıtlayıcı tedbirleri alabilecekti.
- Montreux sözleşmesinin hükümleri saklı kalacaktı.
- Ortak savunma tesisleri, ortak kullanma esaslarına tabi olacaktı.
- Tesislerinin inşası, işletmesi ve bakımlarında Türk iş gücünden istifade edilecekti.
- Anlaşma dahilinde Amerika tarafından ihtiyaç duyulacak malzeme, teçhizat ve ikmal maddeleri mümkün olduğunca en geniş ölçüde Türkiye'den temin edilecekti.
- Tesislerdeki Amerikalı personeller Türkiye Cumhuriyeti mevzuatlarına riayetle mükellefi.
- Tesislere milli bayraklar çekilecekti.
- Antlaşmanın uygulanması sırasında ortaya çıkabilecek anlaşmazlıklar istişare ile halledilecek ve gerekirse anlaşmazlık konusu uygulama Bakanlar Kurulu tarafından durdurulabilecekti.
- Antlaşma, taraflar NATO'ya bağlı kaldığı müddetçe yürürlükte kalacaktı. Ancak taraflardan herhangi biri antlaşmayı değiştirmek veya sona erdirmeye talebinde bulunabilecekti.

Lex posterior derogat priori kuralı gereği sonraki öncekini ilga edeceğinden, 3 Temmuz 1969 Antlaşması önceki antlaşmaların yerini alarak eski hükümleri yok sayıyordu.⁶⁹⁴ OSİA ile iki ülke arasında güvenli işbirliği ilişkileri, yeni kurallara dayanan ve eski aksaklıklardan arındırılmış bir zemine oturtulmaya çalışıldı. Yeni ilişkilerin, eşit ve dengeli bir sorumluluk zeminine oturturulması planlanıyordu.⁶⁹⁵ Bu antlaşma ile üs ve tesislerin kontrolü, olması gerektiği gibi, Amerika'dan Türkiye'ye geçiyordu. Belbaşı, Diyarbakır, Karamürsel ve Sinop'taki Amerikan faaliyetleri duracak ve sadece İncirlik

⁶⁹⁴ "ABD üslerine el konabilir", *Cumhuriyet*, 8 Şubat 1975, s. 7.

⁶⁹⁵ NA, "Demirel's Press Conference", *Turkish Foreign Policy*, Ref. No. FCO 9/2444, 12 April 1976, s. 3.

Üssü NATO amaçları için kullanılacaktı.⁶⁹⁶ Dışışleri Bakanı Çağlayangil, İncirlik üssü konusunu 4 Temmuz 1969 tarihli açıklamasında şöyle ifade etmiştir: ⁶⁹⁷

“Anlaşma temel ilkeleri ihtiva ettiği cihetçe, İncirlik müşterek savunma tesisi ile ilgili herhangi özel hükmü muhtevi bulunmamaktadır. İncirlik tesisi de diğer savunma tesisleri gibi iki ülke askeri makamları tarafından ele alınacak ve İncirlik ile ilgili uygulama anlaşması işbu temel ilkelere uygun olarak ortaya çıkacaktır.”

İncirlik Üssü’nün kumandanı Türk’tü. Ancak, Amerikan birliklerin uçuşundan emri NATO’dan alan bir Amerikalı kumandan bulunmaktaydı. Her iki kumandanın birbirinin personeline kumanda yetkisi bulunmasa da aralarında koordinasyon hâkim olacaktı. Artık, Amerikan birlikleri Türk Genelkurmayı’ndan onay almadan hiçbir uçuş gerçekleştiremeyecekti. Böylelikle, Birinci Dünya Savaşı’ndaki *Yavuz* olayı gibi bir durumun bu üslerde olma ihtimalinin önüne geçilmişti.⁶⁹⁸ Antlaşma kapsamında Amerika Hükümeti, Türk Hükümeti’ne danışarak Türk savunma gayretine belli bir seviyede destek olmaya, yani askeri yardımları yapmaya, devam edecekti. Dışışleri Bakanı Çağlayangil’e göre; bu antlaşma, NATO kapsamında işbirliği uygulamalarında riayet edilecek temel ilkeleri ortaya koymakta ve değişen şartlara NATO’nun kendisini uydurma hususundaki kabiliyetine delil teşkil etmekteydi.⁶⁹⁹

1974 yılında Türkiye’nin düzenlediği Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında, Amerikan Kongresi’nin kendi yönetimine rağmen 5 Şubat 1975 tarihinde silah ambargosu uygulaması sonrası yapılan görüşmeler sonucunda ikili ilişkilerde bir düzelme meydana gelmeyince, Demirel Hükümeti 25 Temmuz 1975 tarihinde bir nota vererek OSİA ve buna bağlı diğer antlaşmaları hukuken geçersiz saydığını ilan etmişti. İncirlik’te

⁶⁹⁶ Duke, a.g.e, s. 275.

⁶⁹⁷ “İkili Anlaşmalar İmzalandı”, *Milliyet*, 4 Temmuz 1969, s. 11.

⁶⁹⁸ Abdi İpekçi, “Türk-Amerikan İlişkilerinde Durum: Üsler sorunu”, *Milliyet*, 21 Mayıs 1970, s. 11.

⁶⁹⁹ “İkili Anlaşmalar İmzalandı”, *Milliyet*, 4 Temmuz 1969, s. 11.

gerçekleştirilen NATO görevleri saklı kalmak şartıyla, 26 Temmuz'dan itibaren bütün ortak savunma tesislerinin faaliyetlerinin de durdurulduğu ilan edilmişti. Ancak Dışışleri Bakanı Çağlayangil TBMM'de yaptığı bir açıklamada bu durumu bir fırsat olarak değerlendirerek şöyle belirtmişti:⁷⁰⁰

“Ambargo hasmane bir hareket olmakla beraber bize yeni bir imkân hazırladı. Amerika'nın taahhütlerini tek taraflı olarak ihlal etmesi bize feshi için, vazgeçilmesi için, birçok kayıtlara bağlayan bu anlaşmalardan bir kalemde bunları hükümsüz, geçersiz addetmek imkânı verdi, onu kullandık. Bugün ikili anlaşmalar yok. O 54 Anlaşma tarihe karışmış, ona can ve hayat veren esas kaideler de yok. Bugün artık kendimiz hürüz.”

Görüleceği üzere, OSİA'nın imzalanması sonrası Şubat 1970'te Başbakan Demirel'in antlaşma hakkında yaptığı olumlu basın demeci ile Dışışleri Bakanı Çağlayangil'in 1976 yılı bütçe görüşmelerinde yaptığı açıklama birbiriyle örtüşmemektedir. 1970 yılında “başarı” olarak kamuoyuna aktarılan söz konusu antlaşmanın yaklaşık altı yıl sonra feshedilmesi sonrası “kurtulma”, “fırsat” ve “hür olma” ifadeleriyle anılması, aslında Türkiye'nin üzerinde kamuoyundan gizlenen bazı yükümlülüklerin de var olduğunu göstermektedir. Ayrıca OSİA için Amerika ile görüşmelerin sürdürüldüğü bir dönemde önceki antlaşmaların Meclis'ten geçirilmediği için eleştirilmesine rağmen OSİA'nın da Meclis'ten geçirilmemesi, yapılan antlaşmaların Türkiye'nin güvenliğini sağlamada ne derece etkili olduğunu tartışmaya açmaktaydı.

4.3. Detant Sürecinde Türkiye'nin Güvenlik İkilemi

İkili antlaşmalar çerçevesinde oluşan özel yükümlülükler dışında dış politika, genel olarak komşu devletler, dost ve düşman milletler ve ulusal menfaatler kapsamında şekilleniyordu. Komşu devletler coğrafya ile sabitti. Dost ve düşman algısı ise dünya

⁷⁰⁰ TBMMTD, B.T., T.Y. 19, C. 19, B. 2, 23 Ocak 1980, s. 62.

siyasetinde menfaatler ölçüsünde dönemsel değişimlere sahipti. Örneğin, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'ye yönelen tehditler Sovyetler başta olmak üzere komünist dünyadan gelirken; detant döneminde Sovyet liderlerin daha makul hareketleri ve tehdit dilini yumuşatmaları neticesinde ilişkilerde normalleşme süreci başlamıştı. Ulusal menfaatler ise soyut ve süreklidir. Türkiye'nin de yanında yer aldığı Batı'nın ulusal çıkarları, topluluğun ortak çıkarlarıyla uyum içindeydi. Ancak Türkiye'nin ulusal menfaatleri Batı'ninkinden daha sınırlı ve hususiydi.⁷⁰¹

Türkiye'nin Batı dünyası ile farklılaşan menfaatleri, ulusal güvenlik konusunda Amerika'ya olan bağlılığın değerini sorgulamaya sevk etti. Ancak, Amerika'dan gelen askeri yardımlar TSK'nın bünyesinde o kadar yer etmişti ki; ne Amerika'dan gelen yardımlarının miktarını ne de Amerikan silahlarının yedek malzemelerini telafi edecek güçlü bir alternatif ülke vardı. Öte yandan İngiltere, Fransa, Batı Almanya, İtalya ve Kanada gibi silah ihracatı yapan başat ülkeler de Amerika'nın kontrolünde olan bu coğrafyada rahat ticaret yapamıyorlardı.⁷⁰² Nitekim Amerika'nın Türkiye'ye yapmış olduğu silah satışları, yapacağı askeri yardımlarla daha cazip hale geliyordu. Türkiye'nin üçüncü bir ülke ile silah antlaşması yapması, Amerika'dan gelen yardımların azalmasına neden olabilirdi. Yani Amerika, kendisinden silah alındığı takdirde yardım sağlıyordu. Bu nedenle Türk yetkililer, örneğin İngiliz yapımı *Swingfire* yerine Amerikan yağımı *TOW* satın almayı tercih ediyorlardı. Türkiye'ye malzeme satımı konusunda pek çok ziyaretler gerçekleştirilmesine, etkili sergiler ve gösteriler yapılmasına, hatta Türk temsilcilerin sergilenen malzemelerin “alanında en iyisi olduğu” kabul etmesine rağmen

⁷⁰¹ NA, (untitled), *Foreign policy of Turkey: includes despatch by Sir Horace Phillips, UK Ambassador to Turkey, entitled 'Whither Turkey? - (2) External'*, Ref. No. FCO 9/2114, 20 April 1974, ss. 1-2.

⁷⁰² Onur Ertunç Sari, “Amerikan Kongresi'nin Askeri Ambargo Kararı Sonrası İngiltere'nin Türkiye'ye Silah Tedarikinde Yaşadığı Politik İkilem (1975)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 14, S. 77, Nisan 2021, s. 347.

TSK'ya beklenenden az satış yapıldığı bilinmekteydi. Bu konuda İngiltere'nin Savunma ve Askeri Ataşesi (Brigadier) H.H.M. Marston'nun 1973-1974 dönemi TSK'ya yönelik raporunda verdiği bir örnekte de belirttiği üzere; 1972 yılı sonlarında TSK'ya satılmak üzere gece görüşlü ekipmanlar sergilenmişti. Ekipmanlar Türkiye'nin acil ihtiyacı olan türdendi ve İngiliz yetkililerce doğru adrese en etkili şekilde sunulmuştu. Türkiye'nin bu ekipmanları alacak parası vardı. Ancak Türkiye, sergi sonunda bu ekipmanlardan sadece birkaç tane eğitim amaçlı tedarik etmişti. Bu siparişi tuhaf bulan Marston, kendilerinin yan malzemeler dışında TSK'ya ürün satamayacağını anladığını ve ana ihalelerin “yardım veren ülkelere” gideceğine inandığını raporunda belirtmişti.⁷⁰³ Bu nedenle Amerika'nın yaptığı yardımlar ve sağladığı silahlar, rekabet ortamını çetin hale getiriyor ve Türkiye için Amerikan malzemelerini kullanmak askeri olduğu kadar politik bir mecburiyetten ileri geliyordu.

Amerikan askeri malzemelerini kullanmak, NATO müttefikliği açısından da bir mecburiyet oluştuyordu. NATO hedefleri doğrultusunda hareket etmek, ittifak içinde uyumlu donanımına sahip olmayı gerektiriyordu. Diğer taraftan Amerika'nın askeri planlarını sorunsuz işletebilmesi ve manevra alanını geniş tutabilmesi için müttefiklerine yardım etmesi seçenekten çok bir gereklilikti. NATO'nun saldırı stratejilerinin her birinde müttefiklerinin üstleneceği görevler bulunmaktaydı ve bu görevlerin başarılı bir şekilde ifası ancak ittifak içinde uyumlu olmaktan geçiyordu.

İttifaklar içinde müttefikler üzerine düşen görevler farklılaşabiliyordu. Avrupa'daki Amerikan kuvvetlerini yöneten ve aynı zamanda NATO komutanı olan

⁷⁰³ NA, “Annual Report on the Turkish Armed Forces 1973/74”, *Brigadier H M M Marston, UK Defence Attache's annual report on Turkish armed forces, 1973-1974: includes despatch by Sir Horace Phillips, UK Ambassador to Turkey, entitled 'The Turkish Armed Forces: November 1974'*, Ref. No. FCO 9/2127, 30 March 1974, s. 11.

General Lauris Norstad, sınırlı savaş konusunda NATO müttefik ülkeleri için kullanılan “kılıç” ve “kalkan” ifadelerine açıklık getirmişti. Buna göre; kalkan kuvvetlerin nükleer saldırıyı caydırma, olası Sovyet istilalarını Avrupa’nın merkezinden uzakta karşılama ve sınırlı girişimlerle sınırlı karşılık vermeyi sağlama gibi temel görevleri vardı. Bu kuvvet ülkeler, NATO’nun emrinde çalışan konvansiyonel güçlerden oluşmaktaydı. Bunlar istilacı kuvvetlerin amaçlarını öğrenmeye yardım ettiği gibi düşman kuvvetlerin planlarını değiştirmesine ve yeniden maliyet hesapları yapmasına mecbur bırakacak güçlerdi. General Norstad’ın bu planı, NATO’nun esnek mukabele stratejisine yönelmesinin ilk sinyalleriydi. Başkan Kennedy’nin fikrini de etkileyecek bu yaklaşım, nükleer gücün kolayca kullanılmasını engellediği gibi Amerika’nın tepkisel sınırlarının ölçülmesinin de önüne geçecekti.⁷⁰⁴ Detant dönemle birlikte nükleer silahlara sınırlandırma getirmek isteyen Amerika’nın kıtasal güvenliği tehlikeye girmedikçe nükleer güç kullanmama düşüncesi, Avrupalı müttefikleri ittifakın amacını sorgulamaya sevk etti. Amerikan nükleer şemsiyesinin ‘delik’ olduğu eleştirilerine neden oldu. Avrupa’da bulunan kara kuvvetlerini geri çekmeyi sürdüren ve nükleer güç kullanma seçeneğini azaltan Amerika, aynı zamanda askeri alandaki yardımları azaltma durumuna geçti.⁷⁰⁵

Amerika’nın askeri yardımlarından yararlanan ve topraklarında birçok üssü de bulunduran Türkiye’nin güvenliği, detant döneminde alınan kararlardan ister istemez etkilenecekti. Uluslararası yumuşama ile birlikte Türkiye’nin jeopolitik önemi bir nebze

⁷⁰⁴ Turan, a.g.e., ss. 23-26.

⁷⁰⁵ NA, “Whither Turkey? - (2) External: Her Majesty’s Ambassador at Ankara to the Secretary of State for Foreign and Commonwealth Affairs”, *Foreign policy of Turkey: includes despatch by Sir Horace Phillips, UK Ambassador to Turkey, entitled 'Whither Turkey? - (2) External'*, Ref. No. FCO 9/2114, 20 April 1974, s. 3.

değer kaybetmiş ve dış politikadaki pazarlık gücü zayıflamıştı. Ancak bu uluslararası ortam Türkiye'ye, ikili antlaşmalarla ABD'ye verdiği sakıncalı ödünleri yinelemeden ikili ilişkileri düzene sokacağı bir fırsat yaratmıştı.⁷⁰⁶ Bu nedenle diğer taraftan Türkiye, kendi topraklarında bulunan ve özellikle Ortadoğu için endişe verici olan üstlerden Amerika'nın çekilmesinden endişe duymuyordu.⁷⁰⁷ Yapılan antlaşmalar sayesinde Amerika, üsleri kendi ulusal çıkarları doğrultusunda kullanarak Türkiye'yi özellikle Ortadoğu ülkelerine karşı zor durumda bıraktığı bir gerçektir. Ayrıca iç siyasette ve kamuoyunda Amerika ile yapılan antlaşmalara yönelik süregelen eleştirilere bir cevap niteliğinde daha bağımsız ve daha ulusal bir güvenlik politikası izlemek, Türk kamuoyunun endişesini gidereceği gibi hükümet iç politikada itibar kazanabilirdi.

Bir taraftan Türkiye'nin dış politikada özerkleşme çalışmaları neticesinde Amerika ile olan ittifakın sorgulanması, diğer taraftan Sovyet donanmasının Akdeniz'deki güçlülüğü ve Ortadoğu'daki Sovyet etkisinin genişlemesi neticesinde Kuzey Afrika ile Akdeniz ve Sovyetler ile Ortadoğu coğrafyasında yer alan Türkiye'nin⁷⁰⁸ müttefikliğini koruma çabası Türk dış politikasında güvenlik açısından bir ikilem yarattığı söylenebilirdi. Amerika ile olan müttefiklik bu dönemde sorgulansa da NATO ile Türkiye'nin güvenliği birbirinden ayrı düşünülemezdi. Çünkü NATO'nun değerini düşürecek her girişim Türkiye için güvenlik sorunu oluşturabilirdi. Amerika'nın

⁷⁰⁶ Burcu Bostanoğlu, *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası*, İmge Kitapevi, Ankara, 2008, ss. 377-378.

⁷⁰⁷ NA, "Whither Turkey? - (2) External: Her Majesty's Ambassador at Ankara to the Secretary of State for Foreign and Commonwealth Affairs", *Foreign policy of Turkey: includes despatch by Sir Horace Phillips, UK Ambassador to Turkey, entitled 'Whither Turkey? - (2) External'*, Ref. No. FCO 9/2114, 20 April 1974, s. 3.

⁷⁰⁸ NA, "Annual Report on the Turkish Armed Forces 1973/74", *Brigadier H M M Marston, UK Defence Attache's annual report on Turkish armed forces, 1973-1974: includes despatch by Sir Horace Phillips, UK Ambassador to Turkey, entitled 'The Turkish Armed Forces: November 1974'*, Ref. No. FCO 9/2127, 30 March 1974, s. 5.

Avrupa'daki kuvvet indirimine karşı Batı Avrupa özelinde kurulacak bir savunma birliği, coğrafi bakımdan Türkiye'nin müttefiklerinden ayrı tutulmasına yol açabilirdi. Böyle bir durumda müttefikliğe karşı Türkiye'nin ilgisi, sadakati ve etkinliği yeniden sorgulanabilirdi. NATO içindeki savunma yükünün tekrar değerlendirilmesi ve Batı Avrupa savunma kimliğinin oluşturulması, Türkiye gibi kanat ülkelerin önemini azaltabilirdi.⁷⁰⁹

Bu düşüncelerle AGİK sürecine giren Türkiye'nin güvenliği, uzun yıllardır devam eden Batı müttefikliğinin gölgesinde şekilleniyordu. Detant dönemle gelen özerkleşme çabaları, coğrafyanın kaderini değiştiremiyordu. Çünkü *Demir Perde* ülkelerle komşu olan Türkiye, Sovyetlerin orta menzilli füzelerinden dahi etkilenebilecek bir coğrafyadaydı.⁷¹⁰ Bu nedenle iki süper güç önderliğinde başlatılan karşılıklı ve dengeli silah indirme görüşmelerinde Türkiye'nin amacı, herhangi bir ceza ve yükümlülük altına girmeden faydalanmak olmuştur. Türkiye, istikşafî görüşmelerde yan katılımcı olarak bulunma niyetindeydi. Özellikle Orta Avrupa'da Sovyetlerin herhangi bir kuvvet azaltımının diğer kanatlara kuvvet artırımı şeklinde sonuçlanmaması için taraflara güvenmek istiyordu. Ayrıca Türkiye kendi topraklarında Amerika'nın var olmasının da konuşulmasından yanaydı.⁷¹¹

Bu sebeple Türkiye'nin, uluslararası detant döneminde dahi kendi ulusal güvenliğini korumak için bağlı olduğu ikili ve çoklu müttefiklik yapılarından bağımsız hareket etmekte zorlandığı söylenebilirdi. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde güvenlik

⁷⁰⁹ NA, "Turkey and NATO", *Visit of Julian Amery, Minister of State for Foreign and Commonwealth Affairs, to Turkey, 30 May - 4 June 1973*, Ref. No. FCO 9/1844, Brief 6, s. 1.

⁷¹⁰ Orkunt, a.g.m., s. 341.

⁷¹¹ NA, "MBFR", *Visit of Julian Amery, Minister of State for Foreign and Commonwealth Affairs, to Turkey, 30 May - 4 June 1973*, Ref. No. FCO 9/1844, Brief 4, s. 2.

alanlarında yapılan antlaşmalar neticesinde yüklendiği siyasi, askeri ve iktisadi sorumluluklar ve TSK'nın kabiliyet yapısına kadar işleyen görüntüsü, uluslararası güvenlik anlayışının boyut değiştirdiği 1970'li yıllarda Türk dış politikasının etkinliğini sorgular hale getirmekteydi.

SONUÇ

İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan iki kutuplu dünya düzeninin getirdiği yeni uluslararası yapıda güvenlik konusu, ulusların en önemli meselelerinden biri haline gelmişti. Bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü tehlikede gören devletler; siyasi, askeri ve iktisadi alanlarda birçok iki veya çok taraflı antlaşmalar imzalamıştı. Temel antlaşmalara istinaden imzalanan tali antlaşmaların kimi maddelerindeki derinlikler, Türkiye Cumhuriyeti siyasi tarihinde birtakım kayda değer gelişmelerin de çıkış noktası olmuştu. Soğuk Savaş döneminde yapılan antlaşmaların içeriği, getirdiği yükümlülükler nedeniyle en az sebepleri kadar ön plana çıkmıştı. Türkiye'nin güvenliğini sağlama arayışı içinde imzaladığı antlaşmaları konu alan bu çalışma; Türkiye'nin taraf olduğu temel ve tali antlaşmaları ve gelişmeleri, siyasi, askeri ve iktisadi yönden ele alarak dönemin iç ve dış politikasını incelemeyi ve eleştirel bir bakışla değerlendirmek amacıyla hazırlandı.

Ulusal ve uluslararası güvenlik sorunları, temel anlamda askeri, siyasi ve ekonomik nedenlerden beslenen ve sonuçları itibarıyla yine en çok bu alanlara sirayet eden etkileşimli bir konu olma özelliğini taşımaktaydı. Güvenlik meselelerinde önleyici unsur olarak rol alan ittifaklar ise, yapılan antlaşmalar vasıtasıyla kapsadığı coğrafyayı yönlendirme ve ulusal, bölgesel ve küresel tehditleri kırabilme özelliğine sahipti. İç ve dış siyaset, baskın ya da bağımlı ekonomi veya askeri tehdit unsurları ile şekillenen antlaşmalar, oluşumları ve sonuçları bakımından girift bir yapıya sahipti. Bu nedenle, konu kapsamı bakımından ele alınan Soğuk Savaş'ın 1945-1975 yılları arasında Türkiye'nin taraf olduğu iki ya da çok taraflı antlaşmalar, siyasi, askeri ve iktisadi olmak

üzere üç başlık altına toplansa da nedenleri ve sonuçları bakımından birbirinden etkilendiği açıkça görülmekteydi.

Temel anlamda güvenlik antlaşmaları olarak nitelendirebileceğimiz iki ya da çok taraflı antlaşmaların bu çalışmada ele alınanlardan sayıca daha fazla ve çeşitli olduğu kabul edilmektedir. Ancak çalışma kapsamına dâhil edilen seçili antlaşmalardan yola çıkılacak olursa; imzalanan antlaşmaların her imzacı ülke için aynı manaya gelmediği, aynı önem derecesine sahip olmadığı, taraflar arasında tam anlamıyla eşit roller tanımlamadığı ve devletlerin siyasi, askeri ve iktisadi alanlarına aynı oranda etki etmediği görülmekteydi. Devletlerin kendilerine özgü tarihi, coğrafyası, ekonomisi, yönetimi, iç ve dış politika anlayışı ve sayir değişkenler ise bu farklılığın birer etkenleriydi. Türkiye özelinde değerlendirildiğinde ise; ülkenin Soğuk Savaş dönemi güvenlik arayışında imzaladığı antlaşmaların oluşum aşamasında ve sonrasında tarihin Türk milletine tanımladığı saygın nitelendirmelerin, jeopolitik ve jeostratejik değeri yüksek özgün coğrafyasının, dış etkenlere karşı kırılgan ekonomisinin, olgunlaşmaya muhtaç demokrasisinin, kısacası pek çok güçlü ve zayıf yönlerinin müttefikleri tarafından kullanıldığı görülmekteydi.

Çalışma kapsamında ele alınan ve Türkiye'nin de taraf olduğu siyasi antlaşmalardan biri olan BM Antlaşması, bu dönemde yapılan pek çok antlaşmaların gerekçesine kaynaklık etmişti. Özellikle antlaşmaların giriş bölümlerinde, BM Antlaşması'nda ülkelerin bireysel veya kolektif olarak karşı müdafaa hakkının meşru sayıldığı 51. maddesine çokça atıf yapılmıştı. Diğer taraftan BM kapsamında gerçekleştirilen Barış Operasyonları'nda ise Türkiye aktif rol almamış ve Soğuk Savaş döneminde anakarasından uzak coğrafyalarda gerçekleştirilen bu tür operasyonlarda görev almak yerine kendi toprak bütünlüğünü koruma çabası içinde olmuştu. Genelde

gayrisafı milli hasılası düşük olan ülkeler, uluslararası arenada siyasi itibar elde etmek için bu tür operasyonlarda yer almıştı. Bu nedenle, Türkiye'nin siyasi karar mekanizması dönemin tehditlerine göre şekillenmiş ve BM çatısı altında ilk yıllarda daha ikincil bir siyaset izlemişti.

Diğer taraftan Avrupa Konseyi üyeliği Türkiye açısından; İkinci Dünya Savaşı sonrası hasar gören ülkelerin tamiratında rol almayı teşvik eden ve ileri dostluk, ittifak ve siyasi işbirliği antlaşmalarına ilham veren bir özelliğe sahipti. Fakat söz konusu dostluk, ittifak ve işbirliği antlaşmaların genelinde bölgesel düzeyde bir ortaklık söz konusu olsa da uygulamadaki sınırlılıklar ve bağımlılıklar bakımından Atatürk dönemi dış siyaset anlayışından farklılaşmaktaydı. Cumhuriyet tarihinde kısa dönemler içinde değişen dış siyaset anlayışı, Atatürk dönemi ve Soğuk Savaş döneminde akdedilen paktlar arasındaki farklılığın da tecellisi olmuştu. Ayrıca akdedilen antlaşmalar, İkinci Dünya Savaşı sırasında izlenen aktif tarafsızlık politikasının terkedilmesinde etkili olmuştu. Bu nedenle, dönemin antlaşmalarında saptanan bir özellik de ulusal hedefler doğrultusunda siyasi bir araç olarak kullanılmalarıydı.

İttifaklar, bir grup devlet içinde dostluk kazanma yöntemi iken; bu ittifakların hangi sebeplerle ve hangi ülkelere karşı yapıldıklarının ortaya konulması, aynı zamanda kimilerini karşı unsur ilan etmek demektir. Fakat Türkiye'nin doğu-batı arasında bir santral görevi görmesi, imzalanan antlaşmaların iki coğrafya arasında farklı yorumlanmasına sebebiyet vermişti. Örneğin, Batı ile birlikte hareket ederek Ortadoğu ülkeleriyle yapılan antlaşmalar kimi zaman Türkiye'nin bölge ülkeleri tarafında "Batı'nın ileri karakolu" ya da "emperyalizmin maşası" olarak algılanmasına yol açmıştı. Nitekim bu tür antlaşmalar nedeniyle Türkiye'nin, İngiltere'den sonra, bölgenin en çok tepkisini çeken bir ülke olduğuna dair görüşler ortaya çıkmıştı.

Öte yandan bölge ülkelerle yapılan antlaşmalar, Ortadoğu'nun ve Akdeniz'in güvenlik sorunlarına çözüm aramak için Türkiye'nin önemli roller üstlenmeye hazır olduğunu göstermekteydi. Bu durum aslında çift kutuplu Soğuk Savaş dönemi antlaşmalarının kaçınılmaz bir özelliğini de ortaya koymaktaydı. Bu dönemde yapılan bölgesel dostluk antlaşmalarının dahi yeni düşmanlar kazandırabileceği durumu, çalışma konusu dâhilinde sorgulanmıştı. Sonuç olarak; bu dönemde imzalanan ikili ya da çoklu antlaşmalar, Soğuk Savaş siyaseti ve diplomasisinin bir izdüşümü olarak gerçekleşmişti.

Soğuk Savaş döneminde yapılan siyasi antlaşmalar neticesinde Türkiye'nin bölgesel güvenlik sorunlarına ortak olarak bu sorunların çözümü için aktif rol alma gayreti, aynı zamanda durgun diplomasiyi canlandırma girişiminin bir parçasıydı. Bir başka değerlendirmeye göre; Müslüman bir ülke olan, ancak Arap olmayan, Pakistan ile yapılan antlaşma örneğinde olduğu gibi Arap halkının ön yargısını bertaraf etmek ve bölgenin güvenliğini tesis etmek için bölge dışındaki ülkelerin de desteğine ihtiyaç olabileceği gerçeği, Türkiye'nin sahip olduğu bir tür diplomasi ve tarihsel gücün sarf edilmesine neden olmuştu. Pakistan'a yapılacak yardımda özellikle Hindistan ve Afganistan'ın tepkisini çekmemek için Atatürk döneminden kalan antiemperyalist duruşuyla bölgeye güven veren Türkiye'ye ait olumlu tarih hafızası bu dönemde kullanılmaya başlanmıştı. Atatürk Türkiyesinde gerçek bir dostluk ve iş birliği ve özgürlük mücadelesinde karşılıksız bir destek anlayışıyla kurulan ikili ilişkiler, Soğuk Savaş sonrası iki kutbun çekişme mücadelesinde Türk Milleti'nin tarihsel değerleri ile bağdaşmayan ideolojik hedeflerin aracı haline gelmişti.

Sadece Ortadoğu'da değil Balkanlarda da kurulan işbirliği, farklı rejim ve farklı karakterlerde devlet adamlarıyla yönetilen milletlerin ortak tehditler karşısında belirlenen hedefleri gerçekleştirmek için bir araya gelebileceğini göstermişti. Yunanistan,

Yugoslavya ve Türkiye arasında yapılan işbirliği, uzun vadede sorgulansa da, İkinci Dünya Savaşı'nda büyük zarar gören Avrupa'nın siyasi birliğini yeniden tesis etme konusunda farklılıkların bir süreliğine de olsa kenara bırakılabileceğini göstermesi bakımından kayda değerdi. Diğer yandan İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin tarafsız kalması, savaş sonrası dönemde yapılan antlaşmalarda öncü rol oynamasına katkı sağlamıştı.

Cumhuriyetin ilk yıllarında komşularıyla imzaladığı antlaşmalar sayesinde tesis ettiği güvenin de etkisiyle Türkiye, Soğuk Savaş döneminde Batı Blokunu temsilen bölgenin kontrol edilmesinde ve Sovyetlere karşı ittifakların oluşturulmasında imzaladığı antlaşmalar vasıtasıyla ön plana çıkmıştı. Bu antlaşmalar neticesinde bir yandan Amerika ve NATO'nun Ortadoğu'daki kontrolü kolaylaşırken; diğer yandan İngiltere'nin sömürge alanlarından çekilerek yerini Amerika'ya bırakması sonrasında bu tür antlaşmaları destekleyerek ve bazen de üye olarak sürece müdahil olması, "İngilizlerin Ortadoğu'ya dönüşü" olarak yorumlanmasına sebebiyet vermişti.

Siyasi antlaşmalardan farklı olarak güvenlik kapsamında ele alınan askeri antlaşmaların madde içeriklerinde; ortak savunma, ortak taarruz, silah imali, satışı ve değişimi, askeri malzeme alımlarında uygulanan kolaylıklar, tarafların birbirleri topraklarında savunma maksatlı üs ve tesis kurma hakları ve karargâhların statüleri, askeri personellerin statüleri ve bunlara uygulanan kolaylıklar gibi derin ve tartışmaya açık hükümlerin varlığı dikkat çekmekteydi. Bu antlaşmalar birbirleriyle ilişkilendirildiği takdirde anlam kazanmakta ve anlaşılır olmaktaydı. Ayrıca askeri antlaşmaların siyasi ve iktisadi antlaşmalardan daha fazla psikolojik baskı yarattığı, maddelerin net ve taraflar arasında dengeli oluşturulmadığında sömürüye açık alan bıraktığı ve en az diğer antlaşma türleri kadar iç politikaya müdahil olma unsuru yarattığı görülmekteydi. Özellikle Soğuk

Savaş gibi güvensiz bir uluslararası siyaset ortamında liderlik yapan baskın güçler, diğer ülke topraklarında rahatlıkla çeşitli imtiyazlar kazanmakta ve süreç içinde güçlü bir itirazla karşılaşmadıklarından kendi ulusal ve küresel politikalarını gerçekleştirmek için bu dönemi bir fırsat olarak algılamakta ve kararlarını bu yönde almaktaydı.

Türkiye açısından değerlendirildiğinde ise Soğuk Savaş'ın henüz ilk yıllarında beliren ulusal ve uluslararası tehditlere karşı koyabilmek için askeri antlaşmalar vasıtasıyla Batı'nın askeri birliğine tabi olabilmek tek çıkar yol haline gelmişti. Öyle ki Sovyetler, kısa sürede nükleer silahlar konusunda Amerika ile yarışır hale gelmişti. Ayrıca Sovyetlerin konvansiyonel kabiliyeti Avrupa'nın çok üzerinde seyrettiği için Türkiye'nin Sovyetlerle tek başına mücadele etmesi mümkün görünmüyordu.

İmzalanan antlaşmalar, dönemin hükümetlerinin inisiyatifi doğrultusunda şekillenen ve kimi zaman Meclis'in dahi haberdar edilmeden faaliyetlerine izin verilen uygulamalar haline dönüştüğü için net sayısı tam olarak bilinmeyen tali antlaşmaların doğmasına neden olmuştu. Örneğin Türk topraklarında bulunan NATO Kuvvetlerine mensup personellerin yargılanma koşullarını belirleyen *vazife* kavramının içeriği, 16 Temmuz 1956 tarih ve 6816 sayılı Kanun gereğince 6375 sayılı Kanun'un ilgili hükümleri tadil edilerek Türkçe çeviri hatası olarak kabul edilip genişletilmişti. Diğer yandan Türkiye'deki Amerikan tesislerinin durumunu düzenleyen 23 Haziran 1954 tarihli Askeri Kolaylıklar Antlaşması, Bakanlar Kurulu Kararına dayandırılarak önceden yapılmış bir antlaşmanın uygulaması mahiyetinde Meclis'ten geçirilmeden imzalanmıştı. Önceki antlaşmaların Meclis'ten geçirilmemesini de eleştirenlerin girişimleriyle başlatılan ve o zamana kadar yapılan tüm askeri ve teknik içerikli antlaşmaların düzenlenmesini sağlayacak ve bu tür antlaşmaların bir *Anayasası* olacak şekilde

planlanan Ortak Savunma ve İşbirliği Antlaşması'nın da Meclis'ten geçirilmemesi önceki senelerde yapılanların tekrarlandığını ortaya koymaktaydı.

Yapılan antlaşmaların sayısı ve yükümlülükleri 1960'ların ikinci yarısından itibaren sorgulanmaya başlansa da konunun araştırılması hususunda dönemin siyasilerinin aceleci davranmadığı görülmüştü. Ayrıca araştırıldıkça konunun içinde kaybolunduğuna dair itiraf niteliğinde açıklamalar yapılmıştı.

Türkiye'nin askeri, siyasi, iktisadi ve yargısal bağımsızlığına sınırlamalar getiren bu antlaşmaları imzalamasının altında yatan temel inanç ise; Amerika'nın sahip olduğu atom gücüne inanılması, yıllarca sürdürülen Batılılaşma hedefine Batı kanadında yer alarak ulaşılabileceğine inanılması ve çok partili hayata geçişin tekrar denendiği Türk siyasal hayatının ancak *hür dünya demokrasisi* ile şekilleneceğine inanılmasıydı.

Çalışmanın kapsamı olan 1945-1975 yılları arasında Türkiye'nin içinde yer aldığı askeri antlaşmaların birçoğunda Amerika'nın rızası, desteği veya imzası vardı. Amerika açısından bu antlaşmaların imzalanma nedenlerini sadece ünlü Amerikan doktrinlerine bağlamak yetersiz kalacağı için çalışma kapsamında antlaşma maddelerinin derinine inilmeye çalışılmıştır. Bu sayede görülmüştür ki; ABD İkinci Dünya Savaşı'nı kazanmak için yaptığı harcamalardan daha düşük maliyetteki yardım antlaşmaları sayesinde müttefikler kazanıp rakiplerine karşı kıtalararası hâkimiyetini muhafaza edebilmekteydi. Amerikan Dışişleri Komisyonu'nda bir Türk, Pakistanlı ya da Japon bir erin maliyetinin hesaplanarak yurt dışında bulunan bir Amerikan askerinin ekonomiye yüklediği maliyetle kıyaslanması, yapılan yardımların asıl niyetini ortaya koyan bir örnek teşkil etmişti. Ayrıca, antlaşma içeriğine konan maddeler sayesinde yapılan yardımların nerelere ve ne şekilde harcandığının Amerika tarafından takip edebileceği ve istenmeyen bir durumla karşılaşıldığında bu maddeleri müttefik ülkelere karşı kimi zaman bir uyarı, kimi zaman

bir ambargo, kimi zaman da siyasi baskı aracı olarak kullanılabileceği görülmüştü. Özetle; bu tür yöntemlerle yapılan antlaşmalar sayesinde, uzun uğraşlar sonucunda bir muharebeden elde edilen çıkarlar büyük harcamalar yapmadan kazanılabilmekte ve coğrafya kontrol altına alınabilmekteydi.

Diğer taraftan Türkiye, bu dönemde içinde bulunduğu ekonomik külfeti ancak yaptığı bu antlaşmalar sayesinde hafifletebilmiş ve böylelikle ekonomisine nefes aldırabilmişti. Böylelikle Türkiye, NATO gibi güçlü askeri ittifaklar ve ABD gibi öncü müttefikler sayesinde askeri deneyimini güçlendirebilmiş ve ordusunun modernizasyonuna katkı sağlayabilmişti. Nitekim yardımlar konusunda Türkiye'ye ayrılan miktar ve sağlanan ekonomik kolaylıklarla temin edilen harp malzemelerinin düşük maliyeti köşe yazılarında kıymetli bulunmuştu.

Fakat yapılan yardımlar neticesinde TSK'nın yapısının Amerikan etkisinde şekillenmesi kamuoyunda yoğun tartışmalara neden olmuştu. Bu nedenle antlaşmaların askeri ve stratejik yönleri derinlemesine tahlil edilmeden ve daha çok elde edilecek ekonomik getirilere odaklanılarak imzalanması muhtelif sakıncalar doğurmuştu. Nitekim 1947'de imzalanan bir antlaşmanın 1975'te uygulanacak askeri ambargonun gerekçesi olarak gösterilmesi ve bir askeri antlaşmanın Meclis'e ekonomi antlaşması adı altında sunulması sorunsuz şekilde kabulünü sağlamaya çalışılması antlaşmaların alelade yapıldığını ortaya koymaktaydı.

Ayrıca Türkiye'nin imzaladığı antlaşmalar, ülkeye çeşitli ödev ve sorumluluklar yüklemiş, dış politikada hareket alanının kısıtlamış ve her geçen gün Amerikan eksenine biraz daha yaklaştırmıştı. İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye, bütçesinin yarısından fazlasını savunmaya ayırmak durumunda kalınca dış yardımlarla sağlanacak maddi, donanımsal ve teknik destekleri bir talepten daha çok bir hak olarak edinebilmek için Batı

ittifakının içinde yer almaya mecbur kalmıştı. Öte yandan Türkiye'nin dışında kurulacak bir Batı müttefikliğini Demir Perdeden sonra Avrupa'yı bölmenin bir diğer türü olarak gören Türk yetkililer, ülkenin güvenlik sistemini Batı ile eş güdümlü hale getirmeyi şiar edinmişti. NATO içinde eş güdümü sağlamak ve tedarik edilecek her türlü donanım ve teknik desteğe istinaden envanter dışına çıkılmasına mahal vermemek adına temel antlaşmalar, ikili antlaşmalara olanak sağlamıştı. Nitekim bu tür güvenlik paktlarında bir üyenin zayıf yönü tüm paktın zaafı haline gelebileceğinden; gerek müttefikleri kontrol altında tutabilmek, gerek temel antlaşmaların açık bıraktığı alanları doldurabilmek ve gerekse üye ülkelerin zaafılarını örtmek ya da bunlardan yararlanmak için muhtelif alanda ve sayıda ikili antlaşmalar ortaya çıkmıştı.

Antlaşmalar vasıtasıyla tarafların birbirleri toprakları üzerinde üs ve tesis kurma hakkı elde etmesi ilk bakışta taraflara sağlanan eşit bir hak olarak görünebilirdi. Ancak Türkiye'nin başka topraklarda üs veya tesis kurma ihtimali hem ideolojik hem de ekonomik yönden mümkün değildi. Bu nedenle bu antlaşmalardan bazılarının daha ziyade Amerika'ya ve onun askeri ve sivil personeline destek vermek amaçlı yapıldığı sonucuna varılmaktaydı. Örneğin, üs ve tesislerde bulunan Amerikan personellerine yönelik, kendi amaçları doğrultusunda kullanılmak üzere ayrı bir posta teşkilatı hizmet vermekteydi. Karargâh ve kuvvetlerin statüleri üzerine yapılan antlaşmalar sayesinde Amerika, NATO kapsamından uzaklaşarak, kendi personellerinin gümrük vergilerinden muaf tutulmasından bulunduğu ülke topraklarında bir suça karışması durumunda Amerikan kanunlarına göre yargılanmasına kadar geniş haklar elde etmişti. İktisadi ve yargı kapitülasyonları olarak da adlandırılabilen bu haklar, özellikle Meclis tartışmalarında Türk siyaset ve kamuoyu gündemini oldukça meşgul etmişti. Bu tür maksadını aşan antlaşmalar vasıtasıyla Amerikan personellerinin ayrıcalıklı hale gelmesi, Türk yargı sürecinin tıkanmasına ve tali antlaşmaların temel antlaşmaların üzerinde

hareket etmesine sebebiyet vermişti. Amerika'nın diğer ülke topraklarına gönderdiği askeri ve sivil personellerinin “kendi evlerinde” hissetmelerini sağlamaları için güvenlik antlaşmaları bağlamında yaptığı bu tür antlaşmalar sadece Türkiye ile sınırlı kalmamış; diğer müttefik ülkelerle de benzerler akitler yapılmıştı. Ancak gönderen ülke olarak Amerika'nın kazandığı imtiyazlar, her ülkede aynı derecede olmamıştı. Ev sahibi ülke ve ikili antlaşmaların müsaade ettiği ölçüde Amerika, NATO gibi güvenlik paktlarının hükümlerini genişletmeye kendini muktedir görmüştü. Diğer taraftan Türk tarafından da Türkiye'ye yönelik uygulamaların diğer NATO ülkelerinden farklılaştığına dair itiraf niteliğinde açıklamalar yapılmıştı. 24 Eylül 1968 tarihinde ABD'nin Türkiye Büyükelçisine verilen İhsan Sabri Çağlayangil imzalı nota bu durumu ortaya koyan örneklerden biriydi.

Antlaşmalarla ortaya çıkan durumun kabullenilmesi sonucunda, Türk makamları kaybedilen yetki ve hakların tekrar ele alınması konusunda diplomatik görüşmelerde bulunmuş olsa da ortaya çıkan mutabakat eski hataları onarma konusunda yetersiz kalmıştı. Çünkü her bir tarafın, ucu açık antlaşma maddelerini istediği gibi anladığı görülmüştü. Yani Amerikalılar, antlaşma maddelerini Türkler gibi anlamamıştı. Nitekim böylesine çelişki dolu maddelerin bir şekilde uygulanmaya çalışılması da sorgulanması gereken bir diğer konu olarak ortaya çıkmıştı.

Diğer taraftan, Amerikan askerlerinin Türkiye topraklarında bulunmasının Türk iç politikasında güvenliğin bir garantisi olarak algılandığına dair açıklamalar da zaman zaman siyasetin ve kamuoyunun gündeminde yer almıştı. Askeri ikmal, bakım, onarım, ulaştırma gibi faaliyetlerin gerçekleşmesi için Türkiye'nin antlaşmalar vasıtasıyla kurulan programlar sayesinde ortak bütçeden aldığı payın havuza koyduğu paydan daha fazla olması, bazı sorunların görmezden gelinmesine sebebiyet vermişti. Üstelik komünist

rejimin tehlikesinde olduğunu ilan eden her ülkenin bir şekilde destek gördüğü bu sistemde Türk hükümetleri, Rus tahriklerini önlemek için antlaşma hükümlerine sessiz kaldığı varsayımı yapılmıştı. Bir bakıma bu tür yöntemler, bir dönemin güvenlik sorunlarının başka bir dönemin güvenlik sorunu haline gelmesini sağlamış ve mevcut problemleri ötelemişti. Bu antlaşmalar manzumesi, hükümetler boyunca sürecek “alışkanlıkları” da beraberinde getirmişti. Nitekim Soğuk Savaş döneminde söz konusu yardımlarla sağlanan eskimiş malzemeleri kullanmaya mecbur edenlerin yenilerini yapmakla meşgul olması, Cumhuriyetin kuruluş sürecinde ulu önder Atatürk’ün özgün dış politika ilkelerinin önemine ve imzalanacak antlaşmaların ruhuna ilişkin yaptığı muhtelif uyarıların bir kez daha dimağlarda yankılanmasına sebebiyet vermişti.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında özellikle Avrupa’da meydana gelen sanayi ve zirai yıkım, iktisadi yetmezlikle birleşince güvenlik meselesinin bir parçası haline geldiği görülmekteydi. Türkiye ise her ne kadar bu yıkıcı savaşa girmese de savaş sırasında faşizme ve sonrasında ise komünizme karşı kuvvetli bir mukavemet göstermesi nedeniyle ekonomisi yorgun düşmüştü. Ülke üretimine katkıda bulunabilecek 600 bin er silahaltında teyakkuz halinde iken, ülkenin iktisadi yardım almadan toparlanması mümkün görülüyordu. Fakat Avrupa’nın ve Amerika’nın Türkiye’nin mevcut ekonomisini savaşa müdahil olan pek çok Avrupa ülkesinden daha iyi bir durumda görmesi, bu yardımları alınmasının önünde engel teşkil etmişti.

Savaş sonrası dönemde toparlanmak için sadece askeri malzeme yardımları ya da alımları yeterli değildi. Gıda ve tıbbi malzemelere duyulan ihtiyaç ve sanayinin yeniden toparlanması için ucuz hammadde temini diğer temel ihtiyaçların başında geliyordu. Bu nedenle, güvenliği tesis etmede iktisadi yönden kalkınmanın payı büyüktü. Özellikle savaş sonrası ve sonrası toplumsal toparlanma dönemlerinde Amerika’nın sağladığı iktisadi

yardımlar sayesinde zirai yönden verimli Türk toprakları, Avrupa'nın restorasyonuna katkı sağlaması için bir hububat ambarına dönüştürülmeye çalışılmıştı. Böylelikle Amerika, başta İngiltere'nin ihtiyacına yönelik olarak kabul edilen ÖVKK gibi iktisadi yardımlarla olabildiğince fazla kesimi yararlandırma çabası içine girmişti.

Amerika'nın iktisadi yardımlarda bulunmasının altında pek çok neden aranabilirdi. Yardım yapılan ülkelerde Amerika'nın dolaylı propagandasının yapılması ve böylelikle Amerika'ya duyulan sempatinin artması ile elde edilecek prestij düşüncesi, yönlendirmeli yardımlar sayesinde Amerika'nın işaret ettiği silah ve malzemelerin temin edilmesinden dolayı coğrafyanın envanterine hâkim olunması ve böylelikle coğrafyanın askeri gücünün önceden hesap edilebilmesi, sağlanan kredi ve harçlarla alınan Amerikan silahları için ihtiyaç duyulacak yedek parça alımı, bakım ve onarımı gibi durumlarda mecburen yine Amerika'ya müracaat edileceği düşüncesi ve kredi yardımlarıyla doların dünya piyasasında dolaşımı sayesinde doların gücünün artırılması ve milletlerarası liberal ekonomiye katkı sağlanması bu nedenlerden sadece birkaçıydı. Ayrıca, Amerika'nın iktisadi yardımlarının Avrupa'dan Çin'e kadar uzaması Amerika'nın ulusal çıkarlarının ne denli büyük coğrafyaya yayıldığına bir göstergesiydi.

Amerika'nın farklı ülkelere yardımı ortadayken Türkiye'ye yapılacak iktisadi yardımların İngiltere üzerinden gerçekleştirilmesi ise Türk siyasetinde gündem teşkil etmişti. Çünkü yardımlar doğrudan Amerika üzerinden gelebilecekken İngiliz yetkililerin süzgecinden geçerek gelmesi, Amerika'nın bölgedeki vekilinin İngiltere olduğunu kanıtladığı gibi İngiltere'nin önceden imzaladığı antlaşmaların bir gereği olarak yardımları yapmasına ve böylelikle akdinde duran bir ülke izlenimi vermesine katkı sağlamaktaydı. Ancak İngiltere'nin Türkiye'nin ihtiyaç listesini tıraşlayarak Amerika'ya iletmesi ve ödeme yöntemlerinde kendince birtakım kurallar getirmesine karşılık, Türk

yetkililer durumu Amerika'ya şikâyet etmişti. Amerika'nın hem İngiltere'yi hem de Türkiye'yi kırmadan politik bir çözüm yöntemiyle bir müttefikini diğerine değişmeyen bir karar alması, bulunduğu coğrafya üzerinde Türkiye'nin tartışmasız olan stratejik önemini de ortaya koymaktaydı.

Soğuk Savaş döneminde iktisadi yardımların büyük oranının Amerika'dan sağlanması, Türkiye açısından seçenekten daha çok bir zorunluluk olarak sirayet etmişti. Türkiye'nin alternatifsiz bir müttefik olduğu gerçeğinin farkında olan Amerika'nın Türkiye ile imzaladığı ÖVKK kapsamındaki borçların silinmesine yönelik imzalanan antlaşmanın hükümlerinde olduğu gibi; yapılan yardımlarla sağlanan malzemelerin gerektiğinde geri alabileceğine yer verilmesi ve peşinden de bu maddeyi işletme niyetinde olunmadığının antlaşma içeriğinde beyan edilmesi, Amerika'nın antlaşma kimyasındaki maddeleri bir çeşit hidroliz etme yöntemiyle. Yani Amerika'nın zıt maddeleri birbirine çarpıştırarak duruma göre karar alanı yaratması, “dilediği maddeyi istediği gibi uygulamaya koyması” anlamına gelmekteydi. Bu nedenle Türkiye'nin imzaladığı iktisadi antlaşmaların da askeri ve siyasi uygulamalar içermesi, Soğuk Savaş dönemi siyasi, askeri ve iktisadi bağitların birbirlerinden ayrı olarak düşünülmemesi gerektiğini de ortaya koymaktaydı.

Güvenlik alanında yapılan iki ya da çok taraflı siyasi, askeri ve iktisadi antlaşmalar, milletlerarası güven ortamının rekabet ortamına dönüştüğü bir süreçte sorgulanmaya tabi tutulmuştu. Detant dönemi olarak da adlandırılan bu dönem, nükleer gücün dengelenmesiyle artan uluslararası güvenlik açığına yönelik bilerek ve isteyerek silahsızlanma adımlarının atılmasına tanıklık etmişti. Bu amaç doğrultusunda Amerika'nın Sovyetlerle bir araya gelerek düzenledikleri karşılıklı kuvvet indirme görüşmelerinden çıkan sonuçlar, Türkiye'yi ve Avrupa'da kimi ülkeleri tedirgin etmişti.

Nükleer şemsiyelerinin kapanması karar kılınan bir dönemde konvansiyonel gücün öneminin artması, ülkeleri hazırlıksız yakalamıştı. Bu nedenle saldırı kabiliyetlerini hız kesmeden arttıran süper güçler, detant döneminin amaç halinden çıkartıp bir araç haline dönüşmesine sebebiyet vermişti.

Detant dönemi, Soğuk Savaş ortamını tam anlamıyla bitirmese de devletlerin ulusal güvenlik politikalarını yeniden ele almasını kaçınılmaz kılmıştı. Daha bağımsız ve çok yönlü bir dış politika takip etmenin önemi bu süreçte anlaşılmıştı. Böyle bir ortamda Amerika'nın diğer ulusların topraklarındaki varlığı sorgulanmaya başlanmıştı. Amerika, bu görüntüsü üzerinde ısrar etmesi durumunda başını çektiği Batı ittifakında parçalanmalar olabileceğini anlamış ve NATO'nun dışarıya karşı zayıf görünmemesi adına önceki yıllarda alınan kararların tekrardan ele alınmasına sıcak bakmıştı. Örneğin, Türkiye topraklarında Amerikan "görüntüsünü azaltmak" için personellerinin sayısında indirime gitme kararı almıştı.

TSK'nın modernleşmesinin dışarıdan sağlanan tedarik zincirine sıkı sıkıya bağlı olması, süper güçlerin güvenlik stratejilerindeki değişim nedeniyle Türkiye'nin hedef haline gelmesi ve Türkiye'ye olası saldırı durumunda müttefiklerinden beklediği desteği bulamayacağı endişeleri kamuoyunda huzursuzluk yaratmıştı. Detant dönemini bir fırsat olarak gören ve etkili bir sonuç alındığında ise bu huzursuzluk ortamını gidererek iç politikada seçimler öncesi önemli bir propaganda malzemesi olabileceğini düşünen Türk hükümet yetkilileri, önceden yapılan güvenlik antlaşmalarını tek bir antlaşma haline getirmenin yollarını aramışlardı. Yapılan yardımların sınırsız ve karşılıksız olmadığını anlayan Türk yetkililer, önceki hataları tekrarlamadan atılacak yeni adımlarla daha bağımsız bir dış politikanın tesisi için çalışmışlardı. Bu nedenle detant döneminde,

önceden imzalanan antlaşmalar hakkında Türkiye'nin bir davacı rolü üstlendiği ve Amerika'nın da bir davalı gibi hesap vermeye hazırlandığı söylenebilirdi.

Diğer yandan, özellikle ikili antlaşmalar konusunda, farklı tarih ve kişilerce yapılan Meclis içi ya da basın açıklamalarında birtakım tutarsızlıklar olduğu görülmekteydi. Örneğin söz konusu antlaşmalarla inşa edilen üs ve tesisleri, Amerika'nın kendi hukuk ve iktisadi kurallarını koyduğu bir tür “adacıklar” olarak görenler olduğu gibi; bu konunun tartışılmaya açılmasını dahi “hamaset” olarak değerlendirenler de bulunmaktaydı. Ayrıca 1970'lerde Türk iç politikasında kısa ömürlü hükümetlerin bulunması, konunun önemini yeterince idrak edilmesine fırsat vermemiştir.

Sonuç olarak; dünya güvenlik sisteminin boyut değiştirdiği detant döneminde de ortaya konan Türk dış politikasının siyasi-diplomatik etkileşim ve açılımları, önceden imzalanan antlaşmaların gölgesinde kaldığı gibi antlaşma hükümleri ve etkileri ile ülkenin güvenliğini sağlama arayışı arasında bir ikilem oluşturmuştu. Nitekim bulunduğu coğrafyanın kaderini değiştiremeyen Türkiye, planlanan kuvvet indiriminin kendi yakın bölgelerine kuvvet artırımı şeklinde sirayet etmemesi üzerine odaklanmıştı. NATO'nun stratejik kararları başta olmak üzere, süreç içinde Amerika'nın Türkiye'ye karşı kullandığı uyarı ve ambargo kararları, antlaşmaları yeniden ele alma girişimlerini alevlendirdiği gibi o güne kadar kurulan ilişkilerin sonuçsuz kalmasına neden olmuştu. Böylelikle, Soğuk Savaş'ın çeşitli evrelerinde Türkiye'nin iki veya çok taraflı antlaşmalarla üstlendiği siyasi, askeri ve iktisadi sorumluluklar, güvenlik alanında alınan kararları sorgulanır hale getirmişti.

KAYNAKLAR

1. ARŞİV BELGELERİ

a. Türk Arşivleri

- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı;
Cumhuriyet Arşivi (BCA)

b. Yabancı Arşivler

- ABD Ulusal Arşivi; National Archives and Records Administration (NARA)
- İngiltere Ulusal Arşivi; National Archives (NA)
- NATO Çevrimiçi Arşivi; NATO Archives Online (NAO)

2. RESMİ YAYINLAR

a. Türk Resmi Yayınlar

- Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurul Tutanakları:

TBMM Zabıt Cerideleri (TBMMZC)

TBMM Tutanak Dergisi (TBMMTD)

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi (CSTD)

Millet Meclisi Tutanak Dergisi (MMTD)
- T.C. Resmi Gazete

b. Yabancı Resmi Yayınlar

- Foreign Relations of the United States (FRUS), U.S. Government Printing Office, Washington D.C., 1941, 1942, 1943, 1947, 1948, 1949, 1950, 1951, 1952-1954, 1955-1957, 1958-1960, 1961-1963.
- United Nations Treaty Collection (UNTC)

UNTC, *Exchange of Notes Constituting an Agreement between the United States of America and Turkey Relating to Mutual Security*, Ankara, Vol. 179, Reg. No. 2361, 7 January 1952.

UNTC, *Exchange of Notes Constituting an agreement between The United States of America and Turkey Relating to A Defense Facilities Assistance Program*, Ankara, Vol. 263, Reg. No. 3779, 25 April 1955.

UNTC, *Exchange of Notes Constituting an Agreement between the United States of America and Turkey Relating to the Disposition of Surplus Equipment and Materials Furnished Under the Mutual Defense Assistance Program*, Ankara, Vol. 262, Reg. No. 3739, 26 May 1955.

UNTC, *Declaration between the United States of America, Iran, Pakistan, Turkey, and the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland Respecting the Baghdad Pact*, London, Vol. 335, Reg. No. 4788, 28 July 1958.

UNTC, *United States of America and Turkey: Agreement of Co-operation*, Ankara, Vol. 327, Reg. No. 4727, 5 March 1959.

UNTC, *Exchange of Notes Constituting an Agreement between the United States of America and Turkey Relating to The Introduction of Modern Weapons into NATO's Defense Forces*, Ankara, Vol. 360, Reg. No. 5162, 18 September and 28 October 1959.

UNTC, *Exchange of Notes Constituting an Agreement between the United States of America and Turkey Relating to A Weapons Production Program*, Ankara, Vol. 372, Reg. No. 5286, 2 March 1960.

UNTC, *Convention for European Economic Co-operation. Done at Paris on 16 April 1948*, Paris, Vol. 888, Reg. No. 12735, 1 September 1973.

UNTC, *Convention on the Organisation for Economic Co-operation and Development. Done at Paris on 14 December 1960*, Paris, Vol. 888, Reg. No. 12736, 1 September 1973.

- United States Congressional Hearings

U.S. Congress, Senate, *A Bill to Provide for Assistance to Greece and Turkey*, Hearings Before the Committee on Foreign Relations, 80th Congress, 1st Session, S.938, March 24, 25, 27 and 31, 1947, U.S. Government Printing Office, Washington, 1947.

- United States Statutes at Large Collection

U.S. Statutes at Large, *An Act to Promote the Defense of the United States*, 77th Congress, 1st Session, Chapter 11, Vol. 55, Public Law 11, H. Res. 1776, Washington, March 11, 1941, U.S. Government Printing Office, Washington, 1942.

U.S. Statutes at Large, *An Act to Provide for Assistance to Greece and Turkey*, 80th Congress, 1st Session, Chapter 81, Public Law 75, S.938, May 22, 1947, U.S. Government Printing Office, Washington, 1948.

U.S. Statutes at Large, *Economic Cooperation Act of 1948*, 80th Congress, 2nd Session, Chapter 169, Public Law 472, S.2202, April 3, 1948, U.S. Government Printing Office, Washington, 1949.

U.S. Statutes at Large, *Mutual Security Act of 1951*, 82nd Congress, 1st Session, Vol. 65, Public Law 165, H. Res. 5113, October 10, 1951, U.S. Government Printing Office, Washington, 1952.

U.S. Statutes at Large, *Joint Resolution to Promote Peace and Stability in the Middle East*, 85th Congress, 1st Session, Vol. 71, Public Law 85-7, H. J. Res. 117, March 9, 1957, U.S. Government Printing Office, Washington, 1958.

- U.S. Department of State; Bulletin / Reports

The Department of State Bulletin, *Joint Declaration of the President of the United States and Prime Minister of Great Britain*, Vol. V, No. 112, August 16, 1941, U.S. Government Printing Office, Washington, 1942.

The Department of State Bulletin, *European Initiative Essential to Economic Recovery*, Vol. XVI, No.392, January 5, 1947, U.S. Government Printing Office, Washington, 1947.

The Department of State, *Committee of European Economic Co-operation: General Report*, Vol. 1, September 21, 1947, U.S. Government Printing Office, Washington, 1947.

The Department of State, *Committee of European Economic Co-operation: Technical Reports*, Vol. 2, July - September, 1947, U.S. Government Printing Office, Washington, 1947.

The Department of State, *North Atlantic Treaty Organization Meeting of
Head of Government: Paris, December 1957*, International
Organization and Conference Series I, 35, U.S. Government Printing
Office, Washington, 1958.

3. SÜRELİ YAYINLAR

a. Gazeteler

Akşam

Cumhuriyet

Hürriyet

Milliyet

Son Posta

Tanin

Ulus

Vakit

Yeni İstanbul

b. Dergiler

- Türkçe Yayınlar

Akis

Yön

- Yabancı Yayınlar

Monthly Labor Review

The New York Times

c. Yıllıklar

Department of Public Information, *The Yearbook of the United Nations 1946-1947*, United Nations Publications, New York, 1947.

U.S. Arms Control and Disarmament Agency, *World Military Expenditures and Arms Transfer 1966-1975*, Washington D.C., 1977.

U.S. Arms Control and Disarmament Agency, *World Military Expenditures and Arms Transfer 1970-1979*, Washington D.C., 1982.

4. KİTAPLAR

Akgül Açıkmeşe, Sinem ve Dizdaroğlu, Cihan, *NATO-AB İlişkileri İşbirliği ve Çatışma Dinamikleri*, (ed.) Mustafa Aydın, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013.

Arı, Tayyar, *Uluslararası ilişkiler ve Dış Politika*, MKM Yayıncılık, Bursa, 2011.

Armaoğlu, Fahir, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri (Açıklamalı)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi, S. 119, Ankara, 1991.

Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914- 1995*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014.

Ataöv, Türkkaya, *N.A.T.O. and Turkey*, Publications of the Faculty of Political Science of the University of Ankara, Sevinç Printing House, Ankara, 1970.

Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2005.

Aydemir, Şevket Süreyya, *İkinci Adam (1950-1964)*, C. 3, Remzi Kitapevi, 12. Basım, İstanbul, 2018.

- Aydın, Mustafa, “İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye, 1939-1945”, (ed.) Baskın Oran, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt I: 1919-1980, 19. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.
- Aydın, Mustafa, “Ödünç Verme-Kiralama (Lend And Lease) Yasası” (kutusu), (ed.) Baskın Oran, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt I: 1919-1980, 19. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.
- Bağcı, Hüseyin, *Türk Dış Politikasında 1950’li Yıllar*, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2014.
- Baker, Anni P., *American Soldiers Overseas: The Global Military Presence*, Preager Publishers, Westport, 2004.
- Batur, Muhsin, *Anılar ve Görüşler “Üç Dönemin Perde Arkası”*, 4.Baskı, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1985.
- Bayar, Celal, *Başvekilim Adnan Menderes*, (haz.) İsmet Bozdağ, Truva Yayınları, İstanbul, 2010.
- Bayır, Özgün Erler ve Sönmezoğlu, Faruk, “Dış Politika Analizinde Temel Öğeler”, (der.) Faruk Sönmezoğlu ve Özgün Erler Bayır, *Dış Politika Karşılaştırmalı Bir Bakış*, Der Yayınları, İstanbul, 2014.
- Birand, Mehmet Ali, *Türkiye’nin Avrupa Macerası 1959-1999*, Doğan Kitap, İstanbul, 2000.
- Bostanoğlu, Burcu, *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası*, İmge Kitapevi, Ankara, 2008.
- Bölme, Selin M., *İncirlik Üssü ABD’nin Üs Politikası ve Türkiye*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.

- Bretherton, Charlotte ve Vogler, John, *The Eruopean Union as a Global Actor*, Routledge Yayınevi, 2. Baskı, New York, 2006.
- Churchill, Winston S., *The Second World War: Triumph and Tragedy*, Volume IV, Houghton Mifflin Company, Boston, the USA, 1953.
- Collins, Alan, *Contemporary Security Studies*, Fourth Edition, Oxford University Press, 2016.
- Coşkun, Yasin, *Türkiye-ABD İlişkilerinde ABD Dışışleri Bakanlarının Türkiye Ziyaretleri (1953-1993)*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2019.
- Daniels, Robert V., “Sovyetler Birliğı ve Doğı Avrupa’da Anti-Komünist Devrimler: 1989-1991”, (der.) David Parker, *Batı’da Devrimler ve Devrimci Gelenek 1560-1991*, Dost Kitapevi Yayınları, Ankara, 2003.
- Dedeoğlu, Beril, *Uluslararası Güvenlik Ve Strateji*, Yenyüzyıl Yayınları, İstanbul, 2014.
- Duke, Simon, *United States Military Forces and Installations in Europe*, Oxford University Press, New York, 1989.
- Erhan, Çağı, “ABD ve NATO’yla İlişkiler”, (ed.) Baskın Oran, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt I: 1919-1980, 19. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.
- Erim, Nihat, *12 Mart Anıları*, YKY Yayınları, İstanbul, 2018.
- Erkin, Feridun Cemal, *Dışışlerinde 34 Yıl: Anılar – Yorumlar*, I. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1987.

Erkin, Feridun Cemal, *Dışışlerinde 34 Yıl: Vaşington Büyükelçiliği*, II. Cilt, 1. Kısım, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1986.

Erkin, Feridun Cemal, *Dışışlerinde 34 Yıl: Vaşington Büyükelçiliği*, II. Cilt, 2. Kısım, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1987.

Esmer, Ahmet Şükrü ve Sander, Oral, “İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası”, (der.) Mehmet Gönlübol, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*, 8. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1993.

Fırat, Melek, “Yunanistan’la İlişkiler”, (ed.) Baskın Oran, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt I: 1919-1980, 19. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.

Fırat, Melek ve Kürkçüoğlu, Ömer, “Orta Doğu’yla İlişkiler”, (ed.) Baskın Oran, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt I: 1919-1980, 19. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.

Fowler, Randall, *More Than A Doctrine The Eisenhower Era in the Middle East*, Potomac Books, the USA, 2018.

Fox, Annette Baker, “The Power of Small States: Diplomacy in World War II”, (ed.) Christine Ingebritsen vd., *Small States in International Relations*, University of Washington Press, 2006.

Gaddis, John Lewis, *Soğuk Savaş: Pazarlıklar, Casuslar, Yalanlar, Gerçek*, (çev.) Dilek Cenkçiler, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2020.

Gönlübol, Mehmet ve diğerleri, “İkinci Dünya Savaşından Sonra Türk Dış Politikası (1945-1965)”, (der.) Mehmet Gönlübol, *Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1990*, 8. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1993.

Gönlübol, Mehmet ve Kürkçüoğlu, Ömer, “1965-1973 Dönemi Türk Dış Politikası”, (der.) Mehmet Gönlübol, *Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1990*, 8. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1993.

Güneri, Gültekin ve Kıran, Muzaffer, *NATO Kanun ve Andlaşmaların Türkiye'deki Mukayeseli Tatbikatı*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1962.

Gürün, Kamuran, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan Günümüze Kadar)*, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları: 531, Ankara, 1983.

Güvenç, Serhat, *NATO'da 60 Yıl: Türkiye'nin Transatlantik Güvenliğine Katkıları*, (ed.) Mustafa Aydın, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013.

Harp Akademileri Komutanlığı, *Dünyadaki Silahsızlanma Çalışmaları ve Türkiye*, Harp Akademileri Basım Evi, İstanbul, Mayıs 1995.

Hasanlı, Cemil, *Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru Türk-Sovyet İlişkileri 1939-1945*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2011.

Heywood, Andrew, *Global Politics*, Palgrave Macmillan, First Edition, New York, 2011.

İlkin, Selim ve Tekeli, İlhan, *Dış Siyaseti ve Askeri Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, Birinci Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.

İnönü, İsmet, *Defterler 1919-1973*, (haz.) Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2020.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Politikada 45 Yıl*, İletişim Yayınları, 9. Baskı, İstanbul, 2018.

Kaynar, Ayşegül Kars ve Kaynar, İhsan Seddar, “ABD-Türkiye İlişkilerinin Gelişiminde 'Ödünç Verme ve Kiralama Anlaşması'”, (ed.) Övgü Kalkan Küçüksoğlak ve Abdullah Muhsin Yıldız, *Current Debates in International Relations & Law*, Vol. 24, IJOPEC Publication, 2018.

Keohane, Robert O., “Lilliputians’ Dilemmas: Small States in International Politics”, (ed.) Christine Ingebritsen vd., *Small States in International Relations*, University of Washington Press, 2006.

Keskin, Funda, “ABD Başkanlarının Ünlü Doktrinleri” (kutusu), (ed.) Baskın Oran, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt I: 1919-1980, 19. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.

Keskin, Funda, “Uluslararası Anlaşmaların Yapılma Süreci” (kutusu), (ed.) Baskın Oran, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt I: 1919-1980, 19. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.

Kili, Suna, *Atatürk Devrimi: Bir Çağdaşlaşma Modeli*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1981.

Kissinger, Henry, *Diplomasi*, İbrahim H. Kurt (çev.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.

Koçak, Cemil, “Siyasal Tarih (1923-1950)”, (ed.) Sina Akşin, *Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Cem Yayınevi, İstanbul, 2008.

Koçak, Cemil (haz.), *27 Mayıs Bakanlar Kurulu Tutanakları*, I. Cilt (2 Haziran 1960 - 6 Ocak 1961), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010.

Koçak, Cemil, *Türkiye 'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950): İktidar ve Demokratlar*, C. 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.

Koçak, Cemil, *Türkiye 'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

Koçaş, Sadi, *Atatürk'ten 12 Mart'a Anılar*, 2. Cilt (27 Mayıs), MAY Yayınevi, İstanbul, 1977.

Koçaş, Sadi, *Atatürk'ten 12 Mart'a Anılar*, 3. Cilt (27 Mayıs'tan İkinci Cumhuriyet'e), MAY Yayınevi, İstanbul, 1977.

Koçaş, Sadi, *Atatürk'ten 12 Mart'a Anılar*, 4. Cilt (İkinci Cumhuriyet'ten 12 Mart'a), MAY Yayınevi, İstanbul, 1977.

Koloğlu, Orhan, *Mazlum Milletler Devrimleri ve Türk Devrimi*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1979.

Kuneralp, Zeki, *Sadece Diplomat*, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1981.

Kurat, Akdes Nimet, *Türkiye ve Rusya: XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk - Rus İlişkileri (1798-1919)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.

Kurşun, Zekeriya, “Osmanlı'dan Amerika'ya Tanımlanamayan Ülke: Irak”, (der.) Ali Ahmetbeyoğlu, Hayrullah Cengiz ve Yahya Başkan, *Irak Dosyası*, Cilt I, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları (TATAV), İstanbul, 2003.

Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı, *NATO El Kitabı*, 50. Yıldönümü Sayısı, Basın ve Enformasyon Bürosu, Brüksel, Belçika, 1998.

Mackinder, Sir H. J., *Tarihin Coğrafi Kalbi*, Kadir Yılmaz (çev.), Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2013.

McCormick, John, *Avrupa Birliği'ni Anlamak*, BigBan Yayınları, Ankara, 2014.

Millar, Thomas Bruce, *The East-West Strategic Balance*, George Allen & Unwin, London, 1981.

Orkunt, Sezai, *Türkiye-ABD Askeri İlişkileri*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1978.

Öztürk, Kasım, *Türk Parlamento Tarihi TBMM-IX. Dönem 1950-1954*, IV. Cilt, TBMM Vakfı Yayınları No:23, Ankara, 2000.

Pakistan Büyükelçiliği, *Dostluğun Yolculuğu*, Pakistan Büyükelçiliği, Ankara, 2013.

Sander, Oral, *Balkan Gelişmeleri ve Türkiye (1945-1965)*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1969.

Sander, Oral, *Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964*, İmge Kitapevi, Ankara, 2016.

Saray, Mehmet, *Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye'nin NATO'ya Girişi II. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Hatıraları ve Belgeleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000.

Soysal, İsmail, *Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağlıları*, Cilt II (1945-1990) Kesim A (Çok Taraflı Bağlılar), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000.

Sönmezoğlu, Faruk, *Soğuk Savaş Döneminde Türk Dış Politikası 1945-1991*, Der Yayınları, İstanbul, 2016.

Şimşir, Bilal, *Atatürk ve Afganistan*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM) Yayınları, Ankara, 2002

T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türk Dış Politikasında 50 Yıl: İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946)*, T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, Ankara, 1973.

T.C. Milli Savunma Bakanlığı, *Savunma Politikası ve Türk Silahlı Kuvvetleri (Beyaz Kitap 90)*, Ankara, 1990.

TBMM Yayınları, *İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920-1973*, (der.) Ali Rıza Cihan ve (haz.) Engin Karapınar, İkinci Cilt (1939-1960), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, No. 57, Ankara, 1993.

TBMM Yayınları, *Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri*, (haz.) İrfan Neziroğlu ve Tuncer Yılmaz, Cilt 2 (22 Mayıs 1950 – 20 Kasım 1961), TBMM Başkanlığı Yayınları, Ankara, Ekim 2013.

Tunaya, Tarık Zafer, *Siyasal Kuramlar ve Anayasa Hukuku*, Araştırma Eğitim Ekin Yayınları, İstanbul, 1982.

Tuncer, Hüner, *Türk Dış Politikası 2. Cilt Cumhuriyet Dönemi (1920-2002)*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2017.

Tunçkanat, Haydar, *İkili Anlaşmaların İçyüzü*, Alaca Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 2018.

Turan, İter, *NATO İttifakının Stratejik ve Siyasal Sorunları*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını, İstanbul, 1971.

Uslu, Nasuh, *The Turkish-American Relationship between 1947 and 2003: The History of a Distinctive Alliance*, Nova Science Publishers, New York, 2003.

Uslu, Nasuh, *Çatlak İttifak: 1947'den Günümüze Türk-Amerikan İlişkileri*, Nobel Yayınevi, Ankara, 2016.

Ülman, Haluk, *İkinci Cihan Savaşının Başından Truman Doktrinine Kadar Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri 1939-1947*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara, 1961.

Walt, Stephen M., *The Origins of Alliances*, Cornell University Press, London, 1987.

Yavuz, İsmail, *Mustafa Kemal'in Uçakları: Türkiye'nin Uçak İmalat Tarihi (1923-2012)*, İş Bankası Kültür Yayınları, 11. Basım, İstanbul, 2020.

Yeşilbursa, Behçet Kemal, *Bağdat Paktı 1950-1959*, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul, 2019.

Yılmaz, Sait, *Türkiye'deki Amerika: İkili İlişkiler ve ABD'nin Örtülü Operasyonları*, Kaynak Yayınları, 2. Basım, Ankara, 2017.

5. MAKALELER

Altuğ, Yılmaz, "Türkiye ve Avrupa Konseyi", *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, C. 11, S. 1-2, 1991, ss. 1-4.

Altun, Fahrettin, “Modernleşme Kuramı ve Gelişme Sorunu”, *Divan: Disiplinlerarası Çalışma Dergisi*, S. 8, 2000, ss. 123-186.

Arslan, Gürbüz, “Nuri Sait Paşa’nın Türkiye Ziyareti ve 1946 Türkiye-Irak Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, C. 17, S. 34, Y. 2018/2, ss. 267-310.

Ashton, Nigel John, “The Hijacking of a Pact: The Formation of the Baghdad Pact and Anglo-American Tensions in the Middle East, 1955-1958”, *Review of International Studies*, Vol. 19, No. 2 (April), Cambridge University Press, 1993, ss. 123-137.

Bahadır, Hasan Hüseyin, “‘Kıbrıs Diye Bir Sorunumuz Yoktur’ dan 1974 Müdahalesine Nasıl Gelindi?”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 9, S. 43, Nisan 2016, ss. 574-580.

Balkaya, İhsan Sabri, “İrak Kralı Faysal’ın Türkiye’ye Ziyaretinin Basındaki Yansımaları”, 38. *ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi (10-15 Eylül 2007 Ankara): Tarih ve Medeniyetler Tarihi*, C. II, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara, 2011, ss. 567-581.

Baylis, John, “Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Vol. 5, No. 18, 2008, ss. 69-85.

Bölme, Selin M., “Soğuk Savaş’ta NATO-ABD- Türkiye Üçgeninde Askeri Üsler: Süreklilik Ve Değişim”, *Uluslararası İlişkiler*, C. 9, S. 34, (Yaz) 2012, ss. 51-71.

Bulut, Sedef, “Sovyet Tehdidine Karşı Güvenlik Arayışları: I. ve II. Menderes Hükümetlerinin (1950-1954) NATO Üyeliği ve Balkan Politikası”, *Ankara*

Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S. 41, Mayıs 2008, ss. 35-61.

Civelek, Jale, “Helsinki Son Senedi, Paris Şartı ve AGİT”, *Marmara Üniversitesi Avrupa Topluluğu Enstitüsü Avrupa Araştırmaları Dergisi*, C. 14, S. 1, 2006, ss. 1-23.

Çelik, Edip F., “NATO Kuvvetleri Sözleşmesi’ne Göre Kaza Selahiyetinin Kullanılması”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. 25, S. 1-4, 1960, ss. 55-93.

Dostyer, Barış, “Atatürk ve Türk Devrimi’nin Asya ve Afrika’daki Etkileri”, 38. *ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi (10-15 Eylül 2007 Ankara): Uluslararası İlişkiler*, C. II, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara, 2011, ss. 621-631.

Dulles, John Foster, “Policy for Security and Peace”, *Foreign Affairs*, Vol. 32, No. 3, April 1954, ss. 353-364.

Emgili, Fahriye ve Kahramanyol, Mustafa, “Tito ve Balkan Siyaseti”, *T.C. Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı, Avrasya Etütleri*, 50/2016-2, ss. 315-349.

Erhan, Çağrı, “‘Avrupa’nın İntiharı’ ve İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Temel Sorunlar”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 51, S. 1, 1996, ss. 259-273.

Eroğlu, Hamza, “Türkiye - Amerika Birleşik Devletleri İkili İşbirliği Anlaşması”, *The Turkish Yearbook of International Relations*, Ankara University Faculty of Political Science, S. 1, 1960, ss. 23-64.

Ertem, Barış, “Türkiye-ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (BAÜSBED)*, C. 12, S. 21, Haziran 2009, ss. 377-397.

Evangelista, Matthew, “The ‘Soviet Threat’: Intentions, Capabilities and Context”, *Diplomatic History*, Vol. 22, No. 3, 1998, ss. 439-449.

Fleming, D.F., “Can Pax Americana Succeed?”, *The Annals of American Academy of Political and Social Science*, Vol. 360, Latin America Tomorrow, July 1965, ss. 127-138.

Gönlübol, Mehmet ve Ülman, Haluk, “Türk Dış Politikasının Yirmi Yılı 1947-1965”, *SBF Dergisi*, C. 21, S. 1, 1966, ss. 143-182.

Güngör, Uğur, “Günümüzde Barış Operasyonları”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, C.4, S. 8, 2008, ss. 7-19.

Hammerstein, Peter, “Understanding Cooperation: An Interdisciplinary Challenge”, (ed.) Peter Hammerstein, *Genetic and Cultural Evolution of Cooperation*, Reports of 90th Dahlem Workshop, Berlin, 23-28 June, 2002, The MIT Press, London, 2003, ss. 1-6.

Hoffmann, Stanley, “Will the Balance Balance at Home?”, *Foreign Policy*, S. 7, Yaz 1972, ss. 60-86.

Howorth, Jolyon, “The Euro-Atlantic Security Dilemma: France, Britain, and The ESDP”, *Journal of Transatlantic Studies*, Edinburg University Press, C. 3, S. 1, Bahar 2005, ss. 39-54.

- Karabulut, Bilal, “Helsinki’den Astana’ya Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Örgütü (AGİT): AGİT’in Geleceği Üzerine Bir Değerlendirme”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C. 4, S. 8, 2011, s. 69-93.
- Karakaş, Nuri, “Amerikan 'Ödünç Verme ve Kiralama' Yardımlarında Türkiye”, *Tarih İnceleme Dergisi*, C. XXIV, S. 1, Temmuz 2009, ss. 21-52.
- Karaosmanoğlu, Ali L., “NATO’nun Dönüşümü”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, C. 10, S. 40, ss. 3-38.
- Kul, Muhammet Celal, “Kuvvetler Statüsü Anlaşmaları (Askeri Kuvvetlerin Yabancı Ülkelerdeki Durumuna Dair Anlaşmalar): Amerika Birleşik Devletleri’nin Irak, Japonya ve Güney Kore ile İkili Tecrübesi”, *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 5, S. 2, Güz 2018, ss. 157-196.
- Kürkçüoğlu, Ömer, “Türk Demokrasisinin Kuruluş ve İşleyişinde Dış Etkenler (1946’dan bu yana)”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 33, S. 1, 1978, ss. 213-247.
- Lerche, Charles O., “The Crisis in American World Leadership”, *The Journal of Politics*, Vol. 28, No. 2 May 1966, ss. 312-313.
- Oğuzlu, Tarık, “Turkey and NATO”, *Adam Akademi*, Vol. 3/1, 2013, ss. 1-10.
- Okutan, Çağatay, “Arap Milliyetçiliği”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 56, S. 2, 2001, ss. 157-172.
- Orkunt, Sezai, “Karşılıklı ve Dengeli Kuvvet İndirimi Türkiye ve NATO”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 27, S. 3, 1972, ss. 315-352.

Ortaylı, İlber, “The Emergence of Pakistan and Turkish Public Opinion in 1947”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 47, S. 1, 1992, ss. 319-337.

Pekar, Çiğdem, “Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşması Çerçevesinde Nükleer Teknolojinin ‘İki Yüzlü’ Yapısı”, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, C. 15, S. 29, 2017, ss. 319-337.

Sari, Onur Ertunç, “Amerikan Kongresi’nin Askeri Ambargo Kararı Sonrası İngiltere’nin Türkiye’ye Silah Tedarikinde Yaşadığı Politik İkilem (1975)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 14, S. 77, Nisan 2021, ss. 343-351.

Satterthwaite, Joseph C. “The Truman Doctrine: Turkey”, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 401, America and the Middle East, May 1972, ss. 74-84.

Saygı, Tarık “Irak Kralı Faysal’ın Atatürk’ü Ziyareti ve Oluşturduğu Yankılar”, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, Y. 7, S. 15, Aralık 2017, ss. 211-223.

Sbarounis, Athanase J., “Marshall Planı ve Karşılıklı Güvenlik Programı Ekonomisi”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.12, No. 3-4, ss. 72-108.

Scott, Stanley L., “Mutual Defense Assistance Program”, *TIME: The Military Engineer*, Vol: XLII, No: 290, November-December 1950, ss. 429-432.

Seydi, Süleyman, “Demokrat Parti’nin Dış Politikada Alternatif Arayışları (1957-1960)”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 4, 2011/2, ss. 1-16.

Sıvış, Efe, “Türk- Amerikan Müttefikliğinde ‘Peşrev’ Dönemi: Ödünç Verme-Kiralama Programında Türkiye”, *Belgi Dergisi*, C. 2, S. 18, Pamukkale Üniversitesi Atatürk

İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2019/2, ss. 1525-1543.

Solak, Merve, “Türkiye’nin Güvenlik Politikası Çerçevesinde Bağdat Paktı”, *İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, S. 35, 2019, ss. 125-145.

Suvla, Refii Şükrü, “Türkiye ve Marshall Planı (1)”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 10, S. 1-4, 1949, ss. 145-165.

Sümer, Gültekin, “Dış Politikada Süreklilik ve Değişim Çekişmesi”, *USAK Uluslararası Hukuk ve Politika*, C. 6, S. 23, 2010, ss. 73-98.

Şimşir, Bilal N., “Musul Sorunu ve Türkiye-İngiltere- Irak İlişkileri”, *Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi*, C. XXI, S. 63, Kasım 2005, ss. 859-916.

Tellal, Erel, “KRONİK: 20. Yüzyılın Dengelerine Neler Oluyor?”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 62, S. 4, 2007, ss. 227- 230.

Zielonka, Zbigniew, “Nuclear Weapons In The Strategies of The United States and NATO Strategy of Massive Retaliation and Flexible Response”, *Journal of Science of the Military Academy of Land Forces*, Vol. 48, No: 3 (181), 2016, ss. 71-99.

6. TEZLER

Güngör, Uğur, *The Analysis of Turkey’s Approach to Peace Operations*, Doktora Tezi, Bilkent Üniversitesi, 2007.

7. ELEKTRONİK KAYNAKLAR

“Foreign Aid Explorer”, <https://explorer.usaid.gov/aid-trends.html> (E.T. 13.04.2020).

“Founding Fathers”, [https://www.coe.int/en/web/about-us/founding-fathers#%227040945%22:\[\]{}](https://www.coe.int/en/web/about-us/founding-fathers#%227040945%22:[]{}) (E.T. 13.10.2019).

“Strategic Concepts”, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_56626.htm (E.T. 12.04.2020).

“Summary of Contributions to UN Peacekeeping by Country, Mission and Post. Police, UN Military Experts on Mission, Staff Officers and Troops”, <https://peacekeeping.un.org/sites/default/files/3-country-and-mission.pdf> (E.T. 31.08.2019).

“47 Member States”, <https://www.coe.int/en/web/portal/47-members-states> (E.T. 13.10.2019).

Parlar Dal, Emel, “BM’nin Yeni Barışı Koruma Aksiyonu ve Türkiye’nin Yaklaşımı”, *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/bm-nin-yeni-barisi-koruma-aksiyonu-ve-turkiye-nin-yaklasimi/1270583> (E.T. 22.08.2019).

EKLER

EK-1; Yunanistan ve Türkiye'nin NATO'ya kabulü hakkında İngiltere Dışışleri Bakanlığı tarafından verilen memorandum (4 sayfa); NA, CAB 129/45/55, 17 May 1951:

WL 46712/5681 100m. 4-51 W.A. & Co. G51/3. *Circulated 18/5 (8.00am)*

THIS DOCUMENT IS THE PROPERTY OF HIS BRITANNIC MAJESTY'S GOVERNMENT 344

The circulation of this paper has been strictly limited.
It is issued for the personal use of *Sir Norman Brook*

TOP SECRET Copy No. 31

C.P. (51) 130
17TH MAY, 1951

CABINET

ADMISSION OF GREECE AND TURKEY TO THE
NORTH ATLANTIC TREATY

Memorandum by the Secretary of State for
Foreign Affairs

On the 15th May the United States Ambassador informed the Foreign Office that the United States Government favoured the adherence of Greece and Turkey to the North Atlantic Treaty.

2. The reasons for this view are set out in the attached Aide Memoire.

3. The Aide Memoire rehearses the political and military reasons for strengthening defence relationship between Greece and Turkey and the Western Powers and the advantages and disadvantages of doing so by means of

(a) a Mediterranean Treaty, and

(b) full Greek and Turkish membership of the North Atlantic Treaty Organisation (N.A.T.O.).

It concludes that the disadvantages of a Mediterranean Treaty outweigh its advantages, and that full Greek and Turkish membership of the North Atlantic Treaty is therefore necessary.

4. The purpose of this paper is to seek the authority of the Cabinet for our acceptance of the United States proposal.

Background

5. At its New York meeting in September, 1950, the North Atlantic Council, in response to Turkish pressure, agreed on a compromise which allowed Turkey and Greece "to be associated as appropriate with such phases of military planning work of the North Atlantic Treaty Organisation as are concerned with the defence of the Mediterranean". Since that time, although Turkish and Greek officers have had meetings with the Standing Group, nothing effective has been done to implement the Council's decision. The Turkish Government and public opinion have been becoming restive at this lack of progress, and have reverted insistently to their desire to be admitted to full membership of the North Atlantic Treaty Organisation. The Greek Government, though with less insistence, have adopted a similar attitude.

-1-

United Kingdom Policy

6. The United Kingdom attitude has so far been that the Turkish and Greek desire to be hitched to the North Atlantic Treaty could best be met by the compromise plan approved by the North Atlantic Council. This would, however, not be enough either to satisfy the Turks or to ensure full Turkish co-operation with the defence effort of the Western Powers, and we have therefore hoped to supplement it:

- (a) by agreeing also to associate Turkey with the defence of the Middle East by close liaison with the British Middle East Command; and
- (b) by persuading the United States to extend her present commitments towards Turkey by means of a unilateral guarantee supplementing the Treaties of Alliance which the French and ourselves have with Turkey.

New Factors in the Situation

7. It was becoming clear, even before the receipt of the United States Government's communication of 15th May, that this three-point programme (Turkish association with a N.A.T.O. Mediterranean Command, Turkish liaison with the British Middle East Command and a United States guarantee of Turkey) would be difficult to realise. In the first place, it has so far not been possible to reach agreement on the Command in the Mediterranean. Secondly, the Turks (acting apparently under the impression that they were meeting United States wishes) have disowned an agreement reached between General Robertson and the Turkish General Staff for defence co-operation with British Middle East Headquarters. Finally, it is now evident from their Aide Memoire that the United States Government are only prepared to extend a guarantee to Turkey (and Greece) in the context of N.A.T.O., i.e., by full Turkish (and Greek) membership of the North Atlantic Treaty.

8. United States opinion has for some time been moving towards this solution. In a recent Senate debate and in the testimony of witnesses before the Joint Senate Committees, there was remarkable unanimity of opinion that Turkey and Greece (also Spain and possibly Yugoslavia) should be admitted to the Atlantic Pact. These views were expressed in strong terms by Generals Eisenhower, Bradley, Clay, Spaatz and George and by Admiral Sherman. General Eisenhower said: "You do not have to be a soldier to know the great value which would accrue to freedom within the United States by including these countries - Spain, Turkey, Greece and Yugoslavia." General Marshall was not opposed and even Senator Taft appeared to favour the inclusion of these countries. With this weight of influence in favour, American official opinion has now crystallised.

9. Turkish opinion too has become increasingly anxious, and in a recent debate in the Turkish Parliament the Turkish Foreign Minister made a renewed appeal for full Turkish membership. The Turkish public are tending to believe that, whereas the United States (and even Italy) are prepared to sponsor Turkish membership, opposition springs from their best friends, the United Kingdom and France. His Majesty's Ambassador in Ankara has urged that the time has come for Turkey to be admitted to full membership.

10. The Greek Government have similarly expressed their concern at the lack of progress in associating Greece with our defence system. They have not made any demand for full membership but have indicated that they expect it if the Turks are admitted.

United Kingdom objections to Turkish and Greek Membership

11. Our main objections to the admission of Turkey and Greece to full membership have been:

- (i) It will require the consent of all the North Atlantic Treaty Powers, some of whom, such as Norway and Denmark, may be reluctant to extend their commitments. The French are strongly opposed to it and have instructed their Ambassador in Washington to represent their objections to the State Department. They have also urged us to support them in their opposition.
- (ii) The extension of the North Atlantic Treaty to the Middle East, which Turkish membership would involve, might provoke requests for membership from other Middle East countries.
- (iii) The work of the various N.A.T.O. agencies would be complicated by the addition of two more countries, particularly countries which differ in their social and political structure from the existing members of the Organisation.
- (iv) By the admission of Turkey, the alliance would tend to lose its "North Atlantic" character as an association of like-minded democratic nations with a common historical background, and to become an encircling alliance of countries bordering on the Soviet Union. Turkey is situated in a dangerous area and is a direct neighbour of Russia. At present there is no point (except northern Norway) at which the N.A.T.O. directly touches the Soviet frontiers. The admission of Turkey, by extending this point of contact, would increase the danger of a clash. It is mainly for this reason that the French Government are opposed to the idea.

Reasons for changing our attitude

12. On the other hand, there are even stronger reasons for accepting the American proposal:

- (i) It would extend American military commitments into the Eastern Mediterranean area. This has always been our object, and the admission of Turkey and Greece to N.A.T.O. must be regarded as the price we have to pay for it if the United States will not extend their commitments in that area in any other way;
- (ii) It would obtain for N.A.T.O. the use of the substantial and effective Turkish armed forces and of Turkish bases;
- (iii) The Americans, having once made up their mind, are likely to exert pressure both on ourselves and on the smaller N.A.T. countries. This would be known to Greece and Turkey and it would be damaging to our relations with them if we were known to be standing out against their admission to N.A.T.O. when the Americans were pressing for it and when this was the only means by which they could obtain the American commitment which they so clearly need. We are not ourselves in a position to offer the Turks in the Middle East the material assurances of military support which would justify us in advising them to forego the advantages of N.A.T.O. membership;

(iv) It would be difficult to continue to exclude from the Western "defence club" two countries so closely aligned with Western policy. If either Turkey or Greece were attacked, they would almost certainly have to be supported by the N.A.T. Powers, whether or not they were members of the Organisation;

(v) We should not be extending our commitment to Turkey, since we are already bound by treaty to go to her aid if attacked.

13. The alternative of a Mediterranean Treaty, which the Americans themselves suggest and reject in their aide memoire, has never so far been fully explored. My general view is, however, that the arguments on this point in paragraph 4 of the American aide-memoire are sound and that a Mediterranean Pact would offer no advantages over Greek and Turkish membership of N.A.T.O.

Conclusion

14. I therefore ask my colleagues to agree that we should accept the American proposal for the admission of Greece and Turkey to the North Atlantic Treaty Organisation and should support it when the question is raised by the North Atlantic Council Deputies.

H.M.

Foreign Office, S.W.1.,

17TH MAY, 1951.

EK-2; İngiltere Dışışleri Bakanı Earnest Bevin ile Türkiye'nin İngiltere Büyükelçisi Cevat Açıkalin arasında geçen konuşma raporu; NA, FO 800/507, 3 May 1950:

The National Archives' reference FO 800/507

THIS DOCUMENT IS THE PROPERTY OF HIS BRITANNIC MAJESTY'S GOVERNMENT

SECRET

RK 1071/7G

Copy No. 4

Tu/50/5

25

47

CONVERSATION BETWEEN THE MINISTER OF STATE AND THE
TURKISH AMBASSADOR

Inclusion of Turkey in North Atlantic Defence System

Mr. Younger to Sir N. Charles (Ankara)

(No. 79. Secret) Foreign Office,
Sir, 3rd May, 1950.

The Turkish Ambassador called, on the instructions of his Government, to ask that the security of Turkey should be discussed in the forthcoming talks between Foreign Ministers. He said that his Government had already made the same request in Paris.

2. He handed me the attached aide-memoire and in explanation of it said that in the view of his Government the arrangements at present contemplated under the Atlantic Treaty left the security of the Eastern Mediterranean and the Middle East wide open. Indeed, he felt that the present arrangements actually made Turkey's position worse since, by strengthening defences in the West only, they would necessarily attract the attention of the Soviet Union to the area which remained weakest, namely, the Middle East. In this connexion he referred to a recent article in the Soviet paper *Red Fleet* and commented that he did not think there was any other country in the world against which the Soviet Union so openly expressed aggressive intentions. He said that Turkey had long since decided to defend herself, but that it would nevertheless be very bad for Turkey morally if she were not rapidly included in a wider defence system.

3. The Ambassador then referred to the state of feeling in the Arab countries, with particular reference to statements by the Syrian Finance Minister and by Azzam. I told him I did not think we here had taken Azzam's statements very seriously and had regarded them as bluff. He said he agreed up to a point, but could not forget that as early as 1945 he had spoken to Azzam about the policy of the Arab League and had been told that the League's policy would be first to get on terms with the Soviet Union. He said that Turkey could probably do a good deal to influence feeling among the Arab States and that their ability to do so would be greatly increased if the Arab States realised that Turkey was part of a wider defence system. He said that Egypt had recently approached his Government with a proposal for what he understood to be some kind of pact of friendship. He regarded this as a very good sign and felt sure it would be in the interests of both our countries if Turkey could be put in a position to exploit it to the full.

4. I told the Ambassador that I would convey all this to the Secretary of State but that I could not say more than that the general question of security in the Middle Eastern area would not be overlooked. I reminded him of my previous statement that the discussions would deal with broad aspects of policy and that I could not undertake that close attention would be given to any particular aspect of the major problems. The Ambassador said that M. Schuman had promised to raise the matter in some form or other during the discussions and that he would be very grateful if, after seeing the Secretary of State, I could give him some indication of our reaction to his request.

5. As he was leaving the Ambassador again emphasised how greatly Turkey could help the United Kingdom in influencing the Arab States, notwithstanding the fact that "the British and the Turks are undoubtedly the two nations most disliked in that area."

6. I am sending copies of this despatch to His Majesty's Representatives in Washington, Paris, Moscow, Cairo, Bagdad, Tehran, Jeddah, Amman, Damascus, Beirut, Tel Aviv and to the Head of the British Middle East Office.

I am, &c.
K. G. YOUNGER.

10916-1268 38667-4

FO. 800 507

REPRODUCED PHOTOGRAPHICALLY WITHOUT PERMISSION

EK-3; İngiltere'nin Paris Büyükleçisi Sir. O. Harvey'den İngiltere Dışişleri

Bakanlığı'na gönderilen rapor (2 sayfa); NA, FO 800/830, 7 November 1951:

Tu/51/3

[This telegram is of particular secrecy and should be retained by the authorised recipient and not passed on]
Cypher/OT

P R I S E C

FROM PARIS TO FOREIGN OFFICE

Sir O. Harvey D. 1.00 a.m. 8th November, 1951
No. 497 R.12.09 a.m. 8th November, 1951
7th November, 1951

IMMEDIATE
SECRET

Following from Secretary of State for Sir W. Strang.
Please send following minute to the Prime Minister from me.
[Begins].

Turkey and the Middle East Command: Your Minute M8C/51 of November 6th.

You ask me when this question has to be decided. It is of great urgency for us to reach an agreed view with the United States. Unless we do so there is a risk that Turkey will be included in SHAPE (Eisenhower's command). If this happened, I doubt if it would be possible to devise an effective defensive organisation for the Middle East area. What I should like to do is to talk the question over with Acheson here and afterwards perhaps with the French. I want to reach an agreement in principle at least before I leave Paris.

2. At present, General Eisenhower's command stretches as far as Italy. We have on paper a proposal for a Middle East Command which would cover the Eastern Mediterranean and the Middle East land areas. The United States have undertaken to participate. They have assured us that they will support us in maintaining that the Supreme Commander in the Middle East will be a British officer. They are not willing to take it on themselves. At most, they will consider contributing air forces, though even on that they have entered into no precise commitments. I think it is plainly to our interest that this arrangement should not be disturbed.

3. The problem which arises is how the Turkish contribution to Western defence can best be arranged. If the Turks were willing, we should like Turkey to form part of the Middle East Command. But the conversations that Slim, Bradley and their French colleague had in Ankara show that the Turks are not willing. They insist on joining a European command. They are eager to join General Eisenhower's command. Field Marshal Montgomery assures me that neither he nor Eisenhower want this yet. If it happened, it would, as I have said, greatly weaken the defensive arrangements for the Middle East.

4. In consultation with the Chiefs of Staff we have therefore proposed a compromise arrangement under which there would be

4

FO 800/830

COPYRIGHT - NOT TO BE REPRODUCED PHOTOGRAPHICALLY WITHOUT PERMISSION

5

SECRET

Paris telegram No. 197 to Foreign Office

(2)

would be an Eastern Mediterranean Command consisting of Greece, Turkey, the Mediterranean and the Middle East, under a British Supreme Allied Commander. Admittedly this arrangement is not perfect. It is a compromise designed to meet the views of the Turks, the Americans and our own essential requirements. I agree that it seems to mix up theatres with State. But in practice I think it will be much more convenient to have these four Commands under the Supreme Commander. If, for example, we tried to group Greece and Turkey together for command purposes we should run into all sorts of difficulties: and should find the Greeks unwilling to serve under a Turkish Commander and vice versa.

5. I much hope therefore that you will agree that this proposal should be advocated by Air Chief Marshal Elliot in the Standing Group and by myself with Acheson and Schuman here. [Ends].

uuuuu

Reference	
FO 800/830	
DATE RECORDED	
COPYRIGHT - NOT TO BE REPRODUCED PHOTOGRAPHICALLY WITHOUT PERMISSION	
1	2
3	4
5	6

cevabı (Akis, 10 Şubat 1960, s. 17):

madde bulunduğundan haberdar olması gerekirdi. Meclisten, kendisinin manasını bildiği fakat milli hakimiyetin koruyucusunun bilemeyeceği bir andlaşmayı tasdik etmesini istemek ne bir yüksek memurun, ne bir Bakanın hakkı olamazdı.

C.H.P. milletvekilleri bunları söylediler ve bizzat zorlu Dışişleri Bakanının Komisyona kadar zahmet buyurup milletvekillerini tenvir etmesini talep ettiler.

Fakat, C.H.P. milletvekillerinin asıl endişesi bundan ibaret değildi. Elçi Benler, "Silahsız tecavüze" dair garantinin İranın isteği üzerine konduğunu söylemişti. Ama, Türkiye'nin böyle garantilere ihtiyacı var mıydı? Türkiye İran mıydı ki üye sayısı bile bilinmeyecek kadar kuvvetli bir Komünist Partisinin tehdidinden tır-tir titremek mevkiinde olacaktı? Birkaç kendini bilmez vatan haini çıkarsa, Türk Milleti onları, hiç kimseye muhtaç olmadan sadece getirmesini pekâlâ bilirdi. Bunu, Türkiye'nin emniyetini kuvvetlendirmek diye takdim etmek demagojinin dik âlâsı değil miydi?

Sonra Türkiye'de zinhar bir Hükümet çıkar ve sırf kendisi iktidar kol-tuğuna çakılı kalıp milleti inim inim inletsin diye kendisine karşı en meşru haklarını kullanan muhaliflerini komünist ilân edecek bir başka Haç-lımın silahlı yardımını talep ederse ne olacaktı? D.P. İktidarı, Türkiye'de mevcut olmayan Komünistlerden Amerikan garantisine ihtiyaç duyacak kadar korkuyorsa, C.H.P. de bir takım farazi Şamun benzerlerine karşı tedbir alınmasını istememeli miydi? C.H.P. lilerin asıl vazettikleri sual işte bu oldu.

Esaslı cevaplar

İktidarın esaslı milletvekillerinden Osman Kapanı buna çok esaslı bir cevap bulmakta gecikmedi: Takdir hakkı Devlet Başkanına aitti. Yoksa C.H.P. liler Devlet Başkanının takdirine itimât etmiyorlar mıydı? C.H.P. liler çatık kaşlı İzmir milletvekili-nin bu çıkışını gülerek karşıladılar. Mesele Cumhurbaşkanına itimat edip etmemek değildi. Çünkü, Cumhurbaşkanının Türk Anayasasına göre böyle bir yetkisi yoktu. Hem, bir milletin, bir Meclisin kendi haklarını bir tek şahsa devretmesi elbette bahis konusu edilemezdi.

Fakat, müzakerelere asıl tonunu ve hattâ -hiç beklenmezdi ama heyecanını veren İzmir'in hanım milletvekili zelzele mütehassısı Doç. Dr. Nuriye Pınar oldu. Zelzele mütehas-sısı yaptığı tenkitler dolayısıyla Ankara milletvekili Bülent Ecevit'i -şartlı bir ifadeyle de olsa- Komünistlikle itham etmeğe varan birkaç söz sarfedince, nazik Ankara millet-

AKİS, 10 ŞUBAT 1960

Nuriye Pınar
Meclise renk veriyor

vekilinin harekete geçmesini beklemeyen Adana Milletvekili Eroğlu, Bayan Pınara gereken dersi verdi. Fakat, taşı gedğine yine Bülent Ecevit koydu: "Nuriye Pınar Hanımefendi, önüne geleni bu kadar büyük bir kolaylıkla, Komünistlikle itham edebildiklerine göre, bizzat kendileri, bu garanti andlaşmasını, bu tarz alacakayip tefsirlere müsait olduğunun en mükemmel misalini vermiş olmuyorlar mı?"

Osman Hapam
Meclise şevk veriyor

GENÇLİK

Üniversiteler

İntikam

Ekskeriyetini D.P. ye sadık -ve nesli gittikçe azalan- vatandaşların teşkil ettiği bahtiyar bir topluluk, geçen haftanın başındaki Salı gününün akşamı İktidarın büyük adamlarından Burhan Belgenin devrimler ve gençlik konularında serpiştirdiği incilerden doyarsa istifade imkanını buldu. Hadise, Başbakanın varlığını sonradan hatırladığı Kırşehirin iki kat lı vali konağında geçiyordu. Bu yakın l a r d â dehşetli form tutmuş görünen Belge, birinci katta misafir salonu olarak kullanılan büyücek bir odada, bir köşeye yerleştirilen alçak bir masanın başında ayakta duruyor ve çay fincanındaki kahvesini höpürdetirken söz sırasını kimselere kap-tırmıyordu. Menderes ile refakatindeki gözde ve seçkin zevat, Hacıbektaşın Türbesini ziyaretten henüz dönmüşlerdi. Daldan dala athyan Belge, Bektaşî nefeslerinin büyüklüğünden bahsetti. Arkasından, 1936 da Ankara'da kurulan Etnoğrafya Müzesine geçti. Hacıbektaşın Türbesinin soyularak paha biçilmez sanat kıymetini haiz bütün tarihi eşyaların Etnoğrafya Müzesine nakledildiğinden ve bunun adına devrim denildiğinden dem vurdu. Halbuki hareket, kendi tabiriyle devrim değil "çevrim"di. Nihayet, devrim denince zihninin davet ettiği bir konuyu, uslandırlamayan gençliği hatırladı ve ona yükledi. Dişlerini gıcırdatarak hışımla, fakat kimlerden bahsettiğini tasrih etmeksizin "Bir yığın piç karşımıza çıkmış!" dedi. Son düelloda Menderes'in İnönü karşısındaki yenilgisinin mesuliyetini paylaştan Belgenin anlatıtlarına bakılırsa, bu bahsettiği kimselerin gençlikle alakası yoktu. Daha geçenlerde birisi, imtihan hakkı için B.M.M. Dilekçe Komisyonuna müracaat etmişti. Efendim, böyle bir harekete garpta rastlanmazdı. -Sanki bir kimse, öğrenci olmakla vatandaşlıktan çıkıyor ve kendisine bütün hukuk yolları kapanıyordu!- Belge iki nokta üst üste koyuyor ve her zamanki gibi cesaret ve şecaatle kararını veriyordu: "Şark ile Garbı beraber götürmek imkansızdır!"

Kırşehir tipi ceza

İktidarın yüksek çevrelerinde gençlikten, devrimlerden ve bektaşilikten böyle bahsedildiği geçen hafta içinde büyük kafaların Üniversitelerden ve üniversitelilerden duydukları rahatsızlık Siyasal Bilgiler Fakültesi-nin başına patlayan bir kabak olarak

EK-5/a-1; "Agreement between the Parties to the North Atlantic Treaty Regarding the Status of Their Forces", D-D(51)138 (Final), 10 July 1951, (Madde 7-3a-ii):

DECLASSIFIED - PUBLIC DISCLOSURE / DÉCLASSIFIÉ - MISE EN LECTURE PUBLIQUE

8

3. In cases where the right to exercise jurisdiction is concurrent the following rules shall apply:

- (a) The military authorities of the sending State shall have the primary right to exercise jurisdiction over a member of a force or of a civilian component in relation to
 - (i) offences solely against the property or security of that State, or offences solely against the person or property of another member of the force or civilian component of that State or of a dependent;
 - (ii) offences arising out of any act or omission done in the performance of official duty.
- (b) In the case of any other offence the authorities of the receiving State shall have the primary right to exercise jurisdiction.
- (c) If the State having the primary right decides not to exercise jurisdiction, it shall notify the authorities of the other State as soon as practicable. The authorities of the State having the primary right shall give sympathetic consideration to a request from the authorities of the other State for a waiver of its right in cases where that other State considers such waiver to be of particular importance.

4. The foregoing provisions of this Article shall not imply any right for the military authorities of the sending State to exercise jurisdiction over persons who are nationals of or ordinarily resident in the receiving State, unless they are members of the force of the sending State.

5.—(a) The authorities of the receiving and sending States shall assist each other in the arrest of members of a force or civilian component or their dependents in the territory of the receiving State and in handing them over to the authority which is to exercise jurisdiction in accordance with the above provisions.

(b) The authorities of the receiving State shall notify promptly the military authorities of the sending State of the arrest of any member of a force or civilian component or a dependent.

(c) The custody of an accused member of a force or civilian component over whom the receiving State is to exercise jurisdiction shall, if he is in the hands of the sending State, remain with that State until he is charged by the receiving State.

6.—(a) The authorities of the receiving and sending States shall assist each other in the carrying out of all necessary investigations into offences, and in the collection and production of evidence, including the seizure and, in proper cases, the handing over of objects connected with an offence. The handing over of such objects may, however, be made subject to their return within the time specified by the authority delivering them.

(b) The authorities of the Contracting Parties shall notify one another of the disposition of all cases in which there are concurrent rights to exercise jurisdiction.

7.—(a) A death sentence shall not be carried out in the receiving State by the authorities of the sending State if the legislation of the receiving State does not provide for such punishment in a similar case.

(b) The authorities of the receiving State shall give sympathetic consideration to a request from the authorities of the sending State for assistance in carrying out a sentence of imprisonment pronounced by the authorities of

EK-5/a-2; "Agreement between the Parties to the North Atlantic Treaty
Regarding the Status of Their Forces", D-D(51)138 (Final), 10 July 1951, (Madde 8-5):

14

5. Claims (other than contractual claims and those to which paragraphs 6 or 7 of this Article apply) arising out of acts or omissions of members of a force or civilian component done in the performance of official duty, or out of any other act, omission or occurrence for which a force or civilian component is legally responsible, and causing damage in the territory of the receiving State to third parties, other than any of the Contracting Parties, shall be dealt with by the receiving State in accordance with the following provisions:—

- (a) Claims shall be filed, considered and settled or adjudicated in accordance with the laws and regulations of the receiving State with respect to claims arising from the activities of its own armed forces.
- (b) The receiving State may settle any such claims, and payment of the amount agreed upon or determined by adjudication shall be made by the receiving State in its currency.
- (c) Such payment, whether made pursuant to a settlement or to adjudication of the case by a competent tribunal of the receiving State, or the final adjudication by such a tribunal denying payment, shall be binding and conclusive upon the Contracting Parties.
- (d) Every claim paid by the receiving State shall be communicated to the sending States concerned together with full particulars and a proposed distribution in conformity with sub-paragraphs (e) (i), (ii) and (iii) below. In default of a reply within two months, the proposed distribution shall be regarded as accepted.
- (e) The cost incurred in satisfying claims pursuant to the preceding sub-paragraphs and paragraph 2 of this Article shall be distributed between the Contracting Parties, as follows :—
 - (i) Where one sending State alone is responsible, the amount awarded or adjudged shall be distributed in the proportion of 25 per cent. chargeable to the receiving State and 75 per cent. chargeable to the sending State.
 - (ii) Where more than one State is responsible for the damage, the amount awarded or adjudged shall be distributed equally among them : however, if the receiving State is not one of the States responsible, its contribution shall be half that of each of the sending States.
 - (iii) Where the damage was caused by the armed services of the Contracting Parties and it is not possible to attribute it specifically to one or more of those armed services, the amount awarded or adjudged shall be distributed equally among the Contracting Parties concerned : however, if the receiving State is not one of the States by whose armed services the damage was caused, its contribution shall be half that of each of the sending States concerned.
 - (iv) Every half-year, a statement of the sums paid by the receiving State in the course of the half-yearly period in respect of every case regarding which the proposed distribution on a percentage basis has been accepted, shall be sent to the sending States concerned, together with a request for reimbursement. Such reimbursement shall be made within the shortest possible time, in the currency of the receiving State.
- (f) In cases where the application of the provisions of sub-paragraphs (b) and (e) of this paragraph would cause a Contracting Party serious hardship, it may request the North Atlantic Council to arrange a settlement of a different nature.

DECLASSIFIED - PUBLIC DISCLOSURE / DÉCLASSIFIÉ - MISE EN LECTURE PUBLIQUE

EK-5/a-3; "Agreement between the Parties to the North Atlantic Treaty
Regarding the Status of Their Forces", D-D(51)138 (Final), 10 July 1951, (Madde 8-8):

DECLASSIFIED - PUBLIC DISCLOSURE / DÉCLASSIFIÉ - MISE EN LECTURE PUBLIQUE

16

- (g) A member of a force or civilian component shall not be subject to any proceedings for the enforcement of any judgment given against him in the receiving State in a matter arising from the performance of his official duties.
- (h) Except in so far as sub-paragraph (e) of this paragraph applies to claims covered by paragraph 2 of this Article, the provisions of this paragraph shall not apply to any claim arising out of or in connexion with the navigation or operation of a ship or the loading, carriage, or discharge of a cargo, other than claims for death or personal injury to which paragraph 4 of this Article does not apply.
6. Claims against members of a force or civilian component arising out of tortious acts or omissions in the receiving State not done in the performance of official duty shall be dealt with in the following manner :—
- (a) The authorities of the receiving State shall consider the claim and assess compensation to the claimant in a fair and just manner, taking into account all the circumstances of the case, including the conduct of the injured person, and shall prepare a report on the matter.
- (b) The report shall be delivered to the authorities of the sending State, who shall then decide without delay whether they will offer an *ex gratia* payment, and if so, of what amount.
- (c) If an offer of *ex gratia* payment is made, and accepted by the claimant in full satisfaction of his claim, the authorities of the sending State shall make the payment themselves and inform the authorities of the receiving State of their decision and of the sum paid.
- (d) Nothing in this paragraph shall affect the jurisdiction of the courts of the receiving State to entertain an action against a member of a force or of a civilian component unless and until there has been payment in full satisfaction of the claim.
7. Claims arising out of the unauthorised use of any vehicle of the armed services of a sending State shall be dealt with in accordance with paragraph 6 of this Article, except in so far as the force or civilian component is legally responsible.
8. If a dispute arises as to whether a tortious act or omission of a member of a force or civilian component was done in the performance of official duty or as to whether the use of any vehicle of the armed services of a sending State was unauthorised, the question shall be submitted to an arbitrator appointed in accordance with paragraph 2 (b) of this Article, whose decision on this point shall be final and conclusive.
9. The sending State shall not claim immunity from the jurisdiction of the courts of the receiving State for members of a force or civilian component in respect of the civil jurisdiction of the courts of the receiving State except to the extent provided in paragraph 5 (g) of this Article.
10. The authorities of the sending State and of the receiving State shall co-operate in the procurement of evidence for a fair hearing and disposal of claims in regard to which the Contracting Parties are concerned.

ARTICLE IX

1. Members of a force or of a civilian component and their dependents may purchase locally goods necessary for their own consumption, and such

**EK-5/b-1; "Convention Entre Les Etats Parties Au Traite de L'Atlantique Nord
Sur Le Statut de Leurs Forces", D-D(51)138 (Final), 10 Juillet 1951, (Madde 7-3a-ii):**

9

3. Dans les cas de juridiction concurrente, les règles suivantes sont applicables:

- (a) Les autorités militaires de l'Etat d'origine ont le droit d'exercer par priorité leur juridiction sur le membre d'une force ou d'un élément civil en ce qui concerne:
 - (i) Les infractions portant atteinte uniquement à la sûreté ou à la propriété de cet Etat ou les infractions portant atteinte uniquement à la personne ou à la propriété d'un membre de la force, ou d'un élément civil de cet Etat ainsi que d'une personne à charge;
 - (ii) Les infractions résultant de tout acte ou négligence accomplis dans l'exécution du service.
- (b) Dans le cas de toute autre infraction, les autorités de l'Etat de séjour exercent par priorité leur juridiction.
- (c) Si l'Etat qui a le droit d'exercer par priorité sa juridiction décide d'y renoncer, il le notifiera aussitôt que possible aux autorités de l'autre Etat. Les autorités de l'Etat qui a le droit d'exercer par priorité sa juridiction examinent avec bienveillance les demandes de renonciation à ce droit, présentées par les autorités de l'autre Etat, lorsque celles-ci estiment que des considérations particulièrement importantes le justifient.

4. Les dispositions du présent article ne comportent pour les autorités militaires de l'Etat d'origine aucun droit d'exercer une juridiction sur les nationaux de l'Etat de séjour ou sur les personnes qui y ont leur résidence habituelle, à moins que ceux-ci soient membres des forces armées de l'Etat d'origine.

5.—(a) Les autorités des Etats de séjour et d'origine se prêtent mutuellement assistance pour l'arrestation des membres d'une force de l'Etat d'origine ou d'un élément civil ou des personnes à charge sur le territoire de l'Etat de séjour et pour leur remise à l'autorité qui a à exercer sa juridiction conformément aux dispositions ci-dessus.

(b) Les autorités de l'Etat de séjour notifient dans les délais les plus brefs aux autorités militaires de l'Etat d'origine l'arrestation de tout membre d'une force ou d'un élément civil ou d'une personne à charge.

(c) La garde d'un membre d'une force ou d'un élément civil sur lequel l'Etat de séjour a à exercer son droit de juridiction et qui est entre les mains des autorités de l'Etat d'origine demeurera assurée par celles-ci jusqu'à ce que des poursuites aient été engagées contre lui par l'Etat de séjour.

6.—(a) Les autorités des Etats de séjour et d'origine se prêtent mutuellement assistance pour la conduite des enquêtes, pour la recherche de preuves, y compris la saisie, et s'il y a lieu, la remise des pièces à conviction et des objets de l'infraction. La remise des pièces et objets saisis peut toutefois être subordonnée à leur restitution dans un délai déterminé par l'autorité qui procède à cette remise.

(b) Les autorités des Parties Contractantes, dans les cas où il y a juridiction concurrente, s'informent réciproquement de la suite donnée aux affaires.

7.—(a) Il ne peut être procédé par les autorités de l'Etat d'origine à l'exécution d'une condamnation capitale sur le territoire de l'Etat de séjour si la législation de ce dernier ne prévoit pas la peine de mort dans un cas analogue.

(b) Les autorités de l'Etat de séjour examinent avec bienveillance les demandes des autorités de l'Etat d'origine en vue de prêter assistance à celles-ci pour l'exécution des peines d'emprisonnement prononcées sur le

DECLASSIFIED - PUBLIC DISCLOSURE / DÉCLASSIFIÉ - MISE EN LECTURE PUBLIQUE

EK-5/b-2; "Convention Entre Les Etats Parties Au Traite de L'Atlantique Nord
Sur Le Statut de Leurs Forces", D-D(51)138 (Final), 10 Juillet 1951, (Madde 8-5):

15

5. Les demandes d'indemnité (autres que celles résultant de l'application d'un contrat et que celles auxquelles les paragraphes 6 ou 7 du présent article sont applicables) du chef d'actes ou de négligences dont un membre d'une force ou un élément civil est responsable dans l'exécution du service ou du chef de tout autre acte, négligence ou incident dont une force ou un élément civil est légalement responsable et qui ont causé sur le territoire de l'Etat de séjour des dommages à un tiers autre que l'une des Parties Contractantes, seront réglées par l'Etat de séjour conformément aux dispositions suivantes:

- (a) Les demandes d'indemnités sont introduites, instruites et les décisions prises, conformément aux lois et règlements de l'Etat de séjour applicables en la matière à ses propres forces armées;
- (b) L'Etat de séjour peut statuer sur ces dommages; il procède au paiement des indemnités allouées dans sa propre monnaie;
- (c) Ce paiement, qu'il résulte du règlement direct de l'affaire ou d'une décision de la juridiction compétente de l'Etat de séjour, ou la décision de la même juridiction déboutant le demandeur, lie définitivement les Parties Contractantes;
- (d) Toute indemnité payée par l'Etat de séjour sera portée à la connaissance des Etats d'origine intéressés qui recevront en même temps un rapport circonstancié et une proposition de répartition établie conformément aux alinéas (e) (i), (ii) et (iii) ci-dessous. A défaut de réponse dans les deux mois, la proposition sera considérée comme acceptée;
- (e) La charge des indemnités versées pour la réparation des dommages visés aux alinéas précédents et au paragraphe 2 du présent article sera répartie entre les Parties Contractantes dans les conditions suivantes:
 - (i) Quand un seul Etat d'origine est responsable, le montant de l'indemnité est réparti à concurrence de 25 pour cent pour l'Etat de séjour et 75 pour cent pour l'Etat d'origine;
 - (ii) Quand la responsabilité est encourue par plus d'un Etat, le montant de l'indemnité est réparti entre eux par parts égales; toutefois, si l'Etat de séjour n'est pas un des Etats responsables, sa part sera la moitié de celle de chacun des Etats d'origine;
 - (iii) Si le dommage est causé par les forces armées des Parties Contractantes sans qu'il soit possible de l'attribuer d'une manière précise à l'une ou à plusieurs de ces forces armées, le montant de l'indemnité sera réparti également entre les Parties Contractantes intéressées; toutefois, si l'Etat de séjour n'est pas un des Etats dont les forces armées ont causé le dommage, sa part sera la moitié de celle de chacun des Etats d'origine;
 - (iv) Semestriellement, un état des sommes payées par l'Etat de séjour au cours du semestre précédent pour les affaires pour lesquelles une répartition en pourcentage a été admise, sera adressé aux Etats d'origine intéressés accompagné d'une demande de remboursement. Le remboursement sera fait dans les plus brefs délais, dans la monnaie de l'Etat de séjour;
- (f) Dans le cas où, par suite de l'application des dispositions des alinéas (b) et (e) ci-dessus, une Partie Contractante se verrait imposer une charge qui l'affecterait trop lourdement, elle peut demander au Conseil de l'Atlantique Nord de procéder à un règlement de l'affaire sur une base différente;

DECLASSIFIED - PUBLIC DISCLOSURE / DÉCLASSIFIÉ - MISE EN LECTURE PUBLIQUE

- (g) Aucune voie d'exécution ne peut être pratiquée sur un membre d'une force ou d'un élément civil lorsqu'un jugement a été prononcé contre lui dans l'Etat de séjour s'il s'agit d'un litige né d'un acte accompli dans l'exécution du service ;
- (h) Excepté dans la mesure où l'alinéa (e) du présent paragraphe s'applique aux demandes d'indemnité couvertes par le paragraphe 2 du présent article, les dispositions du présent paragraphe ne s'appliquent pas dans le cas de navigation, d'exploitation d'un navire, de chargement ou de déchargement ou de transport d'une cargaison, sauf s'il y a eu mort ou blessure d'une personne et que le paragraphe 4 ne soit pas applicable.
6. Les demandes d'indemnité contre les membres d'une force armée ou d'un élément civil fondées sur des actes dommageables ou des négligences qui n'ont pas été accomplis dans l'exécution du service sont réglées de la façon suivante :
- (a) Les autorités de l'Etat de séjour instruisent la demande d'indemnité et fixent d'une manière juste et équitable l'indemnité due au demandeur, en tenant compte de toutes les circonstances de la cause, y compris la conduite et le comportement de la personne lésée, et elles établissent un rapport sur l'affaire ;
- (b) Ce rapport est envoyé aux autorités de l'Etat d'origine qui décident alors sans délai si elles procéderont à une indemnisation à titre gracieux, et dans ce cas, en fixant le montant ;
- (c) Si une offre d'indemnité à titre gracieux est faite et acceptée à titre de dédommagement intégral par le demandeur, les autorités de l'Etat d'origine effectuent elles-mêmes ce paiement et font connaître aux autorités de l'Etat de séjour leur décision et le montant de la somme versée ;
- (d) Les dispositions du présent paragraphe ne s'opposent en rien à ce que la juridiction de l'Etat de séjour statue sur l'action qui pourrait être intentée contre un membre d'une force ou d'un élément civil pour autant toutefois qu'un paiement entièrement satisfaisant n'ait pas été effectué.
7. Les demandes d'indemnité fondées sur l'usage non autorisé de tout véhicule des forces armées d'un Etat d'origine seront traitées conformément aux dispositions du paragraphe 6 du présent article sauf dans le cas où la force elle-même ou l'élément civil est légalement responsable.
8. S'il y a contestation sur le point de savoir si l'acte dommageable ou la négligence d'un membre d'une force ou d'un élément civil ont été accomplis dans l'exécution du service ou sur le point de savoir si l'utilisation d'un véhicule appartenant aux forces armées d'un Etat d'origine n'avait pas été autorisée, l'affaire est portée devant un arbitre désigné conformément au paragraphe 2 (b) du présent article, qui décide souverainement sur ce point.
9. Sauf dans les conditions prévues au paragraphe 5 (g) du présent article, l'Etat d'origine ne peut, en ce qui concerne la juridiction civile des tribunaux de l'Etat de séjour, se prévaloir de l'immunité de juridiction des tribunaux de l'Etat de séjour en faveur des membres d'une force ou d'un élément civil.
10. Les autorités de l'Etat d'origine et de l'Etat de séjour se prêtent assistance pour la recherche des preuves nécessaires à un examen équitable et à une décision en ce qui concerne les demandes d'indemnités qui intéressent les Parties Contractantes.

ARTICLE IX

1. Les membres d'une force ou d'un élément civil ainsi que les personnes à leur charge peuvent se procurer sur place les marchandises nécessaires à

Sayfa: 8728

(Resmî Gazete)

20 MART 1954

sivil unsur mensubuna, imtihana tabi tutulmasının kendi şoför ehliyetnamesini verecektir.

Madde — V

1. Bir kuvvet mensupları normal olarak üniforma giyerler. Gönderen Devlet ile kabul eden Devlet Makamlarının, bunun hilafını deriş eden bir Anlaşma yapmak hususundaki hakları mahfuz kalmak şartıyla, kabul eden Devletin kuvvetleri mensuplarının tabi oldukları şartlar dairesinde sivil elbise giyebileceklerdir. Bir kuvvetin, usulüne uygun olarak kurulmuş birlikleri veya teşkileri hududu geçerken üniforma giymiş olacaklardır.

2. Bir kuvvetin veya sivil unsurun hizmete mahsus nakil vasıtaları, kayıt numaralarına ilâveten milliyetlerini gösteren bir işaret taşıyacaklardır.

Madde — VI

Kendi tahmatnameleri cezası vermek şartıyla, bir kuvvetin mensupları silâh bulundurabilir ve taşıyabilirler. Gönderen Devletin Makamları, kabul eden Devletin bu hususa ilişkin taleplerini hayırlılıkla tetkik edeceklerdir.

Madde — VII

1. İşbu maddenin hükümleri mahfuz kalmak şartıyla,

(a) Gönderen Devletin askerî Makamları, mevzuatlarının kendilerine bahsettiği ceza ve inzibatî kaza salâhiyetini, kendi askerî kanunlarına tabi bütün şahıslar hakkında kabul eden Devletin ülkesinde kullanmak hakkını haizdirler.

(b) Kabul eden Devlet Makamları, kabul eden Devlet ülkesinde işlenilen ve bu Devletin kanunlarına göre cezayı müstelzim olan suçlar dolayısıyla bir kuvvet veya sivil unsur mensupları ile yakınları üzerinde kaza salâhiyetini haiz olacaklardır.

2. (a) Gönderen Devletin askerî makamları, bu Devletin emniyetine taallük eden suçlar da dâhil olmak üzere, gönderen Devlet kanunlarına göre cezayı müstelzim olup ve fakat kabul eden Devlet kanunlarına cezayı müstelzim olmayan suçlar dolayısıyla, gönderen Devletin askerî kanunlarına tabi şahıslar hakkında mutlak kaza salâhiyetini kullanmak hakkını haiz olacaklardır.

(b) Kabul eden Devlet Makamları, bu Devletin emniyetine taallük eden suçlar da dâhil olmak üzere, kendi kanunlarına göre cezayı müstelzim olup ve fakat gönderen Devletin kanunlarına cezayı müstelzim olmayan suçlar dolayısıyla bir kuvvet veya sivil unsur mensuplarıyla yakınları hakkında mutlak kaza salâhiyetini kullanmak hakkını haiz olacaklardır.

(c) İşbu fıkra ve bu maddenin 3 üncü fıkrası bakımından, bir Devletin emniyetine karşı işlenmiş suçlar şunlardır :

(i) Vatana hiyanet;

(ii) Sabotej, casusluk yahut Devletin sınırlarına veya onun savunmasıyla ilgili sınırlara mütaallik her hangi bir kanunun ihlâli.

3. İki tarafın kaza salâhiyetlerinin tedahülü hallerinde şu kaideler tatbik olunacaktır :

(a) Gönderen Devletin askerî Makamları, aşağıdaki hallerde, bir kuvvet veya sivil unsur mensubu hakkında kaza salâhiyetlerini rüçhanîyetle kullanmak hakkını haiz olacaklardır :

(i) Münhasıran gönderen Devletin malına veya emniyetine veya münhasıran bu Devlet kuvveti veya sivil unsuru mensubunun veya bir yakının şahsına veya malına karşı işlenen suçlar;

(ii) Resmî vazifenin ifası dolayısıyla bir fiil veya ihmalden mütevellit suçlar.

(b) Bunların haricindeki her hangi bir suçun işlenmesi halinde, kabul eden Devletin Makamları kaza salâhiyetlerini rüçhanîyetle kullanmak hakkını haiz olacaklardır.

(c) Rüçhanîyet hakkını haiz olan Devlet, kaza salâhiyetini kullanmamaya karar verecek olursa, diğer Devletin Makamlarının mümkün olan süratle keyfiyetten haberdar edecektir. Rüçhanîyet hakkını haiz olan Devletin Makamları, bu haktan feragat etmeleri hususunda diğer Devletin Makamlarınca yapılacak talebi, feragat keyfiyetine işbu Devlette hususî bir ehemmiyet atfedilen hallerde, hayırlılıkla tetkik edeceklerdir.

4. İşbu maddenin yukarıdaki hükümleri, gönderen Devletin askerî Makamlarına, kabul eden Devletin tebasası olan veya mütâf şamsetgâhları bu Devletin ülkesinde bulunan şahıslar hakkında kaza salâhiyetini kullanmak hakkını vermez, meğer ki bu şahıslar gönderen Devletin kuvvetine mensup olsalar.

5. (a) Bir kuvvet veya sivil unsur mensupları ile yakınlarının, kabul eden Devletin ülkesinde tevkif ve yukarıdaki hükümler gereğince kaza salâhiyetini kullanacak Makama teslim edilmeleri hususunda, kabul eden Devletin Makamları ile gönderen Devletin Makamları birbirlerine yardım edeceklerdir.

(b) Kabul eden Devletin Makamları, bir kuvvet veya sivil unsurun her hangi bir mensubunun veya bir yakının tevkifinden, gönderen Devletin askerî Makamlarını derhal haberdar edeceklerdir.

(c) Kabul eden Devletin, hakkında kaza salâhiyetini kullanacağı bir kuvvet veya sivil unsur mensubu sanık, gönderen Devletin elinde bulunuyorsa, kabul eden Devlet ceza takibatına başlayınca kadar bu sanığın muhafazasından gönderen Devlet mesul olacaktır.

6. (a) Suçla ilgili eşyanın zaptı ve indehace teslimi de dâhil olmak üzere, suçlara mütaallik gerekli tahkikatın icrası ve delillerin toplanıp meydana çıkarılması hususlarında kabul eden Devletin Makamları ile gönderen Devletin Makamları ile birbirlerine yardım edeceklerdir. Mamefih, suçla ilgili eşyanın teslimi, teslim eden Makama tesbit edilecek bir müddet zarfında iade olunması şartına bağlanabilir.

(b) Âkid Tarafların Makamları, kaza salâhiyetlerinin tedahülünü mucip olan dâvaların neticelerinden yedöğlerine haberdar edeceklerdir.

7. (a) Kabul eden Devletin kanunlarına mümasıl bir halde ölüm cezası verilmüyorsa, bu Devletin ülkesi üzerinde gönderen Devlet Makamları tarafından bir kısım hükümlü infaz olunamaz.

(b) Bu maddenin hükümlüne tevfiakan gönderen Devletin Makamları tarafından kabul eden Devlet ülkesinde verilmiş bir hapis hükmünün infazına yardım edilmesi için gönderen Devlet Makamlarınca yapılacak talebi, kabul eden Devletin Makamları hayırlılıkla tetkik edeceklerdir.

8. Bir sanık bu maddenin ahkâmına tevfiakan bir Âkid Tarafın Makamlarınca yargılanıp beraat kararı almış yahut hüküm giyip cezasını çekmiş veya çekmekte veyahut affedilmiş ise, aynı ülkede aynı suçtan dolayı diğer bir Âkid Tarafın Makamlarınca tekrar yargılanamaz. Bununla beraber bu fıkranın hiçbir hükmü, gönderen Devlet Askerî Makamlarının, kendi kuvvetlerinin diğer bir Âkid Taraf, Makamlarınca yargılanmış bulunan bir mensubunu, bu yargılamaya mevzu olan suç teşkil eden fiili veya ihmali neticesinde disiplin kaidelerinin ihmali dolayısıyla yargılamalarına mâni değildir.

9. Bir kuvvet yahut sivil unsur mensubu veya bir yakın, kabul eden Devlet ikazasına tabi olup da hakkında bu Devlet Makamlarınca takibat yapıldığı takdirde, şu haklara sahip olacaktır :

(a) Süratle yargılanmak;

(b) Duruşmadan önce, kendisine isnadolunan suç veya suçlardan haberdar edilmek;

(c) Aleyhindeki şahitlerle yüzleştürülmek;

(d) Lehindeki şahitleri, kabul eden Devlet ikazasına tabi işleri, ihzaren getirmek;

(e) Kendi seçeceği avukat tarafından veya kabul eden Devletin mer'î usullerine tevfiakan adil müzaheret yoluyla tayin edilecek bir müdafî tarafından müdafaa olunmak;

(f) Lüzum görüyorsa, yanında ehliyetli bir tercüman bulundurmak;

(g) Gönderen Devlet Hükümetinin bir temsilcisi ile temas etmek ve mahkeme usulleri cezası verdiği bakırdır, bu temsilciyi duruşma esnasında hazır bulundurmak.

10. (e) Bir kuvvetin usulüne göre kurulmuş askerî birlikleri veya teşkileri kabul eden Devlette vâkı bir Anlaşma neticesinde işgal ettikleri kamplarla tesisler veya binalarda âşayış temin etmek hakkını haiz olacaklardır. İşbu kuvvete bağlı askerî inzibat teşkilâtı, buralarda âşayış ve emniyeti temin için lüzumlu bütün tedbirleri alabilir.

(b) Bahsi geçen yerler dışında askerî inzibat teşkilâtı, ancak, kabul eden Devlet Makamlarıyla yapılacak Anlaşmalar dairesinde ve bu makamlarla irtibat halinde, kuvvet mensupları arasında disiplin ve intizamın muhafazası bakımından lüzumlu olduğu nispette kullanılacaktır.

11. Her Âkid Taraf, ülkesi üzerinde bulunan diğer Âkid Taraflara ait tesislerle teçhizat, mal, evrak ve resmî malumatın tam emniyetini ve hükmü muhafazasını sağliyyacak ve bu maksatla vaz'edilmiş kanunları ihlâl edecek şahısların tecziyesi için lüzumlu gördüğü teşkil tedbirleri tevessül edecektir.

Madde — VIII

1. Aşağıdaki hallerde, Âkid Taraflardan her biri, kendisine ait olup Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri tarafından kullanılan malîyâta şua edil-

EK-6/b; "Kuzey Atlantik Antlaşmasına Taraf Devletler Arasında Kuvvetlerin

Statüsüne Dair Sözleşme", RG, S. 8663, 20 Mart 1954 (Madde 8-5):

20 MART 1954

(Resmî Gazete)

Sahife: 8729

len zarar ve hasardan dolayı diğer bir Akid Taraftan bütün tazminat taleplerinden feragat eder :

(i) Zarar ve hasar, diğer Akid Tarafın silâhlı kuvvetlerinin bir mensubu veya hizmetlisi tarafından Kuzey Atlantik Andlaşması tatbikatı ile ilgili vazifelerinin ifası sırasında ika olunmuş ise;

(ii) Zarar ve hasar, diğer Akid Tarafa ait olup onun silâhlı kuvvetleri tarafından kullanılan her hangi bir nakil vasıtası, gemi veya uçağın istimalinden mütevellit bulunuyorsa. Şu kadar ki, zarar ve hasarın ifas eden nakil vasıtası, gemi veya uçağın Kuzey Atlantik Andlaşmasının tatbikatı ile ilgili olarak kullanılmakta olması, yahut bu şekilde kullanılmakta olan bir malın zarar ve hasara uğramış bulunması şarttır.

Bir Akid Tarafın diğer her hangi bir Akid Tarafa karşı, kurtarma ameliyesinden mütevellit tazminat taleplerinden, kurtarılan gemi veya hamule bir Akid Tarafın malı olması ve bu Devletin silâhlı kuvvetleri tarafından Kuzey Atlantik Andlaşmasının tatbikatı ile ilgili olarak kullanılmakta bulunması şartıyla, feragat edilecektir.

2. (a) Bir Akid Tarafın kendi ülkesindeki diğer mallarına 1 inci fıkra da tasvir olunduğu şekilde ifas olunan zarar ve hasar halinde, ilgili Taraflar arasında hâlihazırda bir Anlaşma yapılmazsa, diğer Akid Tarafın sorumluluğu ve ödenecek tazminatın miktarı bu fıkranın (b) bendinin hükümlerine tevfi kanı seçilecek tek bir hakem tarafından tayin ve tesbit edilir. Hakem, aynı zamanda işbu hâdiseden mütevellit mukabil tazminat taleplerini de karara bağlar.

(b) Yukarıdaki (a) bendinde zikri geçen hakemi, ilgili Akid Taraflar birbirleriyle anlaşarak kabul eden Devletin adliye hizmetlerinde yüksek bir memuriyet işgal eden veya etmiş bulunan vatandaşları arasından seçeceklerdir. Akid Taraflar iki ay zarfında hakem üzerinde anlaşamamışlari takdirde, her hangi biri, Kuzey Atlantik Teşkilâtı Nazır Vekilleri Konseyi Başkanına müracaatla, zikri geçen vasıfları haliz bir şahıs seçmesini talebedebilir.

(c) Hakem tarafından ahmacak karar her iki Akid Taraf için katı ve bağlayıcı mahiyette olacaktır.

(d) Hakem tarafından kararlaştırılacak tazminatın miktarı bu maddenin 5 inci fıkrasının (e), (i), (ii) ve (iii) bentlerinin hükümlerine göre tevzi olunacaktır.

(e) Hakeme verilecek ücret alâkadar Akid Taraflar arasında Anlaşma yolu ile tesbit olunacak ve vazifesinin ifasından mütevellit gerekli masraflarla birlikte mezkûr Taraflar beyninde mütesaviyen taksim edilecek olacaktır.

(f) Bununla beraber, zarar ve hasar aşağıda gösterilen miktarlardan daha az ise, Akid Taraflardan her biri tazminat talebinden feragat edecektir :

Belçika	:	70 000	Belçika Frangı
Kanada	:	1 400	Dolar
Danimarka	:	9 670	Kuron
Fransa	:	490 000	Fransız Frangı
İzlanda	:	22 800	Kuron
İtalya	:	850 000	Liret
Lüksemburg	:	70 000	Lüksemburg Frangı
Hollanda	:	5 020	Filorin
Norveç	:	10 000	Kuron
Portekiz	:	40 250	Eskudo
İngiltere	:	500	Sterlin
A. B. D.	:	1 400	Dolar

Malları aynı hâdisi neticesinde zarar ve hasara uğrayan diğer herhangi bir Akid Taraf da, yukarıdaki miktarları aşmayan tazminat taleplerinden feragat edecektir. Bu paraların kambiyo râyicileri arasında büyük tahavvüller husule gelirse, Akid Taraflar gerekli ayarlamalar üzerinde mutabık kalacaklardır.

3. Bu maddenin 1 inci ve 2 nci fıkraları bakımından, bir geminin bahis mevzuu olduğu hallerde, "Bir Akid Tarafa ait" tâbiri, bu Akid Tarafa donatılmış olarak kiralanmış veya donatılmamış olarak el konulmuş yahut harp ganimeti olarak zapt edilmiş olan gemilere de şâmil dir. Lâkin riziko veya mali mesuliyetin işbu Akid Taraftan gayri bir şahsa terettübmesi halz bundan, müstesnadır.

4. Akid Taraflardan her biri, silâhlı kuvvetleri mensuplarından birinin resmî vazifesini ifası sırasında yaralanmasından veya ölümünden mütevellit olarak diğer bir Akid Tarafa karşı bütün tazminat taleplerinden feragat edecektir.

5. Mukavelelerden mütevellit ve bu maddenin 6 ncı veya 7 nci fıkralarının şümlüne giren tazminat talepleri hariç olmak üzere, bir kuv-

vet veya sivil unsur mensubunun resmî vazifesini ifa sırasında vâkı herhangi bir fiil veya ihmalden yahut bu kuvvet veya sivil unsurun hukukun mesuliyetini mucip olup kabul eden Devletin ülkesinde Akid Taraflardan gayri 3 üncü şahıslara hasar ve zarar ifas eden diğer herhangi bir fiil, ihmal veya hâdiseden mütevellit tazminat talepleri, kabul eden Devlette aşağıdaki hükümler dairesinde muameleye konulacaktır :

(a) Tazminat talepleri, kabul eden Devletin kendi silâhlı kuvvetlerinin faaliyetinden mütevellit tazminat taleplerine mütaallik kanun ve nizamlara tevfi kanı muameleye konulur, tetkik ve intaç edilir.

(b) Kabul eden Devlet, bu gibi tazminat taleplerini sulhen intaç edebilir. Üzerinde mutabık kalınan veya hüküm olunan meblâğ kabul eden Devletin parası ile ödenir.

(c) Gerek sulhen tesviye yoluyla veya kabul eden Devletin silâhlı-yetli mahkemesi tarafından verilen karar mucibince yapılmış bulunan böyle bir ödeme, gerek tazminat talebinin reddi hakkından salâhiyetli mahkemece verilecek karar Akid Taraflar için katı ve bağlayıcı mahiyette olacaktır.

(d) Kabul eden Devlette ödenen her tazminata ait malûmat, gerekli tafsilâtı havi bir rapor ve aşağıdaki (e), (i), (ii) ve (iii) bentlerine tevfi kanı hazırlanmış bir tevzi teklifi ile birlikte, alâkadar gönderen Devletlere ulaştırılacaktır. İki ay zarfında cevap alınmadığı takdirde, taksim teklifi kabul edilmiş sayılacaktır.

(e) Bu maddenin 2 nci fıkrasına ve yukarıdaki bentlere tevfi kanı tazminat taleplerini karşılama üzere sarf olunacak meblâğ Akid Taraflar arasında şu şekilde taksim edilecektir :

(i) Yalnız bir gönderen Devletin sorumlu olduğu hallerde, tesbit edilen veya hüküm olunan tazminat miktarının % 25 i kabul eden Devlet, % 75 i gönderen Devlet tarafından ödenecektir.

(ii) Zarar ve hasardan birden fazla Devletin sorumlu olduğu hallerde, tesbit edilen veya hüküm olunan tazminat miktarı aralarında mütesaviyen taksim olunacaktır. Bununla beraber, kabul eden Devlet sorumlu Devletlerden biri değilse, tazminata iştirak hissesi diğer gönderen Devletlerden her birinin hissesinin yarısı kadar olacaktır.

(iii) Zarar ve hasar Akid Devletlerin silâhlı kuvvetleri tarafından ifas edilmiş olmakla beraber bu kuvvetlerden birine veya birkaçına ka-tiyette kabili izafe değilse, tesbit edilen veya hüküm olunan tazminat, ilgili Akid Taraflar arasında mütesaviyen taksim olunacaktır. Bununla beraber, kabul eden Devlet, silâhlı kuvvetleri zarar ve hasara sebebiyet veren Devletlerden biri değilse, tazminata iştirak hissesi ilgili gönderen Devletlerden her birinin hissesinin yarısı kadar olacaktır.

(iv) Her 6 ayda bir, tazminatın yüzde esası üzerinden taksim kabul edilmiş her vaka ile ilgili olarak, mevzuuhablis 6 aylık devre zarfında kabul eden Devlet tarafından yapılan tediyeleri gösterir bir cetvel hazırlanacak, hisselerinin ödenmesi talebiyle birlikte alâkâh gönderen Devletlere ulaştırılacaktır.

(f) Bu fıkranın (b) ve (c) bentleri hükümlerinin tatbiki bir Akid Tarafı ciddi surette müşkül bir duruma düşürecek olursa, bu Taraf, başka bir hal şekli bulmasını Kuzey Atlantik Konseyinden talep edebilir.

(g) Resmî vazifesinin ifasından mütevellit ihtilâfların bahis mevzuu olduğu hallerde, bir kuvvet veya sivil unsur mensubu hakkında kabul eden Devlet ülkesinde verilen hükümler icra yoluyla infaz olunamaz.

(h) İşbu maddenin 2 nci fıkrasının şümlüne giren tazminat taleplerine, işbu fıkranın (c) bendinin tatbik edildiği haller hariç olmak üzere, bu fıkranın hükümleri bir geminin seyriüseferinden veya işletilmesinden yahut bir hamulenin tahmil, nakil ve tahliyesinden mütevellit tazminat taleplerine tatbik olunamaz; meğer ki, bir şahsın ölümlü veya yaralanması bahis mevzuu olsun ve işbu maddenin 4 üncü fıkrası kabili tatbik olmasın.

6. Bir kuvvet yahut sivil unsur mensuplarının kabul eden Devletin ülkesinde resmî vazife dışında vâkı zarar ve hasarı mucip fiil veya ihmallerinden mütevellit tazminat talepleri aşağıdaki şekilde muameleye konulacaktır :

(a) Kabul eden Devletin makamları, zarar gören şahsın hareket tarzı da dâhil olmak üzere, hâdisi ile münasebetli bütün şartları nazarı itibara almak suretiyle tazminat talebini tetkik ederek talep sahibine verilecek tazminatı adalet ve hakkaniyete uygun olarak tesbit edecek ve bu hususta bir rapor hazırlayacaklardır.

(b) Rapor, gönderen Devletin makamlarına tevdi olunacak, bu makamlar da, vakit geçirmeden, cemile olarak bir tazminat teklif edilip edilmeyeceğini, edilecekse miktarının ne olacağını kararlaştıracaklardır.

(c) Cemile olarak bir ödeme yapmak teklifinde bulunulduğu ve bu teklif alâkadarlarca matlup tazminatın tam karşılığı olarak kabul olun-

duğu takdirde, gönderen Devletin makamları tediyeçi bizzat yapacak ve kabul eden Devlet makamlarını bu kararlarından ve ödedikleri meblağın miktarından haberdar edeceklerdir.

(d) Talebi tamamen tatmin eden bir tazminat verilmedikçe veya böyle bir tazminat verilmeye kadar, bu fıkranın hiçbir hükmü, kabul eden Devlet mahkemelerinin bir kuvvet veya sivil unsur mensubu hakkında adil takibatta bulunmalarına mâni teşkil etmeyecektir.

7. Bir gönderen Devletin silâhlı kuvvetlerine ait herhangi bir nakil vasıtasının müsaadesiz kullanılmasından mütevellit tazminat talepleri hakkında bu maddenin 2 nci fıkrasına göre muamele ita olunacaktır. Bir kuvvet veya sivil unsurun kanunen sorumlu olmaları hali bundan müstesnadır.

8. Bir kuvvet veya sivil unsur mensubunun zarar ve hasarı mücip filli veya ihmalinin resmî vazifesinin ifası sırasında vukubulmuş olup olmadığı veya bir gönderen Devletin ait herhangi bir nakil vasıtasının müsaadesiz kullanılıp kullanılmadığı hususlarında ihtilâf çıktığı takdirde, mesele, bu maddenin 2 nci fıkrasının (b) bendi mucibince tâyin edilmiş bir hakeme havale olunacak ve hakemin mezkûr hususlar hakkında vereceği karar kati ve nihai olacaktır.

9. İşbu maddenin 5 inci fıkrasının (g) bendinde derpiş edilen haller hariç olmak üzere, gönderen Devlet, bir kuvvet veya sivil unsur mensubu için kabul eden Devlet mahkemelerinin hukukî kaza salâhiyetinden muafiyet talep edemez.

10. Âlud Tarafları ilgilendiren tazminat taleplerinde, tahkikatın hakaniyetinde uygun bir şekilde yapılması ve karara varılması için gereken delillerin toplanması hususunda gönderen Devletin makamları ile kabul eden Devletin makamları yekdiğeri ile işbirliği yapacaklardır.

Madde — IX

1. Bir kuvvet veya sivil unsur mensupları ile bunların yakınları, şahsî istihlakları için lüzumlu malları ve muhtaç oldukları hizmetleri kabul eden Devletin vatandaşları ile aynı şartlar altında mahallinde mubayaa ve temin edebilirler.

2. Bir kuvvet veya sivil unsurun iâmesi için mahallî kaynaklardan tedarik icabeden maddeler normal olarak kabul eden Devletin silâhlı kuvvetleri için bu gibi mevduî mubayaa eden makamlar tarafından satın alınacaktır. Bu gibi mubayaaın kabul eden Devletin ekonomisi üzerinde menfi herhangi bir tesir hasıl etmesini önlemek için, bu Devletin yetkili makamları, indolhacc, satın alınması tahdit veya menedilecek maddeleri tesbit ve irae edeceklerdir.

3. Hâlen mer'iyette bulunan ve kabul eden ve gönderen Devletlerin yetkili temsilcileri arasında bundan böyle akdedilebilecek sözleşmeler ahlâkı mahfuz kalmak şartıyla, bir kuvvet veya sivil unsur için lüzumlu bina ve arsaların tedarikine ve bu hususla ilgili hizmet ve kolaylıkların teminine muktazî tertibatı almakta yalnız kabul eden Devletin makamları sorumlu olacaktır. Bu Sözleşmelerle tertipler, imkânın müsaadesi nispetinde, kabul eden Devletin mûmasil personelinin iskan ve ibâtesine mûtaallik nizamına uygun olacaktır. Hıfâfını derpiş eden sarîh bir mukavele mevcut olmadıkça, binaların arazinin işgal veya istimalinden ve istifade olunacak hizmetlerle kolaylıklardan doğan haklarla vebeleri kabul eden Devletin kanunları tâyin edecektir.

4. Bir kuvvet veya sivil unsurun mahallî sivil el emeğine olan ihtiyaçları, kabul eden Devletin mûmasil ihtiyaçlarının tabî olduğu usullere göre, bu Devletin makamlarının yardımı ve mahallî iş bürolarının tavassutu ile karşılanacaktır. İş verme ve çalışma şartları, hassaten ücretlerle sair ek ödemeler ve işçiyi koruma şartları, kabul eden Devletin kanunlarına tevfiikan tesbit edilecektir. Bir kuvvet veya sivil unsur tarafından istihdam olunan bu gibi sivil işçiler, ne maksatla olursa olsun, bir kuvvetin veya sivil unsurun mensubu telâkki edilmeyeceklerdir.

5. Bulunduğu yerdeki hasta bakımı veya dış tedavi servisleri gayri-kâfî olan bir kuvvetin veya sivil unsurun mensupları ile onların yakınları, kabul eden Devletin mûmasil personeli ile aynı şartlar altında, hastane tedavisi dâhil, tıbbî ihtimam ve dış bakımı görürler.

6. Bir kuvvet veya sivil unsur mensuplarına seyahat hususunda kolaylıklar gösterilmesi ve bilet ücretlerinde tenzilat yapılması için vukubulacak talepler, kabul eden Devlet tarafından en müsait şekilde tetkik olunacaktır. Bu gibi kolaylıklarla tenzilat, alâkadâr Hükûmetler arasında yapılacak hususî anlaşmalara mevzu teşkil edecektir.

7. Âlud Taraflar arasında yapılacak umumî veya hususî mahiyette her türlü mallı anlaşmaların hükümleri mahfuz kalmak şartıyla, bu maddenin 2 nci, 3 üncü, 4 üncü ve 5 inci ve 8 nci fıkralarına tevfiikan tedarik edilmiş eşya ile sağlanmış mesken ve hizmetleri, kuvvetin ait olduğu makamlar vakit geçirmeden mahallî para ile ödiyeceklerdir.

8. Bir kuvvet veya sivil unsur veya bunların mensupları ile yakınları, işbu maddeye dayanarak kabul eden Devletin malî mevzuatına göre eşya mubayaaatının ve hizmetlerin tabî olduğu vergi ve resimler hususunda muafiyetten istifade edemezler.

Madde — X

1. Kabul eden Devlet ülkesinde her hangi bir verginin tarhi, mukellefin orada ikametgâh tesis etmesine yahut oturmasına bağlı bulunuyorsa, bir kuvvet veya sivil unsur mensubunun bu sıfatla bu Devlet ülkesinde geçirdiği müddetler vergi bakımından ikamet devresi telâkki edilmeyecek ve ilgili şahıs ikametgâh veya mesken değiştirmiş sayılmayacaktır. Bir kuvvet veya sivil unsur mensuplarının bu sıfatları dolayısıyla gönderen Devlettten aldıkları maaş ve muhassasat veya kabul eden Devlet ülkesinde mevcudiyeti sırf sahiplerinin muvakkaten orada bulunmasından ileri gelen bütün maddî menkul emvali her türlü mahallî vergilerden muafıdır.

2. Bu maddenin hiçbir hükmü, bir kuvvet veya sivil unsur mensubunun bu sıfatı ile ilgili faaliyeti dışında kabul eden Devlet ülkesinde girişeceği kâr getiren her hangi bir teşebbüsün vergi alınmasına mâni teşkil etmeyeceği gibi, mesken veya ikametgâhı kabul eden Devlet ülkesi dışında sayılsa bile, 1 inci fıkrada bahsi geçen maaş ve muhassasat ile maddî menkul malları hariç olmak üzere, onun, mahallî kanunlara göre vergiye tabî tutulmasına engel olamaz.

3. Bu maddenin hükümleri XI inci maddenin 12 nci fıkrasındaki tarifin mevzuu olan «resim» jere tatbik olunmaz.

4. Bu madde bakımından, kabul eden Devletin vatandaşları «bir kuvvet mensubu» tâbirinin şümûlüne girmeyecektir.

Madde — XI

1. İşbu Sözleşmede mevcut hıfâfına sarılı hükümler mahfuz kalmak şartıyla, bir kuvvet veya sivil unsur mensupları ile onların yakınları, kabul eden Devletin gümrük makamlarınca tatbik edilen kanun ve nizamla tabî olacaklardır. Kabul eden Devletin gümrük makamları, hassaten, bu Devletin kanun ve nizamla derpiş edilen umumî şartlar dairesinde, bir kuvvet veya sivil unsur mensupları ile onların yakınlarının üstlerini, eşyalarını ve nakil vasıtalarını aramak ve kanunlarla nizamata tevfiikan müsadelerinde bulunmak hakkını hâldirler.

2. (a) Bu Sözleşmenin ekinde gösterilen şekilde bir Triptik'in ibrazı üzerine, bir kuvvete veya sivil unsura ait zatîlharake hizmete mahsus nakil vasıtalarının bılâfûsum muvakkaten ithaline ve tekrar ihracına müsaade edilir.

(b) Bu gibi nakil vasıtalarından zatîlhareke olmıyanların muvakkaten ithali bu maddenin 4 üncü fıkrası, tekrar ihracı ise 8 inci fıkrası hükümlerine tabidir.

(c) Bir kuvvet veya sivil unsurun hizmete mahsus nakil vasıtaları, vasıtaların yollarda istimali ile ilgili vergilerden muafıdır.

3. Resmî mühürle mühürlenmiş resmî evrak gümrük muayenesine tabî değildir. Sıfatları ne olursa olsun, bu gibi evrakı nakleden kuryeler, III üncü maddenin 2 (b) bendinde zikrolunan «ferdi hareket emri» ni hâmil olacaklardır. Bu hareket emri, nakledilen mazrufların sayısını gösterecek ve bunların yalnız resmî evrakı ihtiva ettiklerini tevsik edecektir.

4. Bir kuvvet kendi teçhizatını ve munhasıran kendisinin ve kabul eden Devletçe müsaade edilen hallerde, sivil unsurla yakınların istimaline mahsus mâkul miktarlarda yiyecek, ikmal maddeleri ve sair eşyayı gümrük resminden muaf olarak ithal edebilir. Gümrük resminden muaf olarak bu surette ithalatta bulunulabilmesi için, giriş noktası gümrük dairesine, kararlaştırılacak gümrük vesikaları ile birlikte şekli, gönderen Devlet ile kabul eden Devlet arasında tesbit olunmuş ve gönderen Devletçe bu hususta salâhiyetkar kılınan bir şahıs tarafından imzalanmış bir belgenin tevdiî lâzımdır. Bu belgeleri imzaya yetkili şahsın tâyini, kabul eden Devletin gümrük makamlarına bildirilecek ve imzaının örneği ile kullanacağı mühürlerin nümuneleri de bu makama gönderilecektir.

5. Bir kuvvet veya sivil unsur mensubu, vazifeye bağlamak üzere, veya yakınları kendisine mülâki olmak üzere, kabul eden Devlet ülkesine ilk gelişlerinde şahsî eşyaları ile ev eşyalarını hizmet müddeti için gümrük resminden muaf olarak ithal edebilirler.

6. Bir kuvvet veya sivil unsur mensupları, kendileriyle yakınlarının istimaline mahsus motörli hususî nakil vasıtalarını gümrük resminden muaf olarak muvakkaten ithal edebilirler. Bu madde mucibince, hususî nakil vasıtalarına, bunların yollarda istimali ile ilgili vergilerden muafiyet tanınması mecburiyeti yoktur.

Kasım 1965, s. 9)

her türlü imtiyaz tanınmıştır.

**INCIRLIKTEKİ ALBAYIN
AÇIKLAMASI**

Türkiye'deki Amerikan üslerine Türk personeli giremez. Gırs, Amerika'nın kumandanının bazı tahditlerle müsaadesine bağlıdır. Üslerin hava hareketi, eğitimi ve diğer faaliyetleri kontrol edilemez, bu konularda bilgi alınmaz. Uçuş, dinleme, takip ve kontrol görevini yapan hava üsleri, modern araçlarla elde ettikleri bilgileri, TUSLOG kanalıyla Pentagon'a gönderirler. Yetkililer yalanlara dahi, U-2 casus uçaklarının varlığı, uçaklar Incirlik'e geldikten dört ay sonra Türk makamlarına duyurulmuştur. Irak'ta Kral Faysal'ın devrilmesi üzerine Incirlik'e indirilen Amerikan birlikleri operasyon tamamlanınca, Türkiye'ye bildirilmiştir. U-2 casus uçakları, Sovyetler Birliği üzerinde Türkiye'den habersiz uçuşmuştur.

Asıl bu durum memleketimizi beklenmedik tehlikelere karşı koruyup, bırakırken, kamu oyunun dikkati, gündelik Türk bakanlarının ve kumandanlarının Amerikan üslerine girememesi meselesine çekilmiştir. Gerçekten bu yüzden hayyret kırıcı olaylar vuku bulmuştur. 1960'dan önce Savunma Bakanı Etilim Menderes, Amerikan Savunma Bakanı ile birlikte Incirlik üssüne gelmiştir. Amerikalı Bakan, nezaket icabı Etilim Menderes'i üsse girmeye çağırmıştır. Ama görevli Amerikan Subayı, Etilim Menderes'in ardından ilerleyen Yurdıçi Bölge Kumandanı Generali ve Valiyi «Siz burada kalacaksınız» diye Çiğlici Ordu Komutanı İken buna benzer bir durumda karşı karşıya bırakılmıştır.

Bunu bilen İlhami Sancar, Savunma Ba-

Türkiye'yi protesto etmiş ve tekrarı halinde misilleme yapacağını bildirmiştir. Türk Hükümeti, olaydan sorumlu olmadığı cevabını vermişse de, U-2'nin Incirlik'ten havalandığı inkâr edilememiş, yalnız uçuşuna müsaade edilmediği, etasen uçanın Türk sınırını aşarak Sovyet topraklarına girmedeği, binacaleyle Türkiye'nin kenarında hava sahaları dışında ancak kendi uça-

gaflet içinde yaşadığımızı gösteren önemli olaylardan biri, U-2 casus uçağı meselesidir. Sovyetler 1955 yıllarında uzun menzilli füzeler (ICBM) ve stratejik bombardıman uçakları konusunda büyük hamle yapmışlardır. Sovyetlerin durumunu kesinlikle bilmek ve buna göre ICBM'leri mi, yoksa stratejik bombardıman birliklerini mi hızla geliştirmek Amerika için hayati

uluslararası Araplarca işkürümüzü gözetlemişler.

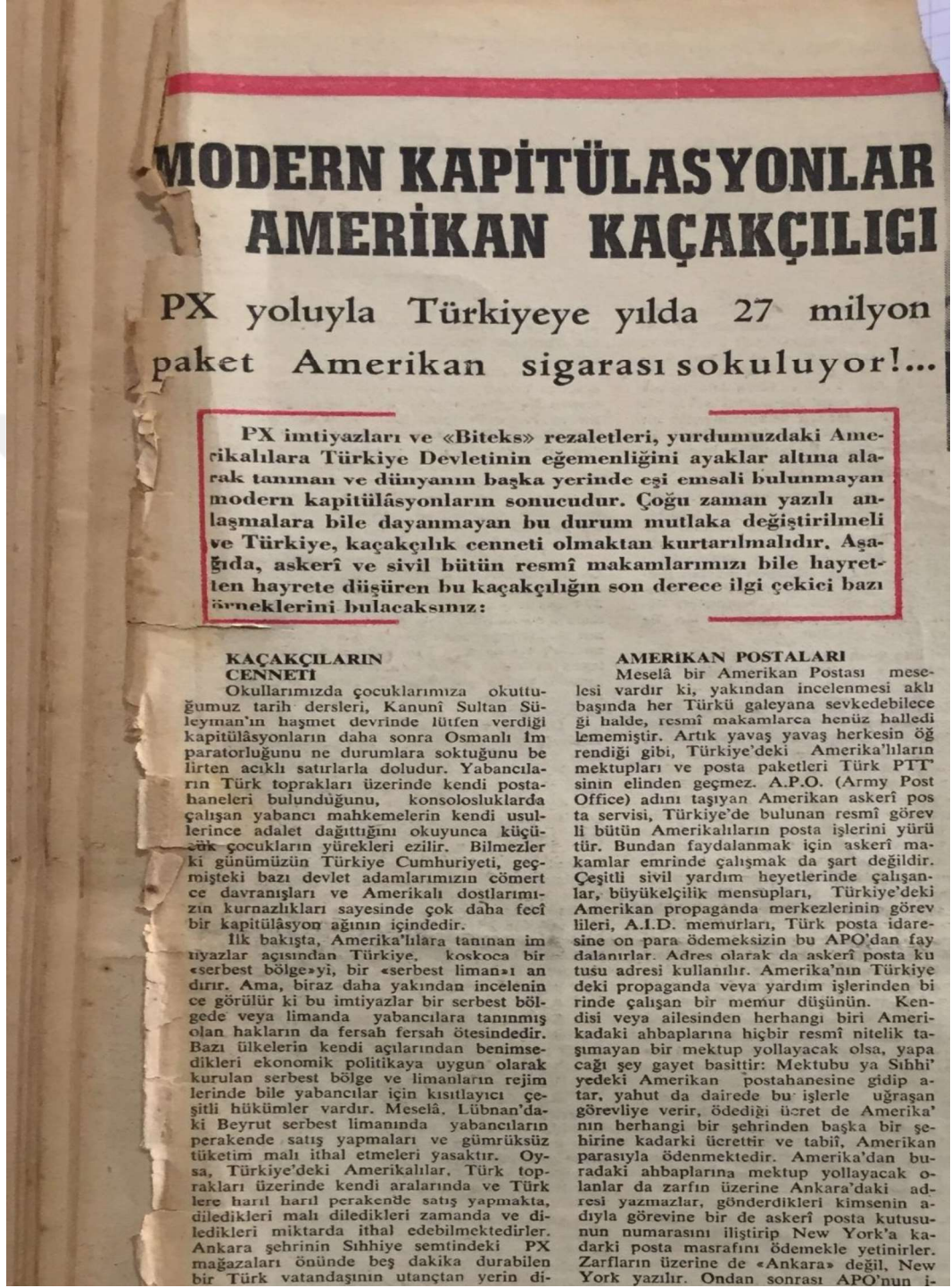
Lübnan olayı nasıl tam bir uydu politikasına sürüklendiğini ortaya koymak tadır. Uydu politikasını daha tehlikeli bir örneği 1957 Eylülünde, Amerikan teklifiyle teşebbüs edilmek üzere olan Suriye harekâtıdır. Sovyet nüfuzuna açılan Suriye'yi işgal edecek, meydanları tahrip etmeyecek, Amerika gerekli bilgi sağlayacaktır. Yalnız Amerikalılar, Kıbrıs olaylarında da görüldüğü üzere, birliklerini tahripata göre teşhis etmişlerdir. Harekâtı dolayısıyla o tarihlerde Pentagon'dan gelen bir albayın da belirttiği gibi, taarruz birliklerine, bu arada her türlü hava şartlarında uçakların rapaklara ihtiyacı vardı. Jasmatt Kumandanı pek kızdıkları için, harekâtın gecikmesine yol açtı. Kuvvetin de Suriye'ye karşı girişilebilecek bir harekete seyirci kalmıyacağını açıklaması, maceradan vazgeçmesini sağladı. Fakat bütün bunlar, Menderes döneminde nereden büyük bir seccamırlıklı Türkiye'mizin bir Amerikan çitliliği haline getirildiğini göstermektedir. Ancak yeni yeni, nereden tehlikeli çıkma sürüklediğini anlamaktayız. Amerikan çıkarları ile Türk çıkarlarının çatışabileceğini ve bu çatışma halinde Türkiye'deki Amerikan üslerini nasıl büyük bir tehdit teşkil edebileceğini yeni yeni düşünmekteyiz. Mevcut şartlarda millî bir dış politika uygulamaya güçlüklerini yeni farkettikmekteyiz. Ama uyanık bulağıdır. Millî bir dış politika, millî bir ordu, millî bir harp sanayii Türk milliyetçilerinin baş amacı olmalı ve askeri, iktisadi, siyasi bütün bağımlılık ilişkilerinin düzeltilmesi için milliyetçiler bütün güçleri ile mücadele etmelidirler.

Power's'in «Tuslog'a mensub olduğunu gösteren hüviyet kartı

EK-8/a; Yön Dergisi 140. Sayı Kapağı; (Yön, S. 140, 3 Aralık 1965):

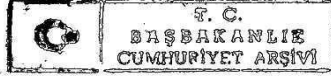
Aralık 1965, s. 8):

EK-9; Londra Ataşemiliteri Alb. Enver Aka tarafından imzalanan 3 Ocak 1946

tarikh ve 3836 sayılı yazı sureti; BCA, Yer: 30-10-0-0 / 52-345-1:

S U R E T

Ankara

8/Şubat/946

Londra Büyük Elçiliği Ateşemiliterliğinin 3/Ocak/946 gün ve 3836 sayılı yazısı suretidir.

Milli Savunma Bakanlığına

1- Amerikadaki İngiliz komşiyonu tarafından Türkiye hesabına mahallinde mübayaa edilen ve tutarı 148 687.66 dolara baliğ olan mühimmat ve saire (müfredatı aşağıda yazılmıştır) hakkındaki sarf evrakı, tediyesi yapılmak üzere İkmal Nezareti tarafından 17.12.942 tarih ve 215/Repts/518 SF2E sayı ile Ateşemiliterliğe gönderilmiş ve bu evrak takımıyla Yüksek makamlara 22. 3.943 tarih ve 2792 sayı ile sunularak iradeleri istizan edilmiştir.

2- Birinci maddede zikredilen evrak, 27.5.943 tarih ve Hr.D.Ş.VIII. Ks.2 de 83854 sayı ile Ateşemiliterliğe iade edilmiş ve bu evrak arasında Hariciye Vekaletimizin bir sureti gönderilen 13. Mayıs.943 tarih ve Ticaret İktisat D.II.Ş.7031/363 sayılı yazılarına göre muamele yapılması emir buyurulmuştur.

3- Hariciye Vekaletimizin bu yazısında, Amerikadan İngiliz komşiyonu delaletiyle Türkiye için satın alınan malzemenin şimdilik (Türkiye devir) namı altında muvakkat bir hesaba alındığı ve icar ve iare hakkındaki monuşmalar intaç edildikten sonra bunun icar ve iareye nakli Amerikalılar tarafından teklif edildiği ve henüz bir anlaşmaya varılmadığı bildirilmiştir.

4- Bu kerre, İkmal Nezareti, 20.12.945 tarih ve 215/Repts/518 SF2E sayılı bir mektubu ile bu hesabın tekrar bi hulasasını göndererek döviz üzerinden para ile tediyesini istemiştir.

5- Amerikadan İngilizler tarafından dolarla mübayaa edilip Türkiye'ye gönderildiği bildirilen bu gibi malzemenin döviz olarak tediye edilmesi hakkındaki İngiliz İkmal Nezaretinin 1 469 200.82 dolarlık bir talebi de, daha önde 21. Eylül.945 tarih ve 3861 sayılı yazımızın üçüncü maddesinde arz edilmiştir.

6- Şimdiye kadar Amerikadan ve Kanadadan dolarla mübayaa edilip Türkiye'ye gönderildiği bildirilen malzemenin Ateşemiliterliğe gelen sarf evrakına nazaran bir hulasa hesabı aşağıya çıkarılmıştır. Bu meblağın tediyesi için yapılacak muamele hakkında Yüksek emirlerinizin bildirilmesine müsaade buyurulmasını arz ederim.

c

Londra Ateşemiliteri

Alb.

Enver Aka

İmaa

1.ci maddede zikri geçen
mühimmat ve saire:

Miktarı	Tutarı	Cinsi
433 736	97 042.78	25 mm. kısmen mamul mermi
15 922	4 872.72	Nitration Toluene
1 200	22 920.00	38 çapında rovelver
176 000	2 550.00	" " fişeği
250 425	21 302.15	Dikenli tel(kilo)

148 687.66

Aslı gibidir

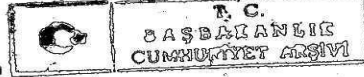
9/Şubat/946

030	10		52	345	1
-----	----	--	----	-----	---

EK-10; Kiralama ve Ödünç Verme yoluyla Amerika'dan alınan askeri

malzemelerin özelliklerinin bildirilmesi isteği; BCA, Yer: 30-10-0-0 / 52-345-14:

T. C.
M. S. B.
Müsteşarlığı
Dış İkmâl Bürosu Bşk.
I Şube 3 Kısım
Sayı : Şube : 4126
Evrak : 49938

Ankara
27 / Nisan / 1946

Özet : Amerika dan Kiralama ve ödünç
verme yolu ile alınan silah ve
araçlar H.

İlişği

Başbakanlığa

Amerika Büyük Elçiliği Ataşemiliterliğince, 1/Ocak. 1946 tarihine kadar ,Kiralama ve ödünç verme yolu ile Amerika dan aldığımız ,Hafif ve Ağır silahlar ile Tank,Tayyare ve Nakil vasıtalarının ,miktar,cins ve çapları ve tipleri sorulmakta ve bunlardan eskimiş ve ya herhangi bir suretle kullanılamaz bir hale gelmiş olanların hakkında bilgi istenmekte ,Mühimmat,melbusat,sihhi malzeme ye ait bir malumat istenmediği tasrih edilmektedir.

İstenilen cevaplar , Bakanlığınca hazırlanmakta olup bu hususta ayrıca bir mutalaaları olup olmadığı,Dış İşleri Bakanlığından sorulmuştur .

Bu konu üzerinde bir emirleri varsa işaretine müsaade buyurulmasını saygı ile arz ederim.

Ş.D.
D.

M. S. B.

030	10			52	345	14
-----	----	--	--	----	-----	----

Cevaplarda Ş. nin ismi, tarih ve No. nun yazılması lazımdır.

BAŞBAKANLIK EVRAKI
Tarih : 22-4-1946
Lef : 1970

EK-11; Marshall Planı ve Türkiye'deki tatbikatı hakkında muhtıra, s. 7; BCA,

Yer: 30-1-0-0 / 125-801-5:

kilde tanzim olunmakta ve memleketlerin iktisadi ve mali bilançosunu göstermekte idi.

Amerikan yardımı nazari olarak katılan bir memleketin Amerika ve dolar sahasından ekipman ve istihlak maddesi bakımından yapmak zaruretinde kaldığı ithalat ve bu sahaya karşı olan tediye muvazenesi açığı esası üzerinden tayin olunmaktadır. Böylece takarrür eden yardım hibe ve istikraz şeklinde yapılmaktadır.

Hibe şeklinde yapılan yardım daha ziyade istihlak maddeleri içindir. Türkiye başlangıçta yalnız istikraz şeklinde yardım görmekte idi. Memleketimizin de hibe şeklinde yapılan yardımdan istifade etmesi için gerekli teşebbüslerde bulunulmuş 4 Temmuz 1948 tarihli Ekonomik İşbirliği Anlaşması tâdil edilerek hibe şeklinde alacağımız yardımlar hakkında hükümleri ihtiva eden yeni bir ek Anlaşma 31 Ocak 1950 tarihinde akdedilmiştir. Bu Anlaşmaya göre, hibe şeklinde alınan yardımlara tekabül eden Türk paraları biri % 95 ler, diğeri % 5 ler hesabı adı ile anılan ve Merkez Bankası nezdinde tutulan iki hesaba yatırılmaktadır. Bu hesaplardaki paralardan % 5 ler ECA İdaresinin Türkiye'deki masrafları için kullanılmakta, % 95 ler hesabındaki paralar ise iki memleketin mutabakatı ile mali istikrarın temini veya Türkiye'nin iktisaden kalkınması veya askeri kudretinin artırılması gibi sahalarda kullanılmaktadır. Bugüne kadar % 95 ler hesabından kullanılan meblağ ve sarf mahalleri ilişik (1) sayılı tabloda gösterilmiştir.

Marshall Planı çerçevesinde sağlanan yardımları genel olarak iki gruba ayırmak lazımdır.

1 — Direkt yardım (bilâvasıta)

2 — Endirekt yardım. (bilâvasıta)

Direkt yardım, Amerika'dan veya dolar sahasından yapılacak ithalatı karşılamak üzere verilen dolar yardımlarıdır.

Endirekt yardımı ise katılan memleketlerden yapılacak ithalat ve mübayaaları karşılamak üzere sağlanan yardımlardır.

Direkt yardım kredi, hibe ve şarta bağlı yardım olmak üzere üç şekildedir.

Kredi bilindiği gibi uzun vadeli ve % 2,5 faizli bir ikraz mahiyetindedir. Hibe yardımları Amerika Birleşik Devletlerinin ivazsız yaptığı yardımdır. Şarta bağlı yardım ise katılan bir memleketin diğer katılan memleketlere 1948-49 ve 1949-50 devrelerinde tanıdığı neç tiraj haklarına mukabil dolar şeklinde Amerika'dan aldığı yardımdır.

EK-12/a; I. İslam Dışışleri Bakanları Konferansı'na (Cidde, 23-25 Mart 1970)

Gönderilecek Heyet Hakkında Bakanlar Kurulu Kararı; BCA, Yer: 30-18-1-2 / 248-22-

5:

RESMİ MÜHÜR

T. C.
BAŞBAKANLIK
KANUNLAR VE KARARLAR TETKİK DAİRESİ BAŞKANLIĞI

KARARNAME

Sayı: 7/425

Eki

23 Mart 1970 tarihinde Cidde'de yapılacak olan Dışışleri Bakanları Konferansına, Hükümetimizi temsilen Dışışleri Bakanlığı Genel Sekreteri Büyükelçi Orhan Eralp'ın başkanlığında delege olarak Cidde Büyükelçisi Necdet Özmen, Ortadoğu ve Afrika Dairesi Reisi Elçi Fahir Alaçam, Enformasyon Dairesi Reisi Elçi Oktay İşcen, Araştırma ve Siyaset Planlama Dairesi Genel Müdür Yardımcısı Selçuk Korkut, Ortadoğu ve Afrika Dairesinde Şube Müdürü Halil Dağ ve Cidde Büyükelçiliğinde Orta Elçilik Başkâtibi Ömer Akbel'den kurulu bir heyetin katılması; adı geçen Bakanlığın 17/3/1970 tarih ve 380.498-CRAF/3-221 sayılı yazısı üzerine, Bakanlar Kurulunca 27/3/1970 tarihinde kararlaştırılmıştır.

GULHURBAŞKANI

030 18 61 02 248 22-5

Dosya No: 105-174

458

Başbakan	Devlet Bakanı	Devlet Bakanı	Devlet Bakanı	Devlet Bakanı
Adalet Bakanı	Milli Savunma Bakanı	İçişleri Bakanı	Dışışleri Bakanı	Maliye Bakanı
Milli Eğitim Bakanı	Dayındırlık Bakanı	Ticaret Bakanı	Sağ. ve Sos. Y. Bakanı	Güm. ve Tekel Bakanı
Tarım Bakanı	Ulaştırma Bakanı	Çalışma Bakanı	Sanayi Bakanı	En. ve Tab. İşleri Bakanı
Turizm ve Tıp. Bakanı	İmar ve Kân. Bakanı	Köy İşleri Bakanı	Orman Bakanı	Genç. ve Spor Bakanı

EK-12/b; II. İslam Dışışleri Bakanları Konferansı'na (Karaçi, 23-25 Mart 1970)

Gönderilecek Heyet Hakkında Bakanlar Kurulu Kararı; BCA, Yer: 30-18-1-2 / 260-88-

9:

T. C.
BAŞBAKANLIK
KANUNLAR VE KARARLAR TETKİK DAİRESİ BAŞKANLIĞI

KARARNAME

Sayı: 7/ 1739

Ekl

Karaçi'de 26-28/Aralık/1970 tarihlerinde yapılması kararlaştırılan Dışışleri Bakanları İkinci İslâm Konferansında Hükûmetimizi, Dışışleri Bakanlığı Genel Sekreteri Büyükelçi Orhan Eralp'in Başkanlığında delege olarak Ravalpindi Büyükelçisi Bedîî Karaburçak, Dışışleri Bakanlığı Enformasyon Dairesi Reisi Elçi Oktay İşçen, Genel Sekreter Özel Kalem Müdürü Aydın Yeğen ve Ortadoğu ve Afrika Dairesi Genel Müdür Yardımcısı İldeniz Divanlioğlu'dan kurulu bir heyetin temsil etmesi; Dışışleri Bakanlığının 8/12/1970 tarih ve 450.436 ORAF/3-1169 sayılı yazısı üzerine, Bakanlar Kurulunca 24 / 12 / 1970 tarihinde kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI

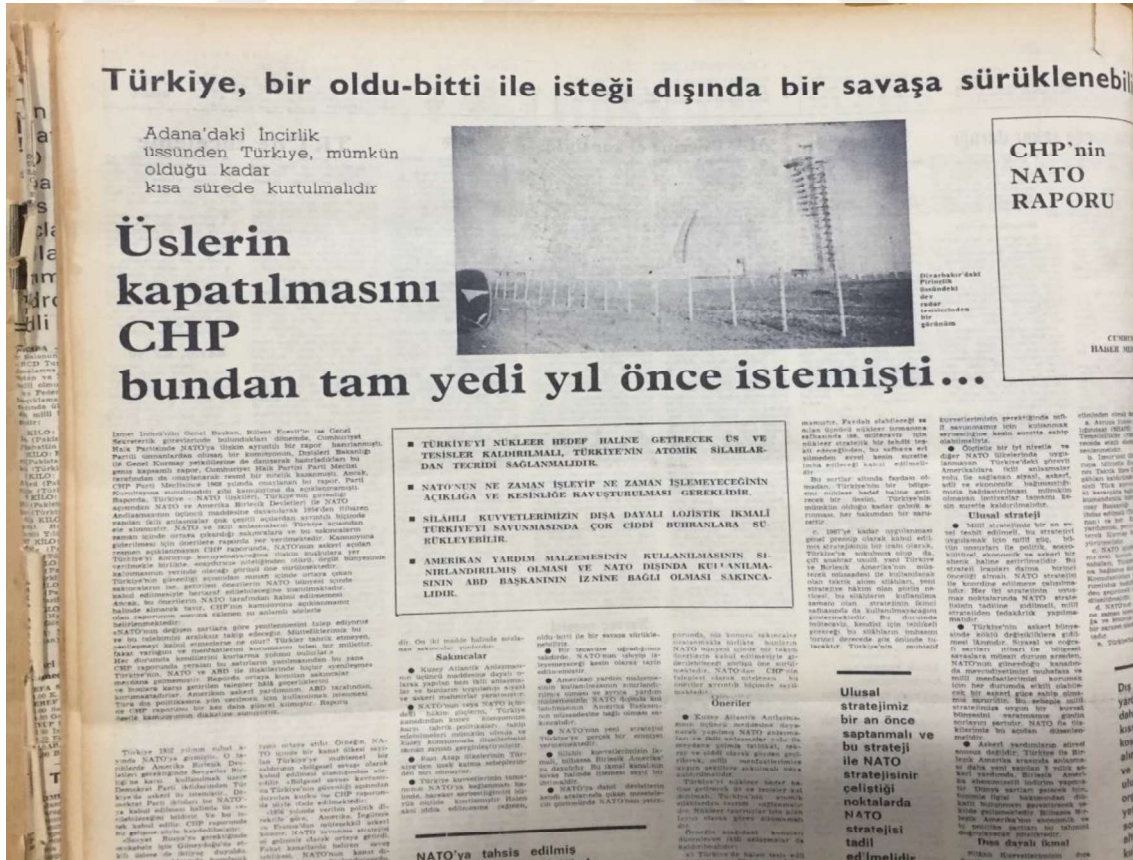
260 88 9

Başbakan	Devlet Bakanı	Devlet Bakanı	Devlet Bakanı	Devlet Bakanı
Adalet Bakanı	Millî Savunma Bakanı	İçişleri Bakanı	Dışışleri Bakanı	Maliye Bakanı
Millî Eğitim Bakanı	Bavındırlık Bakanı	Ticaret Bakanı	Sağ. ve Sos. Y. Bakanı	Gum. ve İktisat Bakanı
Sanayi Bakanı	En. ve Tab. Kay. Bakanı	Orman Bakanı	Genç. ve Spor Bakanı	

Dosya No:

105-199

1924

Sorusu; CSTD, 1 Kasım 1966, s. 32.

C. Senatosu B : 1 1 . 11 . 1966 O : 1

11. — Cumhuriyet Senatosu Üyesi Sadi Koçuş'un, ikili antlaşmalara dair sorusu ve Başbakan Süleyman Demirel'in yazılı cevabı. (7/261)

28 Mart 1966

Cumhuriyet Senatosu Başkanlığına
Ankara

Aşağıdaki hususların Başbakanlık tarafından yazılı olarak cevaplandırılmasına müsaadelerini saygılarımla arz ederim.

Sadi Koçuş
Cumhuriyet Senatosu
Üyesi

9 Nisan 1965 tarihinde bir önerge vererek (Yabancı devletlerle yaptığımız ikili antlaşmaların mahiyetleri) hakkında bilgi istemiştim. Bu önerge ile yakinen ilgilenen Başbakan Sayın S. H. Ürgüplü ve tensipleri üzerine Dışişleri Bakanı ve Genelkurmay Başkanı ile yaptığım uzun görüşmeler sonunda, askeri alanda mevcut ikili antlaşmaların teknik seviyede etüdü ve sonunda bir karara varılması uygun görülmüş ve keyfiyet Başbakanlığın (Kanunlar ve kararlar tetkik D. 13 . 7 . 1965 gün ve 142/15/3199 sayılı) yazıları ile Dışişleri ve Milli Savunma Bakanlıklarına emredilmişti.

Aradan sekiz ay geçmiştir. Bu müddet zarfında ilgili makamlara çok ciddi bir çalışma yapılarak durumun tesbit edildiğini de memnuniyetle takip ve müşahade etmiş bulunuyorum.

Bu etüdlarin ışığı altında aşağıdaki hususların yazılı olarak bildirilmesine müsaadelerini rica ederim.

1. Muhtelif makamlar tarafından bugüne kadar hangi devletlerle askeri mahiyette kaç adet ikili antlaşma yapılmıştır?

2. Bu antlaşmalar nelerdir?

3. Halen tatbik edilmekte olduğu halde yazılı metne istinad etmeyen ikili antlaşma varmıdır?

4. Bu antlaşmalar hangi makamlar tarafından imza edilmiştir?

5. Hangi makamlar tarafından onaylanmıştır?

6. Bunlar içinde, bu günün şartları altında değiştirilmesi veya yürürlükten kaldırılması gerekenler varmıdır?

7. Varsa, bunlar hakkında bugüne kadar ne yapılmıştır? Veya ne yapılacaktır?

8. Şimdiden sonra ikili antlaşma yapınak zarureti hâsıl olur ise, bu antlaşmalarda göz önünde bulundurulacak ve tatbik edilecek milli politika ne olacaktır?

9. Şimdiden sonra yapılacak ikili antlaşmalar için, hangi makamlara, hangi kademelere kadar müzakere ve imza yetkisi verilmiştir? (veya verilecektir?)

10. Bu antlaşmaları hangi makamlar onaylayacaktır?

11. Askeri mahiyette olan ikili antlaşmalar dışında :

a) Hangi devletlerle, hangi makamlar tarafından, hangi konularda kaç adet ikili antlaşma yapılmıştır?

b) Bunları hangi makamlar onaylamıştır?

c) Bu antlaşmalar hakkında yukarıda Askeri antlaşmalar için bahis konusu edilen 6:19 ncu maddeler hükümleri ne şekilde uygulanacaktır?

T. C.

Başbakanlık
Kanunlar ve Kararlar
Tetkik Dairesi

19 . 9 . 1966

Sayı : 77 - 10/5414

Konu : Cumhuriyet Senatosu Üyesi Sadi Koçuş'un yazılı sorusu.

Cumhuriyet Senatosu Başkanlığına

Bilgi : Genel Sekreterlik : 29 . 3 . 1966 tarihli ve 7/261 - 6246/1193 sayılı yazımız.

Cumhuriyet Senatosu Üyesi Sayın Sadi Koçuş'un İkili Antlaşmalar konusundaki yazılı soru önergesinin cevabı ilişik olarak sunulmuştur. Gereğini yapılmışın rica ederim.

Süleyman Demirel
Başbakan

Sayın Senatör Sadi Koçuş'un yazılı soru önergesi cevabıdır

1. Sorular doğrudan doğruya Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri arasında İkili Antlaşmaların tevhid, tadil ve islahı konusunda görüşülen müzakerat ile ilgili bulunmaktadır. Malûmları olduğu üzere İkili Antlaşmalar Hükümetimizin üzerine dikkatle

EK-16; Senatör Haydar Tunçkanat tarafından Cumhuriyet Senatosu'na sunulan

Amerikan Kara Ataşesi Albay Dixon'a verilen 5 Ocak 1966 tarihli gizli raporun içeriği;

CSTD, 7 Temmuz 1966, s. 204:

C. Senatosu B : 85

7 . 7 . 1966 O : 1

(Halk Partisi) olması da ihtimal dâhilinde, ki bu, akla daha yakın geliyor. Yani, iktidara hasım bütün kuruluşlar bu partinin, yani, (NRP) nin oyuncaklarıdır. Bunlar da zararsız hale getirileceklerdir.

«Buna bağlı olarak, bazı Hükümet tedbirlerinin hazırlanmasına ve uygulanmasına paralel olarak, rejime sadık olmıyan Devlet memurları ve subaylardan en tehlikelileri bir program dâhilinde tasfiye edilmek üzere tesbit edilmektedir. Şimdiye kadar yapılmış olan değişikliklere karşı gösterilen reaksiyon muhalefetin zayıflığının bir tezahürü olarak değerlendirilmektedir.

Şüphesiz sizin de malûmunuzdur ki; bu politika ve yukarıda zikredilen tasarruflar çok önce Mr. M.P. tarafından teklif edilen güvenlik tedbirleri ile intibak halindedir.»

Muhterem arkadaşlarım, bu paragrafın da açıklanmasında bir fayda mülâhaza ediyorum.

Adının baş harfleri M.P. olan veya şifre ismi böyle bilinen bir yabancı ile, çok önceden bir plân hazırlanarak uygulanmasına geçilmiş. İktidarın güvenliği için izlenen politika ve şimdiye kadar alınan tedbirler bu önemli yabancının tavsiye ettiği güvenlik tedbirleriyle intibak halinde bulunuyormuş.

Raporunu verdiği Amerikalı diplomata «Bu husus sizin de malûmunuzdur» diyerek çok önceden hazırlanan bu plânın Amerikalılarla birlikte yürütüldüğünü itiraf ediyor. Tabii burada, bu ajana hâkim olan his, Amerikalılara olan sadakatinin teyidi ile onların daha fazla itimatlarına layık olarak mükâfatlandırılmasıdır.

«3. 27 Mayısın getirdiği Anayasanın bazı maddeleri, Tabii Senatörlük müessesesi ve benzeri diğer problemler gibi, kanuni sistemin bazı hukukî aykırılıklarının düzeltilmesi usul ve imkânları da, rejimin gelecekteki emniyetini garanti edecek bir tedbir olarak düşünülmektedir.

Benim tahkik ve iskandillerimin sonucu olarak, ikili anlaşmalar ve üsler problemlerini şöyle tesbit ettim : Amerika ve NATO ile birlik olmamız hücumunu batırdan çıkarmıyarak, ki, bu, karşılıklı anlaşmalar olmadan mümkün değildir, halen mevcut durumu etkilemeyecek bazı değişiklikleri kabule mütemayil durumunuz yapıp olarak kabul ediliyor. Diğer taraftan bu muhalefete de uygun gelmiş olacaktır.

4. Cumhurbaşkanının bozulan sıhhatinin yeni problemlere sebeb olacağı aşikârdır. Tedavi fikri hâlâ münakaşa edilmektedir.

Eğer durum yeni bir Cumhurbaşkanı seçilmesini zaruri kılarsa, genel kanaate göre bugünkü şartlar altında en uygun olanı bay....» Filânca'dır diye bir isimden bahsediyor, bende mahfuzdur.

«Gerçi ordu komutanlığı bizim, memleketteki gerçek nüfuzumuzu kabule başlamıştır ama, askerler adına bazı müdahalelerde bulunulması gözden uzak tutulmamalıdır.»

Tabii sayın arkadaşlarım, raporun tarihini biraz evvel arz ettim. Tarih 28 Aralık 1965 tir.

Şimdi vesikanın ikinci bölümüne geçiyorum: Bu vesika (çok gizli) damgasıyla damgalanmış olup 5 Ocak 1966 tarihini taşımaktadır.

Çok gizli
5 Ocak 1966

«Sayın Albay Dickson;

Bu raporun önemi, yalnız kaynakça (ki, kompetan görünüyor) tahlil ve değerlendirmeleri ihtiva etmesinden değil, aynı zamanda Hükümet ve Adalet Partisinin yenmek zorunda olduğu güçlüklerle de ışık tutmasındandır.

Teşkilâtımızdaki adamlarımızın görevlerini ve durumdaki en son gelişmeleri dikkate alınca, kanaatimce; biz çalışma metotlarımızı geliştirmeli ve muhalefetle münasebetlerimizde daha temkinli ve hoşlanacakları bir davranış göstermeliyiz. İfele subaylara karşı bu hususta daha hassas olmalıyız.

Bu notta belirttiğim görüşlerin ilgili makamların dikkatlerine ulaştırılacağını ümid eder ve bu konudaki fikirlerinizi bana bildirirseniz çok müteşekkirim olacağım. Saygılarımla.»

İmza yerinde sadece E. M. rumzu bulunmaktadır.

Sayın senatörler;

Dahili ve harici bedbahtların ortak plânlarını açığa vuran bu yüz kızartıcı belgeler üzerinde, tercümelerin kısa açıklanması dışında bir yorum yapmaya gönlümüz razı olmadı. Bu vesikalar üzerindeki yorumu sizlere ve Türk Kamu oyuna bırakıyoruz.

Saygılarımla.

(A. P. sıralarından, kim yazmış bunu, nereden gelmiş, sesleri)

19 Aralık 1949, s. 1:

[illegible]

ÖZET

İkinci Dünya Savaşı sonrası siyasi gerginliğin yol açtığı Soğuk Savaş döneminde Türkiye'nin güvenliğini sağlamak için takip ettiği politikaları ele alan bu çalışmanın amacı; Türkiye'nin söz konusu dönemde diplomatik zorlukların ve uluslararası tehditlerin etkisinde imzaladığı siyasi, askeri ve iktisadi antlaşmaların nedenleri ve sonuçlarını incelemek, Türkiye'nin bilhassa askeri antlaşmaların sebebiyet verdiği psikososyal, siyasal, ekonomik ve askeri sorunları aşmak için üstlendiği yükümlülüklerin iç ve dış politikadaki yansımalarını ele almak ve ayrıca o yıllardaki siyasal faaliyet alanlarına dair eleştirel bir yaklaşım sunabilmektir.

Çalışmanın içeriğinde; Türk siyasi tarihinde bilinen antlaşmaların ötesinde, irdelenmesi gereken ve bu temel antlaşmalar dayanak gösterilerek farklı yollarla icra edilen bazı tali antlaşmalara dikkat çekilmiştir. Konu ile ilgili bilgi ve belgelere birincil kaynaklardan ulaşabilmek için TBMM zabıtları, hükümet programları, döneme tanıklık eden bazı diplomatların hatıratları, dönemin gazete ve dergileri, T.C. Resmi Gazete, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, ABD Ulusal Arşivi, ABD Dışişleri Tarihi Belgeleri, ABD Kongre Oturum Tutanakları, ABD Dışişleri Bakanlığı Bülteni/Raporları, ABD Kanunlar Koleksiyonu, İngiltere Ulusal Arşivi, BM Antlaşmalar Serisi, NATO Çevrimiçi Arşivi ve sair resmi belgeler ve yayınlar incelenmiştir.

Bu çalışma, İkinci Dünya Savaşı'nın sona erdiği 1945 ile Soğuk Savaş'ı fiilen bitirdiği kabul edilen Helsinki Nihai Senedi'nin imzalandığı 1975 yılları arasında kapsamaktadır. Bu yıllar arasında imzalanan bazı antlaşmaların maddeleri; Meclis üyelerinin açıklamaları, hükümet yetkililerinin uygulamaları ve ilgili yabancı devletlerle

yapılan yazışma ve görüşmeler ışığında analiz edilmeye çalışılmıştır. Her ne kadar birbirlerinden bağımsız olarak değerlendirilmesi güç olsa da bu çalışmada incelenen antlaşmalar muhtevanın rahat takip edilebilmesi açısından dört ayrı bölüme ayrılmıştır. *Birinci Bölümde*, imzalanma nedenlerinin, içeriklerinin ve etkilerinin daha çok siyasi temellere dayandığı *Siyasal Antlaşmalar*; *İkinci Bölümde*, doğrudan doğruya askeri konuları ele alan ve halen dünyadaki en büyük askeri oluşum olan NATO'nun şemsiyesi altında imzalanan *Askeri Antlaşmalar*; *Üçüncü Bölümde* ise kredi, ödünç verme, kiralama veya hibe etme anlayışıyla imzalanmış yardımları içeren *İktisadi Antlaşmalar* ele alınmıştır. *Dördüncü Bölümde* ise, Soğuk Savaş'ın neden olduğu tehditlerin iki kutup arasında antlaşmalarla azaldığı veya farklılaştığı ve Türkiye'nin imzaladığı ikili antlaşmaların sorgulanıp tekrar ele alındığı bir süreci kapsayan *Detant Dönemi* incelenmiştir.

Çalışma boyunca elde edilen bilgi ve sonuçlar göstermektedir ki; Soğuk Savaş döneminde ulusal bağımsızlık ve toprak bütünlüğüne yönelik tehditler nedeniyle güvenlik açığı yaşayan Türkiye; siyasi, askeri ve iktisadi antlaşmaları çözüm yaklaşımlarından biri olarak görmüştür. Ancak bu antlaşmaların bir kısmı, beklenenin aksine, Türkiye'yi ağır yükümlülükler altına sokmuş ve Türk dış politikasında alternatiflerin kısıtlanmasına uzanan bir sürecin başlamasına neden olmuştur. Hükümetlerin el değiştirmesinden sonra gün yüzüne çıkan ve açıklığa kavuşturulması istenilen antlaşmalardaki tarihi imzaların sorgulanması, iç politika alanlarına tesir ettiği gibi Meclis'in gündemine de yansımıştır. Kısmen yabancı doktrinlerin etkisinde kalan dış politika, ulusal sorunların çözümünde de yetersiz kalmıştır. Bu nedenle temel antlaşmalar üzerine inşa edilen tali antlaşmalar, çoğu zaman asıl amaçlarından saparak hükümetlerarası sözler ve sözleşmeler haline dönüşmüştür.

ABSTRACT

The purpose of this study, dealing in the policies that Turkey pursued to ensure her security during the Cold War period caused by the political tension after the Second World War, is to examine the reasons and results of the political, military and economic treaties which Turkey signed under the influence of diplomatic difficulties and international threats in that period, to handle the domestic and foreign policy reflections of the responsibilities undertaken by Turkey to overcome the psychosocial, political, economic and military problems most particularly caused by military treaties, and also to present a critical approach about political fields in those years.

In the content of the study, beyond the prominent treaties in the Turkish political history, some subordinate treaties that need to be examined and that have been implemented in various ways by referencing to the basic ones have been concerned. In order to access relevant information and documents from primary sources, the minutes of the Turkish Grand National Assembly (TBMM), the governments programmes, the memoirs of some diplomats who witnessed the period, newspapers and magazines of that time, The Official Gazette of the Republic of Turkey, The Turkish Presidential Republican Archives, The National Archives of the U.S., The Historical Documents of Foreign Relations of the U.S., The U.S. Congressional Hearings, The U.S. Department of State; Bulletin / Reports, The U.S. Statutes at Large Collection, The National Archives of the UK, The UN Treaty Collection, NATO Archives Online and other official reports and publications have been examined.

This study covers the years between 1945, in which the Second World War ended, and 1975, when the Helsinki Final Act was signed. The articles of some treaties which

were signed between these years were analysed in the light of the statements by the members of TBMM, the practices of the government officials and the correspondence and negotiations with the relevant foreign states. Although it is hard to evaluate independently from each other, the examined treaties in this study have been divided into four separate chapters in order to be able to follow the content smoothly. In the *First Chapter*, the *Political Treaties*, of which reasons of signing, content and effects are mainly based on political foundations; in the *Second Chapter*, the *Military Treaties*, which directly address military issues and were signed under the umbrella of the NATO, still the largest military texture in the world; and in the *Third Chapter*, the *Economic Treaties*, which include the aids signed with the understanding of loan, lending and leasing or donation have been discussed. In the *Fourth Chapter*, the *Détente Period*, including a process during which the threats caused by the Cold War decreased or differentiated by the treaties between the two poles and when the bilateral agreements signed by Turkey were questioned and reconsidered, has been examined.

The information and findings obtained during the whole study indicate that Turkey, having defence and security problems due to the threats to her national independence and territorial integrity in the Cold War period, regarded political, military and economic treaties as one of the solution methods. However, some of these treaties, contrary to the expectations, put Turkey under heavy obligations and caused a period to start in which the alternatives in Turkish foreign policy were restricted. The questioning of the historical signatures under the treaties, which were uncovered after the government reshuffle and asked for clarified, not only affected the domestic policy areas, but it also reflected on the agenda of the Turkish Assembly. The foreign policy, partly under the influence of foreign doctrines, was also unable to solve the national problems. As a result,

the subordinate treaties built on the basic ones were shaped into intergovernmental promises and agreements by mostly deviating from their primary purposes.

